

TEORIJA IN PRAKSA

2/2000

DŽUŽBOSLOVNA REVIJA

TEORIJA IN PRAKSA
Družboslovna revija

Let. XXXVII št. 2
Marec-april 2000,
UDK 3,ISSN 0040-3598

USTANOVITELJ IN
IZDAJATELJ/Publisher
Fakulteta za družbene vede v
Ljubljani

GLAVNI UREDNIK/Editor
Igor Lukšič

SEKRETARKA/Secretary
Irma Vidmar-Vozelj

OBLIKOVALEC
/Designer
Ismar Mujezinović

IZVEDBA
Epromak

TISK
Tiskarna Jože Moškrič

UREDNIKI/Associate Editors
Ivan Bernik, Anton Grizold,
Marko Lah, Igor Lukšič,
Breda Luthar, Zdenka Šadl

UREDNIŠKI SVET/Editorial
Advisory Board
Milan Balažič, Marjan Brezovšek,
Ljubica Jelušič, Maca Jogan, Stane
Južnič, Andrej Kirn, Vlado Miheljak,
Zdravko Mlinar (predsednik),
Marjan Svetličič, Niko Toš,
Mirjana Ule, France Vreg

MEDNARODNI UREDNIŠKI
SOSVET/International Advisory
Board
Luigi Graziano
(University of Torino, Italija),
Michael T. Greven
(University of Hamburg, Nemčija),
Stein Kuhnle
(University of Bergen, Norveška),
Arend Lijphart
(University of California, USA),
Philippe Manigart
(Bruxelles, Belgija)
Helmut Willke
(University of Bielefeld, Nemčija),
Peter Dahlgren
(University of Lund, Švedska),
Henry Teune
(University of Pennsylvania, USA)

Članki se referirajo v:

Political Science Abstracts, Sociological Abstracts, Cobiss, IBZ-International
Bibliography of Periodical Literature, IBZ-DC-ROM, IBZ-International Bibliography
of Books Reviews of Scholarly Literature, IBR-CD-ROM

Uredništvo/Editorial board
1000 LJUBLJANA, Kardeljeva pl. 5, tel. 341-589

Teorija in praksa je dostopna na internetu
[HTTP://WWW.UNI-LJ.SI/~FD_TIP/INDEX.HTML](http://WWW.UNI-LJ.SI/~FD_TIP/INDEX.HTML)

Naročnina za 1. polletje 2000
za študente in dijake 3.000,00 SIT, za druge individualne naročnike 4.000,00 SIT,
za podjetja in ustanove 8.000,00 SIT, za tujino 9.000,00 SIT
Cena tega zvezka v prosti prodaji je 2.000,00 SIT

TEORIJA IN PRAKSA

družboslovna revija

Letnik XXXVII, št. 2, str. 193-408

Ljubljana, marec - april 2000

ČLANKI

Niko TOŠ: Primerjalna analiza religioznosti	197
Milan BALAŽIC: Politologija, znanost, psihoanaliza, resnica	229
Alenka ŠVAB: Poti in stranpoti novih očetovskih identitet	248

JAVNA UPRAVA

Marjan BREZOVŠEK: Kako do zanesljive uprave?	264
Polona KOVAČ: Javna uprava v znamenju ljudi	279
Bojan STANONIK: Ugotavljanje pripravljenosti na reformo državne uprave	294
Polona KOVAČ, Bojan STANONIK: Reforma slovenske javne uprave - interesna analiza med javnimi uslužbenci v državni upravi	316
Gordana ŽURGA: Spremljanje delovanja organizacij v javni upravi	330
Kornelija MARZEL: Pomen motivacije za razvoj, pripadnost in delovno uspešnost upravnih enot v Republiki Sloveniji	348
Gozdana MIGLIČ: Vrednotenje učinkov usposabljanja v upravi	364

POLEMIKA

Irena ŠUMI: "Antropološke teorije" za slovensko tranzicijsko rabo	376
---	-----

PRIKAZI, RECENZIJE

Srečo Dragoš: Katolicizem na Slovenskem (Blaž Lenarčič)	390
Bojan Čas (ur.): Kamniški sociološki zbornik (Matevž Tomšič)	391
Mirjam Mencej: Voda v predstavah starih Slovanov o posmrtnem življenju in šegah po smrti (Tina Žučko)	393
Shinn George: Čudež motivacije (Alojzija Židan)	394
Jerald Greenberg, Robert A. Giacalone: Antisocial behavior in organizations (Maja Stasa)	396

AUTHOR'S SYNOPSES

	398
--	-----

ARTICLES

- Niko TOŠ: (Non)religiosity Among Slovenians in Comparison
With Other Central and Eastern European Nations 197
- Milan BALAŽIČ: Political Sciences, Science, Psychoanalysis, Truth 229
- Alenka ŠVAB: The Riddles of New Paternal Identities 248

PUBLIC ADMINISTRATION

- Marjan BREZOVŠEK: How to Establish a Reliable Administration? 264
- Polona KOVAČ: Public Administration in the Light of People 279
- Bojan STANONIK: Establishing the Readiness
for Public Administration Reform 294
- Polona KOVAČ, Bojan STANONIK: Slovene Public Administration
Reform - the interest analysis among public servants 316
- Gordana ŽURGA: Tracing Organisation Functioning in Public
Administration 330
- Kornelija MARZEL: The Meaning of Motivation for Development, Affiliation
and Work Efficiency of Administrative Units in Republic of Slovenia 348
- Gozdana MIGLIČ: Evaluating Effects of Training in Public Administration 364

POLEMIC

- Irena ŠUMI: "Anthropological Theories" for Slovene Transitional Usage 376

REVIEWS

- Srečo Dragoš: Catholicism in Slovenia (Blaž Lenarčič) 390
- Bojan Čas (ed.): The Kamnik Sociological Reader (Matevž Tomšič) 391
- Mirjam Mencelj: Water in Imagination of Ancient Slavs Regarding
Afterlife and Customs After Death (Tina Žučko) 393
- Shinn Georg: A Miracle of Motivation (Alojzija Židan) 394
- Jerald Greenberg, Robert A. Giacalone: Antisocial Behaviour
in Organisations (Maja Stasa) 396

AUTHOR'S SYNOPSES

398

Niko TOŠ¹IZVIRNI
ZNANSTVENI
ČLANEKPRIMERJALNA ANALIZA RELIGIOZNOSTI
– v Sloveniji in državah Srednje in Vzhodne Evrope²

Povzetek. Na osnovi podatkov, zbranih v sedmih srednje- in vzhodnoevropskih državah (*Aufbruch der Kirchen*, 1997) se je avtor lotil poizkusa izvirne klasifikacije pojava religioznosti. V prvem koraku je na nacionalnih vzorcih (Poljska, Hrvaška, Litva, Slovaška, Madžarska, Češka in Slovenija) in na agregiranem vzorcu s pomočjo multivariatne in clusterske analize velikega števila trditev in vprašanj (iz obsega krščanskega verskega kozmosa) potrdil smiselnost uporabe treh dimenzij religioznosti: ortodoksnosti, vere v boga in vere v posmrtno življenje (globoke religioznosti). V drugem koraku pa je z analizo petnajstih variabel iz obsega treh predhodnih dimenzij oblikoval klasifikacijsko osnovo za novo tročleno (nereligiozni, avtonomno religiozni, cerkveno religiozni) kompleksno dimenzijo, ki jo je poimenoval notranja religioznost in jo potrdil v preizkusu z drugimi dimenzijami religioznosti ter z izbranimi sociodemografskimi spremenljivkami. Na osnovi njegove klasifikacije se oblikuje glede na stopnjo religioznosti rang sedmih dežel s Poljsko in Hrvaško na vrhu ter Češko, Madžarsko in Slovenijo na dnu. Za Slovenijo ugotavlja, da je v vzorcu približno ena petina (19%) cerkveno religioznih, dalje, ena petina (21%) avtonomno religioznih in tri petine (60%) nereligioznih respondentov.

Ključni pojmi: religioznost, tipologija religioznosti, cerkveno, avtonomno, ne-religiozni, mednarodna primerjalna analiza, srednje- in vzhodnoevropske države

¹ Dr. Niko Toš, profesor sociologije in nosilec projekta Slovensko javno mnenje na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

² Sestavek je pridelba sklepnega dela monografije: *Religiosität der Slowenen im Vergleich zu anderen Ländern Ost(Mittel) Europas, Aufbruch 1998*, objavljene v knjigi: Tomka, M., Masluaskaite, A., Novickas, A., Toš, N., in Potočnik, V. (1999): *Religion und Kirchen in Ost(Mittel) Europa: Ungarn, Litauen, Slowenien, Schwabenverlag, Ostfildern*, ki bo v celoti objavljena v knjigi: Toš, N. et al. (2000), *Podobe o cerkvi in religiji - v Sloveniji v devetdesetih*, Dokumenti SJM, FDV-CJMMK, Ljubljana.

Uvodno pojasnilo

V zadnjem desetletju so poleg pojavov demokratične institucionalizacije sodobnih družb prav pojavi v zvezi z religioznostjo, cerkvijo ter njeno umeščeno-stjo v družbo in politiko v središču družboslovne spoznavne in raziskovalne zavzetosti. To kaže pogostost in družbena razširjenost religioloških raziskovanj, ki jo dobro ponazorijo veliki družboslovni empirični projekti, kot npr. Evropska in svetovna raziskava vrednot,³ raziskava o religioznosti in cerkvi v okviru mednarodnega družboslovnega raziskovalnega programa,⁴ velika vseevropska raziskava o religioznosti in moralnosti in končno raziskava o stanju religioznosti in odnosu do cerkve v srednje- in vzhodnoevropskih državah po prehodu iz komunizma.⁵ V večino teh projektov je bila vključena tudi Slovenija. Tako se nam ponuja izjemno bogato empirično gradivo, ki kaže na stanje, sestav in preoblikovanje religijske zavesti, na vrednotni svet, ki se oblikuje pod njenim vplivom, na strukturne in druge okoliščine, ki jo določajo – in vse to ne le v ozkem znotraj družbenem, v prostoru slovenske socialno-politične in religijske zavesti, temveč v širšem regionalnem, mednarodnem, celo medkontinentalnem družbeno-kulturnem prostoru. Šele na tej široki mednarodni primerjalni ravni se ponuja priložnost za ovrednotenje določnic človekove zavesti, oblikovanje njegovih vrednot in tudi njegove religioznosti. Priče smo izjemno naglih in globokih sprememb v sodobnih družbah, torej procesov dinamične modernizacije, ki se v zadnjem obdobju izraža predvsem kot globalizacija sodobnega sveta, kot njegova vse večja soodvisnost ob hkratnem poudarjanju individualnega bistva človeka, socialne skupine, nacionalne skupnosti, nacije, države ...

V ta okvir spada tudi raziskava,⁶ ki opazuje stanje in spremembe v religijski zavesti in odnos do cerkve v desetih srednje- in vzhodnoevropskih državah, ki jih označuje prehod iz avtoritarnih sistemskih okvirov v demokratične. Tudi v to raziskavo je bila Slovenija vključena. Sicer pa lahko ob tem dodamo, da nas vodi sled religiološkega empiričnega raziskovanja, ki je potekalo zgolj v slovenskih okvirih nazaj v sredino šestdesetih let.⁷ Odlej potekajo redna letna opazovanja stanja religioznosti, ki se kdaj pa kdaj tematsko zaokrožijo in razširijo v raziskovanje razumevanja razmerja med cerkvijo in družbo oz. v razpoznavanje položaja vernih in pogojev za svobodno izražanje osebne vernosti, o čemer poročata Z. Roter in M. Kerševan.⁸

Da je empirična religiološka raziskava na Slovenskem v zadnjem desetletju tako pogosta, je predvsem zasluga zavzetosti družboslovcev, tudi raziskovalcev na področju sociologije religije v Sloveniji. Res je, da so raziskave v zadnjem desetletju

³ World Value Survey (WVS); European Value Survey (EVS).

⁴ International Social Survey Programme (ISSP).

⁵ *Aufbruch der Kirchen in Ost(Mittel)Europa (Aufbruch)*.

⁶ *Aufbruch: raziskava, zasnovana v okviru Pastoralnega foruma na Dunaju, 1997*.

⁷ *Projekt Slovensko javno mnenje, 1968–2000*.

⁸ *Najpomembnejši sta dve temeljni študiji: – Roter, Z. (1973): Cerkev in sodobni svet, Cankarjeva založba, Ljubljana; in – Roter, Z. in Kerševan, M. (1982): Vera in nevera v Sloveniji. Cerkevna religioznost, Obzorja, Maribor.*

sledile mednarodnim zgledom. Zavzetost v tej sleditvi se izraža v vrednotenju pomena sprememb, ki so nastale, oz. ki nastajajo v poteku družbenega prehoda, v razmerah demokratičnega razvoja in ki se kažejo tudi v družbenem položaju cerkve ter v spremenjenih določnicah oblikovanja in izražanja osebne religioznosti ljudi. Tako je bilo v obdobju 1990–2000 zbrano obsežno empirično gradivo, ki omogoča mednarodno primerjalno in medčasovno analizo; pričakujemo lahko, da bo v tem desetletju postopoma vključevano v poglobljene religio-loške analize in obravnave.

Religioznost: predmet in cilji raziskave

V tem sestavku se osredotočamo na pojav religioznosti v Sloveniji v mednarodnem primerjalnem kontekstu. Analiza, ki je postavljena v prostor sedmih srednje- in vzhodnoevropskih držav, se na koncu izteče v poizkus klasifikacije religioznosti. Pri tem na svojski način rešuje v religio-loški obravnavi vedno znova zastavljeno vprašanje opredelitve in klasifikacije pojava religioznosti. Že Le Bras,⁹ ki velja za enega prvih sodobnih empiričnih raziskovalcev na področju religio-logije, ugotavlja, da gre pri tem za neka psihološka stanja, ki se izmikajo neposredni empirični zaznavi – in seveda tudi poizkusom klasifikacije. V svojem raziskovanju se je tako osredotočal na empirično zaznavne religijske prakse, kar sicer ustreza razmeram znotraj katolicizma, kjer je razumevanje religijske prakse in religioznosti izenačeno. Seveda to ne velja v enaki meri tudi za prevladujoča protestantska okolja oz. za pravoslavne verske skupnosti, kjer obiskovanje cerkvenih obredov ni sočasno tudi najpomembnejše merilo religioznosti. Religio-loška raziskovanja so medtem pokazala na omejenost spoznavnega dometa pristopov, ki se opirajo na opazovanje pogostosti obiskovanja verskih obredov oz. na tako imenovano cerkvenost. Jasno je namreč, da iz obiskovanja verskih obredov ni mogoče z gotovostjo sklepati o notranji religioznosti posameznika. Kakor koli že, Le Bras se je oprl na obiskovanje cerkve in sleditev verskih obredov in zasnoval tipologijo, ki vključuje nereligiozne (neprizadete), in tričleno tipologijo religioznih (sezonski verniki, opazujoči verniki in zavzeti verniki). Naš namen v tem sestavku ni prikazovanje različnih pogledov na pojav osebne religioznosti ter različnih poizkusov njegove klasifikacije oz. tipologizacije. Vpogled v slovensko obravnavo tega problema ponujata knjigi Z. Roterja in M. Kerševana.

Čeprav raziskava *Aufbruch* vključuje tudi klasične indikacije religioznosti, kot sta cerkvenost in izjava o vernosti, jih v našo analizo vključujemo le podredno, v središče pa postavljamo izraze notranje religioznosti, torej osebne izpovedi, pritrjevanja oz. zavračanja osnovnih izrazov krščanskega verovanja oz. postavk krščanskega verskega kozmosa. Naša analiza je torej usmerjena k psihološkimi stanjem, ki so le deloma preverljiva na zunanji zaznavni ravni. Po zamotanem postopku sočasne analize mnogih dejavnikov smo na podlagi podatkov, zbranih v okviru slovenske raziskave – in primerjalno še v šestih drugih državah – oblikovali

⁹ Le Bras, Gabriel (1955/56): *Etudes de Sociologie Religieuse I–II*, Paris.

izhodišča za alternativne tipologije pojava religioznosti in njegovo "dimenzioniranje" v mednarodno-primerjalnem kontekstu.

Dimenzioniranje pojava religioznosti v neki družbi, še posebej, če jo označujemo kot družbo v prehodu iz prevladujoče proticerkvene in protiverske usmerjenosti v stanje umirjene, demokratične pluralistične urejenosti razmerja med državo in družbo, ima več spoznavnih in akcijskih pomenov. Prispeva namreč k spoznavanju pojava religioznosti kot izraza odprtosti in pluralne razvitosti nekega nazorskega (kulturnega in političnega) okolja; pokaže na učinke preteklih omejitev; pokaže tudi na stanje duha v družbah, ki se naglo modernizirajo in odpirajo vplivom (splošno prisotne) globalizacije. Seveda vsebuje tudi napotke za delovanje cerkva v nekem družbenem okolju, za njihovo (tudi kritično) samorazpознаvo. Dimenzioniranje pojava religioznosti je tudi v slovenskih razmerah tako prej, v avtoritarnem obdobju protiverske in proticerkvene usmerjenosti, kakor tudi zdaj, v prizadevanju za novo evangelizacijo, lahko argument za pohod oz. za spreminjanje stanja.

Omejitve in operacionalizacija problema

Glede na obsežnost operacionalizacije¹⁰ raziskave Aufbruch, 1997, ki je opisana v knjigi M. Tomke in P. Zulehnerja (1999), in glede na omejene možnosti za analizo, smo se odločili za dve vrsti omejitev:

Prva omejitev – glede na države, vključene v analizo. Deset izbranih držav, ki se razprostirajo od Baltika do Črnega morja, na videz družijo skupna usoda: pet desetletij – ali več – življenja v razmerah, ki jih lahko označimo s pojmom komunistični sistem, in razpad tega sistema na prehodu v devetdeseta leta. Vseh deset držav sodi v t. i. vzhodno- in srednjeevropski prostor, in vendar se med seboj kulturno, zgodovinsko, družbeno, gospodarsko in politično, pa tudi v religijskem pogledu močno razlikujejo. Razlike med njimi niso le v stopnji njihove razvitosti na točki njihovih prehodov, temveč tudi v poteku njihovega notranjega kulturnega, političnega in družbenega razvoja od točke obrata do leta 1997, ko je potekala empirična faza te raziskave. Države se med seboj razlikujejo po religijski tradiciji, pa tudi glede na to, ali v njih prevladuje pravoslavna, protestantska ali katoliška cerkev oz. ustrezna verska tradicija. Bistvene razlike med njimi se kažejo tudi glede na njihovo nacionalno zgodovino in tradicijo državne samostojnosti. Ene med njimi so državnost vseskozi ohranile, druge so jo z razpadom komunističnega sistema spet pridobile in tretje, kot npr. Slovenija, so se kot države šele prvič uveljavile. Ta vidik je pomemben zaradi povezanosti z izražanjem religijske zavesti in nacionalne identitete.

Tako smo se odločili, da se bomo pri analizi religijskih pojavov, ki jih bomo prikazali v tem sestavku, omejili na tri ravni. Prvič, na raven slovenskega nacionalnega vzorca, saj je to temeljni cilj naše analize.¹¹ Drugič, tam, kjer se bo to zdelo

¹⁰ Glej: Tomka, M., Zulehner, P. (1999): *Religion in den Reformländern Ost(Mittel) Europas*, Schwabenverlag, Ostfildern.

¹¹ Vzorec v Sloveniji zajema 1011 prebivalcev Slovenije, starih 18 let in več – brez zgornje starostne omejitve.

smiselno, bomo izjemoma pokazali, kako se proučevani pojav izraža na ravni združenih desetih nacionalnih vzorcev, torej v celotnem vključenem "vzhodno- in srednjeevropskem" prostoru. Vse primerjalne analize so zasnovane na nacionalnih vzorcih, ki zajemajo prebivalce, stare od 18 do 65 let.¹² In tretjič, kadar bomo želeli pokazati na posebnost izražanja proučevanega pojava v državah s pretežno katoliško tradicijo, torej v državah, v katerih med versko opredeljenimi prevladuje pripadnost katoliški skupnosti pred drugimi (pa čeprav na nizki ravni) in med katere sodi tudi Slovenija, se bomo omejili na sedem držav. Značilnosti, odkrite na slovenskem vzorcu, bomo torej primerjali z rezultati Litve, Madžarske, pa tudi z rezultati, pridobljenimi na Poljskem, Češkem, Slovaškem in na Hrvaškem. Posebej ne bomo analizirali pojavov na vzorcih za Romunijo in Ukrajino, saj gre za državi, ki sta pretežno pravoslavni, in na vzorcu za nekdanjo Vzhodno Nemčijo, ki jo označuje prevladujoči ateizem oz. med versko opredeljenimi izraziteje pripadnost protestantskim cerkvam.

Druga omejitev. Čeprav gre za obsežno religiološko raziskavo, smo se v analizi in se bomo v razlagi omejili predvsem na raziskovanje pojava religioznosti v njegovih mnogoterih izrazih in v njegovih družbenih in individualnih določenostih, medtem ko bomo njegove vplive na oblikovanje vrednotnega sveta posameznikov oz. družbenih skupin prepustili kasnejši obdelavi.

Kot že rečeno, analize ne bomo gradili zgolj na posamični izjavi o osebni vernosti. Pojavu se bomo približali – po našem prepričanju – na izvirnejši način, ki nakazuje osebna verovanja v zvezi z razumevanjem pojma boga, z odnosom do vstajenja oz. razumevanjem smrti ter na podlagi osebne sprejemanja osnovnih postavk krščanskega verovanja. Analiza teh treh konceptov krščanske religioznosti, ki so v raziskavi ustrezno operacionalizirani – in se izražajo kot tri kompleksne razsežnosti religioznosti – vsake same zase, ter preizkus njihove notranje povezanosti bosta pokazala, ali se smiselno prekrivajo, ker označujejo isti pojav, namreč notranjo religioznost ljudi, kot se izraža znotraj krščanskega verovanja, ali ne.

Če bo raziskava odnosov med tremi razsežnostmi religioznosti potrdila, da gre v bistvu za eno samo, in bo nadaljnji preizkus z drugimi razsežnostmi religioznosti njeno uporabnost potrdil, nam to daje priložnost za poglobitev in razširitev našega raziskovanja – in torej določa drugi korak.

Prvi korak: Tri razsežnosti notranje vernosti

V analizo torej vključujemo tri koncepte notranje krščanske religioznosti: razumevanje pojma boga, vero v vstajenje in temeljne vidike krščanskega verovanja (ortodoksnost).

¹² Nacionalni vzorec zajema tisoč oseb, slučajno izbranih polnoletnih prebivalcev posamezne države. Vzorce niso ponderirani: v tabelah praviloma prikazujemo dva slovenska vzorca. Vzorec, ki zajema respondente do 65 let starosti, je primerljiv z vzorci drugih vzhodno- in srednjeevropskih držav, vzorec brez zgornje starostne meje pa je reprezentativen za prikaz religioznosti v Sloveniji, saj vključuje tudi kategorijo najstarejših prebivalcev, starih nad 65 let, za katere je pojav religioznosti najznačilnejši.

Verovanje v boga

Verovanje v boga je v središču večine sodobnih religij ne glede na različne predstave o bogu. V središču krščanskih religij je osebni bog. Vera v boga daje smisel življenju in pomaga človeku obvladovati razmere v okolju in v njem samem. Pojem boga torej v krščanskih religijah in v krščanski religioznosti stopa v ospredje.

Razumljivo je, da je tudi v naši raziskavi vera v boga oz. razumevanje pojma boga ustrezno operacionalizirano. Tako so npr. v raziskavi preizkušene trditve, ki zadevajo razmerje med življenjem in bogom, o smislu življenja, pa tudi o žalosti in trpljenju v povezavi z bogom; vprašanja o veri v osebnega boga, ki bedi nad posameznikom itd. Seveda pa se odnos do boga izraža tudi v splošnih izjavah o religioznosti, o odnosu do Kristusa, o razumevanju vstajenja in v razumevanju t. i. krščanskega kozmosa verovanj. Zadnja dva vidika verovanj bomo prikazali kasneje, na tem mestu pa se osredotočamo na štiri trditve, ki kažejo na razumevanje in verovanje v boga in so prikazane v tabeli 1.

Opazovane štiri trditve (V23, 25, 28 in 29) so med seboj močno povezane, kar se na vseh vzorcih izrazi z visoko statistično značilnostjo. Upravičeno je torej oblikovanje indeksa kot nove razsežnosti "verovanje v boga". Oblikovali smo jo tako, da smo seštevali pretežna oz. popolna soglasja ob štirih trditvah; vsak anketiranec je tako prejel od 0 do 4 točke.¹³ Frekvenčne porazdelitve tako dobljene razsežnosti na slovenskem vzorcu in na vzorcu sedmih držav so prikazane v tabeli 2. Razlike med tremi vzorci so značilne. "Vera v boga" v Sloveniji zaostaja za splošno ravnijo tega verovanja v sedmih državah, na kar še posebno vpliva sorazmerno nižje soglasje ob prvih treh trditvah (V23, V25, V28).

¹³ Vrednosti na novi razsežnosti smo rekodirali takole: 0 – nereligiozni; 1 – nizka religioznost; 2–3 – srednja religioznost; 4 – popolna religioznost.

Tabela 1: Vera v boga (4 spremenljivke) – frekvenčna porazdelitev

Trditve	Datoteka	sploh ne soglašam (1)	pretežno ne soglašam (2)	niti soglašam, niti ne soglašam (3)	pretežno soglašam (4)	popolnoma soglašam (5)
23. Zame ima življenje le en smisel, ker je Bog.	SLO nad 18	37,2%	13,9%	17,7%	13,8%	17,5%
	SLO 18-65	39,4%	15,3%	17,8%	13,0%	14,5%
	7 Drž. 18-65	23,0%	12,4%	20,8%	19,3%	24,5%
25. Bog vnaprej določa potek našega življenja.	SLO nad 18	41,1%	13,0%	17,6%	12,3%	16,1%
	SLO 18-65	42,8%	13,6%	18,2%	11,7%	13,7%
	7 Drž. 18-65	27,2%	14,9%	22,7%	17,8%	17,4%
28. Žalost in trpljenje imata smisel le tedaj, če verjameš v Boga.	SLO nad 18	38,0%	13,6%	17,8%	13,2%	17,4%
	SLO 18-65	40,0%	14,6%	17,7%	12,5%	15,1%
	7 Drž. 18-65	28,4%	16,5%	20,5%	17,4%	17,2%
29. Obstaja Bog, ki osebno hdi nad vsakim človekom posebej.	SLO nad 18	31,2%	10,4%	15,1%	17,0%	26,3%
	SLO 18-65	32,2%	11,2%	15,4%	16,8%	24,3%
	7 DRŽ. 18-65	24,8%	12,6%	19,4%	18,2%	25,0%

Postopek oblikovanja razsežnosti "vera v boga". Izvedli smo preizkus povezanosti (s pomočjo faktorске analize na slovenski datoteki in datotekah desetih držav – za vsako posebej) osmih trditve (V22-V29), ki izpolnjujejo vrednotni prostor prometejskega aktivizma, fatalizma, razumevanja pojma boga in njegove vsepričujočnosti, ki je pokazala, da se odgovori na trditve povezujejo v tri faktorje, in sicer v faktor "verovanje v boga", v faktor "aktivizem" in v faktor "fatalizem". V vseh desetih državah se je potrdilo, da se trditve, ki ponazarjajo odnos do boga, združujejo v en faktor "verovanje v boga" – z največjo močjo.

Uporabnost te nove razsežnosti smo preizkusili s pomočjo analize razvrščanja v skupine.¹¹ Štiri vključene spremenljivke, prikazane v tabeli 1, smo uvedli v analizo razvrščanja v skupine, in sicer tako, da smo (z metodo Quick Cluster) izvedli preizkus razvrščanja v dve, tri in štiri skupine. Tu ne bomo podrobneje navajali uporabljenih postopkov, temveč le nakazali značilnosti posameznih delitev.

Tabela 2: Nova spremenljivka: Vera v boga – frekvenčna porazdelitev

	Datoteka	nič (1)	malo (2)	srednje (3)	zelo (4)
Vera v boga	SLO nad 18	47,9%	17,3%	21,9%	13,0%
	SLO 18-65	50,2%	17,8%	21,3%	10,7%
	7 Drž. 18-65	42,6%	14,7%	26,2%	16,5%

Delitev v dve skupini grobo razvršča populacijo nekako na polovico: 49 % vprašanih se uvrsti v prvo skupino, ki jo označuje pritrjevanje večini od vseh štirih trditve; nekoliko večja skupina (51 %) pa večino trditve zavrača. Preizkus z novo

¹¹ Fertigof, A. (1989): Razvrščanje v skupine. Metodološki zvezki 4, Ljubljana.

razsežnostjo pokaže, da se v slednjo skupino uvrstijo vprašani iz skupine "pojav ni podan" oz. iz skupine "nizko religioznih". Delitev v *tri skupine* pokaže, da se razčiščuje razmerje med polarnima skupinama, namreč med tistimi, ki izražajo verovanje v boga (25 %), in onimi, ki ga ne izražajo (40%), med njima pa je intermediarna skupina (35 %), ki bolj teži k nizkim kot k visokim vrednostim verovanja v boga. Delitev v *štiri skupine* še dodatno razjasni razmerje med polarnima položajema. Tako najzajetnejšo skupino (2- 40 %) označuje popolno odklanjanje vseh štirih trditev, in nasprotno, skupino (1-21 %) visoko soglasje z navedenimi štirimi trditvami, vmes pa sta prehodni skupini.

Preizkus s pomočjo metode razvrščanja v skupine in preizkus ujemanja pripadnosti skupini z razvrstitvijo na novi razsežnosti dopuščata sklep, da lahko to novo razsežnost v njeni štiričleni izpeljavi uporabljamo pri nadaljnji analizi. Vse zgornje preizkuse smo opravili tudi na vzorcu sedmih držav in pri tem prišli do enakih uvrstitev, vendar do značilnih razlik v razporejanju populacije. Na slovenskem vzorcu smo ugotovili, da z razvrščanjem v dve do štiri skupine delež vprašanih, ki izražajo visoko verovanje v boga, oz. tistih ki ne izražajo te vere, upada oz. narašča (tabela 3).

Tabela 3: Uvrstitev v 2-4 skupine (Quick Cluster); deleži vprašanih v polarnih skupinah (religiozni oz. nereligiozni)

Število skupin	Pritrjevanje - v %		Odklanjanje - v %	
	Slovenija	7-dežel	Slovenija	7-dežel
2 skupini	49	57	51	44
3 skupine	25	35	40	30
4 skupine	21	32	40	25

V tabelo 3 pa smo uvrstili podatke slovenskega in vzorca sedmih držav. V obeh primerih uporabljena metoda razvrščanja v skupine daje napotke za razumevanje dimenzije "vera v boga". Izstopajo razlike v deležih populacij, ki se uvrščajo v obe polarni skupini. Pritrjevanje oz. zavračanje različnih izrazov verovanja v boga ni ostro "normirano". Tako se ob razvrščanju v štiri skupine dobra polovica anketirancev (61 %) iz slovenskega vzorca nesporno opredeli (sprejema vse postavke: 21 %; odklanja vse postavke: 40 %). Tako opredeljenih je na vzorcu sedmih dežel značilno manj (57 %), pri čemer je tistih, ki sprejemajo trditve, značilno več (32 %) od onih, ki jih odklanjajo (21 %). Vsi preostali respondenti v obeh vzorcih pa se opredeljujejo tako, da posameznim trditvam pritrjujejo, druge pa odklanjajo. Delež "vernikov po izbiri" je v vzorcu sedmih držav večji kot v slovenskem vzorcu, vendar gre ta razlika na račun bistveno višjega deleža anketirancev iz Slovenije, ki vse trditve zavračajo.

Vse navedeno govori v prid nadaljnje analitične uporabe nove razsežnosti "vera v boga".

Globoka religioznost – vera v posmrtno življenje

Vera v posmrtno življenje oz. v vstajenje je najtesneje povezana z verovanjem v boga in kot taka v središču krščanske religioznosti. Tudi biblija pripisuje vstajenju osrednji pomen.

Vstajenje kot pomembna sestavina krščanske religioznosti je v raziskavi operacionalizirano na dva načina: z neposrednim povpraševanjem o veri v posmrtno življenje v okviru kozmosa krščanskih verovanj (o čemer bomo spregovorili v nadaljevanju) in s pomočjo nekaj trditvev v okviru t. i. Zulehnerjeve lestvice vrednot,¹⁵ ki vključuje štiriindvajset trditvev. Odgovore na vse trditve smo vključili v faktorsko analizo in tako na slovenskem vzorcu, kot tudi na vzorcih posameznih srednje- in vzhodnoevropskih držav, nedvomno potrdili, da se trditve, ki smiselno pokrivajo koncept globoke religioznosti, oblikujejo v novo celoto. Vanjo se uvrščajo štiri trditve, kot je razvidno iz tabele 4. Tri trditve so enoznačne (V230 do V232), medtem ko četrta (V233) konceptualno sicer bolj ustreza razsežnosti vere v boga. Ker pa so trditve iz obeh konceptov med seboj močno povezane, je nismo izločili iz obravnave v okviru koncepta globoke religioznosti.

Tabela 4, ki ponazarja razporeditev odgovorov na postavljena štiri vprašanja, pokaže uveljavljenost koncepta vstajenja oz. globoke religioznosti na opisni ravni v okvirih slovenskega vzorca. Tak koncept se najmočneje potrdi s pritrjevanjem trditvi o "obstoju posmrtnega življenja" (soglasni, popolnoma soglasni = 46 %); najbolj pa je zanikan ob trditvi "s smrtjo je vsega konec" (soglasni, popolnoma soglasni = 52,2 %).

Tabela 4: Globoka religioznost (4 spremenljivke) – frekvenčna porazdelitev

	Datoteka	sploh ne soglašam	pretežno ne soglašam	niti soglašam, niti ne soglašam	popolnoma soglašam	popolnoma soglašam
		(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
230. S smrtjo je vsega konec.	SLO nad 18	21,2%	10,0%	13,7%	9,6%	45,6%
	SLO 18-65	21,9%	11,0%	13,7%	9,8%	43,6%
	7 Drž. 18-65	23,1%	15,4%	16,2%	13,6%	31,7%
231. Upam, da obstaja posmrtno življenje.	SLO nad 18	31,0%	8,1%	14,9%	12,6%	33,4%
	SLO 18-65	31,1%	8,1%	15,5%	12,4%	32,9%
	7 Drž. 18-65	23,2%	10,6%	16,8%	18,6%	30,8%
232. Ljudje bodo s telesom in dušo od mrtvih vstali.	SLO nad 18	52,1%	9,9%	16,6%	6,9%	14,3%
	SLO 18-65	52,8%	10,2%	16,8%	7,1%	12,9%
	7 Drž. 18-65	36,5%	13,9%	18,7%	13,1%	17,8%
233. Življenje ima le en smisel, ker je Bog.	SLO nad 18	40,4%	12,4%	17,5%	11,2%	18,5%
	SLO 18-65	42,2%	13,6%	18,1%	10,9%	15,2%
	7 Drž. 18-65	26,7%	11,4%	20,6%	17,8%	23,6%

¹⁵ P. Zulehner je oblikoval lestvico vrednot, ki jo uporabljamo v projektu "Aufbruch" in ki vključuje štiriindvajset trditvev različnih vrednotnih konceptov, med njimi tudi štiri trditve, ki kažejo odnos do "Auferstehung" (ostajanja).

Analiza potrди, da so povezave med odgovori pri vseh štirih trditvah pomembne in tudi smer povezav je pričakovana. Glede na to smo oblikovali novo razsežnost (seštevali smo pretežna oz. popolna soglasja ob trditvah V231-V233) ter delno oz. popolno nesoglasje ob trditvi V230; vsak anketiranec je tako prejel od 0 do 4 točke¹⁶. Frekvenčna porazdelitev tako dobljene nove razsežnosti, ki jo poimenujemo "globoka religioznost", na slovenskem vzorcu in na vzorcu sedmih držav je prikazana v tabeli 5. Razlika med obema vzorcema je značilna. "Globoka religioznost" v Sloveniji vidno zaostaja za splošno ravnijo tega pojava v sedmih srednje- in vzhodnoevropskih državah, na kar še posebej vpliva izredno visoko soglasje s trditvijo, da je "s smrtjo vsega konec".

Tabela 5: Nova spremenljivka: Globoka religioznost - frekvenčna porazdelitev

	Datoteka	je ni (1)	nizka (2)	srednja (3)	visoka (4)	zelo visoka (5)
Globoka religioznost	SLO nad 18	32,5%	23,1%	16,5%	15,6%	12,3%
	SLO 18-65	32,1%	25,0%	16,6%	14,9%	11,3%
	7 Drž. 18-65	24,6%	17,7%	18,1%	20,1%	19,5%

206

Tudi v tem primeru smo novo razsežnost "globoka religioznost" preizkusili z analizo razvrščanja v skupine. Štiri vključene spremenljivke, prikazane v tabeli 4, smo uvedli v analizo razvrščanja v dve, tri in štiri skupine. Delitev na *dve skupini* slovenski vzorec grobo razvršča v razmerju: (1) 44 % - (2) 56 %, pri čemer druga skupina popolnoma oz. pretežno zavrača koncept vstajenja, prva pa ga pretežno sprejema. V prvo skupino se združijo vsi primeri srednjega, visokega oz. zelo visokega sprejemanja na razsežnosti "globoka religioznost", v drugo skupino pa vsi primeri odklanjanja oz. nizkega pritrjevanja. Delitev v *tri skupine* pokaže, da je odklanjanje koncepta še vedno najizrazitejše v skupini (2) - (okoli 38 %). Za skupino (1) (okoli 31 %), je značilno, da koncept vstajenja sprejema predvsem na nizki oz. na srednji ravni - in je torej neke vrste prehodna skupina, medtem ko je za skupino (3), ki zajema okoli 30 % anketirancev, značilno, da sprejema koncept na visoki oz. zelo visoki ravni. Delitev v *štiri skupine* razčisti razmerja znotraj koncepta vstajenja. Tako prvo (1) skupino označujeta visoko sprejemanje trditve V232-V233 in visoko odklanjanje trditve V230. Ta skupina, ki jo lahko označimo kot "pro-vstajenje", zajema nekako 20 % anketirancev. Tej nasproti se pojavlja skupina (3), za katero sta značilni visoko pritrjevanje trditvi "s smrtjo je vsega konec" in visoko zavračanje vseh preostalih trditvev; ta skupina zajema nekako 35 % anketirancev. Izviren koncept razumevanja vstajenja se skriva v skupini (2), ki zajema nekako 25 % anketirancev, označuje pa jo visoko soglasje s trditvijo o "koncu s smrtjo", hkrati pa izražanje "upanja, da obstaja posmrtno življenje" in pritrje-

¹⁶ Vrednosti na novi razsežnosti "globoka religioznost" smo rekodirali takole: 0 točk (1) pojav ni podan - do 4 točke (5) popolno sprejemanje trditve.

vanje "bogu kot smislu življenja". V skupini (4) se zberejo tisti, ki izražajo več upanja v posmrtno življenje, vse preostale trditve pa v glavnem odklanjajo ali pa so do njih zadržani; ta skupina obsega nekako 21 % anketirancev. Preizkus z novo razsežnostjo "globoka religioznost" pokaže, da skupina (1) visoko sprejema koncept vstajenje, da ga skupina (2) sprejema na nizki in srednji ravni; da skupina (3) ta koncept zavrača. In končno, da skupina (4) ta koncept sprejema le na nizki do srednji ravni.

Tudi v tem primeru preizkus s pomočjo metode razvrščanja v skupine in potrjevanje pripadnosti skupin z razvrstitvijo na novi razsežnosti dopuščata sklep, da lahko razsežnost "globoka religioznost" uporabljamo v nadaljnji analizi. Vse zgornje preizkuse smo opravili tudi na skupnem vzorcu sedmih držav in pri tem prišli do podobnih uvrstitev, vendar hkrati do značilnih razlik v razporejanju anketirancev. Razvrščanje je bolj izraženo s poudarkom na višjem sprejemanju koncepta vstajenja.

Ortodoksnost

Tretji koncept, ki ga vključujemo v analizo notranje (krščanske) religioznosti, zadeva t. i. izraze krščanskega verovanja, ortodoksnost. Tu gre za odnos do osnovnih postavk verovanja, kot so vera v boga, v nebesa, v dušo, v vstajenje, v pekel, v hudiča, v čudež, v napovedovanje prihodnosti in zdravljenje s polaganjem rok (V187-V195). Očitno je, da se ta koncept vsebinsko deloma prekriva s prvima dvema, ju pa tudi dopolnjuje. Na podlagi napotkov iz faktorске analize smo pri nadaljnjem opazovanju zadržali prvih sedem izrazov verovanja, zadnja dva pa smo prepustili poznejši analizi.

Tabela 6: Ortodoksnost (7 spremenljivk) – frekvenčna porazdelitev

	Datoteka	verujem	ne verujem
187. Verujem v ... hudiča	SLO nad 18	21,1%	78,9%
	SLO 18-65	19,9%	80,1%
	7 Drž. 18-65	25,6%	74,4%
188. Verujem v ... pekel	SLO nad 18	29,0%	71,0%
	SLO 18-65	27,6%	72,4%
	7 Drž. 18-65	32,7%	67,3%
189. Verujem v ... nebesa	SLO nad 18	46,9%	53,1%
	SLO 18-65	45,3%	54,7%
	7 Drž. 18-65	56,0%	44,0%
190. Verujem v ... Boga	SLO nad 18	66,3%	33,7%
	SLO 18-65	65,1%	34,9%
	7 Drž. 18-65	73,3%	26,7%
191. Verujem v ... dušo	SLO nad 18	75,7%	24,3%
	SLO 18-65	75,7%	24,3%
	7 Drž. 18-65	77,6%	22,4%
192. Verujem v ... vstajenje po smrti	SLO nad 18	38,2%	61,8%
	SLO 18-65	36,7%	63,3%
	7 Drž. 18-65	48,6%	51,4%
193. Verujem v ... čudež	SLO nad 18	54,8%	45,2%
	SLO 18-65	57,1%	42,9%
	7 Drž. 18-65	49,6%	50,4%

Glede na to, da gre za temeljne sestavine krščanske religioznosti, smo skladno z obravnavo v literaturi ta koncept poimenovali ortodoksnost.

Opisne značilnosti vključenih spremenljivk so prikazane v tabeli 6. Vidi se, da so razlike v sprejemanju posameznih izrazov verovanja velike in statistično značilne. Na njihovi podlagi lahko sedem izrazov verovanj razvrstimo nekako v tri skupine. V prvo: vero v boga in verovanje v dušo, z najvišjo sprejemljivostjo; v drugo: verovanje v nebesa, v čudeže in v vstajenje – nekako na ravni srednje sprejemljivosti, in končno v tretjo skupino, kamor se uvršča verovanje v pekel in v hudiča – z najnižjo sprejemljivostjo. Poleg verovanja v boga je verovanje v dušo splošno sprejeta humana dobrina, pa tudi verjetje v čudeže je v ospredju Slovenčeve religioznosti. To se v celoti potrdi tudi na vzorcu sedmih držav. Skupaj s čudeži se uvršča tudi vera v nebesa, le neznatno pa zaostaja verovanje v vstajenje. In na koncu, z daleč najnižjo sprejemljivostjo, se uvrščata vera v pekel in vera v hudiča. Očitno je, da negativne in represivne sestavine krščanske religioznosti v individualnem verovanju človeka močno zaostajajo za pozitivnimi, permisivnimi in optimističnimi. To velja tako za slovenski kot za vzorec sedmih držav. Tu seveda še bolj kot pri obeh do zdaj obravnavanih konceptih ("vera v boga" in "vstajenje") prihajajo do izraza vidik individualizacije izbir, nezavezujočnost naukov in osebna domišljija. V odnosu do posameznih izrazov verovanj, z izjemo verovanja v boga,

se verniki in neverniki čutijo povsem sproščene, kar ni le – in morda tudi ni predvsem – izraz in posledica dolgoletnega omejevanja religiozne kulture in prakse v državah Srednje in Vzhodne Evrope, temveč prej ponazarja globalne kulturne spremembe v razvitem svetu in z njimi povezano sekularizacijo.

Oblikovali smo novo razsežnost ortodoksnost, in sicer tako da smo vsak posamezen izraz verovanja ovrednotili z eno točko, nato pa točkovne vrednosti prevedli v obseg od 1 do 4.¹⁷ Iz tabele 7 je mogoče razbrati, kako se ta nova razsežnost uvršča na slovenskem vzorcu in na vzorcu sedmih držav. V slovenskem vzorcu visoko ortodoksnost izkazuje 16,7 % oz. 15,7 % anketirancev, na vzorcu sedmih držav pa 21,8 %.

Da bi potrdili uporabnost razsežnosti ortodoksnost, smo podatke o sedmih izrazih verovanja, prikazanih v tabeli 6, uvedli v analizo razvrščanja v skupine, in sicer tako, da smo izvedli preizkus na dveh, treh in štirih skupinah.

Tabela 7: Nova spremenljivka: Ortodoksnost – frekvenčna porazdelitev

	Datoteka	je ni (1)	nizka (2)	srednje visoka (3)	visoka (4)
Ortodoksnost	SLO nad 18	39,9%	24,2%	19,2%	16,7%
	SLO 18-65	40,4%	25,1%	18,8%	15,7%
	7 Drž. 18-65	34,0%	22,7%	21,6%	21,8%

Razvrstitev v *dve skupini* je groba; slovenski vzorec razpade nekako na dve polovici: v prvi skupini so uvrščeni anketiranci, ki izražajo vero v boga, dušo in nebesa, pa tudi v vstajenje in čudeže ter v bistveno manjši meri v pekel in hudiča; v drugo skupino pa so uvrščeni neortodoksni anketiranci, ki le v manjši meri izražajo vero v dušo in vero v boga in v čudeže. Podatkovne zbirke sedmih držav ponudijo podobno uvrstitev, nekako pol na pol, pri čemer v drugi skupini, ki jo označuje neortodoksnost, deloma izstopajo verovanja v hudiča, pekel in čudeže. Razvrstitev v *tri skupine* glede na slovensko podatkovno zbirko razdeli anketirance nekako na tretjine: prva skupina je visoko ortodoksna, kar se potrjuje z verovanjem v vseh sedem izrazov verovanj, druga skupina (okoli 35 %) je nizko ortodoksna in jo označuje le delno verovanje v boga in čudeže, medtem ko tretjo skupino označujejo individualizirani izbori iz pozitivnih in permisivnih oblik verovanja. Podobno kot na slovenskem vzorcu se izoblikujejo tudi skupine na vzorcu sedmih držav. Delitev v *štiri skupine* na podlagi slovenskega vzorca razsežnost "ortodoksnost" še bolj izdiferencira. Tu imamo skupino visoko ortodoksnih, ki dosega dobro tretjino anketirancev, skupino neortodoksnih, ki je nekaj manjša (okoli 29 %), sledita pa jim še dve prehodni skupini, vsaka z nekako 17 % populacije. Prva med

¹⁷ V razred (1) – "pojava sploh ni" smo uvrstili vse primere z 0 oz. 1 točko; v razred (2) – "na nizki ravni" vse primere z 2, 3 točkami; v razred "srednje visoko" (3) primere s 4, 5 točkami in v razred "zelo visoko, popolnoma" (4) primere s 6-7 točkami.

njimi s težiščem na verovanju v dušo in v čudeže in druga, ki jo označuje vera v boga, v dušo in v nebesa. Podobna uvrstitev pa se pokaže tudi na vzorcu sedmih držav, kjer skupina neortodoksnih dosega nekako 29 %, skupina visoko ortodoksnih prav tako okoli 29 %, sledita pa jim skupina (okoli 27 %), ki ima težišče v veri v boga, v dušo in v nebesa, in končno še skupina (okoli 17 %), katere težišče je v verovanju v dušo in deloma v verovanju v boga.

Povezanost treh razsežnosti religioznosti

Dosedanja analiza je potrdila uporabnost vseh treh konceptov, ki posegajo v prostor t. i. notranje religioznosti, namreč "vera v boga", "vera v posmrtno življenje" in "ortodoksnost". Pokazala je, da vsaka od teh razsežnosti prispeva k pojasnjevanju pojava notranje religioznosti. Ta prispevek je dokaj enoznačen, lahko bi rekli monoton, kar se kaže v kopičenju in potrjevanju osnovnih ugotovitev, do katerih smo prišli v analizi vsake od njih.

Raziskave odnosov med temi tremi novimi razsežnostmi ter med njimi in izbranimi neodvisnimi spremenljivkami nakazujejo možnost, da gre v bistvu za eno samo kompleksno razsežnost, ki dovolj široko pokriva pojem notranje religioznosti. To ponazarja in potrjuje tudi tabela 8, ki prikazuje korelacije med njimi. Očitno je, da so razmerja med tremi razsežnostmi izrazita in značilna. Preizkusi povezanosti (korelacije) s preostalimi izbranimi neodvisnimi spremenljivkami, ki smo jih prikazali že v prejšnjih poglavjih, pa samo dodatno ponazarjajo že podane ugotovitve.

Vse to govori v prid temu, da opravimo v analizi še drugi korak. Namreč da na osnovi predpostavke, da gre v bistvu za eno kompleksno razsežnost notranje religioznosti, to razsežnost oblikujemo in preizkusimo.

Tabela 8: Korelacije med razsežnostmi notranje religioznosti in izbranimi neodvisnimi spremenljivkami

Razsežnosti	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
(1) vera v boga	-	.529	.638	.554	.131	-.198	-.297
		.000	.000	.000	.000	.000	.000
(2) globoka religioznost		-	.505	.482	.060	-.163	-.223
			.000	.000	.059	.000	.000
(3) ortodoksnost			-	.610	.085	-.043	-.191
				.000	.007	.319	.000
(4) izjava o vernosti				-	.126	-.112	-.295
					.000	.009	.000
(5) spol						-.017	-.082
						.690	.009
(6) starost						-	-.017
							.690
(7) izobrazba							-

Aufbruch, Slovenija, N=1011, starejši od osemnajstega leta.

Drugi korak: oblikovanje nove kompleksne razsežnosti notranje religioznosti

Zdi se, da je raziskava Aufbruch, 1997, problem raziskave uspešno rešila tako na konceptualni kot na operacionalizacijski ravni. Ne da bi se podrobneje spuščali v utemeljevanje koncepta, ki sta ga razložila Tomka in Zulehner (1998), lahko v zvezi z notranjo religioznostjo ugotovimo, da je v vprašalniku izčrpno operacionalizirana s pomočjo petnajstih trditvev, ki pokrivajo dimenzije vera v boga (4 trditve), vera v posmrtno življenje (4 trditve) in ortodoksnost (7 modalitet), ki so dokumentirane v tabelah 1, 4 in 6. Zastavljamo si vprašanje, ali petnajst kazalcev, ki pokrivajo tri koncepte, ki so v predhodni analizi potrdili medsebojno povezanost, lahko uporabimo kot podlago za oblikovanje novega kompleksnega indeksa: razsežnosti notranje religioznosti?

Opisanih petnajst kazalcev smo najprej uvedli v faktorsko analizo. Preizkus je bil opravljen na vzorcu sedmih držav, pa tudi na sedmih posamičnih nacionalnih vzorcih - in torej tudi na slovenskem. Pokaže se, da se v veliki večini primerov oblikujeta dva faktorja, v vseh primerih pa je prvi dominanten (46 % pojasnjene variance in več). Iz tega lahko sklepamo, da je oblikovanje ene razsežnosti notranje religioznosti na podlagi petnajstih kazalcev dopustno. Faktorske vrednosti (Faktor 1 - nerotiran) bomo v nadaljnji analizi še uporabili.

Z novim strnjenim podatkom (faktorske vrednosti opazovanih enot na prvem faktorju) pa ne moremo zadostiti naši raziskovalni zvedavosti. Odločili smo se, da storimo še drugi korak. Pri tem se nismo oprli na že razvite modele in teoretske napotke, temveč smo se odločili za preizkus analitičnega postopka - kot že v predhodnem koraku - metode razvrščanja v skupine. S tem smo si odprli možnost preverjanja domnev o tipologijah religioznosti. Preizkusili smo, kako se razvrščajo enote glede na značilne konfiguracije odgovorov na petnajst vprašanj. Ker gre za merjenje razsežnosti notranje religioznosti, opravljena analiza odgovarja na vprašanje, v koliko značilnih skupin se opazovana populacija uvrsti in ali so te skupine smiselne in pojasnjljive. Kot sledi iz opisov v nadaljevanju, smo opravili štiri zaporedne preizkuse - razvrščanje v dve, tri in štiri skupine. Preizkuse smo opravili na vzorcu sedmih držav - za vsako posebej in za vse skupaj - in torej tudi na slovenskem vzorcu. Oglejmo si rezultate te analize.

Preizkus z *dvema skupinama* pokaže, da prva od njih združi nosilce verovanj na vseh opazovanih petnajstih kazalcih, torej vse z visoko notranjo religioznostjo, medtem ko druga skupina poveže vse nereligiozne oz. je le-ta bolj ali manj omejena na vero v boga in dušo. Delitev v *tri skupine* populacijo razdeli: najprej v skupino, ki se na razsežnosti notranje religioznosti uvrsti najnižje (deloma izstopa le verovanje v dušo), dalje, v skupino, ki se na to razsežnost uvršča visoko na vseh petnajstih kazalcih, in končno, v tretjo skupino, ki se na tej razsežnosti uvršča nekako v sredino in zanjo je značilno, da nekatere izraze verovanj v celoti sprejema (npr. vero v boga, v dušo, pa tudi v nebesa itd.), ne sprejema pa negativnih oz. represivnih izrazov verovanj in se giblje v dvomu med končnostjo in upanjem v posmrtno življenje. Še korak dlje v smeri notranjega razčiščevanja pomeni razvrstitev v *štiri skupine*, pri čemer je za prvo značilna odsotnost vsake religioznosti (z

izjemo delnega verovanja v dušo), za drugo najvišji izrazi religioznosti v vsem obsegu petnajstih kazalcev, medtem ko je za tretjo skupino značilen močan poudarek na verovanju v boga (koncepta vera v boga ter ortodoksnost, ki zadevata boga, dušo in vstajenje). Za četrto skupino je značilno, da iz celotnega obsega treh konceptov izbira le vero v boga, dušo, vstajenje in čudeže.

Tipologija notranje religioznosti

Na podlagi obeh opravljenih preizkusov (faktorske analize in razvrščanja v skupine) uvajamo v nadaljnjo analizo novo razsežnost notranjo religioznost,¹⁸ ki enote razvršča v tri skupine oz. tipe. Izkazalo se je namreč, da je taka razčlenitev razsežnosti notranja religioznost dovolj izrazita, jasna in hkrati dovolj enostavna. Tri skupine ponazarjajo tri temeljne opcije v izražanju notranje religioznosti.

Tip A: Za to skupino je značilno, da se v celotnem obsegu petnajstih kazalcev razvršča na dno oz. povsem nizko. Izpraznjenost religijskih vsebin je glavna značilnost; verovanja na nizki ravni pa so povezana s pojmom duša, bog in vstajenje. Torej: tip A, nereligiozni (tabela 9).

Tabela 9: Nova spremenljivka: Tipologija notranja religioznost – frekvenčna porazdelitev

	Datoteka	TIP A (nereligiozni)	TIP B (avtonomno religiozni)	TIP C (cerkveno religiozni)
Notranja	SLO 18-65	60,1%	21,2%	18,7%
vernost	7 Drž. 18-65	49,1%	24,2%	26,7%

Tip B: To skupino bi lahko označili kot svetno oz. individualizirano religiozno. Pri tem gre za izbirno sprejemanje ponujenih religijskih konceptov vera v boga, vera v posmrtno življenje in ortodoksnost, pri čemer je izrazit poudarek na pozitivnih, permissivnih in optimističnih sestavinah krščanskega kozmosa verovanj. V to skupino se uvrščajo individualni religijski koncepti, ki odstopajo od cerkvenega razumevanja vernosti, nosilcev teh izbir pa nikakor ne moremo označiti kot nereligiozne. To skupino bomo v nadaljevanju poimenovali: tip B, avtonomno religiozni.

Tip C: Ta skupina označuje visoko religioznost, ki se potrjuje v vsem obsegu petnajstih kazalcev. Lahko bi jo označili kot cerkveno oz. zapovedano, skladno s cerkvenim naukom, ortodoksno, dogmatsko religiozno skupino. V tem konceptu se sicer skrivajo tudi odkloni in variacije pri izražanju individualne religioznosti, vendar so manj izraziti in maloštevilni. To skupino bomo v nadaljevanju poimenovali: tip C, cerkveno religiozni.

¹⁸ Vsak od petnajstih vključenih kazalcev je rekodiran tako, da je potrjeni religiozni vsebini (soglašam, v celoti soglašam) pripisana vrednost 1; vse preostale vsebine odgovorov pa so rekodirane v vrednost 0.

Tričlena tipologija, ki je bila modelsko vsiljena, pa ustreza tudi izhodiščnemu pričakovanju. Enote opazovanja smo na ta način razvrstili v tri tipe oz. tri sorazmerno velike skupine, primerne za nadaljnjo analizo. Tričlena tipologija ustreza tudi naravnemu razumevanju bistva pojava religioznosti, ki se izraža v tem, da ene označujemo kot religiozne, druge kot nereligiozne, tretje pa kot nekaj vmes. Tričlena tipologija poleg jasne razpoznave, in torej enoznačnega razvrščanja enot v oba skrajna tipa, omogoča tudi razpoznavo vmesne skupine kot skupine, ki le deloma prevzema in pritrjuje izrazom katoliške religioznosti, se pa vendarle v veliki meri osredotoča na izražanje verovanja v boga in v dušo. Glede na mnogoplastnost pojava notranje religioznosti pa seveda nismo pričakovali, da bodo posamezni odkriti tipi oz. skupine povsem enoznačni in da bodo torej prehajali drug v drugega. Uporabljen postopek razvrščanja v tri skupine je določil kriterijske položaje posameznim enotam in jih potisnil v najbližji ustrezen tip. Pri pregledu rezultatov razvrščanja v štiri oz. pet skupin se je namreč pokazalo, da oba polarne tipa, tip A in C, le nebitveno spreminjata svoje obrise, medtem ko se enote, uvrščene v tip B, razvrščajo v več podskupin, ki bi jih glede na specifično razvrščanje izražanja religioznosti sicer lahko poimenovali, zaradi njihove razdrobljenosti pa bi jih le težko spremljali pri nadaljnji statistični analizi.

Razsežnost notranja religioznost: preizkus razvrstitve v tri skupine

Uporabo razsežnosti notranje religioznosti in njeno členitev na tri skupine lahko ponazorimo na več načinov.

Najprej lahko opravimo preizkus s pomočjo faktorskih vrednosti (faktor 1 – nerotiran) in prikazom srednjih vrednosti za vsako skupino posebej. Na vzorcu sedmih držav skupaj in posebej za Slovenijo se potrdi uporabnost tričlene delitve (tabela 10).

Tabela 10: Razsežnost notranje religioznosti (tip A, B, C – povprečje)

TIP	Slov (povprečje)	Sedem držav (povprečje)
TIP A (nereligiozni)	-,86	-,89
TIP B (avtonomno religiozni)	,25	,34
TIP C (cerkveno religiozni)	1,24	1,32

V naslednjem koraku lahko prikažemo deleže treh tipov notranje religioznosti v vzorcih sedmih držav skupaj in v slovenskem vzorcu (tabela 11).

Tabela 11: Notranja religioznost – deleži po tipih na slovenskem vzorcu in vzorcu sedmih držav

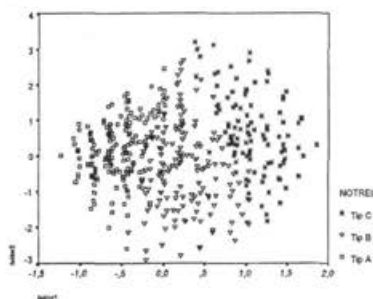
TIP	Slov (v %)	Sedem držav (v%)
TIP A (nereligiozni)	60.1	49.1
TIP B (avtonomno religiozni)	21.2	24.2
TIP C (cerkveno religiozni)	18.7	24.7
Aufbruch	100 % (N= 1000)	100 % (N=7000)

Pojav notranje religioznosti je tako na novo dimenzioniran v prostoru sedmih vzhodno- in srednjeevropskih držav. Tako odkrijemo, da se slaba polovica vseh anketirancev (49.1 %) uvršča v Tip A (nereligiozni), dobra četrtina (26.7 %) v tip C (cerkveno religiozni) in slaba četrtina (24.2 %) v Tip B (avtonomno religiozni). Seveda pa nas pri tem posebej zanima položaj Slovenije, ki značilno odstopa od stanja v sedmih državah. Delež tipa A je izrazito večji, delež tipa C pa izrazito manjši. Kam se Slovenija uvrsti na tej razsežnosti med sedmimi državami, bomo pokazali v sklepnih ugotovitvah.

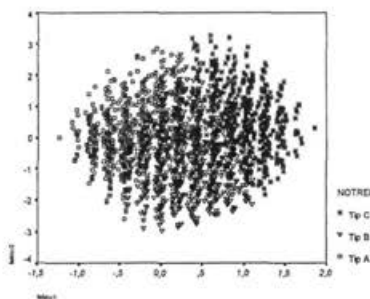
Preden začnemo razglablјati o pomenu razvrstitve na tričleni razsežnosti notranje religioznosti, jo poizkušajmo utrditi in dodatno utemeljiti njeno uporabnost. To lahko storimo z vključevanjem sociodemografskih spremenljivk, z vključevanjem nadaljnjih religijskih spremenljivk in s preizkusom nekaterih vrednotnih konceptov. Prvi dve smeri analize bomo v okviru tega poročila le nakazali, tretjo pa prepustili posebni obdelavi. Čeprav analize in prikazi zajemajo sedem držav, se bomo pri opisovanju bolj ali manj omejevali na opisovanje pojava religioznosti v Sloveniji.

Slika 1: Porazdelitev enot (Slovenija, 7 držav) glede na tridelno tipologijo (A–nereligiozni, B–avtonomno religiozni, C–cerkveno religiozni) v prostoru faktorja1 in faktorja2, ki ga tvori v analizo vključenih 15 spremenljivk (vera v boga, globoka religioznost in ortodosknost)

A) SLOVENIJA

B) 7 DRŽAV

Notranja religioznost – razkrivanje povezav glede na spol, starost in izobrazbo
Spol. Na ravni vzorca sedmih dežel se potrди pričakovana zveza med uvrstitvijo v tri skupine notranje religioznosti in spolom (tabela 12/A). Delež moških je med nevernimi (TIP A) značilno višji (54.7 %) kot delež žensk (45.3 %); delež žensk je med cerkveno vernimi (TIP C) močno višji (58.3 %) kot med moškimi (41.7 %). To se potrди tudi na vseh sedmih nacionalnih vzorcih, vendar bolj ali manj izrazito in na različnih ravneh. Tako npr. med Poljaki in Poljakinjami prevladuje visoka religioznost, med Čehinjami in Čehi, Madžarkami in Madžari, Slovenci in Slovenkami itd. pa sorazmerno nižja religioznost, vendar v vseh primerih ženske izstopajo z višjo uvrstitvijo na tej razsežnosti.

Starost. Vpliv starosti na uvrstitve v tri skupine ni izrazit in enosmeren. Očitno je, da je uvrščanje anketirancev, pripadnikov različnih starostnih razredov, v tri tipe notranje religioznosti deloma pod vplivom starih, deloma pa novih socializacijskih konceptov. Po deležu cerkveno vernih (TIP C) najmlajši sicer zaostajajo za povprečjem, vendar ne bistveno (tabela 12/B).

Tabela 12: Notranja religioznost in socio-demografske spremenljivke

	Datoteka	TIP A (nereligiozni)	TIP B (avtonomno religiozni)	TIP C (cerkveno religiozni)	Skupaj
A) Spol					
Moški	SLO nad 18	52,6%	27,2%	20,2%	460=100%
	SLO 18-65	53,5%	27,0%	19,5%	441=100%
	7 DRŽ. 18-65	55,0%	22,3%	22,8%	3423=100%
Ženske	SLO nad 18	43,7%	29,4%	26,9%	551=100%
	SLO 18-65	45,4%	30,7%	23,9%	456=100%
	7 DRŽ. 18-65	43,6%	25,9%	30,5%	3577=100%
B) Starost					
18-29	SLO nad 18	50,9%	30,3%	18,9%	228=100%
	7 DRŽ. 18-65	53,3%	21,1%	25,7%	1964=100%
30-44	SLO nad 18	53,1%	26,4%	20,5%	292=100%
	7 DRŽ. 18-65	50,5%	23,3%	26,2%	2469=100%
45-54	SLO nad 18	48,0%	27,4%	24,6%	175=100%
	7 DRŽ. 18-65	49,9%	25,2%	24,9%	1304=100%
55-65	SLO nad 18	41,9%	33,1%	25,0%	172=100%
	7 DRŽ. 18-65	39,3%	29,6%	31,1%	1262=100%
66 +	SLO nad 18	37,1%	25,7%	37,1%	140=100%
	7 DRŽ. 18-65	-	-	-	-
C) Izobrazba					
Osnovna šola ali manj	SLO nad 18	28,2%	35,6%	36,3%	284=100%
	SLO 18-65	33,3%	36,8%	29,9%	204=100%
	7 DRŽ. 18-65	32,4%	33,1%	34,4%	1261=100%
Strokovna, poklicna šola	SLO nad 18	45,9%	32,5%	21,6%	255=100%
	SLO 18-65	43,6%	34,7%	21,8%	225=100%
	7 DRŽ. 18-65	55,0%	22,5%	22,5%	1936=100%
Srednja šola z maturo	SLO nad 18	59,6%	23,4%	17,1%	334=100%
	SLO 18-65	59,2%	23,6%	17,2%	314=100%
	7 DRŽ. 18-65	51,0%	22,4%	26,6%	2576=100%
Višja, visoka šola	SLO nad 18	59,8%	19,7%	20,5%	127=100%
	SLO 18-65	58,1%	20,5%	21,4%	117=100%
	7 DRŽ. 18-65	52,7%	21,5%	25,8%	1211=100%
Skupaj	SLO nad 18	47,2%	28,7%	24,1%	
	SLO 18-65	48,8%	29,2%	22,0%	
	7 DRŽ. 18-65	49,1%	24,2%	26,7%	

Vpliv starosti na izražanje religioznosti smo analizirali tudi na podlagi faktorjskih vrednosti (faktor 1 - nerotiran; x za starostne skupine - tabela 13).

Tabela 13: Izražanje religioznosti po starostnih skupinah (faktor 1; povprečje za starostne skupine)

Starostne skupine	(povprečje)	
	Slov	Sedem držav
- 18 do 29 let	-,28	-,06
- 30 do 44 let	-,29	-,03
- 45 do 54 let	-,20	-,04
- 55 do 65 let	-,13	,21
Skupaj	-,24	,00

Iz prikaza lahko razberemo, da v opazovanih sedmih državah (skupaj) negativna zveza med izražanjem religioznosti in starostjo še vedno prevladuje, čeprav neizrazito. Ta ugotovitev velja bolj ali manj za vse nacionalne vzorce.

Izobrazba. Iz tabele 12/C je mogoče ugotoviti, da je zveza med pripadnostjo trem skupinam na razsežnosti notranje religioznosti ter pripadnostjo izobrazbenim skupinam pričakovana in potrjena. Osnovnošolsko izobraženi anketiranci so dosti pogosteje razvrščeni med vernike (tipa C in B) kot med nevernike (tip A); in obratno: anketiranci z višjo izobrazbeno stopnjo se pogosteje razvrščajo med nevernike kot med vernike. Preizkus s srednjimi vrednostmi potrди, da uvrstitev na razsežnosti notranje religioznosti značilno upada z naraščanjem stopnje izobrazbe. To velja za vzorec sedmih držav in tudi za vse posamične nacionalne vzorce. Na slovenskem vzorcu opazimo značilen premik med osnovnošolsko in poklicno izobraženimi in med poklicno izobraženimi in srednje izobraženimi, medtem ko med srednje izobraženimi in visoko izobraženimi razlik ni.

Preizkus notranje religioznosti z drugimi kazalci religioznosti

Za potrjevanje koncepta notranje religioznosti je pomemben preizkus z alternativnimi kazalci religioznosti. Kot smo pokazali na začetku, je v konceptu raziskave Aufbruch (1997) vrsta uporabnih kazalcev religioznosti, na tem mestu pa se omejimo le na dva:

(a) *izjava o religioznosti (V198)*

(b) *verska praksa – udeleževanje verskih obredov (V197)*

V vseh zgornjih primerih gre za alternativne spremenljivke znotraj istega širšega koncepta, namreč raziskovanje pojava religioznosti v vsej njegovi celovitosti in mnogoplastnosti. Preizkus nove razsežnosti notranje religioznosti s temi spremenljivkami poteka ob domnevi, da gre v bistvu za kopičenje vzporednih znakov. Pri tem gre brez dvoma tudi za širitev in poglobljanje opazovanja pojava religioznosti. Sicer pa je prav, da pričakovano povezanost vključenih novih spremenljivk religioznosti z dimenzijo notranje religioznosti pojasnimo posamič:

(a) *Izjava o vernosti, religiozna samoopredelitev:* vprašanje, prikazano v tabeli 14, je od anketirancev terjalo samoopredelitev na lestevici religioznosti. Z lestvico je

bila merjena moč religioznosti. Anketiranci v 10 državah so tako odgovarjali na vprašanje "Ne glede na to, ali hodite v cerkev ali ne, ali bi zase rekli, da ste...?" Sledila je lestvica odgovorov, ki je z dobljenimi rezultati za Slovenijo in vseh sedem držav skupaj prikazana v tabeli 15.

Tabela 14: Notranja religioznost in izjava o vernosti (Q198)

	Datoteka	TIP A	TIP B	TIP C	Skupaj
izrazito neveren	SLO nad 18	97,0%	3,0%		101-100%
	SLO 18-65	96,6%	3,4%		88-100%
	7 DRŽ. 18-65	82,1%	8,1%	9,8%	990-100%
bolj neveren	SLO nad 18	93,6%	4,8%	1,6%	125-100%
	SLO 18-65	93,0%	5,2%	1,7%	115-100%
	7 DRŽ. 18-65	75,9%	16,5%	7,6%	834-100%
niti veren niti neveren	SLO nad 18	68,6%	25,7%	5,7%	261-100%
	SLO 18-65	69,6%	25,7%	4,8%	230-100%
	7 DRŽ. 18-65	74,6%	18,0%	7,4%	1288-100%
še kar veren	SLO nad 18	17,4%	44,3%	38,3%	447-100%
	SLO 18-65	17,2%	46,2%	36,6%	377-100%
	7 DRŽ. 18-65	26,0%	37,1%	36,9%	2738-100%
zelo močno veren	SLO nad 18	1,6%	15,9%	82,5%	63-100%
	SLO 18-65	2,3%	13,6%	84,1%	44-100%
	7 DRŽ. 18-65	22,9%	19,6%	57,5%	1035-100%
Skupaj	SLO nad 18	47,4%	28,5%	24,1%	997-100%
	SLO 18-65	48,9%	29,0%	22,0%	854-100%
	7 DRŽ. 18-65	48,7%	24,3%	27,0%	6885-100%

Tabela 15: (Oseбно) religiozno samoopredeljevanje anketirancev v desetih državah (v %)

	Izrazito, oz. bolj neverni (1, 2)	Niti verni, niti neverni (3)	Še kar verni (4)	Zelo močno verni (5)	Srednja vrednost
Vzhodna Nemčija	55	19	23	2	2,34
Hrvaška	11	13	43	34	3,92
Litva	8	25	61	6	3,62
Poljska	6	20	54	20	3,85
Romunija	18	19	51	12	3,53
Slovaška	27	19	14	11	3,14
Slovenija	23	27	44	5	3,20
Češka	56	17	21	6	2,40
Ukrajina	26	16	50	7	3,18
Madžarska	34	12	37	17	3,15
Skupaj 10 držav	27	18	43	12	3,26

Iz pregleda v tabeli 15 izhaja, da se v povprečju desetih držav dobra četrtnina vseh (27 %) opredeljuje kot nereligioznih in dobra polovica vseh (55%) kot še kar vernih oz. zelo močno vernih (slednjih 12%); slaba petina respondentov pa ostaja neopredeljena. Glede na samoopredelitev po stopnji religioznosti izstopajo anketiranci iz Hrvaške in za njimi iz Poljske ter Litve z nadpovprečno visokim deležem religioznih in na drugi strani anketiranci iz nekdanje Vzhodne Nemčije in Češke s prevladujočim deležem nereligioznih; Slovenija in Madžarska sta nekako v sredi med skrajnima skupinama. Posebej si oglejmo Slovenijo. Glede na delež zelo močno vernih (5 %) se uvršča skupaj z anketiranci iz nekdanje Vzhodne Nemčije (2 %) ter Čehi, Ukrajinci in Litvanci (6–7 %) v spodnji del lestvice. Daleč pred vsemi prednjačijo Hrvati (34 %) in Poljaki (20 %), sledijo pa jim že Madžari (17 %). Med slovenskimi anketiranci najmočneje izstopa opredelitev "še kar verni" (44 %), najvidneje, glede na vse druge države pa izstopa opredelitev "niti verni niti neverni" (27 %). Preostali (23 %) se opredeljujejo bodisi kot "izrazito neverni" (10 %) bodisi kot "bolj neverni" (13 %).

Preizkus s tipologijo notranje religioznosti (tip A, B, C) razkriva obseg neskladnosti opredeljevanj anketirancev. Seveda lahko pričakujemo, da se bo večji del tistih, ki sprejemajo večino krščanskih verovanj, opredelil kot "zelo močno verni" oz. "še kar verni". Zelo verjetno je tudi, da se bo pokazalo, da večji del tistih, ki so se tako subjektivno opredelili, sprejema večino krščanskih verovanj - vendar ne vsi. Odstopanja bodo bolj ali manj značilna in še posebej izrazita pri anketirancih v mediarnih položajih. Seveda tudi v tem primeru velja predpostavka o pozitivni povezanosti z notranjo religioznostjo: anketiranci, ki se sami opredeljujejo kot (sploh) nereligiozni, so uvrščeni pretežno v tip A, medtem ko so anketiranci, ki se opredeljujejo kot zelo religiozni, pretežno uvrščeni v tip C. Analiza kaže na značilna odstopanja pri vzorcu sedmih držav, saj je med zelo vernimi v tip A (nereli-

gizni) uvrščena kar slaba četrtnina respondentov iz te skupine oz. med (sploh) nereligioznimi kar dvanajstina ali več v tipa B in C. Za slovenski vzorec ta odstopanja niso značilna in so zgolj izjema. V glavnem pa se tudi v tem primeru potrdi smiselnost tridelne tipologije notranje religioznosti, kar lepo ponazarja prehodna skupina samoopredeljenih (niti verni niti neverni). Za to skupino velja, da je več kot v dveh tretjinah primerov uvrščena v tip A, v četrtnini vseh primerov v tip B, medtem ko se v tip C uvršča le z majhnim deležem (okoli 5 %).

(b) Religijska praksa – udeleževanje verskih obredov. Tomka in Zulehner (1999, 2000) opredelita osebno religioznost s pomočjo dveh razsežnosti: z osebno religioznostjo oz. verovanjem ter religijsko prakso. Pri slednji gre za osebno religijsko prakso oz. za udeleževanje dogajanja v religiozni skupnosti, torej predvsem za obiskovanje verskih obredov. Glede udeleževanja verskih obredov v različnih cerkvah veljajo različna pravila, ki pa so v katoliški cerkvi še posebej jasno določena: velja namreč stroga obveza udeleževanja nedeljskih verskih obredov. Med katoliškimi verniki po eni ter protestantskimi in pravoslavni po drugi strani lahko pričakujemo značilne razlike. Pri slednjih namreč obveznost udeleževanja nedeljske maše ni tako ostro določena.

Na vprašanje: "Če ne upoštevate porok, pogrebov in krstov, kako pogosto se udeležujete verskih obredov v cerkvi?" smo dobili odgovore, ki kažejo, da je na ravni sedmih držav nekako petina (19.8 %) takih, ki redno tedensko ali pogosteje obiskujejo verske obrede. Dalje, slaba sedmina vseh (13.8 %), ki obiskujejo nedeljske obrede vsaj enkrat mesečno, četrtnina vseh (24.7 %), ki obrede obiskujejo večkrat v letu, ob velikih praznikih, šestina vseh (16.5 %), ki verske obrede obiskujejo še redkeje, in četrtnina vseh (25.1 %), ki se verskih obredov sploh ne udeležujejo.

Glede na omenjeno normo udeleževanja verskih obredov v krščanskih verskih skupnostih in razlik med njimi lahko pričakujemo značilne razlike glede rednega udeleževanja verskih obredov med opazovanimi sedmimi državami.

Tako je, denimo, največ rednih obiskovalcev (tedensko ali pogosteje) med prebivalci Poljske (53.3 %), Slovaške (33.3 %) in Hrvaške (25 %), sledijo pa Slovenija (20.3 %), Madžarska (13.6 %), Litva (10.5 %) in na zadnjem mestu Češka (8.9 %). Med opazovanimi desetimi državami za Češko zaostajata še Ukrajina (7.9 %) in nekdanja Vzhodna Nemčija (3.1 %), medtem ko je v Romuniji kljub prevladujočemu pravoslavju udeleževanje verskih obredov značilno višje (25.3 %). Skladno s tem so opazne razlike v deležih abstinentov (nikoli, redkeje kot ob velikih praznikih). Med opazovanimi sedmimi državami na prvo mesto stopa Češka s tremi četrtinami abstinentov (74.4 %), za njo že bistveno zaostaja Madžarska z dobro polovico (54.6 %) abstinentov, nato pa Slovaška (39.2 %) in Slovenija (38.8 %) z okoli dvema petinama, Hrvaška (28.1 %) in Litva (27.7 %), medtem ko je abstinentov verskih obredov na Poljskem le slaba dvanajstina (7.9 %).

Tabela 16: Notranja religioznost in obiskovanje verskih obredov (Q197)

	Datoteka	TIP A	TIP B	TIP C	Skupaj
Nikoli	SLO nad 18	86,0%	10,7%	3,3%	243=100%
	SLO 18-65	85,9%	11,3%	2,8%	213=100%
	7 DRŽ. 18-65	89,6%	7,9%	2,5%	1669=100%
Redko	SLO nad 18	66,9%	26,1%	7,0%	142=100%
	SLO 18-65	69,1%	26,0%	4,9%	123=100%
	7 DRŽ. 18-65	71,5%	18,5%	10,0%	1028=100%
večkrat na leto, ob velikih praznikih	SLO nad 18	49,3%	38,0%	12,8%	274=100%
	SLO 18-65	49,6%	37,6%	12,8%	242=100%
	7 DRŽ. 18-65	50,6%	30,6%	18,8%	1651=100%
najmanj enkrat mesečno	SLO nad 18	23,8%	41,0%	35,2%	122=100%
	SLO 18-65	24,1%	41,1%	34,8%	112=100%
	7 DRŽ. 18-65	21,4%	39,5%	39,2%	983=100%
tedensko, enkrat ali večkrat	SLO nad 18	5,8%	31,1%	63,1%	225=100%
	SLO 18-65	6,3%	33,1%	60,6%	175=100%
	7 DRŽ. 18-65	9,1%	28,9%	62,0%	1593=100%
vsak dan, enkrat ali večkrat	SLO nad 18			100,0%	3=100%
	SLO 18-65			100,0%	1=100%
	7 DRŽ. 18-65		18,8%	81,3%	48=100%
Skupaj	SLO nad 18	47,7%	28,4%	23,9%	1009=100%
	SLO 18-65	49,2%	29,0%	21,8%	866=100%
	7 DRŽ. 18-65	49,1%	24,2%	26,8%	6972=100%

Povezanost med notranjo religioznostjo in udeleževanjem cerkvenih oz. verskih obredov je podana in značilna (glej tabelo 16). Tako med vsakotedenskimi obiskovalci cerkvenih obredov močno prevladujejo cerkveno religiozni, medtem ko med neobiskovalci cerkvenih obredov še izraziteje nereligiozni anketiranci. Skladno s svojo avtonomno religioznostjo se anketiranci tipa B pretežno uvrščajo med priložnostne (večkrat letno, enkrat mesečno) obiskovalce cerkvenih obredov. Značilno pa spet izstopa, da del cerkveno religioznih (tip C) ne obiskuje verskih obredov redno tedensko, ampak redkeje, le priložnostno, pa tudi dejstvo, da del nereligioznih – in to kar značilen del – obiskuje verske obrede ob večjih praznikih oz. priložnostno. Vse to dodatno pritrjuje ugotovitvi, da je pojav nereligioznosti večplastno prehodni in močno socialno in kulturno določen, medtem ko se del vernih sprošča cerkvenih obvez in iz kozmosa krščanskih verovanj pripravlja svoje osebne izbire, svoje lastne religijske koncepte. Značilno izstopa tudi dejstvo, da neverni deloma vstopajo tudi v religijski in kulturni prostor cerkve in se sicer iz različnih nagibov udeležujejo cerkvenih obredov.

* * *

Tako smo ponazorili povezanost med spremenljivko notranja religioznost in nakazanimi alternativnimi spremenljivkami religioznosti (na podlagi obeh slovenskih vzorcev in na vzorcu sedem držav skupaj). Preizkus povezanosti je pokazal, da so zveze podane in značilne. Pokazalo pa se je tudi, da te povezave v posameznostih niso vselej dosledne in da so pogosto tudi protislovne. Ob tehtanju, kateri od obeh spremenljivk religioznosti, namreč posamičnim ali novi kompleksni razsežnosti notranje religioznosti pripišemo težo, se odločamo za slednjo. Pri tem pa se zastavlja vprašanje, kaj vpliva na to, da posamezniki, ki ne sprejemajo osnovnih izrazov krščanskega verovanja itd. v odgovoru na neposredno vprašanje zatrdijo, da so bolj (ali manj) verni. Kaj vpliva na to, da posamezniki, ki izražajo verovanje v boga ali ki so cerkveno aktivni itd., hkrati ne sprejemajo osnovnih izrazov krščanskega verovanja? In obratno, da posamezniki – sicer mnogo manj pogosto – sprejemajo večino ali vse oblike verovanj, izjavljajo, da sploh niso verni, da ne verujejo v boga, itd.? Ali gre predvsem za protislovnost v naravi religijske zavesti ali na to vplivajo kake druge, zunanje okoliščine? Brez dvoma oboje hkrati. Del nakazanih protislovij pa je posledica omejenih metodoloških okvirov, v katerih je potekala raziskava.

Kljub vsemu se pokaže, da se anketiranci v vseh državah na razsežnosti notranje religioznosti glede na alternativne spremenljivke religioznosti v največji meri uvrščajo pravilno. Vsi preizkusi potrdijo, kot smo že ugotovili, da so zveze med notranjo religioznostjo in uvedenimi spremenljivkami religioznosti intenzivne, da se potrditve kopičijo in da so zveze izrazite in značilne. Uporabnost razsežnosti notranje religioznosti je tudi s tem potrjena.

Pojav religioznosti v Sloveniji in šestih srednje- in vzhodnoevropskih državah – poizkus nove tipologije

Po vseh prikazanih analizah lahko na podlagi nove razsežnosti notranje religioznosti podamo opis stanja religioznosti v vzhodno- in srednjeevropskih državah. Razsežnost vsebuje tri osnovne tipe (ne)religioznosti, namreč, tip A – nereligiozne, tip B – avtonomno religiozne (ali prehodni tip) in tip C – cerkveno religiozne. Na začetku tega sestavka smo že pokazali, kako se na tej razsežnosti razvršča Slovenija v primerjavi z državami Vzhodne in Srednje Evrope. Za Slovenijo smo ugotovili, da od srednje- in vzhodnoevropskega povprečja značilno odstopa s povečanim deležem nevernih in značilno manjšim deležem vernih obeh tipov. V tabeli 17 pa je pregled členitve religioznosti za vseh sedem opazovanih držav za vsako posebej. Če Slovenijo primerjamo s preostalimi šestimi državami, vidimo, da se skupaj s Češko in Madžarsko uvršča v skupino držav z nizko stopnjo cerkvene religioznosti. Na nasprotnem polu sta Poljska in Hrvaška, ki ju označuje visok delež cerkveno religioznih. Vmes pa se znajmeta Slovaška in Litva.

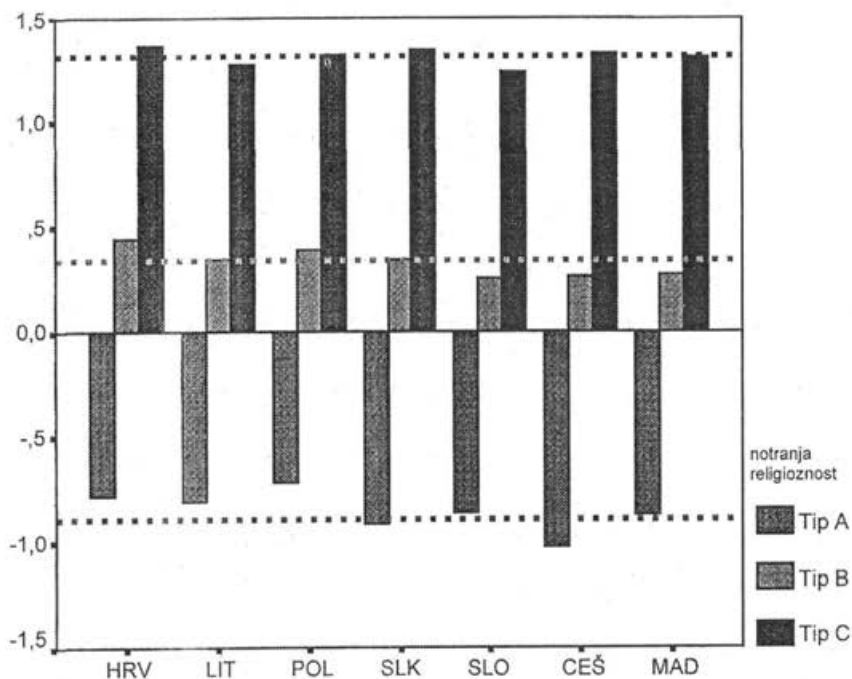
Tabela 17: Nova spremenljivka: Notranja religioznost v sedmih državah Vzhodne in Srednje Evrope

Država	TIP A	TIP B	TIP C
Hrvaška	30,6%	29,8%	39,6%
Litva	40,9%	29,2%	29,9%
Poljska	21,3%	34,1%	44,6%
Slovaška	48,7%	23,3%	28,0%
Slovenija	60,1%	21,2%	18,7%
Češka	76,8%	11,9%	11,3%
Madžarska	65,5%	19,7%	14,9%
Skupaj	49,1%	24,2%	26,7%

Tudi na tej ravni smo opravili preizkus in potrditev nove razsežnosti notranje religioznosti. Preizkus smo opravili tako, da smo za vsako od sedmih držav in za vse skupaj (slika 2) preverili skladnost uvrstitev enot v tipologijo A - C še z razporejanjem srednjih vrednosti uvrščenih skupin (faktor 1 nerotiran; 15 trditev, ki so vključene v tri obravnavane koncepte). Rezultat preizkusa, ki je prikazan v tabeli 18, pokaže visoko skladnost (za vsako od sedmih držav) med tipologijo in srednjimi vrednostmi (faktorja 1) za tipe A - C. Vidi se tudi, da so razlike v posameznih državah večje, kar še posebej velja za Češko.

Tomka in Zulehner (1999) sta v obdelavi in analizi gradiva iz iste raziskave na ravni vseh desetih vključenih držav, raziskujoč religioznost prebivalstva, prišla do podobnih ugotovitev. V postopku strnjevanja posamičnih empiričnih podatkov sta oblikovala dvanajst novih razsežnosti, ki pokrivajo celoten vsebinski obseg raziskave religioznosti. V naslednjem koraku sta jih vključila v faktorsko analizo, ki je izoblikovala dva faktorja, torej dve novi celoviti razsežnosti. Prvo sta poimenovala kot "socioreligioznost", drugo pa kot "posledice religije". "Socioreligioznost" je vsebinsko mnogo širša kot v naši analizi izoblikovane razsežnosti religioznosti, saj poleg vseh izrazov verovanj vključuje še religijsko prakso, vse oblike povezanosti z religijo, religijsko izkušnjo, smisel religioznosti itd. To, kar je v okviru presoje uporabnosti nove razsežnosti religioznosti in njene tričlene tipologije pomembno, je porazdelitev enot, torej ugotavljanje razsežnosti pojava. Členitev indeksa "socioreligioznost" daje naslednji rezultat: zelo šibka 15 %; šibka 27%; močna 48 %; zelo močna 10 %.

Slika 2: Notranja religioznost – potrditev tipologije (A, B, C) s srednjimi vrednostmi faktorja 1 po državah

Dobljen izid seveda ni neposredno primerljiv s porazdelitvijo pri razsežnosti "notranja religioznost" (tip A, B, C), saj Tomka-Zulehner v analizo vključujeta tudi anketirance iz nekdanje NDR ter Romunije in Ukrajine, torej ene države z izrazito nizkim in dve državi z izrazito visokim religijskim statusom. Njuna analiza med močno oz. zelo močno religiozne uvrsti 58 % vzorca zajetih desetih držav, preostalih 42 % pa med nizko oz. zelo nizko socioreligiozne.

Tabela 18: Notranja religioznost in 7 držav – potrditev tipologije (A, B, C) s srednjimi vrednostmi faktorja 1 po državah

Država	Notranja religioznost	Srednja vrednost	Standardni odklon	N
Hrvaška	TIP A	-,78	,35	306
	TIP B	,44	,38	298
	TIP C	1,36	,33	396
	Skupaj	,43	,96	1000
Litva	TIP A	-,81	,35	409
	TIP B	,34	,37	292
	TIP C	1,28	,35	299
	Skupaj	,15	,95	1000
Poljska	TIP A	-,72	,37	213
	TIP B	,39	,38	341
	TIP C	1,32	,33	446
	Skupaj	,57	,86	1000
Slovaška	TIP A	-,92	,33	487
	TIP B	,34	,38	233
	TIP C	1,35	,35	280
	Skupaj	,01	1,03	1000
Slovenija	TIP A	-,86	,32	601
	TIP B	,25	,34	212
	TIP C	1,24	,37	187
	Skupaj	-,24	,90	1000
Češka	TIP A	-1,02	,27	768
	TIP B	,26	,33	119
	TIP C	1,33	,38	113
	Skupaj	-,60	,86	1000
Madžarska	TIP A	-,87	,32	655
	TIP B	,27	,37	197
	TIP C	1,31	,37	149
	Skupaj	-,32	,88	1000
Skupaj	TIP A	-,89	,33	3439
	TIP B	,34	,37	1692
	TIP C	1,32	,35	1870
	Skupaj	,00	1,00	7000

Z našo tipologijo notranje religioznosti pa smo na ravni vzorcev sedmih držav prišli do razmerja 51 : 49, če med religiozne štejemo vse enote, ki so se uvrstile v tip C (cerkveno religiozni) in tip B (avtonomno religiozni). Na podlagi Tomka-Zulehnerjeve analize se na indeksu socioreligioznosti države razvrščajo takole: najvišje Poljska, nato Hrvaška, ki ji sledita Litva in Slovaška, nato pa Slovenija, Madžarska in Češka. Uvrstitev držav na lestvici socioreligioznosti je povsem enaka uvr-

stivni na podlagi tipologije notranje religioznosti. Enaka je tudi razvrstitev glede na delež nereligioznih (tip A). Tako navedbe iz Tomka-Zulehnerjeve analize samo dodatno potrjujejo utemeljenost uporabe razsežnosti notranje religioznosti. Vrnimo se torej k našim podatkom.

Ugotovimo lahko, da se vprašani v sedmih državah pri notranji religioznosti razvrstijo nekako pol na pol na religiozne in nereligiozne. Nereligiozni so sora zmerno trdna skupina, ki jo nasploh označuje nizko sprejemanje krščanskih verovanj, z izjemo verovanja v boga in dušo, torej dveh oblik krščanskih verovanj, ki sta sicer neznatno, vendar tudi v tej skupini prisotni. Religiozni vidno razpadejo na dve podskupini, nekako na dve polovici, pri čemer je nekaj več (26.7 %) vseh anketirancev uvrščenih v kategorijo cerkveno religioznih (tip C), nekaj manj (24.2 %) pa v kategorijo avtonomno religioznih (tip B). Odstopanja po državah so statistično značilna in pretežno skladna s pričakovanji. Skladno s tem je na vrhu lestvice religioznosti Poljska, ki izkazuje 44.6 % cerkveno religioznih, sledi pa ji Hrvaška, kar je bolj presenetljivo,⁹ in šele za njo se uvrstita Litva in Slovaška; na drugem polu te lestvice so Slovenija, Madžarska in Češka, torej tri države, v katerih prevladujejo uvrstitve med nereligiozne (tip A) v obsegu od 60 do 77 %. Skrajnosti sta dve sosednji državi, namreč Poljska s skoraj 79 % religioznega prebivalstva in Češka s skoraj 77 % nereligioznega prebivalstva.

* * *

Glede na velike razlike v stopnji religioznosti v opazovanih sedmih državah, ki jih v celoti potrjuje tudi preizkus z alternativnimi razsežnostmi religioznosti, se lahko vprašamo, kaj jih povzroča. Seveda se zavedamo omejenih možnosti objektivnega raziskovanja pojava religioznosti. Te se deloma kažejo v raziskovalnem "dimenzioniranju" pojava. Hkrati pa ne dvomimo, da je rezultat, do katerega smo prišli, spoznavno pomemben, torej da dokaj pristno prikazuje pojav religioznosti. Razlike med državami po stopnji odmerjene religioznosti so tako velike, da jih lahko pojasnujemo le v povezavi z različnimi družbenimi, političnimi in kulturno-religijskimi razmerami in razvojem teh družb. Vseh sedem držav pripada skupini t. i. "srednje- in vzhodnoevropskih" držav, torej gre za države t. i. komunističnega izvora; za vseh sedem držav velja, da so v zadnjega pol stoletja pripadale istemu tipu politične in družbenogospodarske ureditve; za štiri od teh držav celo velja, da so se razvijale znotraj dveh skupnih držav, namreč Češka in Slovaška znotraj Češkoslovaške republike, Slovenija in Hrvaška pa znotraj Jugoslavije; za vse te države velja tudi, da je v njih delovala bolj ali manj izrazita ideološka represija in da je bilo omejeno svobodno izražanje vere; v večini gre tudi za države znotraj t. i. vzhodnega bloka, ki jih je označevala visoka stopnja zaprtosti do Zahoda itd. Ob vsem tem pa gre vendarle za sedem držav z izrazitimi posebnostmi in značilnostmi v kulturnozgodovinskem in političnem razvoju - in torej za sedem izrazito

⁹ Glede na podatke o stanju religioznosti na Hrvaškem sredi osemdesetih let in pred tem, ko je na podlagi povpraševanja o osebni vernosti Hrvaška izrazito zaostajala za Slovenijo, prehitela pa jo je v izražanju civilne religioznosti.

različnih držav. To se kaže tudi v religijskih tradicijah teh držav,²⁰ ki se med seboj močno razlikujejo, kot med Slovenijo in Hrvaško in še posebej med Češko in Poljsko kot skrajnostima.

Ali torej ni enoten političnosistemski okvir: avtoritaren, enostrankarski, komunistični sistem tista skupna določilnica, ki je vplivala na oblikovanje oz. omejevanje izražanja religijske zavesti prebivalstva teh držav? Odgovor ni enostaven, pa vendarle je prej nikalen. Očitno pol stoletja delovanja komunističnega sistema v Vzhodni Evropi ni zabrisalo kulturnih sledov, vzorcev, tradicij, vrednotenij, ki se v desetletju po njegovem razpadu spet polno izražajo. Ta sistem ni bil le nedemokracičen, gospodarsko neuspešen, temveč je bil očitno tudi ideološko neuspešen, oz. je bila njegova "uspešnost" v različnih državah in v različnih družbenokulturnih in političnih razmerah bistveno različna. Glede na izsledke primerljivih raziskav religioznosti v državah Zahodne Evrope si dovolimo sklepati, da bi skupna uvrstitev zahodnoevropskih in vzhodnoevropskih dežel pri razsežnosti notranje religioznosti pokazala, da se zahodnoevropske države pri tem ne bi razvrščale bistveno drugače kot vzhodnoevropske - namreč diferencirano. Potrdila bi, da uvrščanje držav določajo predvsem njihove zakoreninjene družbenokulturne strukture po eni strani ter dinamika družbenorazvojnih procesov in globalizacija v njih po drugi. Krščanske verske skupnosti in cerkve se torej bolj, kot se zdi na podlagi površnega presojanja, spopadajo z istimi civilizacijsko-kulturnimi problemi tako na zahodu kot tudi na vzhodu Evrope.

LITERATURA

- Beckford, J. in Luckmann, Th. (ur.) (1989): *The Changing Face of Religion*, London (Sage).
- Boss-Nuennig (1972): *Dimensionen der Religiosität, Zu Operationalisierung und Messung religiöser Einstellungen*, Mainz-München (Kaiser-Grünwald).
- Flere, Sergej et. all. (1992): *Uvod v sociologijo*, Ljubljana (Uradni list).
- Flere, Sergej; Kerševan, Marko (1995): *Religija in (sodobna) družba, Uvod v sociologijo religije, Znanstveno in publicistično središče, Zbirka Alfa 1/95*, Ljubljana.
- Inglehart, Ron (1998): *Modernisierung und Postmodernisierung. Kultureller, wirtschaftlicher und politischer Wandel in 43 Gesellschaften*, Frankfurt.
- Kerševan, Marko (1975): *Religija kot družbeni pojav, Mladinska knjiga*, Ljubljana.
- Kerševan, Marko (1992): *Vstop v krščanstvo drugače, CZ*, Ljubljana.
- King, M.; Hunt, R. (1969): "Measuring the religious variable", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 8.
- Klages, Helmut (1984): *Wertorientierungen im Wandel. Rückblick, Gegenwartsanalyse, Prognosen*, New York.
- Krošl, J. (1973): *Uvod v pastoralno sociologijo, Mohorjeva družba*, Celje.
- Künzlen, G. (1994): *Der Neue Mensch, Zur säkularen Religionsgeschichte der Moderne*, München.
- Le Bras, G. (1955/56): *Etudes de Sociologie Religieuse, I-II*, Paris.
- Luckmann, Thomas (1991): *Die unsichtbare Religion*, Frankfurt (Suhrkamp).

²⁰ Smirke, M. (1996): *Religija in politika spremembe v deželah prehoda, Znanstveno publicistično središče, Ljubljana*.

- Martin, David (1978): *A General Theory of Secularization*, New York.
- Pantić, Dragomir (1988): *Klasična i svetovna religioznost, Socijalno-psihološko istraživanje stanovnika beogradskog regiona*, Univerzitet u Beogradu, Institut društvenih nauka, Centar za politikološka istraživanja i javno mnenje, Beograd.
- Pollack, Detlef (1998): *Religiöser Wandel in Mittel- und Osteuropa*, in: *Religiöser Wandel in den postkommunistischen Ländern Ost- und Mitteleuropas*, Würzburg.
- Rode, Franc.; Roter, Zdenko (ur.) (1984): *Science and Faith*, Ljubljana-Rim.
- Roter, Zdenko (1973): *Cerkev in sodobni svet, Razvoj katoliškega nauka o socializmu, komunizmu, marksizmu in ateizmu, Misel in čas, Cankarjeva založba*, Ljubljana.
- Roter, Z.; Kerševan, M. (1982): *Vera in nevera v Sloveniji. Cerkvena religioznost*, Obzorja, Maribor.
- Smrke, Marjan (1996): *Religija in politika, Spremembe v dežalah prehoda, Znanstveno in publicistično središče, Zbirka Forum 4/96*, Ljubljana.
- Tomka, Miklós; Maslauskaitė Aušra mit Navickas, Andrius; Toš, Niko und Potočnik, Vinko (1999): *Religion und Kirchen in Ost (Mittel) Europa: Ungarn, Litauen, Slowenien, (Gott nach dem Kommunismus)*. Ostfildern: Schwabenverlag.
- Tomka, Miklós; Zulehner, Paul. M. (1999): *Religion in den Reformländern Ost(Mittel)Europas*, Ostfildern.
- Tomka, Miklós; Zulehner, Paul. M. (2000): *Religion im gesellschaftlichen Kontext Ost(Mittel)Europas, (Gott nach dem Kommunismus)*. Ostfildern: Schwabenverlag.
- Vrcan, Srdjan (1986): *Od krize religije do religije krize*, Školska knjiga, Zagreb.
- Zulehner, Paul, M. (1991): *Vom Untertan zum Freiheits Künstler. Religion im Leben der Österreicher 1970-1990*, Herder, Wien.
- Zulehner, Paul, M.; Denz, Hermann (1993): *Wie Europa lebt und glaubt, Europäische Wertestudie*, Patmos Verlag Düsseldorf.

POLITOLOGIJA, ZNANOST, PSIHOANALIZA, RESNICA

Povzetek. Znanstveni diskurz je oblikovan kot paranoja. Potlačitev in molk Boga govorita skozi znanstveno pisanje. Načeloma je subjekt znanosti izključen in šele z izkustvom manka v Drugem doseže post-fantazmatski odnos do objekta znanosti. Politologija je kot koristna vednost način obstoja teorije v kapitalistični družbi. Psihoanaliza z vpisom subjekta cilja na resnico, čeprav se tudi sama lahko sprevrže v Gospodarjevo terapijo prilagajanja. Polje politične znanosti kot zgodovinske vednosti je politična realnost, polje psihoanalize kot "ne-zgodovinske" je logika nezavednega. Iz povezave vednosti in resnice nastajajo revolucije.

Ključni pojmi: politologija, znanost, psihoanaliza, resnica.

I

229

Hegel je bil tisti, ki je skoz tezo, da je treba substanco dojeti kot subjekt, presegel prag t.i. "spoznavnega fetišizma", osrediščenega - mutatis mutandis - okrog utelešanja računa spoznavanja kot razkrivanja nečesa že danega, kot prodiranja do "ravnodušne" substancialne vsebine. Iz kritike tega "naivnega" sloga potegne sklep o spoznanju kot konstitutivnem za svoj predmet, vnaprej vštetega v predmet, ki le-tega spremeni, preoblikuje in proizvede v obliki, v kateri je spoznan - pot do resnice je obenem dogajanje in del same resnice. Ta heglovski motiv najdemo tudi pri G. Bachelardu - od kogar Lacan jemlje posamezne elemente epistemologije - ko pretanjeno dokazuje, da prepoznavanje "elementov kopernikanske revolucije v... delu znanstvenega preciziranja... natančnosti ne označuje objekt, marveč metoda" (Bachelard, 1971: 126), ki je sposobna reči ne (naslov enega izmed Bachelardovih del: "La philosophie du non") tradicionalni filozofski refleksiji, da bi zagotovila teoretsko dognanje "faktuma...", da novo izkustvo reče *ne* staremu, saj drugače povsem očitno ne gre za novo izkustvo" (Bachelard, 1971: 122). V znanosti - ta je edina usposobljena potegniti svoje lastne meje, ki pa jih z zarisovanjem že prekoračuje - poteka konstituiranje znanstvenega predmeta kot proces rekonstrukcije resnice/realnosti in je podvrženo zakonu "luči, ki vzpostavlja temo":

* Dr. Milan Balažič, docent na Fakulteti za družbene vede.

"V duhu danih ovir poduhovljenja... se za znanstvenika spoznanje dviga iz neznanja kot luč iz teme. Ne vidi pa, da je neznanje splet pozitivnih, trdovratnih, povezanih zmot..., da je duhovna tema strukturirana, in da mora zato sleherno pravilno objektivno spoznanje pogojevati korekturo objektivne zmote" (Bachelard, 1971: 158,120).

To pa nas že pripelje do temeljnega zastavka, da diskurza znanosti ni brez zunanosti, da je gosto obmejen z dvojno negacijo, dajajočo polju znanstvenega diskurza določeno pozitivnost – kot uveljavlja J.-A. Miller v svojem tekstu "Dejavnost strukture", "znanstvenega diskurza ne prizadeva preprost manko, *toda manko manka je tudi manko*":

"Manko manka pušča v slehernem znanstvenem diskurzu prostor za spregled, za ideologijo, ki ga spremlja, ne da bi mu notranje pripadala: v znanstvenem diskurzu kot takem ni utopičnega elementa. To bi lahko ponazorili z dvema prostoroma, ki sta drug nad drugim, med njima pa ni nikakršnega prešitka (point de capiton), drug ne more zdrsniti (lapsus) v drugega. Zaprtje znanosti je potemtakem zaprto (clos) polje, ki mu, če ga gledamo od znotraj, ne vidimo nobene meje, razloči od izrinjenega (forclos) prostora. *Izriv* (forclusion) je druga stran zapore. Ta izraz je zadosti, da nas opozori, da je sleherni znanost strukturirana kot psihoza: izrinjeno se vrača v obliki nemožnega" (Miller, 1981:250). Na nesporno ugotovitev o psihotični strukturiranosti znanosti bi bilo treba navezati Lacanovo misel, kako ima znanstveni diskurz obliko paranoje: vsaka občost je vedno že "zainteresirana". Pluralizem interesnih skupin, kombiniran s teorijo demokratičnega elitizma (J. Schumpeter) in svobodno tekmo za glasove volivcev po vzoru na kapitalistični trg, predstavlja prvorazredni hit ideološke hegemonije konca 20. stoletja. Pri tem je potrebno poudariti, da se interesi ne vežejo na potrebo, temveč na željo kot "željo Drugega", objekt pomeni šele, ko drugemu nekaj pomeni, zato je interes izvorno "paranoiden" – "objektivni" pogled znanosti (tudi določene vrste politologije), abstrahirajoč od neposrednega interesa na predmetu, subjektu omogoči ločitev od potreb in identificiranje želje subjekta z željo drugega, ko predmet gleda "z očmi drugega", z očmi možnega subjekta zavisti. Toda, mar ni možno to sklicevanje na Lacana (prve etape) zapopasti po modelu razrešitve napetosti med "subjektom" in "odtujeno substanco" prek besede, s katero vzame nase subjekt svojo željo, kot da bi šlo za psihoanalitično varianto Heglove absolutne vednosti, drugače, nezaprečenega Drugega ali polja Simbolnega brez simptoma? Vnazijske Lacanove reference pokažejo na metanje zavajajoče luči: gre – ravno obratno – za vpeljavo avtonomije okrog manka zaprečenega Drugega kot možnosti absolutne vednosti oz. popolne simbolne realizacije, kajti nek manko/izostanek označevalca vedno vznikne kot ne-smisel ob nastopu smisla sredi samega gibanja simbolizacije. Ali drugače, heglovska absolutna vednost ne deluje kot ukinitiv manka, pač pa kot prekritje dveh mankov, manka subjekta in manka v Drugem – subjekt znanosti v iskanju skrivnosti Drugega izkusi, kako je skrivnost Drugega hkrati skrivnost za samega Drugega, ko se znajde na točki izpada objet a iz Drugega, izpada predmeta–razloga želje raziskovanja, ki poganja znanstveno dejavnost. V momentu

ločitve objet a od Drugega, subjekt znanosti opazi, da objet a ne manjka zgolj njemu samemu, marveč tudi Drugemu, saj le-ta v sebi nima razloga želje.

Po tem kratkem uvodu v razmerje med znanostjo in psihoanalizo, se na prvi pogled zdi, kot da se je psihoanaliza zarotila proti znanosti – ta je strukturirana kot psihoza, znanstveni diskurz ima obliko paranoje, da ne omenimo še ene presenetljive Lacanove epistemološke teze, namreč, da je struktura znanstvenega diskurza povezana z diskurzom histerije (histerija, denimo, Freuda privede do temeljne psihoanalitske strukture) – vendar pa temu še zdaleč ni tako: ne da bi skušala razvrednotiti znanstvena zavzemanja, psihoanaliza odpira prostor za resno teoretsko analizo znanstvenega pristopa, ki zahteva deseksualizacijo dojemanja sveta, porajajočo se iz dejstva, da je vsak imaginarni pomen vseskozi seksualen. J.–A. Miller pri tem vpotegne zakon govornice, po katerem je falos zmeraj tu in se – mimogrede povedano – pokaže v šalah ali spodrsaljajih, znanstveni diskurz pa uhaja tej govorni zakonitosti, saj zahteva ločitev Simbolnega in Imaginarnega, označevalca in podobe ter tako terja naslonitev na označevalca, ločenega od vsakršnega imaginarnega pomena:

“Pascalov stavek o tišini neskončnega prostora priča o povsem modernem čustvu, saj nebo in z njim celotno stvarstvo, pred nastopom znanosti sploh ni bilo nemo. Prav nasprotno, vesoljni prostor, nebo in stvarstvo so opevali božjo slavo in slavili veličino njegovega načrta. Šele znanstveni diskurz, ki se je začel z matematično fiziko, je svet prisilil v molk, in Lacan to strne v postavki o kateri, mislim, ne more biti dvoma, da znanost predpostavlja, da je v svetu označevalec, ki nikomur več nič ne pomeni” (Miller, 1983: 57). Sam Lacan slednji stroj izkustva prižene v polni meri do osmislitve v svojem sedmem seminarju (“Etika psihoanalize”, 1959–1960), kjer govori o diskurzu občestva/splošnega dobra, znotraj katerega imamo opraviti z učinki znanstvenega diskurza v smislu razgaljene moči označevalca kot takega: “Nenadna, izredna rast moči označevalca, diskurza, ki je vzniknil iz teh malih matematičnih znakov in se je razločil od vseh dotlej veljavnih diskurzov, postane neka dodatna odtujitev. V čem? V tem, da je to diskurz, ki po strukturi ne pozabi ničesar. Prav po tem se razloči od diskurza prve memorizacije, ki se nadaljuje v nas brez naše vednosti, od memorialnih diskurzov nezavednega, katerega središče je odsotno, katerega mesto je določeno z *ni vedel*, kar je pravzaprav znak tiste temeljne pozabe, kamor se umesti subjekt” (Lacan, 1988: 233) – znanstveni diskurz pa – nasprotno – izključi svojega subjekta, četudi subjekt mestoma nalomi njegovo konsistenco. Lacanovska teza je preprosto v tem, da znanstveni diskurz ni produkt subjekta, pač pa prej obratno: kot bi dejal kak heideggerjanec, človek ne drži jezika, temveč jezik človeka. Kot vemo, obstaja cel niz povsem neznanstvenih (filozofskih) praks, ki so lahko izjemno učinkovite ne glede na lastno neznanstvenost – ali morda prav zaradi tega:

“Če gredo ljudje v Essalem in se goli sprehajajo po morski obali, se potem počutijo bolje, to je vsekakor učinkovito, znanstvenost pa ima svoje zelo stroge kriterije in končno ne moremo trditi, da je marksizem–leninizem znanost, če se da na podlagi njega izvesti učinkovito revolucijo, to še ni *ipso facto* potrditev njegove znanstvenosti. Znanost zahteva še nekaj več, brez tega je le pragmatizem, to pa po mojem in tudi po Marxovem mnenju ni zadostna teorija znanstvenosti” (Miller,

1983: 70), znanstveni diskurz zahteva razkrajanje "konkretne realnosti" kot fantastične realnosti, meri na znanstveno spoznanje in – ali lahko rečemo kot za psihoanalizo? – na resnico.

Politologija se dogaja kot politična teorija snovi (Leibnitz), imenovane država–družba, ki je sestavljena iz posameznikov. Od francoske revolucije naprej novo politično realnost konstituirajo točke–državljeni, ki tvorijo državo kot nujno zlo, in svobodo, ki ni več omejena s kraljevo oblastjo, temveč z drugim: drugi ovira, omejuje, zanikuje. Omenjena mehanika politične realnosti, ko nato partikularni elementi tekmujejo med seboj za pripoznanje reprezentiranja univerzalnosti, se vpisuje v moderne politične vede, že v 19. stoletju – ob svojem rojstvu – vzpostavljene "kot preslikava mehanike" (Lukšič, 1997: 13). Šele ko politologija preseže pravišnji ideal zgolj ustreznega opisa svojega objekta, lahko avtorefleksivno posega vanj s teoretsko prakso denaturalizacije politične realnosti: z Marxovim imenom je zvezan tisti del politologije, ki v spopadu s postvarelimi družbenimi formami države, trga in posameznika odkriva specifična historična omrežja družbenih razmerij med posamezniki. Ta politologija predpostavlja neposredno intervenco v objekt – podobno kot kvantna fizika ali psihoanaliza. Na nasprotnem koncu pa se z njo sooča neka druga politologija, ki izraža zbalanzirano skepsko glede angažirane znanosti v službi humanih ciljev:

"Praktikom teorije nasvet: glede na valove, ki prihajajo, zvišati prag indiferentnosti in ne podpisati nobenega manifesta – ali vse" (Luhmann, 1970: 265).

V prvem približku bi strukturirali razliko med poljem resnice in poljem vednosti s tem, da resnica vedno že je, s tem, da je pot k resnici pot tja, kjer vedno že smo – "iščeš me, ker si me že našel" (Lacan) – med tem ko se pri vednosti konstruira odprt proces prodiranja in širjenja spoznanja sveta tja, kjer še nismo. Vendar pa v znanstvenem diskurzu ni nikakršne institucionalizirane značke, ki bi zaznamovala akcent resnice – ta akcent je zgolj med vrsticami in zato Lacan neke zapiše: "Zares, le kdo bi pričal za resničnostni poudarek?" Resnica je vselej delna in vpisana na(s)pol: realno v rokah subjekta znanosti ni pogosto nič drugega kot fantazma in četudi znanost obstaja po zapisu, ponavadi noče vedeti, kako lahko resnico zgolj izrečemo – ne rečemo – na(s)pol in je treba resnico izrečenega brati za rečenim. Ali, kot bi rekel Lacan:

"Vselej govorim resnico, ne vse resnice, kajti nikoli ne pridemo do tega, da bi jo izrekli vso. Reči vso resnico je materialno nemogoče: zmanjka besed. Prav skozi to nezmožnost je resnica povezana z realnim" (Lacan, 1993: 47). Najzanesljivejši indikator pravkar razvitega najdemo v tem, kar Lacan imenuje manko Drugega – manka v Drugem, ki ga določa kot mesto označevalca/evokacije odsotnosti – toda to ne pomeni, da je subjekt tisti, ki mu za vedno uhaja nedostopno mesto resnice, pač pa manko leži v sami Resnici, Resnica nam uhaja, ker je njeno mesto glede na subjekt ekscentrično – ali, če preskočimo od resnice (psihoanalize) k vednosti (politologiji), tu izgine temeljni pomen registra Simbolnega kot diferencialnosti in arbitrarnosti označevalca, t.j., da Drugi ne ve. Pod pretvezo homogenosti znan-

stvenega diskurza lahko v maniri upravičevanja z lahkoto spreveramo, zamistificiramo ali potlačimo izkustvo ne-vednosti Drugega, dejstva, kako vse, izjavljeno z avtoriteto resnice v smislu "resničnega spoznanja", kako "vse z avtoriteto izjavljeno nima druge garancije kot zgolj svoje izjavljanje" (Lacan, 1966: 813). Od tod izhaja svojska Lacanova refleksija o nemožnosti meta-govornice, ki bi se v znanstvenem diskurzu skoz "objektivno distanco" izdvojila iz simbolne prakse, v kateri središču se nahaja manko same Stvari (das Ding) oz. manko Realnega: iz označevalca, mesta resnice, je izključena Stvar, da bi bila ta nakazana poteza zamračena z znanstvene prakse ukvarjanja z "realnostjo". Vse sodobne meta-teorije političnih ved – pa naj gre za normativne, empirično-analitične, dialektično-kritične teorije ali post-moderne "eklekticizme" libertarcev in komunitarcev, pluralistov in korporativistov – funkcionirajo na ta način; še posebej pa so se izkazali behavioristi s svojim poudarjanjem value-free metodologije, ki je, prvič, poskrbela za "masturbacijski stadij znanosti o politiki" (Spiro), drugič, pa je depolitizacija vprašanj v politologiji služila za povrhnjico nekritičnega profiliranja vrednot anglosaksonske demokracije. Od tod ni potreben korak k upravičevanju političnih odnosov v posameznih (zahodnih) državah z argumentom, da je drugje še hujše, radikalizacija pozicije vrednostne indeferentnosti pa zgodbo zaokroži z ugotovitvijo, da je vsak politični sistem Bogu enako blizu.

Ker je Realno nemogoče, ne moremo z istovetno strukturo zajeti na eni strani teoretsko, ideološko, politično itd. prakso, ki se vse gibljejo na ravni Imaginarnega, in na drugi strani označevalno prakso, ravno po teh praksah prikrito in njih omogočujočo z izključitvijo Realnega konstituirajoč polje Imaginarnega. Označevalna praksa je skratka dejavna v vseh ostalih praksah kot zamračeno mesto njihove resnice, kot Simbolno, ki "obvladuje realnost", saj pride do roba nemožnosti Realnega in ne le do gole realnosti. Je že tako, da se Resnica na površini ne prikazuje ali razodeva, marveč zastira, spregovori pa šele, v simptomih, belinah in praznih mestih površinskega teksta vseh treh delov tradicionalne delitve politologije: politične teorije, znanosti o vladanju (notranje politike) in mednarodnih odnosov. Ti politološki teksti so po označevalni praksi naddoločeni, zato Resnica vdira na površino "ob robu": beline znanstvenega, ideološkega, političnega itd. teksta delujejo kot simptomi znotraj imaginarne scene in nadomeščajo potlačeno Resnico kot konstitutivno za polje Imaginarnega. Belina ali manko v polju imaginarnega ni neka naključna formulacija, temveč natanko "tišina, napaka, ki organizira izjavljeno besedo, odtegnjeno mesto, ki se ne more razjasniti, ker je tekst mogoč, ker se diskurzi izrekajo iz njegove odsotnosti" (Miller).

Iz te pozicije Lacan izreka presojo o notranjosti iluzije in sprevida resnici: proti Platonovi poti prodiranja od začetne iluzije proti končni resnici, in na sledi Heglovi misli, s katero smo tekst uvedli – skoz notranjost iluzije resnici se le-ta dogaja, saj, kot pravi, "resnica vznikne iz sprevida", iz iluzije, tja do tega, da ima sama resnica strukturo fikcije. Ta poseg ne izpričuje toliko točke, ko mislimo, da je pred nami resnica, vtem, ko imamo opravka zgolj z varljivim videzom, prej gre za točko, da v tem, ko mislimo, da imamo pred seboj le videz, smo že sredi resnice: ko mislimo, da izrekamo fikcijo, neko vednost, se lahko znajdemo na mestu resnice. To je način, kako se tudi politologija lahko znajde na mestu resnice, ne glede na uporabo

ljeno metodo, naj bo ta zgodovinsko-genetska, institucionalna, behavioristična, funkcionalno-strukturalna, primerjalna itn. V skladu s tem pristopom bi prava iluzija pravzaprav bila iluzija pojava, za katerim bi se skrivala neka nasebna resnica; že Hegel v "Fenomenologiji duha" ponudi zgledno razlago, da ob odgrnitvi "zaveso pojavnosti" ni za njo nič oz. smo za njo mi sami. Poanto tega, da za zaveso ni nič, velja brati tako, da je subjekt ta nič, praznina, zapolnjena s fantazmatsko vsebino objekta: subjekt je prazno mesto strukture, praznina, ki jo zapolni objekt kot inertna ne-dialektizabilna in ne-simbolizabilna tvarina, objekt kot vsebina fantazme, ki je subjektova Dasein. Tu je treba iskati odgovor na vprašanje o Heglovi postavki poti do resnice kot dela same resnice: iluzija je notranja resnici na način, da je sama pot do resnice že sredi resnice in je resnica udejanjena že skoz iluzijo, ko smo še mislili, da šele potujemo do njene realizacije. Temu procesu je torej imanentna iluzija, kako nas v nenehnem približevanju na koncu čaka resnica, operacija pa se sprevrne v trenutku, ko ugotovimo, da je to, kar smo iskali na koncu poti, že vsebovano v sami poti in smo s tem tisto iskano že našli. Ta obrat je v diskurzivnem univerzumu strogo na simbolni ravni, kajti nujnost iluzije kot notranje resnici implicira izkustvo zgolj predpostavke resnice kot polne Resnice brez luknje ali vrzeli, tisti manko, dotlej lociran v nezadostnost spoznanja pa se izkaže kot manko in nezadostnost, luknja ali vrzel sredi same resnice. Sklepna resnica ni cela in ni vsa resnica – če je Hegel "najbolj sublimni vseh histerikov" (Lacan), je to zaradi vpotegnute histerika, ki skuša s svojim vprašanjem "izdolbsti neko luknjo v Drugem" in na liniji "želja histerika je želja Drugega" prepoznati svojo željo po Drugem kot učinek želje v samem Drugem, ali drugače, histerik si zastavi vprašanje, ki zanj predpostavlja, da skrivnostni odgovor nanj posreduje Drugi. Ali še drugače: mnogi politologi si predstavljajo napredek političnih ved kot kontinuirano izboljševanje teorije, ki bo nekega dne odkrila Veliko Formulo Sveta, skrivnost politike in države bo odkrita – zato le še intezivnejše empirično raziskujemo omenjene objekte, ki v sebi skrivajo odgovore. Končni odgovor ostane zopet odprto vprašanje, vendar premeščeno v vprašanje samega Drugega z refleksijskim obratom, v katerem samo vprašanje prične funkcionirati kot svoj lastni odgovor. Adornov leitmotiv nasprotujočih si opredelitev družbe je tipični primer Lacanove strategije – "neprimernost kot taka naredi, da pade skrivnost"; tisto, kar se najprej kaže v obliki spoznavne ovire – nasprotujoče si opredelitve – se izkaže za samo resnico, za v sebi manjkavo in razcepljeno "samo stvar". Različnim politološkim konceptom politike so kot vzrok pripisovali neumnost ali zaostalost znanosti, različne interese ljudi in od tod izhajajoče usmeritve, zato naj bi vse te različne podobe politične dejanskosti ovirale politologijo pri njenem prodoru do bistva reči; ravno obratno, omenjena nasprotja in protislovja različnih konceptov politike so del resnice o politiki, so "resnica politike" same.

Zdaj je pozornemu bralcu nemara že povsem jasno, zakaj pot do resnice kot del same resnice implicira strukturo "spodletelega srečanja": fantazma končne resnice se sesuje v izkustvu, da smo bili že vseskozi v resnici, nemožnost "pravega trenutka" je ujeta v razsežnost zaobrnitve "prezgodaj" v "prepozno", ko se nam izmakne objekt a, paradoksn presežek čistega dozdevka, ki žene politologijo k resnici na koncu, da bi nenadoma ugotovili, kako smo ga prehiteli in je že za nami.

Sama resnica je artikulirana okrog neke praznine, ki jo zapolnjuje fantazmatski objekt, zato resnica vznikne iz previda, zmote, iluzije ali fikcije, ker je – heglovski rečeno – substanca subjekt in ker – lacanovsko povedano – ni politološke meta-govorice: iluzija meta-govorice skuša osmisлити postopek, s katerim bi že od začetka “vračunali” zmoto, s čimer spregledamo, da se resnica konstituira ravno skozi zmoto:

“To temeljno postavko oz. implikacijo dialektičnega procesa, da resnica vznikne iz previda, lepo izrazi Lacan s svojim znanim paradoksom *les non-dupes errent* (neprevarani se motijo – naslov njegovega seminarja iz l. 1973/74, ki kajpada igra na homofonijo z *les noms du pere*): edini način, da pridemo do resnice je, da se povsem prepustimo parcialni zmoti, ker šele ta zmota konstituira mesto resnice. Kdor se noče prepustiti parcialni zmoti, kdor vztraja pri izhodiščni abstraktni poziciji ali kdor ohranja do vsake partikularne pozicije skepso, distanco v slogu, da gre ob vsaki radikalni poziciji za nekaj ‘enostranskega’, da je treba ohraniti vsestransko odprtost in zatorej skeptično distanco do vsake radikalne ‘enostranske’ pozicije, ta ostaja na poziciji ‘modrosti’, ki nikoli ne doseže resnice. ‘Modrost’ je prav v tem, da ‘se ne pustimo prevarati’, da ohranimo do vsega ‘enostransko’-partikularnega skeptično distanco in tako ostanemo na koncu praznih rok. Drugače povedano, ‘modrost’ je v tem, da *izdamo svojo željo*, saj je konec koncev prav to, kar nam pridigajo vse oblike modrosti: odpovej se želji kot iluzorični, saj se v svojem želenju poganjaš za himeričnim dozdevkom” (Dolar – Žižek, 1985: 98). Kot bi se filozofi odpovedali želji, da bi postali platonovski tirani, ali, kot bi politologi popustili glede svoje želje, ki se veže na diktaturo vzgoje (Marcuse: “Kako se lahko osvobodijo hlapci, ki niti ne vedo, da so hlapci?”), na quis custodiet custodes? – kako legitimirati intelektualno avantgardo, ki bi vzgajala ljudstvo o njegovih “resničnih” potrebah?, kako najti trdne kriterije za prave in napačne potrebe, za pravo in napačno zavest? – in nenazadnje, kako se ob vsem tem izogniti habermasovskemu načelu: “Nihče se ne sme vnaprej identificirati z zavestjo bodočih prosvetljenih množic, da bi danes deloval v njihovem imenu” (Habermas, 1963: 201).

Ob tem je pomembno razlikovati – glede razmerja političnih ved in psihoanalize – daljnosežno nasprotipostavljenost Lacana tej “modrostni” interpretaciji in vzeti v ozir njegove navedbe iz seminarja o etiki psihoanalize: temeljno načelo analize je, “ne popustiti glede svoje želje”, kar se sicer zgodi pri simptomu, ob katerem glede svoje želje popustimo. Moment prehoda, *passé*, konca analize je ravno v tem, da subjekt nase prevzame svojo željo kot vedno-že-nezadovoljeno, željo v čistem stanju kot – onstran historičnosti/histeričnosti – “željo smrti”. Analitičar želja kot “čista” želja, ni več vezana na nek “patološki” fantazmatski objekt, saj povzema izkustvo “prekoračitve fantazme”, tega kar mora storiti tudi kolikortoliko solidna politologija, namreč, da je fantazmatski objekt–razlog želje le mašilo/gonilo, ki zapolnjuje luknjo v Drugem. V prekoračitvi fantazme je skratka na delu neko izkustvo odpovedi, zgube, manka, toda manka Drugega in ne subjekta znanosti. Subjekta zdaj kot temeljna poteza opredeljuje izkustvo, da objekt–razlog želje manjka že samemu Drugemu – ni več predpostavljenega “skrivnega zaklada”, agalma – objekt a izpade iz Drugega in se loči od I, Ideala kot označevalne poteze v Drugem, v tem razmerju subjekta do objekt a pa postane “izkustvo temeljne fan-

tazme pulzija". Pulziranje k cilju, pulziranje politične vednosti se izkusi kot ciljno nenehno prehajanje že prehojenega, kot pot, pri kateri "ni njen cilj nič drugega kot to, da se povrne v krožno gibanje" (Lacan, Seminar XI.) – cilj je udejanjen v spodletelosti uresničitve končnega cilja, skozi nenehno uresničevanje krožnega gibanja. To gibanje pa kot posledico odpre prostor razvoju znanosti z nekim "tu peux savoir" (lahko veš), ko vednost pomeni zgolj to, da je prekoračila temeljno fantazmo in izkusila manko v Drugem. Lacan navzlic noti paradoksnosti opozori, kako "l'Autre n'existe pas" (Drugi ne obstoji), v imenu česar vmeti zaprečenost Drugega, da bi obstajal kot Garant Resnice. Z izkustvom manka v Drugem je dosežen post-fantazmatski odnos do objekta znanosti, ker le ta izgubi svojo fascinantno politično auro in se sprevrže v izmeček: objekt ne zapolnjuje več manka v Drugem in ni več identificiran z I, z idealom jaza – kar je Lacanova označba hipnoze – se pravi, z ločitvijo politološkega objekta od I, objekt zgubi svojo hipnotično moč in se tudi v znanstvenem spoznanju resnice "spremeni v darilo govna" (Lacan, 1980: 356).

Medtem ko je razmerje vednosti in resnice, "zgodovinskih" političnih ved (homo politicus) in "nezgodovinske" psihoanalize (homo libidinalis) vselej spodletelo srečanje, pa pojem znanstvenega spoznanja nakazuje fantazmo priljubljene- ga ujemanja subjekta in objekta, komplementarno ustrezajočih, dopolnjujočih in povezujočih se v celoto – v tej fantazmi "uspelega srečanja" zasledimo fantazmo spoznanja kot fantazmo "prisotnega" in skladnega spolnega razmerja:

"Vse dotlej (do nastopa te znanosti) se ni zasnovo nobeno spoznanje, ki bi ne bilo zadolženo fantazmi zapisa spolne vezi... Pomislimo samo na termina aktivno in pasivno, na primer, ki obvladujeta vse razmišljanje o odnosu med formo in materijo, tem temeljnem odnosu, na katerega se sklicuje vsak Platonov korak, in nato Aristotelov, kolikor zadeva naravo stvari. Vidno je, otipljivo, kako se te izjave vzdržujejo le skozi fantazmo, s katero so skušali zapolniti tisto, česar se nikakor ne da izreči, namreč spolno razmerje" (Lacan, 1975: 76). Šele z ireduktibilnim razmikom med politološko vednostjo in resnico v strogem pomenu izstopimo iz komplementarnosti spoznanja – "... resnica in vednost nista komplementarna, ne tvorita celote... Celota je indeks spoznanja" (Lacan, 1970: 92–93), ki ga žene fantazma spoznanja skladnega sklopa celote, ustrejanja pojma predmetu in predmeta pojmu. Tu velja opozoriti, kako šele izkustvo, da "spolnega razmerja ni" in da fantazma spoznanja zgolj zakriva prazno mesto te odsotnosti, prinese refleksijo nenehnega subvertiranja skladne celote po neskladju razmerja med politično vednostjo in resnico – Lacan predstavi ta sprevid tudi takole:

"Zdi se, da si subjekt predstavlja negibne predmete v funkciji tega, da ni spolnega razmerja. Dejal sem, da obstojijo zgolj govoreča telesa, ki si ustvarijo neko predstavo o svetu kot takem. Svet, svet biti, polne vednosti, so zgolj sanje, sanje telesa, kolikor govori, zakaj spoznavajočega subjekta ni. Obstojijo subjekti, ki si kot korelate, korelate uživajočega govora kot užitka govora, dodelijo objekt *a*" (Lacan, 1985: 102–103), ali, če si prizadevamo to kompleksno mesto vzeti z vidika postavke, da ni spolnega razmerja: ta odsotnost bi delovala kot neke vrste skrivni pogoj za vznik in nastanek diskurza znanosti. Dimenzija razcepa med politično vednostjo in

resnico izpostavi vprašanje vednosti, ki ni brez zveze z legitimacijskim okvirom ideologije – Lacan ga zapiše:

"Je potreben ves ta ovinek, da bi postavili vprašanje vednosti v tej obliki – *kaj ve* (qu'est-ce qui sait?). Se zavedamo, da je to Drugi? – tak, kot sem ga postavil na začetku, kot kraj, kjer se postavlja označevalec in brez katerega nič ne kaže na to, da bi bila kje razsežnost resnice, *reko-sežnost*, bivališče rečenega, tistega rečenega, ki mu vednost kot kraj postavlja Drugega. Status vednosti kot takšen implicira, da vednost že obstaja, in to v Drugem, in da jo je treba vzeti (a prendre). Zato jo dobimo z *učenjem* (apprendre)", z menjavo zastarelih in učenjem post-modernih teorij politike z epitetami desubstancionalizacije oblasti, kritike tehnokracije, pluralizma, konca teorij revolucije, večjega pomena manjšin in kritike načela večine ter konca klasičnih legitimacijskih teorij (von Beyme). Lacan nasprotno govori o

"... učenju, ki ni zasnovano na menjavi. Z Marxovo vednostjo v politiki – ki ni majhna – se ne da trgovati (on ne fait pas commarxe), če dovolite. Tako kot se s Freudovo vednostjo ne da goljufati (faire fraude)" (Lacan, 1985: 80).

V zgornjih pasusih lahko poleg osnovne pomenske osi ugotavljamo neko soočenje, ki neposredno zadeva odnos med politično vednostjo in ideologijo/politiko, ki je bil od nekdaj močno povezan: naj gre za politološke modele integracije in reda ali modele konfliktov, so bili eni in drugi povezani z enim od treh velikih ideoloških tokov 19. in 20. stoletja – liberalizmom, socializmom in avtoritarnim konservativizmom. V prvem približku k prenosu pomenskega težišča bi tako lahko rekli, kako ideologija kot "nepolitična" samoumevna vednost v korenu zamegli politološki znanstveni diskurz vednosti: če je razsvetljenska ideologija demistificirala politične oblastne naprave skozi diskurz naravoslovnih in družboslovnih znanosti, imamo tu pred seboj racionalizirano "učenje, zasnovano na menjavi", v katerem se sicer odpira področje priznanja političnih učinkov znanstvenega diskurza, toda ti učinki naj bi ponazarjali linijo napredka in humanizacije. Razsvetljenska vednost, ki že obstaja v Drugem in jo je treba le še vzeti, ve za "nad-politični" položaj diskurzov znanosti, saj iz presežka nad poljem političnega v zadnji instanci črpajo svoj napredni, osvobojevalni in humanizirajoči potencial (Močnik, 1984: 311). Foucault iz tega napačnega vtisa – da se nam dejavnost znanosti kaže kot napredujoče obvladovanje zakonitosti narave in družbe in s tem vse večje osvobajanje človeštva od naravnih prisil ter nesmotrnega/represivnega funkcioniranja razmerij v polju družbenega in političnega – sproži doslednejšo obravnavo delovanja znanstvenega diskurza, ki v razmerju do narave in človeka proizvaja "svoje" objekte kot predmete vednosti in obvladovanja: s preteklostjo (idiografijo) se ukvarja zgodovina, s sedanostjo (nomotetičnostjo) pa ekonomija, sociologija in ekonomija; civilizirani svet obdelujejo zgodovina, ekonomija, sociologija in politologija, ostalemu svetu pa sta namenjeni antropologija in orientalistika; s trgom se ukvarja ekonomija, s civilno družbo sociologija in z državo politologija (Wallerstein, 1999).

Fascinantna učinkovitost znanosti v "stvarnem svetu" narave in družbe je kar najbolj intimno povezana s strukturo teoretskega diskurza vednosti, ki proizvaja predmet svojega učinkovanja, opredeli polje in določi orodja tehnološkega delovanja. Po diskurzivni strukturi vednosti je diskurzivno proizvedeni predmet politološkega raziskovanja kajpak na moč odvisen od najrazličnejših jezikovnih operacij na videz "nevtalnega opisovanja" države in družbe. Na dispozitivu oblasti-vednosti se izkaže osvobojevalna intenca politološkega znanstvenega diskurza kot njegova lastna spontana ideologija, katera na način prikrivanja omogoča in opravičuje svojo nemara poglobitno dejavnost: proizvodnjo predmetov v prid institucionalnega obvladovanja, pripravo materiala, ki ga z mrežo razmerij gospodarstva in vednosti v družbi zajemajo oblastne naprave. Če pa je temu tako, potem nastane potreba po eksplicitni osamitvi, izolaciji polja politične vednosti, iz česar bi šele izrasla konstitucija politične teorije. R. Močnik potegne v svojem delu "Beseda besedo" ločnico med teorijo in vednostjo tako, da najprej pokaže, kaj teorija ni, ker praviloma pristanemo v polju politične vednosti, ki je prepreženo z variacijami odnosa med teorijo in prakso: prvič, praksa je aplikacija teorije, kar se zvede na tehniko gospodarstva; drugič, teorija je teoretizacija prakse, kar je podlaga ideološkega legitimiranja gospodarstva; in tretjič, teorija razsvetljuje že "po naravi" praktične in ne-teoretične množice, kar ideološko interpelira v ustreznem položaju znotraj gospodarstvenih razmerij (Močnik, 1985: 175). Teorija torej ni v soglasju z naštetimi točkami politične vednosti, jo pa s svojim obstojem in za svoj obstoj predpostavlja, kar implicira nek "kratek stik", pri katerem lahko pridemo do izjemnega momenta, ko se ravni teorije in vednosti pomešata - tu je potemtakem iskati korene, zakaj teorija vednost predpostavlja ali na način, kako so skoz vednost navzoče (ideološko interpelirane) informacije, ali teorija predpostavlja vednost kot privilegirani predmet svoje subverzije, kot polje, v katerem se odvijajo učinki teorije: "vednost je namreč organizacijski način obstoja teorije v razsvetljenskih družbah" (Močnik) - ali torej v spopadu z dejstvom, da je sodobna kapitalistična družba voljna trpeti teorijo zgolj kot vednost:

"Kadarkoli od vas zahtevajo, naj bo vaša teorija 'družbeno uporabna, koristna, potrebna' - tedaj vedite, da od vas zahtevajo natančno to: redukcijo teorije na vednost. Vse to so ideološke zahteve, zahteve vladajočega razreda: brž ko govorijo o 'družbeni uporabnosti', govorijo o državotvornosti, govorijo o vednosti kot tehnologiji gospodarstva" (Močnik, 1985: 176), kar še posebej velja znotraj polja politologije kot vede o upravljanju, kot znanosti o vladanju, kot Gospodarjeve vednosti o načinih gospodarstva, načinih vladanja razdeljenim družbam "brez čezmernega nasilja" (Crick) - v katerokoli razmerje velja v prid nevtralizacije revolucionarnih silnic nabrizgati razmerja ukazovanja in podrejanja, prijatelja in sovražnika, zasebna in javna kot predpostavk političnega (Freund, 1997).

Subverzivni potencial bi potemtakem lahko locirali v družbeno "nekoristni" teoriji, zatorej neki ne-vednosti, ki se bo - ob eksplozivnem širjenju vednosti o koristnosti kot "računalniške revolucije" - znova proizvajala le na skrivaj, pod plaščem izvajanja vednosti. Za zdaj tu izpostavimo zgolj ključni poudarek, da teorija/resnica in politična vednost konstitutivno ne gresta skupaj, razen če pri tem ne merimo na politični moment okoliščine, "iz katere nastajajo revolucije, spoja med

resnico in vednostjo" (Lacan, 1983: 280). Vendar pa tudi ta moment združitve psihoanalize in politologije kot spoznanja ne ovrže Lacanove teze, da je spoznanje po svojem značaju "paranoidno" (Lacan, 1966: 111,180), saj je vezano na polje politične vednosti, ki se mu zoperstavlja polje politične teorije/resnice. Lacan ravno vsled radikalnega preloma z vednostjo pledira na vzpostavitev nove klasifikacije znanosti, ki bi na podlagi splošne teorije o simbolih v središče znova postavila družbene znanosti, kot znanosti o subjektivnosti (Lacan, 1983: 68).

II

Ko Lacan sledi Freudu, navaja zanimive obrazce, ki mehanizme histerije, obsesivne nevroze in paranoje statusno veže na tri načine sublimacije – na umetnost, religijo in znanost, s čimer določa funkcijo sublimacije v njenem razmerju do Stvari. Vse oblike te Stvari, ustvarjene po človeku, spadajo v register sublimacije, kjer je Stvar predstavljena z neko praznino – saj ne more biti predstavljena z drugo stvarjo oz. je vedno predstavljena samo z drugo stvarjo – odločilno v vsaki obliki sublimacije. Vsa umetnost je kot histerija organizirana okrog te praznine; religija kot obsesivna nevroza je sestavljena iz načinov izogibanja tej središnji praznini, obsesionalne poteze religioznega vedenja v nekem smislu spoštujejo to praznino; in nenazadnje, v diskurzu znanosti kot paranoji – fenomenu neverovanja, ki predpostavlja potlačitev verovanja – in spočetemu v diskurzu modrosti, se pravi, v diskurzu filozofije, doseže svojo polno vrednost in potencial Freudov pojem Unglauben, uporabljen kot formulacijska opora za opredelitev odnosa paranoje do "psihične realnosti", vendar – če se že hoče – Unglauben ni negacija verovanja, ne zanika politološke fenomenologije Glauben. Po tej plati se v lacanovski perspektivi tu najde diskurzivne pozicije, zasnovane na razmerju do Stvari: če imamo v umetnosti opravka z Verdrßnung, potlačitvijo Stvari, in pri religiji določeno premeščanje, Verschiebung, diskurz znanosti Stvar zavrže v smislu Verwerfung, zavržka prisotnosti stvari, izoblikovanega z idealom absolutne vednosti, ki pa kljub temu vsebuje podmeno o stvari, četudi je ne upošteva:

"Diskurz znanosti je določen s to *Verwerfung*, in verjetno se prav zato – kar je zavrženo v simbolnem, se v skladu z mojim obrazcem znova pojavi v realnem – izteče v perspektivo, kjer se na koncu fizike oblikuje nekaj prav tako enigmatičnega kot je Stvar. (...) Niti znanost niti religija nista take narave, da bi Stvar ohranili ali nam jo dajali, kajti od nje nas ločuje čarobni ris, ki ga začrta naše razmerje do označevalca" (Lacan, 1988: 132, 135). Kar zadeva (ne)verovanje znanosti, bi torej na tej podlagi zapisali misel, kako v diskurzu znanosti psihoanaliza pokaže – ravno obratno od religije, ki verovanje motivira z vednostjo – na verovansjske pogoje vsake vednosti; ali če temu ustrežno v en sintagmatski niz povežemo pregnano strukturirane naslove poglavij že omenjenega Močnikovega dela:

"Nekaj lahko ali vemo ali verjamemo – a če lahko verjamemo tisto, česar ne vemo – ne moremo pa vedeti nečesa, česar ne verjamemo, potem nujno verjamemo, pa če vemo ali če ne vemo" (Močnik, 1985: 227).

Pri tem verovanjskem elementu znanstvenega diskurza ne gre za nekakšne še v aktualnosti prezentne nereflimirane "ostanke" dejstva, da se pričetki znanosti, izoblikovani v 17. stoletju, utemeljujejo na dejanju vere, v popolnem zaupanju božji regularnosti narave, kolikor velja pojmovno obdelati prepričanje v samem temelju znanosti, t.j., da obstoji Drugi, ki ne vara. Čeprav se nenehno iščejo nova in nova dušna dopolnila v bolj ali manj organiziranem neznanstvenem vedenju in je znanost tista, ki je v opoziciji do religioznega/okultističnega fenomena svetu odstranila dušo (M. Weber) - z znanstvenim diskurzom je Bog nehal govoriti - pa se ne da zanikati izhodiščnega tesnega razmerja med znanostjo in židovsko-krščanskim monoteizmom. Koyrť in Kojeve, denimo, proizvedeta tezo, kako znanstveni diskurz ni mogel nastati nikjer drugje, kot v religioznem kontekstu stvarjenja sveta ex nihilo po božanskem velikem Drugem - J.-A. Miller iz tega izpelje:

"Stvarjenje *ex nihilo*, ki ga je izdelal religiozni diskurz, je omogočilo zaupanje v naravno izkustvo, zaupanje v to, da lahko preko naravnega izkustva najdemo sledi neke logične zgradbe. Po eni strani v znanstvenem diskurzu označevalec glede na naravo nič ne pomeni, a po drugi strani je označevalec v naravi, treba ga je le organizirati po določenih zakonih. Zato je znanost zmeraj zvezana z idejo, da je določeno vedenje že v realnem, da v realnem deluje artikulirana mreža označevalcev neodvisno od naše vednosti o njih" (Miller, 1983: 59). Znanstveni diskurz skratka uči, da je v Realnem na delu neko vedenje - je treba k temu dodati, kako znanost na dva načina predpostavi Boga (?): prvič, kot poroka resnice, kot Drugega, ki ne vara (že Descartes izdelal precizno formulacijo o božji popolnosti, kjer Bog ne more lagati ali varati, saj bi to krnilo njegovo popolnost - ker pa je Bog popoln, dejstvo, da ne more lagati, ne predpostavlja omejitve, marveč nasprotno, izraz njegove najvišje mere moči), in drugič, znanost predpostavi Boga kot sss, kot subjekta-ki-se-zanj-predpostavlja-da-ve.

Izkustvo psihoanalize se - v nasprotju z običajnim zatrjevanjem znanstvenega diskurza - osredišča okrog ključnega mesta konstitutivnega neskladja med resnico in realnostjo v najbolj vsakdanjem pomenu: (politična) realnost je vedno že vzpostavljena na neki zmoti, torej strukturirana po fantazmi, po fantazmatskih projektih individualnih in "kolektivnih" subjekta družbenega in političnega, v neskladju z resnico mesta, od koder govorimo oz. smo govorjeni. Samo polje resnice je v sebi manjkavo in zaprečeno, strukturirano okoli nemogočega jedra Realnega, katerega praznino sredi resnice zapolnjuje fantazma, ki tako rekoč organizira našo vsakdanjo (politično) realnost. Drugače povedano: fantazma ni neko iluzorično zastiranje resnice, pač pa zapolnjuje manko resnice, katere sprevid v fantazmatski realnosti sloni na manku v sami resnici, zmota, sprevid je konstitutiven za samo "pozitivno realnost". Tako kot psihoanaliza se tudi politologija ne more utemeljevati z etiko Ideala: začenši z aristotelovskim konceptom politične znanosti kot nauka o dobrem in pravičnem življenju, pa tja do post-modernih konceptov pravične družbe (med katerimi še posebej izstopa John Rawls: "Vse družbene vrednote - svoboda in priložnost, dohodek in bogastvo ter osnove samospoštovanja - morajo biti porazdeljene enakomerno, razen če je neenakomerna porazdelitev nekaterih ali vseh teh vrednot vsakomur v prid"). Politologija,

ki bi se bolj približala etiki Realnega, mora zgornje politično Imaginarno prepuščati polju politike, njeno zadržanje pa je morda v tesnejši povezavi s tisto linijo ne-idealistične politične misli, ki sicer intervenira v objekt svojega raziskovanja (politiko) ne le z opisovanjem levjeliščjih prigod, hkrati pa tudi ve, da državam ni moč vladati z očenašem v roki (Machiavelli).

Vzrok in plod politološke etike Ideala - s potlačitvijo etike Realnega vred, soočenja z nemogočim jedrom sredi resnice - je današnje sklicevanje na pred-znanstveno in pred-paranoidno politično realnost, na mit Lebenswelta kot avtentičnega, branega v gestah Blut-und-Boden ideologije v tem, ko je že sama politična realnost notranje opredeljena z diskurzom politične znanosti. Dandanes je politologija pač na raznolike načine prisotna v vsakdanji politični realnosti, večina te prisotnosti pa se daje kot "odgovori brez vprašanja", saj se je histerija našega časa že prilagodila obliki vednosti, ki je postala dominantna: znanosti. Znanost je tisto Realno sodobne realnosti kapitalsko organiziranega polja družbenega in političnega: "odgovor brez vprašanja" dodatno potrjuje in definira položaj Realnega kot danosti, ki ji umanjka pomensko obzorje in zato ne odgovarja na nobeno vprašanje - lahko bi torej rekli, da smo postavljeni pred dejstvo "rešitve brez problema" (nesimbolizabilnega Realnega, kjer v temeljni razsežnosti ne vemo, kaj z njo početi, in se zato prepuščamo krožnemu toku novih in novih odgovorov politične vednosti, politologije, da bi razrešili zagato nefunkcionalnosti ter se izognili "nelagodju v kulturi".

Zdi se, da smo s tem prišli do vprašanja specifičnega razmerja dveh diskurzov, znanstvenega diskurza in diskurza Drugega, torej diskurza nezavednega: v nasprotju z diskurzi pred nastankom znanosti in ob njem, se diskurz znanosti ne ravna po nezavedni kombinatoriki in "pretrga vezi s pogoji diskurza nezavednega" (Lacan, 1980: 212). Znanost - in s tem tudi politologija - se vzpostavlja in utemeljuje tako, da do nezavednega - kolikor je le mogoče - konstruira razmerje ne-razmerja, čeprav zastrta druga plat, nezavedno, ne izgine in deluje v znanstvenem diskurzu še naprej. Psihoanaliza pa je zavezana temu, da svojo konsistenco nepretrgano gradi na učinku označevalca v subjektu, na funkciji želje - desidero je freudovski cogito. Seveda je polje psihoanalize, kolikor se nudi raziskavi, na nek način predmet znanosti, znanosti o želji, toda tu Lacan z razlogom opozarja na okvire, ki se psihoanalizi pripravljajo znotraj področja humanističnih znanosti: "V programih, ki jih načrtujejo kot programe humanističnih znanosti, ne vidim druge funkcije, kot da se bodo kot sicer plodovita, a vendar le pomožna veja udi-njali v službi javnemu dobru. Ali z drugimi besedami: v službi bolj ali manj majave oblasti in to ob enako sistematičnem spregledovanju vseh pojavov nasilja, ki bi svetu lahko pokazali, da pot, po kateri naj bi prišlo to dobro, ni ravno brez ovir" (Lacan, 1988: 327). Psihoanaliza - v skladu z obrazcem znamenitega kardinala Mazarina, da je politika politika (in jo obdeluje politologija), ljubezen pa ostaja ljubezen (ki pa je tudi temelj političnega gospostva in se z njo ukvarja psihoanaliza) - vpeljuje akt analitskega diskurza, ki izpostavlja človekovo željo, uspojojevano po moralistih, pokorjevano po vzgojiteljih in izdajano po akademikih skozi dolga obdobja zgodovine, da se je želja sčasoma zatekla pod okrilje najsubtilnejše in najbolj slepe strasti, strasti do vednosti. Zasluge za ta temeljni model imajo po

Lacanu že znanstveniki-alkimisti, ki so oblastnike pretentali z "znanstveno" propagando – govoreč jim: "dajte nam denar in svojim očem ne boste mogli verjeti, kaj vse vam bomo za prgišče denarja spravili v pogon, da vam bo na voljo in uslugo" – s čimer je modrost razpadla v vednost, ta pa se je skozi obračanje na oblastnike ujela v zanko nenehnih povračil. Splošno vzeto, že Freud sodi, da – v nasprotju z znanostjo – psihoanaliza ne sme biti v službi nikakršne morale ali svetovnega nazora, zoperstavlja se iluzorični znanstveni etiki, saj znanost zanj ni v službi blaginje niti ni usluga ali neka dobrina, ki se jo pridobi in nato razširja. V svojem pismu Jungu (25.1.1909) Freud slednje zapiše z besedami: "predvsem ne smemo hoteti, da bi zdravili, se učili in služili denar" (ali se kot politologi slepo udinjali vsakokratni "majavi oblasti"), kajti verjame v resnico kot gonilo raziskovanja.

Tematizirajmo drugačno strukturo znanstvenega diskurza od psihoanalitičnega diskurza še določneje: glavni vir različnosti je v vpisu subjekta pri psihoanalizi, medtem ko v toku znanstvenega diskurza trčimo na fenomen izključitve ali izvrženja subjekta:

"V znanstvenem diskurzu je (subjekt) izključen, izvržen, v psihoanalitskem diskurzu pa je vpisan. Po tej plati je psihoanalitski diskurz povezan z znanstvenim, psihoanaliza bi ne mogla nastati neodvisno od znanstvenega diskurza in lahko bi celo rekli, da je z znanostjo v dialektičnem razmerju – hkrati s tem, ko se znanstveni diskurz čedalje bolj polašča univerzuma, psihoanalitski diskurz dobiva svojo konsistenco; hkrati s tem, ko znanstveni diskurz ne priznava ničesar več razen tistega, kar je koristno – na kratko in poenostavljeno rečeno – psihoanalitski diskurz nasprotno daje prostor tistemu, kar ničemur ne služi, brezkoristnemu po kriterijih rentabilnosti, ki se sedaj vsiljujejo celemu planetu, tako sovjetskemu socialističnemu kot kapitalističnemu sistemu, namreč užitku" (Miller, 1983: 69). Politična znanost je nadvse koristna, saj iz družbenega sistema oposamlja politični subsistem, analizira adaptacijo, doseganje ciljev, integracijo in utrjevanje latentnih vzorcev (AGIL-shema, T. Parsons), svoje izsledke in eventualne popravke pa sporoča Gospodarju. Sodobne politične teorije – novo-funkcionalistične, strukturalistične, modernizacijske, primerjalne itd. – v tekmi preživetja tekmujejo s svojimi paradigmi med seboj za dokaz pojasnitvenega presežka, pred Gospodarjem pa za resurse s ponudbo resnic. Objekt politične znanosti se koristno ekspandira s širjenjem novih političnih prostorov: biogenetike, kulture in medijev, šolstva, sodstva, ekologije itn., v prid razvoja in miroljubne koeksistence se brišejo militaristični Pentagoni in rišejo civilizacijski heksagoni, da bi potegnili del sveta iz večne tranzicije, politologi države merijo s koncepti demokratične konsolidacije in osmimi Dahlovimi proceduralnimi in institucionalnimi minimumi, svetujejo, ponujajo, odgovarjajo, da se ja poberejo s tal po padcu čez prag, ki nosi letnico 1989. Novo ne bo radikalno (H. Arendt) niti banalno zlo (F. Nietzsche), številka 2000 obljublja optimistično pričakovanje nenehnega napredka, saj so rešitve statusa quo prepričljivejše od novega začetka.

Najprej je bila beseda in beseda je bila pri Bogu: politologija spoznava politično realnost zgolj po besedah, enako kakor psihoanaliza pozna nezavedno zgolj prek privrelih besed. Ne da se dovolj poudariti Lacanovega upora proti zaničevanju ali nepoznavanju tega orodja:

“Naj torej vedo, da sem si moral nekaj let na vso moč prizadevati, da v njihovih očeh revaloriziram to orodje, *besedo* – da ji povrnem njeno dostojanstvo in dosežem, da zanje ne bi bila vseskozi le tisto že vnaprej razvrednoteno besedičenje, ki jih sili, da svoje poglede uprejo drugam, da bi zanj dobili poroštvo” (Lacan, 1980: 29). Ob tem primarnem besednem topusu se spomnimo tudi freudovega očrta programa idealne univerze, ki bi obsegala študij zgodovine civilizacij, mitologije, psihologije religij, literarno zgodovino in kritiko, čemur Lacan pozneje doda še lingvistiko, logiko in topologijo (mi pa politologijo kot znanost o gospostvu). Vendar Lacan s subverzivnim patosom tudi tu eksplicitno poudari, da Freuda ne presežemo, kolikor je zaznamoval smer psihoanalitskega raziskovanja, lahko ga le uporabljamo in se pustimo voditi mojstrovi smeri, kajti:

“Kar sodobno znanost loči od znanosti ob njenem rojstvu, o katerem razpravljajo v *Theaitetu*, je to, da je, ko se znanost dvigne, neki mojster vselej navzoč. Nobe-nega dvoma ni, Freud je mojster” (Lacan, 1980: 65), ki ve, ki ni zgolj upodobitev subjekta-ki-se-zanj-predpostavlja-da-ve, in tega peclja se verjetno ne bo dalo nikoli znebiti – pri politologiji pa še toliko težje, kjer je pecljev kar nekaj.

Opredelitvi odnosa (politične) znanosti in psihoanalize velja dodati še tole: medtem ko znanost specificira nek določen objekt in reprodukcije sposobno operativno raven izkustva – sredi znanstvenega raziskovanja sta na delu dve področji, področje, kjer iščejo in področje, kjer najdejo, obe sferi raziskovanja pa družijo neka sorodnost z religioznim registrom, v katerem je praviloma rečeno: “*Ne iskal bi me, ko bi me ne bil že našel*” – Lacan psihoanalize ne pusti ujeti v logiko pozabljenega “že najdenega”, da bi za psihoanalitike skoval formulo: “*Jaz ne iščem, jaz najdem*” (Lacan, 1980: 14,15). Predpostavljena “objektivna distanca” znanstvenika do objekta raziskovanja je vse kaj drugega od pozicije analitika, ki je sam del problema nezavednega, kar implicira, da analitik ni zunaj nezavednega, marveč sta tako analitik kot njegov diskurz del samega nezavednega, celo več – psihoanalitična teorija takorekoč ni možna, če se ne prizna psihoanalitika za eno od tvorb nezavednega. Tega nikakor ni dojeti v običajnem pomenu, kako imamo pred seboj – kot pri znanosti – abstraktno-občo teorijo, katere aplikacije predstavljajo primeri; analiza se vseskozi giblje “od posebnega k posebnemu” – “psihoanaliza, to je resnica” (Lacan) – ne “odraz” ali “izraz” resnice, temveč samo dogajanje resnice. Interpretacija ni bolj ali manj adekvatno tolmačenje zunanje “stvari” oz. objektivirane želje, diskurz analitika, ni govor o pacientovem nezavednem, ki govori iz gibanju “stvari same” izvzete distance meta-govorice in gospostva. Distanco predpostavlja politologija, ki iz izvzete pozicije “opisuje” objektivno polje političnih sil in ji je pojem “moči” ključna deviza, primerljiva s “koristjo” v ekonomiji ali “normo” v pravu (H. Morgenthau). V analizi pa spregovori razsežnost govora same analitikove želje, ciljajoč na (samo)spremembo ekonomije želje, na reartikulacijo resnice skozi označevalec, kar v temelju spodbija “pozitivnim znanostim” zadolžene konstrukte psihoanalitične teorije kot posebne znanosti z omejenim objektom, do katerega ohranja distanco.

To, čemur običajno pravimo korak od Imaginarnega k Simbolnemu, ni korak k vsej resnici, ki bo zapolnila manko površine, saj je manko vsebovan že v samem Simbolnem, sama resnica je “izvorno” ne-cela: “celota” kajpak pripada površinski

ravni kot imaginarni učinek zaslepitve. Od tod lahko potegnemo dva sklepa: prvič, strukturalno je nemogoč sklad med resnico in znanstvenim poljem objektivnega/realnosti, ni nikakršne komplementarnosti med označevalno resnico, t.j. mestom, od koder govorimo, in znanstveno-objektivno resnico spoznanja, t.j. tem, o čemer govorimo, neskladje je ireduktibilno in ni mogoče psihoanalitične resnice zvesti na pozitivistično-objektivistično reducirano "objektivno" spoznanje, kot ni mogoče "objektivne resnice" iz resnice Simbolnega – "neka 'konstitutivna zmota' je ireduktibilni pogoj samega dostopa k 'objektivnemu spoznanju realnosti', ki pa zato ni nič manj 'objektivna', ni nikakršen 'goli videz' – nastop same 'dejanskosti' je pogojen s 'konstitutivno zmoto' glede na Resnico" (Žižek). Takšnemu koncipiranju razmerja med politično znanostjo in psihoanalizo historični materializem postavi vprašanje "revolucionarne prakse" in M. Mannoni na podlagi še svežega izkustva z dogodki leta 1968 takrat zapiše:

"Psihoanaliza kot *znanstveni diskurz* ni vezana na *politične* pogoje. Če ima subverzivne učinke, je lahko sprejet ali ne, kot ga lahko prisvoji določena razredna ideologija, ki poskuša njegove učinke narediti neškodljive. Lacanov diskurz ne cilja na to, da pride na mesto določene revolucionarne akcije, v področju, ki mu je svojstveno, pa ima lastno koherenco. Če se postavlja izbira, potem je to izbira neposrednega angažmaja v revolucionarni akciji, in ne kompromis, ki s 'političnim' prisvajanjem analitičnega diskurza povzroči zastoj vsakega znanstvenega raziskovanja (Mannoni, 1970: 245, 246). Za pravkar navedeno stališče naletimo na nastavke celo pri Lacanu – historičnemu materializmu je priznaval njegovo lastno raven "revolucionarne prakse", kot je za psihoanalizo zahteval, da se ji prizna polje resnice. Predvsem smo predhodno že analizirali elemente, po katerih lahko sklepamo, kako lacanovska psihoanaliza ne nastopa kot znanost s svojim "pozitivnim objektom", temveč je njeno področje področje subjektovega "transcendentalnega mesta", nezavednega kot resnice – ker pa je temu tako, ni možna nikakršna psihoanalizi vnana pozicija, ki bi ji določila operativno polje: psihoanaliza je z vpisom subjekta vedno-že svoja lastna meta-teorija, postavljena zoper razmerje znanosti do subjekta, kjer se znanstveni diskurz konstituira ravno skozi izključitev razsežnosti resnice, izključitvijo subjekta in subjekta svoje lastne govorice.

Odgovorimo torej, kot temu pravimo, na izhodiščni zastavek, čemu je "srečanje" med (politično) znanostjo in psihoanalizo vselej "zgrešeno", sploh če jemljemo politologijo kot znanost o politiki, o upravljanju dobrin (L. Harold-D. Lasswell: "kdo dobi kaj, kje, kako?"):

"Mar je tedaj, ko smo dialektiko zahteve, potrebe in želje artikulirali v skladu s freudovskim izkustvom, uspeh analize moč omejiti na nek položaj individualnega udobja, ki je povezan s to zagotovo utemeljeno in legitimno funkcijo, ki jo lahko imenujemo upravljanje dobrin (le service des biens)? – privatnih dobrin, družinskih dobrin, hišnih dobrin, prav tako tudi drugih dobrin, ki nas pritegnejo, dobrin kake stroke, poklica, občestva (cité)... Nobenega razloga ni, da bi jamčili za meščanske sanjarije. V našem soočanju s človeškim položajem je potrebno malo več strogosti in trdnosti in prav zato sem vas zadnjič spomnil, da ima upravljanje dobrin svoje zahteve, da ima prehod zahteve po sreči na politično raven svoje posledice. Če priženemo univerzalizacijo upravljanja dobrin do njenih zadnjih

konsekvenc, tedaj gibanje, v katerega je vpet svet, ki v njem živimo, implicira neko okrnitev, odrekanja, namreč tisti puritanski stil v razmerju do želje, ki se je vzpostavil v zgodovini. Ureditvev upravljanja dobrin na univerzalni ravni zato še ne razreši problema dejanskega razmerja vsakega človeka do njegove lastne želje v tem kratkem časovnem presledku med njegovim rojstvom in smrtjo – ne gre namreč za srečo prihodnjih rodov” (Lacan 1988: 305). Problem razmerja subjekta do lastne želje – in to je tu ključno – je v navedenem pasusu in v drugačnem kontekstu zgolj drugo ime za zagato nezvedljive heterogenosti, neskladja ali neujemanja med Realnim kot “objektom” psihoanalize in politično realnostjo/objektivnostjo kot objektom politologije. Realnega se drži značaj vzvratno predpostavljenega travmatičnega jedra, natančneje vzeto, Realno je retroaktivni produkt simbolizacije, ki kot notranji “presežek” izpade iz procesa simbolizacije. Za konstitucijo politične realnosti pa je neizogiben zator dimenzije Realnega, toda ne po modelu bista in pojava, pri čemer bi bila politična realnost zgolj fantazmatični videz – realnost je še kako “dejanska”. Na razcepu med Realnim in politično realnostjo, na razcepu znotraj samega procesa simbolizacije – v enem cevu imamo brezoporni, diferencialni in samonanašajoči se označevalec, strukturiran okrog luknje Realnega, v drugem cevu pa se znak nanaša na označeno politično realnost – kar implicira nemožnost usklajenosti, sintetizacije ali sinhronizacije obeh plati, vzpostavljaajočih samo Simbolno, v tem razcepu velja iskati odgovor na vselejšnje “spodletelo srečanje” med psihoanalizo in politologijo oz. znanostjo. Če se psihoanaliza omeji na avtonomni označevalni proces, ki se skoz vrtenje v brezopornem krogu nanaša le sam nase, s tem pa lahko izpostavi in razvije razsežnost Realnega, (politična) znanost zajame simbolizacijo kot proces (re)produkcije politične realnosti/objektivnosti družbenega, s tem pa umanjka razsežnost Realnega. Razcep je položen v “stvar samo”, ni mogoča nekakšna teoretska uskladitev, povezava, združitev konceptov: psihoanaliza plača dostop do Realnega z avtonomizacijo Simbolnega, politologija pa za vpogled v posredovanost družbenega in političnega spregleda razsežnost Realnega v Simbolnem.

Objektivistična pozicija politične znanosti si v pozi tihega gospodarja/ Univerzitetnika skozi vednost organizira popuščanje glede “druge” resnice Drugega prizorišča, politično realnost pa producira, ji vsiljuje svoj vzorni kot in se do nje obnaša na način gospodarja, t.j. kot vednosti-oblasti diskurza, kot znanost, ki raziskuje sistem zavezujočih vrednot v določeni družbi. Psihoanalizo – katere “predmet” je sam predmet/objekt kot travmatično jedro Realnega – seveda močno zanimajo dvosmiselni učinki diskurza, besede, ki lahko vodi h gospostvu ali k Drugemu, v polje “druge resnice”, kjer ne gre toliko za to, česar ne moremo videti, kot zato, česa nočemo videti in čemu znanost ne more preprečiti obstoja. Res da je področje psihoanalize slabo razmejeno, saj psihoanaliza “ne zadošča sebi”, toda to je prej rezultat dejstva, da psihoanaliza lahko nastopi kot znanost zgolj skozi upoštevanje subjektovega vzroka, to resnico – kako psihoanaliza ni znanost v smislu “pozitivnega” teorijskega polja ali predmeta raziskovanja – pa velja zapopasti, četudi se je ne da “znanstveno” testirati in čeprav se ji ne da verjeti kot filozofski Weltanschauung. Psihoanaliza se upira pofilozofenju, kajti filozofija ne more zajeti polje nezavednega, v klasičnem pomenu – ni niti psihoanalitske “znanosti” niti psi-

hoanalitske Weltanschauung-filozofije: če znanstvenik simbolni univerzum spravlja v vednost, filozof pa maši vrzeli v zgradbi univerzuma s smislom, psihoanalitik govori o resnici in vrzeli ohrani odprte. Ali drugače: v poziciji Ontologije/"svetovnega nazora" je mesto izjavljanja znotraj totalnosti objektivnega polja, objektivne vednosti in celote (diskurz Gospodarja); pozicija objektivne znanosti/vednosti je omejena na vednost o polju "pozitivnega", do katerega smo v razmerju "objektivne distance" (diskurz Univerzitetnika); s pozicijo refleksije se želi doseči točko subjektivno posredovane refleksivne totalnosti (diskurz Histeričarke); in končno v poziciji analize se vztraja v logiki ne-celega in subjektivni poziciji izjavljanja: ni nikakršne pred-govorne realnosti, tega, na čemer gradi svoje verovanje filozofija kot orodje Gospodarjevega govora.

Zaključimo: brez psihoanalize ni več možna nobena kolikor toliko solidna politološka teorija družbenega in političnega, s psihoanalizo pa politologija kot vednost ni več možna, saj bi se morala odpovedati delovanju v dispozitivu vednost-oblast, despotizmu Koristnega, razsvetljenski instrumentalizaciji, z eno besedo: Gospodarju. Sanje o psihoanalitsko "poglobljeni" politologiji so končane enako kot sanje o politološko "historizirani" psihoanalizi. Politologija ostaja politologija, psihoanaliza psihoanaliza; zgodovinska in "pozitivna" vednost na eni, ne-zgodovinska in "negativna" resnica na Drugi strani. Nепrekoračljivo. Nепrekoračljivo? Psihoanaliza se je že znala izroditi, izdati resnico, zapreti nezavedno, in dobičkonosno ponujati teorije prilagoditve subjekta realnosti, ki je Gospodarjeva realnost. In prav tako smo že bili priča - nenazadnje koncem osemdesetih let s politološkimi teorijami civilne družbe, države in novih družbenih gibanj - spremitvi politologije kot (Gospodarjeve) znanosti o gospodstvu v hlapčevsko vednost demokratične revolucije: zgolj za trenutek, dva, dokler se hlapec ni zavihtel na izpraznjen prestol Gospodarja. V človekovem soočanju z Realnim, s potencami razkroja in razpada simbolnega univerzuma, s tujostjo diaboličnega "nagona smrti", so trenutki sovpadanja vednosti in resnice tisto najdragocenejše, na kar lahko stavimo, na kar lahko igra politologija kot malo upanje v možnost obvladovanja brezdanjega brezna zla das Ding.

LITERATURA

- Bachelard, Gaston (1971): *Epistémologie, texte choisis par D. Lecourt*, Paris
- Balažič, Milan (1995): *Gospodstvo. Trije pristopi psihoanalize k polju družbenega: Freud, politični freudovci, frankurtska šola, lacanovska šola*, ZPS, Ljubljana
- Beyme, Klaus von (1974): *Die politischen theorien der gegenwart, Eine einföhrung*, R. Piper, co. Verlag, München
- Beyme, Klaus von (1991): *Theorie der politik im 20. jahrhundert. Von der moderne zur post-moderne*, Suhrkamp, Frankfurt am Main
- Dahl, Robert A. (1997): *Uvod v teorijo demokracije*, Krt, Ljubljana
- Dolar, Mladen - Žižek, Slavoj (1985): *Hegel in objekt, v: Problemi*, Ljubljana
- Freund, Julien (1997): *Tri predpostavke političnega, v: Kaj je politika?*, ZPS, Ljubljana
- Habermas, Jürgen (1963): *Theorie und praxis. Sozialphilosophische studien*, H. Luchterhand Verlag, Darmstadt/Neuwied

- Lacan, Jacques (1966): *Écrits*, Seuil, Paris
- Lacan, Jacques (1970): *Radiophonie*, v: *Scilicet* 2/3, Paris
- Lacan, Jacques (1975): *Le séminaire xx.: Encore*, Seuil, Paris
- Lacan, Jacques (1980): *Seminar XI: Štirje temeljni koncepti psihoanalize*, CZ, Ljubljana
- Lacan, Jacques (1983): *Spisi*, Prosveta, Beograd
- Lacan, Jacques (1985): *Seminar XX.: Še, v: Problemi*, Ljubljana
- Lacan, Jacques (1988): *Seminar VII.: Etika psihoanalize*, DE, Ljubljana
- Lacan, Jacques (1990): *Vodenje zdravljenja in principi njegove moči*, v: *Razpol* 6, Ljubljana
- Lacan, Jacques (1993): *Televizija*, v: *Problemi-Eseji* 3 (XXXI), Ljubljana
- Luhmann, Niklas (1970): *Soziologische aufklärung*, Opladen/Köln
- Lukšič, Igor (1997): *Onkraj politične mehanike*, v: *Kaj je politika?*, ZPS, Ljubljana
- Mannoni, Maud (1970): *Le psychiatre, son "fou" et la psychanalyse*, Seuil, Paris
- Miller, Jacques-Alain (1968): *Action de la structure*, v: *Cahiers pour l'analyse* 9, Paris
- Miller, Jacques-Alain (1981): *Dejavnost strukture*, v: *Psihoanaliza in kultura*, DZS, Ljubljana
- Miller, Jacques-Alain (1983): *Pet predavanj o Lacanu v Caracasu*, v: *Gospodstvo, vzgoja, analiza*, Ljubljana
- Miller, Jacques-Alain (1984): *Liminaire*, v: *Ornicar?* 29, Paris
- Močnik, Rastko (1984): *Spremna beseda*, v: *M. Foucault, Nadzorovanje in kaznovanje*, DE, Ljubljana
- Močnik, Rastko (1985): *Beseda besedo*, Škuc, Ljubljana
- Rawls, John (1971): *A theory of Justice*, The Belknap Press/Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Wallerstein, Immanuel (1999): *Utopistike/Dediščina sociologije*, CF., Ljubljana

POTI IN STRANPOTI NOVIH
OČETOVSKIH IDENTITETNekaj misli o sociološki interpretaciji
novega ('postmodernega') očetovstva

Povzetek. *Novo očetovstvo je fenomen, ki v razpravah o družinskih spremembah v postmodernosti najbolj buri družboslovne duhove. To je tema, ki teoretike družine najbolj razločuje: na eni strani stojijo perspektive, ki ugotavljajo nov fenomen vpletenega očeta, na drugi strani so perspektive, ki v empiriji utemeljujejo teze o tem, da se očetovska prisotnost v družini ni bistveno spremenila. Kako torej pojasniti to dilemo? Avtorica poskuša, upoštevajoč novejšo izsledke socialne zgodovine, najti odgovor v problematizaciji koncepta 'očetovske odsotnosti/prisotnosti v družini', katerega kulturni pomeni časovno intenzivno variirajo. Analiza topologij 'novega' očetovstva pa nakazuje, da je 'novo' očetovstvo vse prej kot jasno definiran družbeni fenomen. Ravno nasprotno, v svoji pojavnosti raznolikosti, identitetni zmedi in ideološki dvojnosti, je 'novo' očetovstvo vse prej kot družbeni model aktivnega starševstva.*

Ključni pojmi: *novo očetovstvo, postmodernost, pluralizacija moških identitet, obvezno materinstvo, erozija patriarhalne avtoritete, etika skrbi za druge, ideologija, očetovska neprisotnost.*

"Nekoč sem imel dva sinova. Vedno sem se trudil, da bi ju kaj naučil. Ju navdušil za glasbo. Pri petih mesecih sem jima igral Mozarta. Potem sem jima kupil klavir, vadil z njima, jima prebiral zgodbe za lahko noč. Vsak večer. Jaz osel grem devetletnemu otroku brat Zločin in kazen. ... Nikdar ju nisem silil. Vem pa za modrost: 'Ko je otrok star šest let, pravi, da lahko oče naredi vse. Ko je star dvanajst let, pravi, da lahko oče naredi skoraj vse. Pri šestnajstih pa pravi, da je oče bedak. Pri štiriindvajsetih pravi, da oče morda le ni bil tak bedak. Pri štiridesetih pa: Ko bi le mogel uprašati očeta.' Bojim se, da moja sinova do tega ne bosta nikdar prišla."
Arkady Shapira (Maximillian Schell) v filmu Mala Odesa (režiser James Grey, 1994).

* Mag. Alenka Švab, mlada raziskovalka.

Arkady Shapira generacijsko gledano ni postmoderni oče, čeprav spada v 'naš' čas. Toda prav zato njegova razočaranost nad neuspehom osebnega projekta vzgoje sinov, dobro ponazarja sodobni problem nove očetovske identitete 'vpletenega' očeta. Tudi če si želi aktivno sodelovati pri vzgoji otrok, mu to spodleti, saj ne zna uporabljati postmodernim otrokom primerna vzgojna 'orodja'. Očetovska avtoriteta, edini 'vzgojni' prijem, ki ga pozna, je že zdavnaj *passé*. Prav ta 'clash' med (ideološkimi) zahtevami po vpletenosti modernih očetov v skrb in vzgojo svojih otrok in pomanjkanjem znanja in praks za takšno vpletenost, je vzrok pogosto spodletelim novim očetovskim identitetam in hkrati bistvena značilnost 'novega' očetovstva.

Očetovstvo ter spreminjajoča se vloga očeta v 'postmodernem' družinskem življenju je nedvomno med najaktualnejšimi temami v družboslovju o družini in zasebnosti devetdesetih let. To je tudi tema, ki pušča največ ambivalentnih odgovorov in nejasnosti ter nesoglasij med analitiki sprememb. Ambivalenca se razteza od 'odkrivanja' novega očeta, ki naj bi bil, v nasprotju z modernim očetom - preskrbovalcem družine (bread-winner), vedno bolj vpleten v različne segmente družinskega življenja, do pesimističnega ugotavljanja, da je 'novi' oče le sodobni mit, daleč od vsakdanje realnosti, v kateri je večina družinskega dela (še vedno) družbeno delegirana ženski. Številne sociološke, psihološke in druge razprave¹ puščajo vtis obsežnega ostanka nepojasnjenih segmentov fenomena t.i. novega očetovstva. Še manj izvemo o morebitnih (socialnih, psiholoških idr.) vzgibih novega očetovskega angažmaja v družinskem življenju, dejavnikih, ki naj bi vplivali na ta fenomen itd. 'Novo' očetovstvo torej ni zgolj 'zanimiva' tema, ampak tudi problematika, o kateri ni najti enotne interpretacije ali celo konsenza. Teoretskemu nesoglasju pripisujemo *površinskost* ter, pogojno rečeno, 'napačno' postavljena vprašanja in usmerjenost analiz. Današnje analize novega očetovstva se vse prevečkrat odvijajo le na površini fenomena in ga raziskujejo le v njegovi novi pojavnosti, predvsem v primerjanju s podobo modernega očeta. Vrtijo se zgolj okrog detektiranja sprememb ter ugotavljanja njihove indikativnosti. To pa je še ena v vrsti tipičnih razpetosti med 'za-in-proti' v razpravah o postmodernosti.

Preseg razpetost med obojimi argumenti lahko izpeljemo z analizo ontoloških aspektov fenomena, torej 'ozadja' njegove pojavnosti. Nekatere nastavke za razmišljanje v tej smeri predstavljamo v tem tekstu. Poleg iskanja karakteristik obstoja novega očetovstva, se usmerjamo v analizo ontološkega pomena očeta in očetovstva v družbi, predvsem v relaciji do materinstva ter v problematiziranje nekaterih analitičnih kategorij razumevanja (modernega) očetovstva v družboslovju. Izhajamo iz ideje, da je razumevanje spreminjanja vloge očeta možno (še)le s pozornostjo do pomenov njegovih ontoloških temeljev, tako v modernosti kot v postmodernosti. Pri tem se odpira vrsta doslej spregledanih vprašanj. Da bi nanje odgovorili, se moramo vrniti tudi v temelje konstituiranja moderne družine - družine, kjer se 'oče v družini' kot ga razumemo v modernosti, sploh pojavi. Šele ko razumemo vlogo očeta in kreiranje nocij očetovstva v modernosti, lahko namreč razumemo tudi ozadje, vzgibe in pomene 'novega' očeta postmodernosti.

¹ Glej na primer zbornik van Dongen et al. (ur), 1995. *Changing Fatherhood: a Multidisciplinary Perspective*. Amsterdam: Thesis Publishers.

Perspektive 'za' in 'proti' novemu očetovstvu

Že z vsebinskim primerjanjem obojih argumentov je jasno razvidno, da do razhajanj v pogledih na 'novo' očetovstvo prihaja iz več vzrokov. Poleg že omenjene 'površinskosti' analiz, naštejmo še naslednje:

- upoštevanje in različna interpretacija zgodovinskega vedenja. Analitiki redko upoštevajo zgodovinske izsledke, a tudi med njimi prihaja do razhajanj zaradi različnega interpretiranja podatkov o preteklosti. Tu izpostavimo le primer dileme, o kateri govorimo čez nekaj odstavkov, problem 'primerjanja' podobe modernega očeta s podobo 'novega' 'postmoderne' očeta;
- raznoliki in nasprotujoči si empirični rezultati glede družinskega življenja v postmodernosti. Empirične raziskave se med seboj razlikujejo predvsem metodološko (metode in zajemanje vzorca, časovna različnost izvedbe raziskave itd.), so pa tudi razmeroma redke; izsledki so torej temu primerno raznoliki in težko primerljivi;
- različni analitični nivoji ter opredelitev 'novega' očetovstva. Med teoretiki obstajajo precejšnje razlike v definiranju 'novega' očeta oziroma v nameščanju poudarkov v argumentaciji.

Slednja, najboljšežnejša točka je ključna za pojasnitev raznolikosti interpretacij novega očetovstva. Analize, ki zanikajo obstoj 'novega' očetovstva (predvsem feministične), svoje argumente največkrat naslavljajo na strukturne ne-spremembe v alokaciji družinskega dela in družinskih obveznosti (Lewis, v Van Dongen et al. (ur.), 1995: 108; Lupton, Barclay, 1997: 54; Segal, v Muncie et al. (ur.), 1995: 307; Segal, 1997: 34). Tovrstno perspektivo bi lahko uvrstili med t.i. kvantitativne (znanstvene-empirične, op. A.Š.) diskurze (Dienhart, 1998: 24), ki se usmerjajo v analizo moške proporcionalne vpletenosti v družinske aktivnosti. Vendar Dienhart tudi znotraj kvantitativnih diskurzov opaža raznolikost empiričnih ugotovitev, od takšnih, da se očetovska participacija v zadnjih desetletjih ni povečala do drugih, ki preučujejo družine, v katerih očetje prevzemajo večji delež (in ugotavljajo pozitivne 'učinke' tovrstne participacije za vse družinske člane) (ibidem).

V kontekstu kvantitativnih diskurzov so študije o vpletenosti očetov v družinsko delo največkrat usmerjene v dokazovanje relativno nizkega deleža moških, ki aktivno sodelujejo v družinskem življenju. Tovrstni argumenti so prepričljivi predvsem v luči empirične preverljivosti. Neizkoriščen potencial tovrstnih perspektiv pa je premalokrat poudarjena posredna implikacija njihovih ugotovitev, da se vpletenost očetov v družinsko življenje omejuje le na določene aspekte družinskega življenja. Tu je še vrsta drugih pomanjkljivosti te perspektive. Dienhart na primer opozarja, da takšne analize ne posvečajo dovolj pozornosti razlikam v moški raznoliki dovzetnosti za zaposlovanje žensk, glede na starostne kohorte ali zaposlitveni status moških (Dienhart, 1998: 25). Dodali bi, da največkrat podležejo zdrsu v enačenje očetovstva z alokacijo družinskega dela in spregledali ostale aspekte očetovstva. Če ne drugače, je spornost tovrstne perspektive vsaj v enačenju kvantitativno izmerljivega aspekta delitve dela s kompleksnostjo karakteristik določene družinske vloge. Koristnost tovrstnih analiz pa vidimo v tem, da opozarjajo na pomanjkljivosti postmodernih 'pro-očetovskih' analiz, pisanih predvsem izpod peresa moških teoretikov, ki pogosto zapadajo v ideološko slavljenje nove-

ga, vpletenega očeta (npr. Hawkins, Dollahite (ur.), 1997; Laqueur, v Thorne, Yalom (ur.), 1992), pa tudi v tem, da opozarjajo na 'prikrit' segment družinskega življenja - neenakomerno alokacijo dela - ki se (tako empirični rezultati), vsaj kar se očetovske vpletenosti v vse segmente družinskih obveznosti tiče, ni signifikantno spremenilo.

Poleg kvantitativnih raziskav, ki največkrat analizirajo strukturalne aspekte moške vpletenosti v družinsko življenje, pa so raziskave, ki bi poleg ekonomske in spolnih vlog upoštevale še druge dejavnike, ki vplivajo na še vedno jasno spolno delitev dela v družini, manj številne (Lupton, Barclay, 1997: 55). Redkejšje so torej kompleksnejše oziroma širše zastavljene analize (t.i. kvalitativni diskurzi), usmerjene v raziskovanje različnih dejavnikov oziroma v strukturne spremembe fenomena 'novoga' očetovstva. Raztezajo se od analize širših družbenih sprememb (spremembe v položaju moških na trgu delovne sile, zaposlovanje žensk) do družinskih sprememb (pluralizacija družinskih oblik ter pojav kohabitacij, ločitev zakonske zveze in starševstva) (Gerson, v Arendell (ur.), 1997). Sem prištevamo tudi mikro analize pomenov in značilnosti vsakdanjega življenja, izkušenj očetovstva, načinov interakcije očetov z drugimi družinskimi člani (Lupton, Barclay, 1997: 56; cf. Spaas (ur.), 1998). Pomembna ugotovitev, ki jo izpostavi Gerson (glej tudi Segal, 1997) (in jo drugi avtorji praviloma 'izpuščajo') pa je izrazita nestabilnost in raznolikost podob in pojmovanja 'novoga' očetovstva. Če kaj, potem je bistvena značilnost 'novoga' očetovstva prav 'neulovljivost' fenomena zaradi njegove pojavne raznolikosti. Toda družboslovna nesoglasja o 'novem' očetovstvu so predvsem problem načina analize in ne fenomena samega. Teoretiki torej nimajo problemov s samim fenomenom, ampak z lastnim pristopom k njegovi analizi. Da bi razumeli 'novo očetovstvo' moramo upoštevati tudi ta kontekst nastajanja družboslovnih razprav o očetovstvu.

Dva problema pojmovanja modernega očetovstva

Pojmovanje modernega očeta oziroma očetovske vloge v moderni družini je (vsaj posredno) povezano z razumevanjem in interpretiranjem zgodovinskega védenja. Pojmovanje 'novoga' postmodernega očetovstva je močno odvisno od konceptualizacije modernega očetovstva. Slednja je po našem prepričanju v točkah, ki jih bomo obravnavali, sporna in je deloma vzrok površinskega razumevanja 'novoga' očetovstva v postmodernosti.

Poglejmo kako družboslovje definira moderno očetovstvo. Arendell postavlja tezo o 'izginjanju' očetovstva v viktorjanskem obdobju, ko se prične ideološka invazija na ženske - z dodeljevanjem ženski identiteto matere in odrivanjem očeta na margine družinskega življenja (Arendell, v Arendell (ur.), 1997: 52; cf. Margolis, v Fox (ur.), 1993: 129). Moški so v tem obdobju družbeno definirani kot avtonomni individuumi, dejavni v zunanjem, javnem svetu, od katerih družba ni zahtevala nobenih angažmajev v družinskih in intimnih odnosih, njihova identiteta pa je bila vezana na njihove javne aktivnosti (Davidoff et al., 1999: 135). Moško identiteto sta označevali še dve značilnosti: moški niso bili razumljeni kot 'spolna bitja' (naspro-

ti ženskam, ki naj bi bile neposredno vezane na naravo in reprodukcijo, op. A.Š.) in v družini so predstavljali avtoriteto, ki je bila nevprašljiva (ibidem: 135-36). Moški 19. stoletja je torej pozicioniran v javno sfero in prek nje tudi družbeno definiran. Njegova družinska vloga se osredotoča na materialno preskrbo družine ter na reprezentacijo družine navzven, v javnost. Ta izključujoč model razumevanja modernega družinskega življenja je žensko, v nasprotju z moškim, delegiral v zasebnost. Tako se največkrat prav ženska prek družbeno dodeljene družinske vloge matere percipira kot konstitutivni element družine oziroma zasebnosti. Kot vidimo, družboslovje spolne vloge definira predvsem preko koncepta izključeno-sti/vključenosti v družinsko življenje (po modelu zasebno/javno).²

Na nekatere sporne segmente takšnega pojmovanja modernega očetovstva je opozorila predvsem socialna zgodovina, vendar so le redki družboslovni teksti uspeli vključiti zgodovinska spoznanja v analize 'novega' očetovstva v postmodernosti. Posledica tega je razumevanje 'novega' očetovstva s primerjanjem podobe 'modernega' očetovstva oziroma s pomočjo istih konceptov, s katerimi se pojasnjuje moderno očetovstvo. V tem kontekstu sta sporna dva koncepta:

a) koncept 'odsotnosti' očeta v družini oziroma identifikacija moškega z javno sfero;

b) monolitno pojmovanje moške identitete.

Problematizacija teh konceptov nam bo v nadaljevanju omogočila vpogled v ozadje porajanja fenomena 'novega' očetovstva v postmodernosti, še posebej pri ugotavljanju, če lahko govorimo o novem fenomenu, oziroma pri razločevanju novih in starih segmentov očetovstva v postmodernosti.

a) Kar nekaj zgodovinskih podatkov kaže, da so bili očetje tudi v obdobju konstituiranja moderne družine vpleteni v družinsko življenje. Čeprav je bila podoba očeta v edwardijanskem in viktorjanskem obdobju v višjih slojih morda res 'oddaljena' in je bil oče tudi dejansko večino časa *prostorsko* odsoten iz družine, obstajajo podatki o benevolenci in čustvenosti teh očetov do svojih otrok. Predvsem pa so v družini predstavljali avtoriteto (McKee in O'Brien v Lupton, Barclay, 1997: 14). Philipson navaja, da je v poplavi vzgojne literature, priročnikov za nego in skrb ter vzgojo otrok zaslediti tudi kritična opozorila namenjena očetom. "Parents Magazine je leta 1842 kritiziral očete, da zanemarjajo svoje starševske obveznosti, da so pohlepni v svojih poslovnih ambicijah in ne najdejo časa za izpolnjevanje obveznosti, ki jih imajo do otrok" (v Lupton, Barclay, 1997: 39).³ Tudi priznana feministična zgodovinarica Tamara Hareven zavrača posplošene razlage

² Dodati je potrebno, da problematiziranje vmeščanja žensk v zasebnost v družboslovju ni redko. Predvsem (zgodovinski) feministični teksti novejšega datuma z različnih področij odkrivajo zgodovinske podatke o ženskih dejavnostih v procesu konstituiranja modernosti in dokazujejo, da so bile ženske razmeroma pogosto neposredno aktivne v različnih pomembnih segmentih (urbanega) javnega življenja (prostovoljno delo, nakupovanje) (glej na primer Nava, 1997). Nasprotio pa ni zaslediti mnogo tekstov, ki bi problematizirali enostransko identifikiranje moške vloge z javno sfero.

³ Zgodovinar Griswold (1993; cf. Griswold v Hawkins, Dollahite (ur.), 1997: 71-104)) poroča, za Ameriko s konca 19. stoletja, o povečanemu interesu ekspertov za nove nočije moškosti, ki so moške pozivale k večji vpletenosti v družinsko življenje.

'očetovske odsotnosti' iz družine v času konstituiranja meščanske družine in piše, da je "celo v srednjeevropskih družinah oče prevzel nove družinske vloge, kot je na primer preživljanje prostega časa z družino, še posebej z otroci" (Hareven, v Van Dongen et al. (ur.), 1995: 216).

Čemu gre potem pripisati izključujoče enačenje moškega z javno sfero in ženske z zasebno sfero? Odgovor skušamo najti s problematizacijo koncepta 'odsotnosti' moškega iz družine. Percepcijo modernega očetovstva v terminih odsotnosti v družini omogoča pravzaprav šele konstituiranje moderne družine same. Povsem nemogoče bi bilo na primer (komparativno) ugotavljati 'odsotnost' ali 'prisotnost' določene družinske vloge v predmodernosti, ko se moderno percipirane meje med zasebnim in javnim sploh še niso vzpostavile. Šele vzpostavitev teh meja pa je očitno omogočila razmišljanje v terminih očetovske odsotnosti, čeprav se paradoksalno vloga očeta, s katero se njegova odsotnost iz družine največkrat pojasnjuje, bistveno ne razlikuje od tiste iz predmodernih časov – funkcija preskrbovalca družine. Pomembna noviteta ob konstituiranju moderne družine torej ni očetovska odsotnost v družini, ampak ženska (materinska) prisotnost v njej. Čemu torej insistiranje na pojmovanju očeta kot 'odsotnega' v moderni družini?

Zdi se, da v tem kontekstu neupoštevanje zgodovinskih izsledkov o prisotnosti očeta v družini ni edina pomanjkljivost znanstvenih diskurzov o modernem očetovstvu. Problem je prej v *modernistični perspektivi*, s katero danes (!) razumemo odsotnost očeta v preteklosti. Današnje pojmovanje odsotnosti/prisotnosti očeta je definirano predvsem preko alokacije družinskega dela ter skrbi in nege za otroke.⁴ V času konstituiranja moderne družine pa je bila prisotnost očetov v družini razumljena kot zavezanost k materialni preskrbi družine ter kot očetovska avtoriteta – torej bolj vezana na njegov angažma v javni sferi, kar z današnje perspektive implicira tudi njegovo neprisotnost v zasebni sferi. Pojmovanje prisotnosti očeta v družini torej časovno zelo variira. Ponazorimo to še s primerom časovne periodizacije očetovstva. Pleck loči štiri obdobja oziroma kulture očetovstva: 1) oče kot avtoritativen moralni in verski pedagog (18. in zgodnje 19. stoletje); 2) oče kot distancirani preskrbovalec družine (breadwinner) (druga polovica 19. in sredina 20. stoletja); 3) oče kot vzor za ponotranjanje spolne vloge (sex role model) (od 1940 do 1965); ter 4) 'novi' oče, ki neguje in skrbi za otroke in je hkrati zaposlen (od poznih 1960-ih do danes) (Pleck v Lupton, Barclay, 1997: 14).⁵

Pleckova periodizacija pokaže, da je v prvem navedenem obdobju, očetovska vloga usmerjena predvsem v zagotavljanje avtoritete očeta (klasična patriarhalna vloga), v drugem obdobju, času razcveta moderne meščanske družine, ta vloga za avtorja ni več bistvena – nadomesti jo z vlogo materialne preskrbe družine (s čimer se pojasnjuje očetovo odsotnost v družini), v tretjem obdobju pa z vzgojno vlogo očeta (od 1940 do 1965). Čeprav avtor zanemari vlogo materialne preskrbe v prvem in tretjem obdobju, pa je jasno razvidno, da je bila v prvih treh obdobjih vloga očeta definirana z avtoriteto in materialno preskrbo, torej s povsem drugimi

⁴ O vzrokih glej poglavje o topologijah 'novega' očetovstva v postmodernosti.

⁵ Dolžni smo pojasniti tudi kontekst Pleckove periodizacije. Zanimivo je, da avtor v vseh obdobjih, razen v drugem, očeta definira kot prisotnega v družinskem življenju. Ne brez razloga, saj v tekstu poskuša dokazati, da je bil oče v vseh omenjenih obdobjih tako ali drugače prisoten.

premisami kot v današnjem, četrtem obdobju, kjer se prisotnost očeta v družini razume v terminih angažmaja v negi in skrbi (!) za otroke.

Koncept odsotnosti očeta v moderni družini je problematičen tudi zato, ker fizično odsotnost očeta enači s popolno izključenostjo iz družine. Nesmiselnost takšnega enačenja lahko ponazorimo z razliko med afro-ameriškimi družinami, kjer je popolna (tako simbolna kot fizična) odsotnost očeta, kot poroča ekstenzivna literatura na to temo, kulturno sprejemljiv in normaliziran vedenjski zorec in je zato mati (in tudi sicer ženske v sosedsko-sorodniških skupnostih) osrednja figura družinskega vsakdanjega življenja⁶, ter moderno (evropsko) družino, kjer je bil oče (morda) večino časa res fizično odsoten iz družine, a zato bolj intenzivno in eksplicitno *simbolno prisoten*. Njegova prisotnost je bila pravzaprav definirana z njegovo odsotnostjo – fizična odsotnost in simbolna prisotnost sta bili definirani vzajemno. Ne brez družbene funkcionalnosti. Očetovska vloga je imela močno vzgojno funkcijo – predstavljala je zunanjo podobo sveta (hierarhična razmerja družbenega sveta), prek katere otrok ta razmerja ponotranji, o čemer je razmišljal že Horkheimer (1976). Za nas zanimivo pa je tudi 'dejstvo', da se tako kot ob konstituiranju moderne družine, tudi danes, družinska re-organizacija močno vrti okrog (danes vedno bolj) potencirane protekcije in skrbi za otroka ter njegovo blaginjo.

254

b) Monolitno pojmovanje moške identitete je prav tako pomemben razlog, zakaj modernega očeta družboslovje razume kot odsotnega iz družine. Zgodovinarji McKee in O'Brien (v Lupton, Barclay, 1997: 14), Davidoff et al. (1999: 135), za ameriški kontekst pa Griswold (1993), opozarjajo, da moški kot očetje tudi v preteklosti niso predstavljali homogene socialne skupine in da je očetovstvo v določenem družbenem in zgodovinskem kontekstu, odvisno od poklica oziroma družbenega položaja moškega. Družbene neenakosti (razred, etničnost idr.) močno vplivajo na raznolikost nocij očetovstva tako v danem družbenem kontekstu, kot tudi v času in prostoru. Za nas je upoštevanje te zgodovinske evidence pomembno predvsem v luči relativizacije monolitne podobe odsotnega očeta, s katero današnji teoretiki družine primerjajo očetovstvo v postmodernosti. Tudi zato se očetovstvo v postmodernosti zdi nek povsem nov fenomen, čeprav v marsikaterem segmentu to ni.

Topologije 'novega' očetovstva

Že omenjena razpetost razprav o očetovstvu v postmodernosti postavlja pod vprašaj sam fenomen 'novega' očetovstva in zahteva ponovni premislek o tem, kateri družbeni pomeni in dejavniki ga oblikujejo ter na kakšne načine. Zanima nas tudi, katere karakteristike 'novega' očetovstva so dejansko novost ter produkt postmodernosti ter kateri od njih zgolj ustvarjajo navideznost nečesa novega. Nekatero segmente problematičnosti družboslovnih interpretacij očetovstva, pred-

⁶ Izvrstno analizo o temnopoltih ženskah in materinstvu najdemo v Thorne, Yalom (ur.), 1992: tekst Patricie Hill Collins 'Black Women and Motherhood'.

vsem tiste povezane s preteklostjo in zgodovinsko evidenco, smo že omenili. Skozi analizo nekaterih spregledanih aspektov in protislovnosti fenomena, bomo poskušali pojasniti še ostale. Naša izhodiščna teza o 'novem' očetovstvu je, da je fenomen produkt postmodernosti in kot tak vsebuje tudi elemente modernosti. Njegova kompleksnost se kaže v tipično modernih kot tudi postmodernih značilnostih in praksah. To pomeni, da so marsikateri atributi, ki so interpretirani kot 'novi', zgolj posledica našega specifičnega razumevanja moškega subjekta, njegove vloge kot očeta, odvisni torej od samega načina konceptualizacije fenomena.

Oče kot nova družbena podoba moškosti

Pojav, tesno povezan s percipiranjem očetovstva v postmodernosti, je pluralizacija moškosti ali proces dekonstrukcije v modernosti monolitno percipiranega moškega subjekta. "Sodobna kognitivna, etična in estetska rekonfiguracija relacije moški-spol - oziroma individualne in kolektivne izkušnje biti moški v sodobni Zahodni družbi - se izkazuje kot kriza, nasprotovanje in upor na različnih družbenih ravneh..., pojmovanje heteroseksualne moškosti pa postaja vedno bolj razpršeno, fragmentirano in de-tradicionalizirano (Collier, v Wright, Jagger, 1999: 51). 'Novo' očetovstvo razumemo kot del procesa pluralizacije moškosti, predvsem v kontekstu postmoderne obrata v pomenu in načinih legitimizacije očetovstva. Pluralizacija moškosti se odvija tako v svetu vsakdanjih pomenov, praks, predstav kot v znanstvenih diskurzih. Predvsem zgodovinski analizi se velja zahvaliti za poudarek na pluralnosti moškosti (Davidoff et al., 1999; Segal, 1997), ki se izraža kot raznolikost v času in prostoru. Na videz se zdi, da je šele postmodernost prinesla priložnost za pripoznanje različnih moškosti, vendar nas prav zgodovinarji opozarjajo na raznolikost in variacije, različne pomene in predstave o moškostih tudi v preteklosti. Ta navideznost je (tako kot pri drugih segmentih družinskega življenja) posledica primerjanja modernega razumevanja moškosti in postmodernih sprememb. Modernost je nedvomno, vsaj skozi znanstvene diskurze, producirala podobo monolitne moškosti, tako s favoriziranjem podobe belega heteroseksualnega moškega srednjega razreda, preskrbovalca družine - družinskega človeka - kot družbeno predpisane podobe in vedenjskega vzorca. Neizogibni del moderne moške identitete je bila karierna usmerjenost, znotraj družine pa zavezanost k materialni preskrbi družine.

Za nas pomemben poudarek je dejstvo, da je v postmodernosti zaznati pripoznavanje pluralnosti moškosti (tudi skozi pluralizacijo življenjskih stilov), v ta kontekst pa uvrščamo tudi pojav novega očetovstva. Zakaj? Nekateri teoretiki ugotavljajo, da imamo opravka z več 'tipi' očetov (Russell, v Munice et al. (ur.), 1995: 222) ali povedano drugače, tudi očetovska identiteta je vse prej kot homogena in monolitna. Vendar je to le en aspekt 'novega' očetovstva. Ena ključnih tez tega poglavja je namreč prav ugotavljanje obrata v razumevanju in legitimiziranju

⁷ Njene empirične ugotovitve govorijo o štirih tipih očetov: nezainteresirani očetje (ki ne preživijo veliko časa doma), tradicionalni očetje (ki preživijo več časa doma, a je njihov družinski angažma omejen na igro z otroci), 'dobri' očetje (ki so pripravljeni negovati in skrbeti za otroke in ki so pripravljeni pomagati partnerkam) in 'netradicionalni očetje' (ki si družinsko delo enakopravno delijo s partnerkami).

različnih moškosti in tudi očetovstva. Če je modernost legitimizirala le eno podobo moškosti in očetovstva, pa postmoderni obrat pomeni legitimizacijo pluralizacije moškosti in tudi očetovskih podob. Ta postmoderni obrat pa vključuje tudi bistveno, družbeno legitimno novost - (ne)prisotnost očetovstva.⁸ Medtem ko za materinstvo ugotavljamo, da je v svojem ontološkem bistvu (še) vedno 'obvezna' (le na videz izbirna) identiteta, za očetovstvo v postmodernosti obstaja legitimna možnost neprisotnosti (cf. Hochschild, v Van Dongen et al. (ur.), 1995).

Erozija očetovske avtoritete

Skupna točka analiz očetovstva v postmodernosti je teza o upadanju očetovske avtoritete oziroma družinske patriarhalne avtoritete (Therborn, v Arendell (ur.), 1997: 9).⁹ Med dejavnike, ki so sprožili ta proces, se najpogosteje uvršča povečevanje participacije žensk na trgu delovne sile, ki je ženskam povečala možnosti ekonomske neodvisnosti (Baber, Allen, 1992: 176; Lupton, Barclay, 1997). Slednje nedvomno drži. Bolj dvomljiva pa je predpostavka, da je prav množično zaposlovanje žensk povzročilo erozijo patriarhalne avtoritete. Ta teza se zdi prepričljiva le, če predpostavimo, da je bil temelj očetovske avtoritete njegova družinska vloga materialnega preskrbovalca. Zgodovinski podatki ne govorijo vedno v prid tej predpostavki. Ženske (tudi matere!) so bile prisotne na trgu delovne sile že desetletja pred pričetkom množičnega zaposlovanja, torej tudi v času, ko je za družbeno sprejemljiv ideološki vzorec veljala le patriarhalna družina, v kateri oče materialno skrbi za družino ter predstavlja avtoriteto v družini. V realnosti vsakdanjega življenja nižjih družbenih slojev njegov zaslužek namreč ni zagotavljal preživetja družine. Ženske so opravljale različna dela na domu, da so zaslužile še dodaten denar za preživljanje družine. Na trg delovne sile so torej vstopale še preden so se pričele dejansko množično zaposlovati. Ta način dela pa je pričel upadati šele po drugi svetovni vojni (v Ameriki še kasneje), ko se prične proces zaposlovanja žensk zunaj doma (Boris, v Nakano Glenn et al (ur.), 1994; Roberts, 1995). Kaj je bilo torej tisto, kar je utemeljevalo in legitimiziralo očetovsko avtoriteto? Prav gotovo splošne družbene razmere in prevladujoča ideologija družine. Torej en sam dejavnik, kot je na primer množično zaposlovanje žensk, ne more samostojno pojasniti tako kompleksnega spreminjanja kot je erozija patriarhalne avtoritete. Bolj realno se zdi, da je vstop žensk na trg delovne sile le pospešil proces erozije avtoritete, čeprav bi bilo možno trditi tudi obratno, da je erozija patriarhalne avtoritete omogočila tudi vstop ženskam na trg delovne sile. Proces erozije patriarhalne avtoritete je torej odvisen tudi od širših družbenih percepcij (ki so se reproducirale predvsem preko ideologije nuklearne družine) družine,

⁸ Pri tem ne mislimo na (predvsem desno) ideološko zaskrbljenost nad (psihološkimi) posledicami za otroke zaradi nesprisotnosti očeta v družini, ampak na legitimizacijo nesprisotnosti, ki se najbolj kaže v naraščanju deleža enostarševskih družin, ki jih v veliki večini predstavljajo ženske z otroki.

⁹ Teza, če smo natančni, pravzaprav ni nova, z njo so se teoretiki ukvarjali že v sedemdesetih, začenši z odmevnim delom C. Lascha, 'Heaven in the Heartless World' (1979). Zaskrbljene analitike upada očetovske avtoritete (Donzelot, Lasch, Popenoe idr.) (glej Knjigi, v van Dongen et al., 1995: 6; Rener, 1993b: 20) lahko razumemo kot prve odzive na spreminjanje družinskega življenja, proces, ki ga v nalogi umeščamo v postmodernost.

družinskih vlog, seveda pa predstavlja del procesa spreminjanja družinskega življenja.

Ob dejavnikih, ki so neposredno povezani s spreminjanjem družinskega življenja, je potrebno tudi dodati, da avtoriteta v postmodernosti tudi sicer na vseh družbenih nivojih upada. Inglehart na primer govori o eroziji institucionalne avtoritete, procesu, ki se odvija vzporedno z obratom od materialističnih vrednot k postmaterialističnim vrednotam. Za prve je po avtorjevih empiričnih izsledkih značilno tudi spoštovanje avtoritete, medtem, ko postmaterialisti avtoriteto zavračajo. Avtor predvideva, da se obrat dogaja po preprostem modelu menjave generacij: s prihodom mlajših, postmaterialističnih kohort, ki bodo nadomestile starejšo, bolj materialistično usmerjeno odraslo populacijo, se dogaja tudi obrat k bolj postmoderne orientaciji (Inglehart, 1997: 273). Če je erozija avtoritete tudi širši družbeni princip, značilen za postmodernost, potem je erozija patriarhalne avtoritete nedvomno njen ključni element.

Očetje, skrb za otroke in družinsko delo

Novo očetovstvo je v postmodernosti definirano predvsem z večjo vpletenostjo očetov v (nova) razmerja z otroci. O tem poročajo tudi empirične raziskave. Njim skupni imenovalec bi bila ugotovitev, da si sodobni očetje želijo v večji meri skrbeti za otroke in da s svojimi otroci vstopajo v tesnejša razmerja kot njihovi očetje, pripravljeni so povečati svojo participacijo, še posebej, če so njihove partnerke zaposlene. Res pa je, da njihov način participacije vključuje prijetnejša, manj rutinska, nezavezujoča opravila, medtem ko so partnerkam prepuščena vsa ostala opravila in skrb (van Dongen, v van Dongen et al. (ur.), 1995: 91; cf. Hochschild, 1997). Vpletenost v skrb za otroke teoretiki največkrat vidijo kot direktno, konkretno participacijo, vendar gre za kompleksnejšo dejavnost. Van Dongen analizira spreminjanje očetovskih aspiracij na več nivojih skrbi za otroke – od zaznavanja potrebe po participaciji do dejanske participacije in njenega obsega. Njeni empirični rezultati – kvalitativni intervjuji z očetmi – zaznavajo povečane očetovske aspiracije, pa tudi dejansko večjo vpletenost v skrb za otroke. Vendar, kot očetje sami dodajajo, njihove partnerke še vedno prevzemajo poglobitni delež skrbi za otroke (van Dongen, v van Dongen et al. (ur.), 1995: 102). Dobljene rezultate relativizira tudi podatek, da so intervjuvani očetje svoj očetovski angažma 'ocenjevali' medgeneracijsko – s primerjanjem s svojimi očetmi. Neka druga primerjalna raziskava o očetovstvu v poznih 50., v 80. in 90. letih pa je pokazala relativno neznatne spremembe v očetovskem družinskem angažmaju (Lewis, v van Dongen et al. (ur.), 1995: 108).

Novo očetovstvo, vsaj v kontekstu participacije pri skrbi za otroke, torej še zdaleč ni homogeno. Odvisno je od različnih dejavnikov, od ideologije do dejavnikov vsakdanjega življenja, kot so družinske relacije in uporaba relativnih virov (racionalna in maksimalno učinkovita alokacija časa družinskih članov) oziroma časovne razpoložljivosti posameznih družinskih članov za družinsko delo (cf. van Dongen, v van Dongen et al., 1995: 94). Če kje, potem empirične raziskave prav v tem segmetnu prepoznavajo še vedno relativno asimetrijo alokacije dela med partnerjema. Zdi se, da so premiki v očetovstvu oziroma atributi novega oče-

tovstva, bolj kot v realni participaciji v alokaciji družinskih obveznosti, locirani v spreminjanje ideologije (na sistemskem, družbenem nivoju) ter v spreminjanje moške identitete na individualnem nivoju.

Ideali novega očetovstva

O ideologiji, povezani s pojavom novega očetovstva, v družboslovju ni zaznati pomembnejših premislekov (razen redkih izjem, npr. Collier, v Wright, Jagger (ur.), 1999: 43). Največ razprav o kritiki ideologije *moderne* družine najdemo v feminističnih tekstih, ki pa v tem kontekstu največkrat ostajajo modernistični. To pomeni, da spremembe v družinskem življenju analizirajo skozi modernistično prizmo in jih preverjajo s tezo, da tudi v postmodernosti ni zaznati bistvenih sprememb oziroma erozije patriarhalnih odnosov (npr. Delphy, Leonard, 1996; Oliver 1997)¹⁰. Podobno velja za teorije (tudi feministične), ki potrjujejo sprememinjanje družinskega življenja. Njihov analitičen domet navadno ne seže preko zaznavanja upadanja patriarhalne ideologije nuklearne družine.

Ta ugotovitev vsekakor ni zadovoljiva, saj bi lahko implicirala idejo o trendu upadanja vsakršne ideologije. Ta pa je bržčas neutemeljena. Nasprotno, v postmodernosti smo priča procesu prestrukturiranja ideologije oziroma obratu v razlikah med ideološkim percipiranjem družine v modernosti in postmodernosti. Prvo vidi družinske vloge razdeljene po spolu in starosti (družina kot struktura spolnih in starostnih hierarhij), torej izključujoče, a komplementarne. Postmodernost narekuje novo ideološko percepcijo, ki med drugim promovira aktivno vključevanje moškega v vse nivoje družinskega življenja.¹¹ Postmoderni obrat je torej v tem, da se spolna delitev dela (navidezno) simetrično zabriše z dvema nasprotnima procesoma, z zaposlovanjem žensk na eni strani in aktivno vključenostjo moških v nego in skrb za otroke – novo očetovstvo – na drugi strani. Gre za obrat od *komplementarnega modela starševstva k participativnemu modelu*. Novi ideološki model očetovske participacije se izraža na mnogih družbenih nivojih, odvija se prek klasičnih in novih ideoloških mediatorjev, od množičnih medijev (filmska in televizijska produkcija, literatura, internet, oglaševanje, časopisje ipd.) do znanstvenih diskurzov (popularni medicinski in psihološki diskurzi)¹² (cf. Lupton, Barclay, 1997: 628).

Vendar nova ideologija ni le 'vsebinsko' drugačna od modernistične ideologije očetovske avtoritete. Novi ideali se od modernih razlikujejo tudi po načinu funkcioniranja. "V vedno bolj racionalizirani kapitalistični kulturi principi javnega

¹⁰ Pa tudi, če ugotavljajo, da je že umanjala materialna podstat ideologije očetovske avtoritete (materialna preskrba družine), te spremembe interpretirajo kot persistentnost ideologije, četudi ta nima več materialne podlage (Barret, v Rener, 1993b: 20).

¹¹ Vsebuje še druge premise 'normalnosti' družinskega življenja, med njimi iluzijo prelaganja materinstva na kasnejša leta življenjskega poteka.

¹² Kot ilustrativen primer navedimo priročnike slavnega ameriškega pediatra dr. Benjamina Spocka, ki je svoj prvi priročnik za nego otrok izdal leta 1945 ('Dr. Spock Baby and Child Care'). V tej prvi izdaji je le malo prostora namenjenega očetom, ki naj bi pri negi otrok igrali stransko vlogo in pomagali le v toliko, da si matere lahko odpočijejo. Desetletja kasneje izdaja iste knjige (leta 1992) vključuje več poglavij, ki so namenjena eksplicitno očetom, npr. 'Podpora očetov v času nosečnosti in pri porodu' in 'oče kot stars' (Lupton, Barclay, 1997: 89).

življenja veljajo tudi za zasebno življenje. Tako kot kapitalisti vlagajo in odvzemajo ekonomski kapital v bolj ali manj dobičkonosnih podjetjih, tako očetje v otroke investirajo emocionalni kapital, a jim ga tudi odvzemajoš, kar pomeni, da emocionalni moški živijo v kulturi emocionalnega menedžerstva, kulturi, ki zahteva sposobnost za navezanost in ločitev. Sodobna mešanica idealov očetovstva tako označuje mešanico emotivnih strategij" (Hochschild, v van Dongen et al., 1995: 221). Bourdieuejevsko inspirirani tezi gre sicer očitati, da logiko funkcioniranja idealov postmoderne družbe aplicira le na očetovstvo. Toda prav v tem je avtorična poanta. Takšno funkcioniranje idealov velja le za očetovstvo. "Očetje so po eni strani močno spodbujani, da v svoje otroke investirajo več emocionalnega kapitala, a so hkrati tudi dovzetni za vpliv kulture emocionalne 'deregulacije'... Ideal 'novega očeta' je tako obljuba o prenosu oblike emocionalnega kulturnega kapitala od očeta na otroka" (ibidem). Če je zgolj obljuba, potem implicira tudi možnost, da se skozi opcijo 'neprisotnosti' očeta tudi ne realizira.

Med retoriko in realnostjo očetovske odgovornosti - nekatere kontradiktornosti starševstva

Nekateri avtorji v zgoraj omenjeni razpetosti vidijo rezultat kontradiktornosti med vrednotami avtonomije, nadzora in svobode, ki še vedno definirajo kulturno razumevanje moškosti, ter vrednotami skrbi in žrtvovanja za druge v vsakdanjem življenju, ki so implicitne ideologiji novega očetovstva (Collier, v Wright, Jagger (ur.) 1999, 49). Kar je v ideologiji novega očetovstva sporno, je ustvarjanje podobe spolno nevtralnega starševstva (enakomerna delitev dela, skrbi in odgovornosti med partnerjema ipd.). Njej nasproti namreč stojijo ekonomski, pravni, kulturni in družbeni diskurzi, ki moške še vedno pozicionirajo kot družbene akterje, ki so v mnogih pomembnih aspektih, če že ne povsem svobodni, pa vsaj oddaljeni od vrste družinskih, emotivnih in materialnih bremen povezanih z otroki (ibidem). Novo očetovstvo se najbolj intenzivno izkazuje le na ravni pluralizacije moških identitet (kamor uvrščamo tudi aspiracije moških po vpletenosti v skrb in vzgojo otrok) ter skozi ideologijo novega očetovstva, ki deluje (nedvomno tudi na očetovsko identiteto) skozi različne mediatorje. Dejanske spremembe v realizaciji očetovskih aspiracij pa so, kot kažejo empirične raziskave, v svetu vsakdanjega življenja veliko manj intenzivne oziroma počasnejše. Očetovska dejanska vpletenost se izkaže za počasen proces ali 'zavlačevano revolucijo' (stalled revolution), kot ga imenuje ameriška sociologinja Arlie Hochschild (1997). Zakaj? Odgovor je morda prav v razpetosti med ideološko podobo spolno nevtralnega starševstva in realnostjo znotraj materialnih, kulturnih in emotivnih diskurzov različno pozicioniranih spolov. Collier ugotavlja, da se pred moške kot očete zato postavlja vrsta kontradiktornih zahtev: da hkrati preskrbujejo in negujejo, da so hkrati aktivni starši in materialni preskrbovalci (Collier, v Wright, Jagger (ur.), 1999: 49; cf. Gerson, v Arendell (ur.), 1997: 148; Lupton, Barclay, 1997: 55). Toda razpetost med zaposlitvijo (ekonomsko preskrbo družine) in skrbjo za otroke, ne more biti pojasnilo razlogov za moško nepletenost v družinsko delo, saj je (ženskam dobro znana) 'dvojna' obremenitev (z družinskim delom in zaposlitvijo) družinski problem obeh partnerjev. Poglejmo zakaj.

Začnimo s tezo, o obratu v modernističnem dualnem modelu 'oče-kariera in ženska-družina'. Obrat je omogočil predvsem vstop žensk na trg delovne sile, zaradi katerega je karierna usmerjenost izgubila atribut ekskluzivne moške identitete. V razmerju delo-družina je karierna usmerjenost (moških) izgubila svoj spolni predznak s tem, ko je postala *conditio sine qua non* postmoderne osebne identitete in osebnostnih preferenc, ne glede na spol. Ne motimo se, če trdimo, da v ospredje današnjih preferenc ljudi stopata prav izobraževanje in uspešna poklicna pot, čemur se podreja tudi način družinskega življenja, ki vedno bolj vključuje kompleksne strategije balansiranja med obema sferama življenja.¹³ To velja za oba spola in prav zato 'karierna usmerjenost' ne more biti analitično relevanten vzrok manjše vpletenosti moških v alokacijo družinskega dela.

Če je torej materialna preskrba oziroma zaposlovanje ter karierna usmerjenost vsakdanja realnost postmodernosti, potem problem, ki ga v prejšnjem odstavku navaja Collier, ni v dvojni obremenitvi moški. Dejanski problem, s katerim se novi očetje srečujejo, je namreč povezan z vprašanjem, kako očetovati. To kar ideologiji novega očetovstva manjka je namreč to, da ne zagotavlja 'socializacije' v očetovstvo, v prakse očetovanja. Postmoderni očetje se od svojih partnerk torej ne razlikujejo v dilemi usklajevanja zahtev sfere dela in družine, ampak v tem, da (še) niso večji kompleksnejših aktivnosti in praks očetovanja.

V postmodernost se nove očetovske prakse sicer po intenzivnosti vpletenosti in načinih izvajanja močno razlikujejo od očetovskih praks prejšnjih generacij, vendar se še vedno močno oddaljujejo od tistih praks očetovanja, ki bi jim dejansko omogočile intenzivno vključevanje v družinsko življenje. Po tem se novo očetovstvo močno razlikuje od materinstva, saj se realizira le v oblikah 'pomoči' partnerkam, v zunanjih oziroma vidnih (reprezentančnih) aktivnostih, s tem pa daje vtis neke dodatne komplementarnosti glavni družinski vlogi - materinstvu. Empirični podatki govore, da novi očetje poskušajo aktivno sodelovati v družinskem življenju, a to počno s praksami, ki so jih interiorizirali v moderni kulturi - predvsem s 'kavalirskim' odnosom do 'šibkejšega' spola. Tako se prakse novega očetovstva omejujejo na 'asistenco' preobremenjenim ženskam (bodisi z opravljanjem lažjih, rutinskih del v gospodinjstvu, ko so otroci še manjši, ali pa z igro z otroki, ko so ti že večji). Tem *ad hoc* družbenim praksam so se v zadnjih letih pridružile tudi nove, predvsem 'reprezentančne', navzven obrnjene, okolici vidne prakse, povezane z ideološko mediacijo identitete očetovske vpletenosti in nocij protektivnega otroštva, ki povečujejo starševsko pozornost do otrok od njihovega spočetja dalje. Te prakse vključujejo različne dejavnosti, od očetovega (različno aktivnega) spremljanja partnerkine nosečnosti (vse pogostejša prisotnost pri ginekoloških ultrazvočnih in drugih pregledih, aktivno sodelovanje pri porodu), do pomoči pri skrbi za dojenčka (vodenje otroka na sprehod!) in kasneje v igri z otrokom. Toda kot že rečeno, to so aktivnosti, ki so vsaj toliko (če ne še bolj) kot pragmatični asistenci namenjene reprezentanci novega očeta navzven, s čimer partner predvsem okolici pokaže aktivnost v svoji novi družinski vlogi. Z aktivno

¹³ Ni naključje, da se evropske družinske politike veliko ukvarjajo s problematiko usklajevanja družinskega dela in službenih obveznosti, v ta namen pa so skovali tudi nov koncept časovnega manipuliranja - 'flexitime' ali fleksibilno usklajevanje obojih obveznosti (glej Dumon, 1993).

vključenostjo v starševstvo pa imajo te prakse bolj malo skupnega. S tem sicer ne mislimo, da so prakse novega očetovstva, čeprav v neki rudimentarni obliki, zgrešene, saj ne uspevajo dohiti žensk, ki so večine materinjenja interiorizirale vse svoje življenje. Nasprotno, povsem se strinjamo s Collierjem, ko pravi, da je nova ideologija očetovstva kontradiktorna v tem, da zahteva spolno nevtralno starševstvo, kar predvsem očetom povzroča težave, saj ne znajo materiniti. S tem pa želimo poudariti, da vizija vpletenega očeta ni v tem, da se nauči spretnosti materinjenja, ampak v tem, da razvije spolno specifične prakse očetovanja, ki bodo skozi etiko skrbi za druge vključevale tudi spretnosti in doveznosti za skrb za druge ter odpovedovanje oziroma vse tiste prakse, ki jih zahtevajo obveznosti in narava vsakdanjega družinskega življenja.¹¹ To pa se zdi tisti zavlačevani proces, ki je počasnejši od spreminjanja postmodernih identitet (in ideologij), med katere uvrščamo tudi novo očetovstvo, in ki še zdaleč ni dovršen. Problem moške vključenosti v družino ni toliko problem moških oziroma njihove pripravljenosti in sposobnosti za 'učenje', temveč kulturnega imaginarija, ki v ontologijo družine vmešča materinstvo kot ekskluzivno, nenadomestljivo in za obstoj in reprodukcijo družbe nujno vlogo.

Legitimiziranje in normaliziranje očetovske neprisotnosti

Do sedaj smo analizirali predvsem en aspekt novega očetovstva - njegovo vpletenost v družinsko življenje. Vendar ima fenomen tudi druge nove značilnosti, med njimi že omenjeni obrat v legitimizaciji očetovske neprisotnosti. Če je bila za modernega očeta materialna preskrba družine tista dejavnost, ki je njegovo družinsko vlogo sploh definirala, je bila tudi edina družbeno predpisana oziroma legitimizirana družinska vloga moškega nasploh. Postmodernost je skozi procese družinske pluralizacije, predvsem s pluralizacijo družinskih oblik in še posebej naraščanjem enostarševskih družin (ki jih v veliki večini predstavljajo matere z otroki), legitimizirala tudi opcijo očetovske neprisotnosti kot normaliziran družbeni vzorec.

Toda, kaj je tisto, ki to možnost izbire sploh omogoča? Odgovor leži v družbeni pomembnosti materinstva, ki je v svojem ontološkem bistvu in pomenu tudi v postmodernosti sploh pogoj starševstva in ostaja temeljni konstituent družine. Šele to pa omogoča možnost izbire za moške. Pri novem očetovstvu gre torej vsaj za dva nasprotujoča si modela očetovstva: model vpletenega ter odsotnega očeta. Razlika med modernim in postmodernim družinskim življenjem pa je v tem, da je modernost legitimizirala le prvi model (ki ga je utemeljevala z očetovsko avtoriteto in materialno skrbjo za družino), medtem ko lahko (upoštevajoč naraščanje števila enostarševskih družin) rečemo, da postmodernost legitimizira tudi očetovsko neprisotnost (in preko principa pluralnosti tudi ostale modele). Skupni imenovalec obema modeloma je materinstvo, kot garant in varovalka hkrati, kot obvezna in brezkompromisna zavezujoča skrb za otroke v vseh pogledih. V tem

¹¹ Nekatere empirične ugotovitve kažejo, da se materinstvo kot utelešena in miselna praksa zelo razlikuje od očetovstva. Izkušnja biti mati je konceptualizirana preko ženske identitete. Tako moški kot ženske so torej lahko starši, vendar kot starši različno delujejo, mislijo in čutijo (McMahon, v Lupton, Barclay 1997, 57).

kontekstu je postmoderno družinsko življenje, ontološko gledano, tipično moderno. Šele ta ontološka osnova sploh omogoča njegovo postmodernost. Bistvo novega očetovstva torej ni v novih družbenih praksah vpletenega očeta (ki mu družboslovci odmerjajo takšno ali drugačno stopnjo družinskega angažmaja), ampak v legitimni izbirtosti te družinske (družbene) vloge. Tu vidimo novo ontološko bistvo očetovstva.

Kaj je tisto, kar v nasprotju z vtisom o nespremenljivosti materinstva, omogoča takšno radikalno pomensko spreminjanje očetovstva? Eden od možnih odgovorov razkriva precej modernistično logiko delovanja družinske ontologije. Oliver ugotavlja, da je ženska, kot žena, mati, sestra primarno tista, ki je družbeno identificirana z družino. Povezana je s telesom in njegovimi potrebami, z naravo.¹⁵ Nasprotno, moško, virilno subjektiviteto zaznamuje raztelesenost. Očetovska avtoriteta je zgrajena na hkratnem zavračanju in sklicevanju na naravo, utemeljena je v telesni moči očetovega telesa, a hkrati pomen njegove telesnosti zavrača (Oliver, 1997). V modernistični perspektivi ženska in moški stopata v nasprotujoči si asociaciji ženske z naravo in moškega s kulturo. V kulturo je locirana (čeprav v naravi utemeljena) njegova avtoriteta, ki je avtoriteta kulture (ibidem). Moška asociacija s kulturo je tudi asociacija z delovanjem (moški subjekt kot avtonomni individuum in akter), kar implicira njegovo (z)možnost družbenega spreminjanja. In morda je prav v tem potrebno iskati razloge družbene dovzetnosti in sprejemljivost za spreminjanje pomenov moškosti, a ne tudi pomenov ženskosti.

LITERATURA

- Arendell, T. (ur.) (1997): *Contemporary Parenting: Challenges and Issues*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE.
- Baber, K. M., Allen, K. R. (ur.) (1992): *Women and Families: Feminist Reconstructions*. New York, London: The Guilford Press.
- Davidoff, L., Doolittle, M., Fink, J., Holden, K. (1999): *The Family Story: Blood, Contract and Intimacy, 1830-1960*. London, New York: Longman.
- Delphy, Ch., Leonard, D. (1996): *Familiar Exploitation: A New Analysis of Marriage in Contemporary Western Societies*. Cambridge: Polity Press.
- Dienhart, A. (1998): *Reshaping Fatherhood: The Social Construction of Shared Parenting*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE.
- Dongen, M. van, Frinking, G., Jacobs, M. (1995): *Changing Fatherhood: An Interdisciplinary Perspective*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- Fox, B.J. (1993): *Family Patterns, Gender Relations*. Toronto, Oxford, New York: Oxford University Press.
- Griswold, R. (1993): *Fatherhood in America: a History*. New York: Basic Books.
- Hawkins, A.J., Dollahite, D.C. (ur.) (1997): *Generative Fathering: Beyond Deficit Perspective*. Newbury Park, London, New Delhi: SAGE.
- Hochschild, A. (1997): *The Second Shift*. New York: Avon Books.
- Horkheimer, M. (1976): "Avtoriteta in družina". V: *Problemi razprave*, št. 163-168.

¹⁵ Gre za skrb za druga telesa in njihove potrebe.

- Inglehart, R. (1997): *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Lupton, D., Barclay, L. (1997): *Constructing Fatherhood: Discourses and Experiences*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- Muncie, J. et al. (ur.) (1995): *Understanding the Family*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Nakano Glenn, E., et al. (ur.) (1994): *Mothering: Ideology, Experience, and Agency*. New York, London: Routledge.
- Nava, M. (1997): "Modernity's Disavowal: Women, the City and the Department Store". V: Falk, P., Campbell, C. (ur.). *The Shopping Experience*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Oliver, K. (1997): *Family Values: Subjects Between Nature and Culture*. New York, London: Routledge.
- Rener, T. (1993): "Politika materinjenja ali 'Father knows the best: for him the play, for her the rest'". V: Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo. XXI, 162-163, 15-22.
- Ribbens, J. (1994): *Mothers and Their Children: A Feminist Sociology of Childrearing*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Roberts, E. (1995): *Women and Families: An Oral History 1940-70*. Cambridge, Oxford: Blackwell.
- Segal, L. (1997): *Slow Motion: Changing Masculinities, Changing Men*. London: virago.
- Thorne, B., Yalom, M. (ur.) (1993): *Rethinking the Family*. Boston: Northeastern University Press.
- Wright, C., Jagger, G. (ur.) (1999): *Changing Family Values*. London, New York: Routledge.

KAKO DO ZANESLJIVE UPRAVE?

Povzetek. *Javna uprava se v vseh vrstah demokracij bori z enakimi problemi: kako zagotoviti sposobno, učinkovito, legitimno, odgovorno, odzivno, profesionalno in pravično javno službo. Veliki vprašanji javne uprave v demokraciji sta: legitimnost, ki zajema legalnost in politični nadzor ter učinkovitost, ki obsega strokovnost in smotrnost. V vseh zahodnih demokracijah se novi odgovori na probleme učinkovitosti in smotrnosti javne uprave obravnavajo v okviru "novega javnega managementa". Ti koncepti rešujejo številne probleme tradicionalne birokracije. Hkrati pa je očitno, da "novi javni management" s poudarjanjem decentralizacije, dezagregacije in podjetniškega managementa lahko povzroča nove probleme, ki zadevajo zlasti demokratično odzivnost, odgovornost in politični nadzor uprave, enakost in pravičnost javnih služb ter koordinacijo, koherentnost in integracijo javnih politik. V prispevku so obravnavane tudi izkušnje upravne preobrazbe v srednje in vzhodno evropskih državah.*

Ključni pojmi: *javna uprava, birokracija, novi javni management, zanesljiva uprava, tranzicija, demokracija*

Uvod: Temeljna vprašanja zanesljive uprave v demokraciji

Javna (državna) uprava ima na vse nas močan vpliv, saj praktično ni področja človekovega delovanja, v katerem ne bi igrala pomembne vloge.

Tako vpliva na posameznika kot tudi na družbo v celoti, torej na gospodarski, socialni in kulturni razvoj določene družbe. Uspešnost določene države merimo tudi z uspešnostjo javne uprave, saj jo razumemo kot enega glavnih mejnikov njenega razvoja. Javno upravo lahko zaradi njene pomembnosti razumemo tudi kot element *ljudske suverenosti*, kajti ljudstvo prek nje izvaja funkcijo nosilca državne oblasti. V primeru državne uprave kot pomembnejšega dela javne uprave, pa lahko govorimo tudi o identifikaciji elementov notranje *državne suverenosti*, ki kažejo na to, da država prek državne uprave izvaja funkcijo neposredne oblasti ter tudi upravlja in vodi pomemben del družbenih dejavnosti. Zaradi vsega tega je javna (državna) uprava tudi predmet interesne razporeditve *politične moči* v

* Dr. Marjan Brezovšek, izredni profesor na Fakulteti za družbene vede.

državi, posledica tega pa je, da odločitve v zvezi z javno (državno) upravo niso vedno racionalne.

Javna (državna) uprava se v vseh vrstah demokracij bori z enakimi problemi: kako zagotoviti *spodobno, učinkovito, legitimno, odgovorno, odzivno, profesionalno in pravično* javno službo. Seveda pričakujemo od svoje javne (državne) uprave, da bo vse to in mogoče še kaj drugega – hkrati, in smo zelo nesrečni, če moramo priznati, da to ni tako. Dejstvo je namreč, da javna (državna) uprava nenehno raste in da za svoje delovanje potrebuje vedno večja sredstva; to je predvsem značilno in problematično za državno upravo, katere učinkov delovanja v večini primerov ni mogoče neposredno meriti. Razumljivo je, da se potem takem pojavlja vse močnejša kritika delovanja državne uprave ter zahteve davkoplačevalcev za kakovost storitev, ki naj ustreza vložnim sredstvom. Do pred kratkim je bila pestrost ponudbe storitev, ki jih je ponujal javni sektor, manj usmerjena k uporabnikom kot storitve, ki jih je ponujal zasebni sektor. Glavni razlog za to je bil monopolni položaj javnega sektorja. *Konkurenca* v javni upravi tako sploh ni obstajala. Zaradi tega je bila kakovost storitve manj pomembna od vhodnih podatkov, samega postopka in formalnosti, ki so bili potrebni za doseganje končnega rezultata. Posledica tega je (bila), da je (bilo) dojemanje javne (državne) uprave med državljani na splošno *negativno* (zapravljanje denarja, neučinkovito delovanje, togo in neodgovorno ravnanje).

Na zelo abstraktni ravni obstajata tako v povezavi z zanesljivo javno (državno) upravo dva glavna cilja: *legitimnost* in *učinkovitost*. Državlani morajo spoštovati odločitve javne (državne) uprave, te odločitve in dejavnosti pa morajo dajati ustrezne rezultate. Vendar pa sta oba kriterija zelo kompleksna in različnih dimenzij, tako da ju moramo razčleniti na štiri vidike oziroma temeljna vprašanja javne (državne) uprave v demokraciji: *legitimnost zajema legalnost in politični nadzor, učinkovitost pa strokovnost in sposobnost*. Vprašanja so naslednja:

1. Kako zagotoviti, da bodo vsi državljani obravnavani enako in pravično, brez privilegijev in diskriminacije? Odgovor je *legalnost* (zakonitost). Javna (državna) uprava mora v prvi vrsti slediti vladavini prava (pravni državi). Pravičnost, poštenost, ustrezen (zakonit) postopek, vse to je odvisno od tega *legalnega vidika*. Če neka uprava ne sledi – ali celo ne zna slediti – pravu, potem to seveda ni zanesljiva uprava.

2. Kako zagotoviti, da bo javna (državna) uprava v skladu z željami in programi zakonito izvoljene demokratične oblasti (vlade)? Legitimnost ne počiva samo na legalnosti delovanja, pač pa tudi na odnosih med javno (državno) upravo in demokratično politično skupnostjo, na *političnem nadzoru in odgovornosti uprave*. Javna (državna) uprava, kot kažejo izkušnje, ni dovolj nadzorovana s pravnimi postopki (sodno), voditi pa jo morajo tudi politično izvoljeni predstojniki. To je *politični vidik*. Uprava, ki zasleduje svojo lastno politiko, seveda ni zanesljiva.

3. Kako lahko zagotovimo, da bodo upravne odločitve in dejavnosti učinkovite pri doseganju zakonitih in politično opredeljenih ciljev? Kako lahko zaupamo, da bodo socialni delavci, učitelji, policisti in državni uradniki delovali pravilno? Odgovor je *strokovnost* (ekspertnost). Potrebujemo uradnike (javne uslužbence), ki se spoznajo na svoje področje delovanja, strokovnjake, brez katerih ni mogoče

niti učinkovito oblikovati politik niti jih izvajati. To je *profesionalni vidik*. Uprava, ki nima usposobljenih in izkušenih uradnikov, ni zanesljiva.

4. Kako zagotoviti uresničevanje ciljev v javni (državni) upravi? Kako lahko dosežemo ustrezno alokacijo virov, kjer ne bo razsipništva in kjer bomo dobili ustrezno "vrednost za denar"? Odgovor je *smotrnost* (ekonomičnost). Potrebujemo upravo, ki pozna svoje stroške in koristi in je sposobna nadzorovati in prerazdeliti vire (sredstva), če je to potrebno. To je *ekonomski vidik*. Uprava, ki ne nadzoruje svojega proračuna in stroškov, je nezanesljiva.

Seveda so ti vidiki zelo grobo in enostavno prikazani, vendar pa dajejo določen okvir za vsa druga velika vprašanja javne (državne) uprave in upravljanja. Kako lahko presekamo legalistični in mikroupravljalški cikel nezaupanja, pravil, togosti in nemotiviranosti slabega izvajanja, še večjega nezaupanja, novih pravil ali pa, kako lahko motiviramo ljudi in organizacije - tako znotraj kot izven formalne avtoritete oblasti (vlade) - da bodo delovali odločno, podjetno in pametno pri doseganju javnih ciljev; kako lahko merimo dosežke javne (državne) uprave in javnih agencij, da bo to prispevalo k izboljšanju teh dosežkov? Pri tem moramo opozoriti, da so to težka vprašanja za vse uprave, ne samo tiste v bivših komunističnih državah oziroma "državah v tranziciji", vendar pa še posebej zanje.

Različni odgovori na temeljna vprašanja zanesljive uprave

Javna birokracija: klasični odgovor (Weber)

Najprej je tu seveda klasični odgovor Maxa Webra na ta "velika vprašanja" zanesljive uprave v obliki *birokratske organizacije*. Max Weber namreč trdi, "da je čisto birokratski tip upravne organizacije ... iz čisto tehničnega stališča, sposoben doseči najvišjo stopnjo učinkovitosti in je v tem smislu formalno najbolj racionalno znano sredstvo izvrševanja imperativnega nadzora nad človeškimi bitji. Je boljši od vseh drugih oblik v natančnosti, stabilnosti, ostrini discipline ter v zanesljivosti. Tako omogoča zelo visoko stopnjo predvidljivosti rezultatov za voditelje v organizaciji ter za tiste, ki delujejo oziroma so v odnosih z njo. Končno je boljša tako po intenzivni učinkovitosti ter obsegu delovanja in je formalno uporabljiva za vse vrste upravnih nalog" (Weber, 1981; 339).

Max Weber je do modela birokratske organizacije kot prve zaokrožene teorije prišel z opazovanjem ruske birokracije od konca 19. stoletja do prve svetovne vojne. Spoznal je cikličnost zgodovinskih sprememb, od revolucij do konsolidacij. Po družbenih spremembah, ki jih vodijo karizmatične osebnosti, sledi faza utrjevanja oblasti z rutiniziranjem vodenja družbe. Ljudje tudi razumno sprejemajo potrebo po državni oblasti, kar je vse temelj za birokratsko organizacijo. Weber je izhajal iz filozofije razsvetljenstva, ki je od konca 18. stoletja poudarjala razum. Vzroki za pojav birokracije so: potreba po rutinskem delu, legitimnost oblasti na temelju racionalizma, blagovno-tržno gospodarstvo in industrijski način proizvodnje, kjer posameznik ni del organizacije, ampak služi v njej; zanj je značilna depersonalizacija, protestantska etika z odnosom do dela kot sredstva za zveličanje, in notranje strukturalni razlogi velikosti, dejavnosti in cilja organizacije.

Preden pa se lotimo vseh znanih pomanjkljivosti tega ideal-tipičnega modela organizacije – birokracije, moramo ugotoviti, da je ta tip birokracije podlaga za vse razprave o zanesljivosti vladne in upravne organiziranosti. Tako kot je (bila) industrijska revolucija predpogoj za vse višje oblike gospodarskega razvoja, tako je (bila) Webrova birokracija nujen – čeprav verjetno ne zadosten – prvi korak k zanesljivi upravi. Weber je tako postavil deset bistvenih zahtev, ki jih mora izpolniti osebe takšne učinkovite in zanesljive uprave (birokratske organizacije), ki veljajo še danes. Posamezni uradniki v idealni birokratski organizaciji (upravi) so: podvrženi avtoriteti samo z vidika njihove *brezosebne uradne dolžnosti*; organizirani so v jasno opredeljeni *hierarhiji* funkcij; v okviru jasno opredeljenih *pristojnosti*; zanje veljajo *svobodni pogodbeni odnosi in izbira*; uradniki so izbrani na podlagi *kvalifikacij* (izpiti, diploma) in so imenovani, ne izvoljeni; imajo zagotovljeno *stalno plačo* s pravico do pokojnine (običajno gre za življenjsko zaposlitev); ta služba je edina ali vsaj *prvenstvena zaposlitev* (poklic); v njej uradniki zasledujejo svojo *kariero* (in napredovanje po senioriteti ali dosežkih ali oboje); s popolno *ločitvijo* od lastništva *upravnih sredstev*; s podvrženostjo *strogi in sistematični disciplini* ter *nadzoru* pri vođenju službe.

Popolnoma jasno je, da zanesljiva uprava ni možna, če te zahteve niso izpolnjene. Če so hierarhija in pristojnosti nejasne, če izbira ne temelji na strokovnosti, če so plače prenizke ali če je kariera negotova ter pomanjkljiv nadzor in disciplina itd. Prav tako pa je hkrati postalo jasno, da ta "model stroja" oziroma hierarhične organizacije s prevladujočimi značilnostmi "nadzora, nadzora in nadzora" (Mintzberg, 1996: 75–83) ter stroge ločitve med *politično* avtoriteto in *nepolitično* nevtralno birokracijo, *ne ustreza več stvarnosti moderne liberalne države* (demokracije). Kritika Webrovega modela ugotavlja, da teorija ni več primerna za današnji čas, ker ne odraža dejanskega stanja v upravi in izraža slepo zaupanje v formalizem ter jasnost pomena zakonodajnih odločitev ob hkratnem zanikanju subjektivne interpretacije navidez jasnih zakonov. Prav tako ne vsebuje kolektivnih mehanizmov zoper disfunkcije sistema, ker že vnaprej ni določen koncept orisa dejanskega dogajanja v upravi, ki bi napake sploh zaznal, kot disfunkcije pri nadzoru nad upravnim delovanjem ali pa pri komuniciranju. Pasiviziranje ustvarjalnosti, formalizem, prelaganje dela ali brezdušnost vodijo v organizacijsko okostenelost in odmik od realnosti. Model ne upošteva vplivov iz okolja. Potrebno je priznati vsaj potrebo po diskreciji upravnih delavcev na temelju njihove strokovne usposobljenosti, seveda ob določenem nadzoru. S to ugotovitvijo se je poleg formalističnega birokratskega modela razvil t.i. ekspertni model, katerega slabost je, v želji po večji učinkovitosti in fleksibilnosti uprave, nerešeno vprašanje nadzora nad upravo.

Politično/upravna dihotomija: nepolitična ali politična birokracija

V zahodnih (liberalnih) demokracijah je koncept javne uprave še dodatno zapleten zaradi zmede okrog narave javnega sektorja v demokratični državi. Uprava ni posebna kategorija niti v teorijah o *delitvi oblasti* (kjer je obravnavana pod izvršno oblastjo, eksekutivo) niti v *demokratični teoriji* (kjer je predpostavljeno, da politični sistem, če je vložek demokratičen, na določen način uspe pre-

obraziti zahteve v učinke, rezultate). Toda empirične raziskave o vlogi uprave pri *oblikovanju in izvrševanju javnih politik* že dolgo časa kažejo tudi na to: da je javna uprava pomemben akter v oblikovanju politik; da je udeležanje politik političen proces po sebi; da je javne birokracije mogoče zelo nepopolno nadzorovati prek zakonodajnega programiranja, da upravni aparat ne postavlja odločevalnih premis izključno prek demokratičnih institucij in političnih predstojnikov, pač pa prek interesnih skupin, omrežij klientov, profesionalnih standardov ali celo lastnega "personalnega sistema"; ter da moramo opustiti nerealistične predpostavke mono-racionalnosti in mono-centrizma pri oblikovanju politik ter njihovem izvrševanju in sprejeti kompleksnost več subjektivnih in večracionalnih omrežij (Olsen, 1983; Kickert, 1995). Vodenje/upravljanje v moderni, demokratični in liberalni državi ima zelo malo opraviti z ukazovanjem in nadzorom, zato pa toliko več z *dogovarjanjem in pogajanjem*, celo v okviru javnega sektorja. Moderna država že dolgo ni več, če je sploh kdaj bila, enostavna hierarhija, pač pa prej omrežje organizacije, mnogo bolj večhierarhična kot pa neghierarhična. Vodenje/upravljanje poteka v široki paleti funkcionalno diferenciranih policy omrežij, ki imajo svoje lastne akterje, pravila, strategije in racionalnosti. Javna uprava je nujen in zelo pomemben element teh policy omrežij.

Aberbach/Putnam/Rockman (1981: 238) so v svoji znani primerjalni študiji birokratov (uradnikov) in politikov v zahodnih demokracijah opredelili različne predstave o odnosih med njimi. Njihove štiri možne interpretacije delitve dela med njimi so bile (glej tudi shemo):

	Predstava I	Predstava II	Predstava III	Predstava IV
Implementacija politik	B	B	B	B
Oblikovanje politik	P	S	S	S
Posredovanje interesov	P	P	S	S
Artikulacija idealov	P	P	P	S

B – birokratska odgovornost

S – skupna odgovornost

P – politična odgovornost

Vir: Aberbach/Putnam/Rockman, 1981: 239.

- v skladu s prvo predstavo, je implementacija politik v izključni pristojnosti birokratov (uradnikov), medtem ko so politiki odgovorni za oblikovanje politik ter artikulacijo in agregacijo interesov. To bi lahko interpretirali tudi kot klasično webrovsko predstavo javne uprave: politiki odločajo, birokrati (uradniki) pa zgolj uresničujejo odločitve.

- Druga predstava predpostavlja, da tako politiki kot javni uslužbenci sodelujejo pri oblikovanju politik, vendar pa je njihov prispevek različen. Uradniki zbirajo podatke in posedujejo znanje, politiki pa vnašajo v ta proces interese in vrednote. Javni uslužbenci opravljajo nevtralne ekspertize, medtem ko politiki vnašajo poli-

tično senzibilnost. Uradniki tako vzpostavljajo tehnično smotrnost politik, medtem ko politiki poudarjajo svojo odzivnost do relevantne javnosti.

– Po tretji predstavi so tako birokrati kot politiki angažirani pri oblikovanju politik, prav tako se oboji ukvarjajo s politiko. Prava razlika med njimi je predvsem v tem, da politiki izražajo široke in raznolike interese, medtem ko uradniki posredujejo ozke, osredotočene interese.

– Četrta predstava pa domneva, da smo priče virtualnemu izginotju webrovske razlike med vlogami politikov in birokratov, pri čemer nastaja "čisti hibrid".

Vse štiri zaporedne predstave označujejo progresivno razširitev vloge birokratov (uradnikov), ki zajemajo funkcije, ki so bile nekoč izključno v pristojnosti politikov. Mogoče lahko celo dodamo še peto predstavo, kjer je tudi izvrševanje politik skupna odgovornost med politiki in uradniki. To je ponekod razvidno vsaj iz empirične evidence na lokalni ravni, kjer so politiki vedno bolj vključeni v vsakodnevno delovanje lokalne oblasti in kjer je hkrati birokracija močno naslonjena na politike, čeprav je izvrševanje politik protislovno. Tudi iz številnih empiričnih študij policy procesov je razvidno, da v modernih demokratičnih državah klasične teorije, ki izključuje birokrate (uradnike) iz kakršnekoli vloge pri oblikovanju politik ter interesni artikulaciji in agregaciji, ne ustrezajo več stvarnosti, če sploh kdaj so (Aberbach)/Putnam/Rockman, 1981: 239). Empirična evidenca tudi kaže, da se v skoraj vseh zahodnih demokracijah višji in sploh mlajši birokrati ne počutijo nič več nelagodno glede njihove politične vloge. "Klasični birokrati", ki se izogibajo političnemu vplivu, pogajanjem in kompromisu ter verjamejo v strogo delitev med politiko in upravo, postopoma izginjajo, medtem ko se razvija nov model "političnega birokrata", ki sprejema politične posledice svojega dela in zajema večino, vsaj na višji ravni, birokracije v zahodnih demokracijah.

Konceptualno gre za vrhunec procesa, ko birokrati od zelo majhnega delčka mehanizma vladanja postanejo občutljivi za politiko, glede na obvladovanje znanja v politikah in njihovo evalvacijo. Če je ta predstava točna, potem lahko rečemo, da so politiki, kljub formalnopравни prevladi, počasi prepustili ozemlje birokratom. To, kar se je začelo kot čista delitev dela, je po tej opredelitvi postalo zdaj skupno ozemlje. V vsakem posameznem primeru (in času) gre seveda za skrajno zapleteno mešanje vlog v odnosu politika/birokracija, tako da teh idealnotipskih predstav ne gre jemati povsem dobesedno. Tudi ni povsem jasno, v kakšnih oblikah se lahko ta "čisti hibrid" pojavlja in če so njegove oblike v vseh sistemih enake (podobne). Prav tako ni jasno, ali zahteva ta model tudi razvoj novih vlog v politični sferi, novo osebje ali pa kombinacijo obojega. Vsekakor pa te politične vloge ne smemo mešati s strankarsko politično pripadnostjo. Vsi uslužbenci v javni upravi morajo biti lojalni do svoje legitimne, primerno izvoljene politične oblasti, neodvisno od strankarskih in političnih prepričanj. Kot na mnogih drugih področjih, so tudi tu velike razlike med tem, kako je ta politična lojalnost institucionalizirana. Ponekod, kot npr. V Veliki Britaniji, vsaj višjim javnim uslužbencem ni dovoljeno aktivno članstvo v političnih strankah in celo najvišji uradniki ostanejo na svojih mestih, ko se zamenja vlada. Drugod, kot npr. V Nemčiji, pa je vsem javnim uslužbencem dovoljena strankarska politična aktivnost, tako da je politična

pripadnost večine, če ne vseh javnih uslužbencev, dobro znana, nova vlada pa lahko upokoji najvišje uradnike in seveda spremeni mesto oziroma položaj drugih.

Pomembno je, da so javni uslužbenci na vseh ravneh, posebej še na višjih, lojalni do svojih političnih voditeljev, ne da bi bili od njih odvisni v obliki *političnega pokroviteljstva*. To pa je možno samo, če uživajo določeno stopnjo samostojnosti in varnosti službe. Lojalnost vključuje možnost "opozorilnega žvižga" vedno, kadar so uradniki prepričani o nepravilnostih in če je v nevarnosti zakonitost, to pa zahteva neodvisen razmislek in kritične pripombe uradnikov.

Lojalnost torej ne pomeni nekritično ubogljivost. Politiki in birokrati igrajo različne vloge in morajo sprejeti te vloge. Odnosi med izvoljenimi politiki in imenovanimi uradniki seveda nikoli niso brez trenja, pa tudi politično pokroviteljstvo je nedvomo prisotno tudi v zahodnih demokracijah. Toda temeljno pravilo je, da morajo politiki zaupati uradnikom, neodvisno od političnih pogledov in strankarske privrženosti, uradniki pa morajo ponuditi svoje neodvisne presoje in ekspertize. To ne pomeni, da katerakoli stran pozna stvari bolje, pač pa samo, da pozna različne vidike javnih politik. Pri tem je možno razlikovati med defenzivnim in proaktivnim angažiranjem v izmenjavi med politiko in birokracijo (Brezovšek, 1992: 1097).

Novi javni management: (post)moderni izziv

Obstaja še drug, modernejši izziv klasičnemu, webrovskemu modelu birokratske države, ki je poznan pod imenom "Novi javni management" oziroma "*novo upravljanje javnega sektorja*" (NUJS) in prevladuje v razpravah o modernizaciji javne uprave v zahodnih demokracijah v zadnjem desetletju (Kickert, 1997). Klasično birokracijo po tem novem pojmovanju označuje preveliko usmerjanje in nadzor, ki se ukvarja s podrobnostmi in pravili (kdo lahko stori kaj, kdaj in kako), premalo pa je usmerjanja in nadzora rezultatov in ciljev, ki naj bi jih dosegli. Birokracije so preveč usmerjene k *opravi* in premalo k *rezultatu*. Hkrati so tudi preveč centralizirane, toge in preveč hierarhično organizirane, brez modernih sredstev za ocenitev in upravljanje stroškov ter nesposobne motivirati svoje zaposlene (uradnike) zaradi nefleksibilnega, preživetega sistema javnih uslužbencev. Rezultat vsega tega je pomanjkanje koherentnosti javnih politik, neučinkovita (pre)razdelitev virov ter končno razdrobitev in nenadzorovano "samousmerjanje" upravnih enot in birokratov. Politiki, ki so zasuti s kompleksnostjo in informacijsko prednostjo njihovih birokracij, so omejeni na izolirana posredovanja, običajno ozkosrčna, lokalno omejena in v celoti nepovezana s kakršno koli strategijo političnih zadev. Takšna posredovanja prizadenejo tako politike kot uradnike ter vodijo k splošnemu ozračju nezaupanja in omalovaževanja, kjer so oboji prepričani o nekompetentnosti, neznanju in slabih namenih druge strani.

Po argumentaciji NUJS, v klasičnem birokratskem sistemu tudi ni jasno postavljene odgovornosti in odzivnosti, pač pa je to sistem "organizirane neodgovornosti", tako v okviru birokracije (niti osrednja služba niti druge agencije in vmesne stopnje se ne čutijo odgovorne za rezultate in krivijo drug drugega za neuspehe) kot med uradniki in politiki (ki vedno lahko krivijo drug drugega, če gre kaj narobe in vedno gre kaj narobe). Državljeni in volilci imajo velike probleme z

določitvijo odgovornih akterjev. Sistem še posebej ni prilagojen za (pre)razdelitev virov zaradi spremenjenih zahtev in političnih prioritet. V okviru birokratskih organizacij so trajna področja, ki nujno potrebujejo dodatne vire zaradi naraščajočih zahtev po javnih službah, medtem ko druge enote kopičijo vire (sredstva), ker jih bodo mogoče potrebovala kasneje. Ta sistem močno spominja na sistem centraliziranega diriganega gospodarstva, ki – kot kažejo prepričljivo predhodne izkušnje – ni bil sistematično usposobljen za učinkovito razdelitev virov. Rezultat birokratskega vodenja in upravljanja je zato sistematično pomanjkljivo ocenjevanje redkih virov (denarja, osebja ali časa), nepreglednost glede stroškov in rezultatov, nesposobnost primerjanja med boljšimi in slabšimi organizacijskimi enotami, pomanjkanje vzpodbude za dobro izvrševanje, težave v organizacijskem razvoju, slabi sodelovanje z zunanjimi partnerji in neučinkovit nadzor nad njimi. Ti argumenti ponavljajo že dobro znane vidike birokratskih disfunkcij, t.j., da birokracije niso zainteresirane za rezultate, stroške in cilje, in so mogoče še starejši od webrovskega konceptov.

Zanimivo izhodišče je, da NUJS ne gleda samo na smotrnost izvajanja javne službe, pač pa vidi te pomanjkljivosti kot problem političnega vodenja in upravljanja. Vgrajeni deficit demokracije, politična preglednost in nadzor vodijo k neučinkovitosti in nezanesljivosti javne uprave in ne obratno. Če nekdo sprejme ta argument, ki se sicer pogosto izgubi v retoriki o "zmanjšanju stroškov in učinkovitejši javni službi", potem je NUJS vsaj teoretično ne alternativa, pač pa nujna predpostavka za demokratično izvajanje javne (državne) uprave. Za opredelitev konceptov novega upravljanja javnega sektorja se je najbolje nasloniti na enega uveljavljenih modelov, npr. *Reinventing Government* avtorjev Osborna in Gaeblerja (ZDA, 1992), ki različna načela vključuje celovito in medsebojno konsistentno. Opredeljujeta deset načel: usmerjanje, usmerjenost k uporabnikom, poslanstvo in strateško upravljanje, učinkovitost in uspešnost z naravnostjo k rezultatom, ekonomičnost, avtonomnost, decentralizacija, konkurenčnost, preventivno delovanje in tržišče. NUJS pomeni novo paradigmo upravljanja s poudarkom na usmerjenosti k uporabniku in splošni učinkovitosti z uvajanjem aplikativnih managerskih metod dela in tržnih mehanizmov iz zasebnega v javni sektor. V opredelitvah zasledimo tri glavne smeri: neotaylorizem z vpeljevanjem racionalnih metod dela v javni sektor, uvoz poslovno usmerjenih podjetniških praks in tehnik v javni sektor in načela kot sredstvo za preobrazbo birokratske, paternalistične in demokratično pasivne vlade v učinkovito, odzivno in uporabniško oblast (Farnham in Horton, 1996: 24–25).

Obstaja veliko poskusov, kako opredeliti ključne elemente in doktrinarne sestavine NUJS. Nove teorije javnega upravljanja se združujejo v kritiki tradicionalnega birokratskega modela z administrativno strukturo in zagovarjanjem učinkovitosti in odzivnosti prek določene oblike decentralizacije. Posebej kritično predstavljajo omejevalno naravo centralnega nadzora s pretirano regulacijo in se namesto tega zavzemajo za vrednote kot so podjetništvo ali pooblaščenje zaposlenih za odločanje in zaznavanje potreb uporabnikov (Gray in Jenkins, 1995). V preglednici so povzete nekatere glavne razlike med klasično predstavo birokracije in NUJS. Pod vprašaj postavljajo "skoraj svete ključne elemente

webrovskega koncepta javnega sektorja, kot npr.: ali je nujno in uporabno imeti popolnoma ločen personalni sistem za javni sektor?; ali je hierarhija res najboljši in edini način za vodenje velikih organizacij in odnose med organizacijami?; ali tradicionalni način proračuna in financiranja nudi dovolj informacij?; ali je možno voditi in nadzorovati delovanje organizacij predvsem s pravili in regulacijo?

Idealni elementi "Novega upravljanja javnega sektorja"

	Novi javni management	Webrovska birokracija
Management	Kvantificirana izhodna merila	Vhodni nadzor, postopki, pravila
Kontrola	Devolucija upravljalkega nadzora, nove nadzorne strategije, pogodbeni odnosi, "od spodaj"	Centralni, hierarhični nadzor, avtoriteta "od zgoraj"
Izdelava ali nakup	Pogodbeništvu izven javnega sektorja; tekmovanje in konkurenca javnih služb	Vertikalna in horizontalna integracija javne uprave
Kultura	Posnemanje privatnega Sektorja (<i>mobilitet, kratkoročne delovne pogodbe</i>)	Tradicija javnega sektorja (<i>dolgoročna zaposlitev, kariera, senioriteta</i>)
Vzpodbude	Denarne	Nedenarne (<i>etika, status</i>)
Proračun	Fleksibilnost, globalnost, stroškovni račun	Proračunska pravila, letni proračuni
Osebj	Managerske spretnosti, "javni podjetnik"	Poznavanje zakonov in oblikovanja politik, "javni uslužbenec"

Problematika zanesljivega javnega managementa

Potrebno je povedati, da je navkljub velikim razlikam med zahodnimi demokracijami, NUJS zaenkrat prevladujoča paradigma upravne modernizacije. Vendar pa to ne pomeni, da avtomatično tudi krepi zanesljivo upravo ali pa da je brez lastnih problemov. Da bi razumeli "revolucionarni vpliv" NUJS, moramo upoštevati tudi njegove kritike. Zlasti v klasičnih, legalistično usmerjenih upravnih sistemih na evropskem kontinentu, je ta pristop doživel resen napad. Kritiki NUJS poudarjajo njegovo preokupacijo s koncepti in vizijami, nagnjenost k trgovskim svetovalcem in privatnemu sektorju, njegovo naivno reformistično evforijo ter neoliberalno prepričanje in zaupanje v trg. Posebej je poudarjeno, da NUJS najbrž lahko ustreza tradiciji anglosaške "državne uprave", vendar pa bo uničil klasične kontinentalne sisteme, ki dejansko kljub vsemu ne delujejo tako slabo, kajti ta novi koncept zapostavlja in spregleduje kulturne predpostavke in specifične racionalnosti klasičnega kontinentalnega javnega sektorja. Glavni argumenti te kritike pa so naslednji:

- celoten podvig NUJS je "festival vizij"; sestoji se iz velikega števila konceptov, modelov in obljub, vendar z zelo malo substance in pomanjkljivim uresničevanjem; celoten podvig je bolj ali manj managerska kaprica, to je hitra managerska hrana" in uspeva na posnemovalnem učinku;
- prav tako je to novo marketinško sredstvo za (večinoma) zasebne svetovalce, ki morajo prodati svoje proizvode; ne stvarni problemi, pač pa vedno hitrejši proizvodni ciklusi opredeljujejo to retoriko; obstaja reformistična euforija, ki včasih meji na čisti aktivizem, ta pa ni zainteresirana za rezultate, pač pa za reformo samo po sebi;
- reformatorji pozabljajo na izkušnje iz preteklosti; poskušajo doseči preveč in pozabljajo na zelo zožene meje institucionalnih sprememb; organizacija je zelo pomembna, vendar pa samo posredno in samo dolgoročno; čeprav obstajajo tehtne sestavine v NUJS, pa je proces uresničevanja porazen in marsikaj uničuje; reforma je zmedena in pomešana z omejevalnim upravljanjem, prepletena s kratkoročnim aktivizmom, improvizacijo in tehnokratsko usmeritvijo ter zanemarjanjem legitimnih interesov tako politikov kot zaposlenih;
- postavljene so trditve, da NUJS predstavlja neutemeljeno neoliberalno prepričanje v načelno premoč trga; zmaga kapitalizma nad komunizmom je predstavljena kot zmaga trga nad državo; NUJS je torej samo še en poskus "zaobidenja države" in "razorožitve vlade".

Čeprav tovrstna kritika upravičeno opozarja na problematične vidike NUJS, ki ima zagotovo določene značilnosti "upravljske modne muhe" in se "prodaja preko dobavne zmogljivosti" ter nekritično posnema, pa ne uspe zares izzvati zahtev po zanesljivejši upravi (vladanju) s pomočjo NUJS. Pomanjkljivosti tradicionalne birokracije so stvarne in NUJS ponuja ali vsaj obljublja zdravila. Zato obstaja še resnejša in zaskrbljujoča kritika, ki se sprašuje, ali NUJS ne povzroča več problemov kot jih rešuje. Glede na "velika vprašanja" javne (državne) uprave, je problem v tem, ali nova managerska sredstva dejansko prispevajo k zanesljivi upravi (vladi) z okrepitevijo legitimnosti in učinkovitosti ali pa oslabijo te cilje z ogrožanjem demokratične odgovornosti in političnega nadzora, nepristranosti, pravičnosti in zakonitosti procesov ter koordinacije, koherentnosti in integracije javnega sektorja. Koncepti kot dezagregacija organizacij, podjetniško vladanje, k uporabnikom usmerjena vlada (uprava), pooblaščenje zaposlenih in podobno, so sicer lahko v interesu javne uprave, vendar pa hkrati lahko zožujejo zanesljivost, demokratično odgovornost in politični nadzor ter povečujejo nestanovitnost javnih zadev (politik).

Če javne agencije pričakujejo, da bodo dobile več policy usmeritev od njihovih uporabnikov", torej od spodaj, potem to tudi pomeni, da bo manj koherentnosti ter manj centralnega in političnega nadzora. "Dejansko lahko na centraliziran nadzor gledamo kot na nelegitimen, saj lahko zoži odzivnost agencij. Iz tega izhaja, da k uporabniku usmerjen pristop lahko vzpodbuja policy nekoherentnost ter neenakost. Vendar so imeli te ideje dolgo za vrlino pri upravljanju (vladanju). ... Uporabniki (klienti) so obravnavani različno s strani zasebnih podjetij, večji kot je klient, boljša je najpogosteje storitev, neklienti pa so očitno sploh manj pomembni. Vendar pa državljani od svojih vlad (uprav) zahtevajo enako in pravično obrav-

navo za vse od svojih vlad (uprav). Pri tem ne smemo spregledati, da je za nekoga ozkosrčno uradniško poslovanje (formalizem, birokratizem) za drugega lahko pravilen in zakonit proces" (Guy in Donald, 1996: 283). Tako je prava nevarnost novega javnega managementa, da s svojimi ukrepi (npr. decentralizacijo avtoritete) lahko oslabi standarde politične odgovornosti in nadzora kot tudi enako in pravično obravnavo. Zlasti v novih demokracijah (državah v tranziciji) je lahko zmanjšana stopnja uniformnosti, enakosti, koherence, pravičnosti in odgovornosti. Uprava in uradniki se lahko nadzorujejo daleč bolj, kot je to že sedaj možno, s stvarno nevarnostjo, da sebični interesi uradnikov in agencij prevladajo nad legalnostjo in demokratično vzpostavljenimi standardi in postopki. Korupcija, ki narašča povsod, je samo ena od drastičnih in vidnih nepričakovanih posledic. Kljub institucionalnim potrebam po modernizaciji in enotnosti upravljanja človeških virov le-tega ni. Višja kakovost in večji obseg javnih storitev uporabnikov ne zadovolji avtomatično; običajno izboljšani standardi vodijo v le še višje zahteve in pričakovanja. NUJS tako namesto zanesljivejše uprave lahko povečuje notranja protislovja, trenja in nekoherentnost javnega sektorja ter njegovo nepredvidljivost. Hkrati gospodarska in družbena modernizacija s svojimi značilnostmi (funkcionalno diferenciacijo, specializacijo, dehierarhizacijo, soodvisnostjo) zahteva vse večjo koordinacijo reševanja problemov v javnem sektorju. Ustrezno reševanje problemov temelji na koordiniranem delovanju agencij v javnem sektorju. NUJS zato lahko oslabi zmožnosti reševanja problemov z diferenciacijo in fragmentacijo javnega sektorja. NUJS pri tem kot odgovor ali zdravilo ponuja predvsem *transparentnost*. Upravne enote in agencije postajajo vse bolj avtonomne, hkrati pa so njihovi cilji, delovanje, stroški in dosežki vse bolj odprti in transparentni za notranji in zunanji nadzor in preiskovanje. Odnosi med pooblastitelji in pooblaščenici so vse bolj odprti in jasni, zato je transparentnost (skupaj z decentralizacijo) ključni element NUJS, čeprav jo je težko doseči; zlasti v kulturi, ki preferira tajnost in privilegirano znanje, elemente klasične birokracije.

Upravna preobrazba: izkušnje tranzicijskih držav

Medtem ko so "velika vprašanja" zanesljive uprave in odgovori, ki smo jih obravnavali dosedaj, bolj ali manj skupna vsem vrstam demokratičnih skupnosti, pa se bivše komunistične države (tranzicijske države) soočajo z drugo vrsto problemov, ki zadevajo preobrazbo njihovih družbenih, ekonomskih in političnih sistemov v liberalna tržna gospodarstva. Čeprav je nemogoče ustrezno obravnavati vse te posebne probleme v tem prispevku, pa je vsekakor koristno na kratko opozoriti na izkušnje v tranzicijskih državah. Postkomunistična politična, gospodarska in družbena preobrazba v Srednji in Vzhodni Evropi (SVE) je preusmerila pozornost politične znanosti na ključne *institucionalne izbire* v demokratizaciji, urejanju tržnih odnosov ter liberalizaciji. Na konceptualni in teoretični ravni je to pripeljalo do kritične obravnave "kaj demokracija je in kaj ni" in če ima liberalna demokracija "eno ali več oblik". Na empirični ravni so se razprave osredotočile na primernost posebnih ustavnih in institucionalnih rešitev za države "v prehodu". Ta

razprava je sprožila široko strinjanje s sistemskimi in institucionalnimi spremembami: v postkomunistični preobrazbi. Prav tako obstaja vedno več literature, ki je posvečena analiziranju pogojev, v katerih so bile te izbire izpeljane. Nasprotno pa so poskusi ocenjevanja uresničevanja institucionalnih izbir v postkomunističnih državah še vedno dokaj redki. To pa še posebej velja za študij izvršno-upravnih institucij.

Države v tranziciji se danes soočajo z zelo zahtevno nalogo reformiranja celotne državne uprave. Da je takšna reforma nujna, poudarjajo tako vlade teh držav samih kot tudi različne mednarodne svetovalne in politične institucije. Pot k sodobni in učinkoviti državni upravi vodi prek obsežne reforme obstoječe rigidne, neučinkovite in pretirano politizirane državne uprave, ki so jo države v tranziciji podedovale od socialističnega modela upravljanja družbe. Približevanje Evropski uniji in prilagajanje politične strukture skupnim pravilom evropskega institucionalnega življenja je drugi pomemben imperativ, ki dodatno spodbuja države v tranziciji k čimprejšnji reformi državne uprave. Pri tem se države v tranziciji soočajo s sledečim paradoksom: na eni strani težijo k takšni strukturi državne uprave, ki bo primerljiva z "normalnimi" evropskimi standardi sodobne državne uprave in morajo zato šele vzpostaviti strokovno, politično neodvisno in učinkovito državno upravo, na drugi strani pa se morajo istočasno prilagajati hitrim in pomembnim spremembam prav tega "klasičnega" modela državne uprave, ki smo jim priča v zadnjih dveh desetletjih. Kakovost javne uprave, njena zanesljivost in preobrazba so v ospredju procesov tranzicije in integracije, ki potekajo v državah SVE.

Ob uporabi klasičnih kategorij programske, organizacijske, proceduralne in personalne strukture javnega sektorja, je ta preobrazba idealtipskega etatizma k policy instrumentom liberalne države, od enotne komande in demokratičnega centralizma k organizacijski diferenciaciji, ločitvi oblasti in decentralizaciji, od centralnega načrtovanja in transmissijskega ukazovanja k racionalnim postopkom, legalizmu in pogajanjem ter od kadrovske politike in nomenklature k tradicionalni javni službi. V skladu z nalogami in cilji javnega sektorja pomeni ta preobrazba drastično zoženje državne dejavnosti, zlasti v prehodu od centralne administrativne k tržni ekonomiji. Toda preobrazba gre še globlje. Ne gre samo za to, da država ni več neposredno odgovorna za proizvodnjo in razdelitev dobrin, stanovanj, plač, potrošnjo ali rekreacijo, pač pa predvsem za to, da je diferenciacija med individualnimi interesi, družbeno samoorganiziranostjo in opredeljeno močjo (oblastjo) države tisto, kar je bistveno različno v liberalni državi. To še posebej velja tudi za ločitev med zagotavljanjem javnih služb in njihovih standardov od njihovega financiranja in proizvodnje. Različni instrumenti državnega poseganja, od pravne regulacije, nadzora in pooblaščenja pri financiranju, informiranju itd. do javnega zagotavljanja storitev, odločanja in pogajalskih postopkov v močno razvejanih policy omrežjih, morajo biti odkriti in vzpostavljeni.

Vendar pa demokracija zahteva tudi ustanovitev pravno konstituirane države, ki deluje kot *pravna država* in z izločitvijo samovoljne uporabe javnih pooblastil. Demokratizacija zato predstavlja temeljito preoblikovanje sistema upravljanja; vlada ni več na uslugo kaki stranki ali razredu. Javna (državna) uprava mora predstavljati trajnost, stabilnost in zakonitost države, prav tako pa mora uresničevati

politiko vlade na oblasti. Uprava ni le nevtralni izvajalec politike, je tudi ustavni varovalni mehanizem. Javni uslužbenci morajo biti zaščiteni pred strankarskimi vplivi. Potrebno je uvesti nepristranske nadzorne postopke in odpreti kanale za interakcijo z vso javnostjo. Demokratizacija javne (državne) uprave namreč predpostavlja usmerjenost k uporabnikom. Upravni uslužbenci pa se morajo naučiti, da odločanje ne vsebuje samoukazovanja, pač pa tudi pogajanja in compromise. Pri njihovem imenovanju pa mora prevladati strokovnost nasproti prejšnji ideološko-politični kvalifikaciji. Pravica izpodbijati vsako upravno odločitev na posebnih upravnih sodiščih prav tako spada v to preobrazbo kot tudi zanesljiv sistem proračuna in javnih financ.

Preobrazba javne (državne) uprave je še posebej pomembna za države v tranziciji. Te države (SVE) v bistvu hitreje prehajajo posamezne razvojne stopnje, zato je od ustreznega usmerjanja tega procesa v veliki meri odvisna njegova uspešnost. Tranzicija pa je edinstven in neponovljiv proces v vseh svojih elementih, od izhodišč, okolja, do ciljev in poti njihovega uresničevanja. Za uspešen prehod v bolj učinkovito družbo mora vsaka država analizirati prva dva elementa ter opredeliti tretjega. Vsaka država ima namreč lastno tradicijo in od ustreznosti njene izhodiščne razvitosti in razvitosti njenega okolja ter od sposobnosti spoznavanja in razumevanja razvojnih družbenih tokov na vseh področjih, je odvisna njena uspešnost. Spoznavanje teh tokov ter njihovo usmerjanje pa je naloga njihovih upravnih sistemov, kar v primerjavi z razvitim svetom zahteva še dodaten napor in s tem posebno prilagoditev in preoblikovanje javne (državne) uprave.

Sklep: nauki za zanesljivo upravo

Kaj bi bili lahko nauki (lekcije) iz tega kratkega pregleda problemov zanesljive uprave.

Najprej, "velika vprašanja" zanesljive uprave, t.j. legitimnost, legalnost in politični nadzor kot tudi učinkovitost, smotrnost in profesionalizem, so enaka za vse vrste demokratičnih političnih sistemov. Niso torej specifična za novo demokratizirane države (v prehodu). Tradicionalni, klasični odgovor na ta vprašanja, t.j. koncept webrovske birokracije, je tudi danes še vedno pomemben. Ta koncept, z vsemi svojimi pomanjkljivostmi vred, je tako podlaga, iz katere moramo razviti nove odgovore. V moderni državi ne obstaja (več) jasna razmejitev med politiko in upravo. Upravni uslužbenci so neizbežno vključeni v oblikovanje politik, interesno artikulacijo in agregacijo ter so prisiljeni sprejeti to vlogo. Politične sfere uprave pa ne gre mešati s strankarsko politiko. Upravni uslužbenci morajo biti lojalni vsakokratni demokratično izvoljeni vladi (oblasti), ne da bi bili zato nekritični ali podložniški. V vseh zahodnih demokracijah so novi odgovori na probleme učinkovitosti in smotrnosti uprave obravnavani pod oznako NUJS. Ti koncepti rešujejo mnoge probleme in pomanjkljivosti tradicionalne birokracije in bodo vztrajali še naprej. Hkrati pa je očitno, da NUJS s poudarjanjem decentralizacije, dezagregacije in podjetniškega managementa (lahko) povzroča nove probleme, ki zadevajo zlasti demokratično odgovornost in politični nadzor uprave, enakost in

pravičnost javnih služb (uprave) ter koordinacijo, koherentnost in integracijo javnih zadev (politik).

Hkrati pa reforme državne uprave v srednji in vzhodni Evropi potekajo sočasno z obsežnimi ekonomskimi in političnimi reformami. Procesi demokratizacije, pluralizacije, deetatizacije, privatizacije, liberalizacije in deregulacije imajo pomembne in močne vplive na reforme državne uprave. Javna (državna) uprava igra pri vseh teh spremembah ključno vlogo; hkrati je tako glavni *nosilec* kot *predmet sprememb*. To pa otežuje reforme, saj reformo javne (državne) uprave sooča z relativno odprtim, nestabilnim in stalno spreminjajočim se institucionalnim okoljem. Reforma javne (državne) uprave je bila v državah SVE zaradi tega usmerjena predvsem v preteklost in manj v prihodnost, torej v odpravo prejšnjega modela, in premalo v analizo nalog, strukture, postopkov in osebjia v javni (državni) upravi. Odtod tudi shematizem v razumevanju preobrazbe javne (državne) uprave, ki ima demokratični centralizem za izhodiščno točko upravne tranzicije in zahodni vzorec javne (državne) uprave kot končni cilj. Ta tranzicijska perspektiva je obrnjena k analizi dinamičnih elementov, podcenjuje pa birokratsko inercijo in regresijo, odstopanje od zahodnega modela pa ji pomeni disfunkcijo. Vendar pa bo vpliv upravnih institucij, ki so formalno oblikovane po zahodnem modelu, zagotovo ostal dvomljiv, kolikor dolgo se bo njihovo politično in institucionalno okolje razlikovalo od tistega v zrelih liberalnih demokracijah.

LITERATURA

- Aberbach, Joel D./Putnam, Robert D./Rockman, Bert A. (1981): *Bureaucrats and Politicians in Western Democracies*, Cambridge, MA/London.
- Aucoin, Peter (1990): *Administrative Reform in Public Management: Paradigms, Principles, Paradoxes and Pendulums*, Governance, Vol. 3, No. 2, pp. 115-137.
- Behn, Robert D. (1995): *The Big Questions of Public Management*, in: *Public Administration Review*, Vol. 55, pp. 313-324.
- Bekke, Hans/Perry, James L./Toonen, Theo A.J. (1996): *Civil Service Systems in Comparative Perspective*, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis.
- Brezovšek, Marjan (1992): Dihotomija politika/administracija: poizkus razvojne tipologije, *Teorija in praksa*, let. 29, št. 11-12, str. 1089-1100.
- Brezovšek, Marjan (1997): *Upravna kultura v Sloveniji*, v: *Demokracija - vladanje in uprava v Sloveniji*, ur. Marjan Brezovšek, Portorož, Slovensko politološko društvo, št. 175-186.
- Brezovšek, Marjan (1996): *Teoretični pojem uprave*, *Teorija in praksa*, let. 33, št. 6.
- Ferlie, Ewan (1996): *The New Public Management in Action*, Oxford University Press, New York.
- Flynn, Norman/Strehl, Franz (1996): *Public Sector Management in Europe*, Prentice Hall.
- Hood, Christophe (1995): *Contemporary public management: a new global paradigm*, *Public Policy and Administration*, Vol. 10, No. 2, pp. 104-117.
- Kickert, Walter I.M. (ed.) (1997): *Public Management and Administrative Reform in Western Europe*, Cheltenham, Edward Elgar P.Limited.
- Mintzberg, Henry (1996): *Managing Government-Governing Management*, in: *Harvard Business Review*, May/June, pp. 75-83.

- Olsen, John P. (1983): *Organized democracy: political institutions in a welfare state—the case of Norway*, Oslo.
- Osborne, David/Gaebler, Ted (1994): *Reinventing Government: how the entrepreneurial spirit is transforming the public sector*, Addison-Wesley Publishing Company Inc.
- Peters, B.Guy/Savoie, Donald J. (1996): *Managing Incoherence: The Coordination and Empowerment Conundrum*, in: *Public Administration Review*, Vol. 56, pp. 281-290.
- Snellen, Ignatius (1997): *Public Administration in a multirational perspective: the postmodern paradigm*, MS Erasmus University, Rotterdam.
- Weber, Max (1981): *The Theory of Social and Economic Organization*, Oxford University Press, Oxford.

JAVNA UPRAVA V ZNAMENJU LJUDI

Povzetek. Javna uprava deluje v kompleksnem in stalno spreminjajočem se okolju, ki ga ustvarjajo predvsem zahteve po splošni rasti uspešnosti in učinkovitosti dela. Hkrati se pričakuje večja demokratičnost uprave s celostno participacijo zaposlenih in uporabnikov javnih storitev v procesih odločanja. Med načini, kako se približati navedenim zahtevam, predstavlja najbolj celovit odgovor novo upravljanje javnega sektorja (ang. *New Public Management*) kot skupek konceptov, ki predlaga uvajanje sodobnih managerskih filozofij in metod v delo javnega sektorja po vzoru zasebnega sektorja. Uveljavljanje koncepta usmeritve k uporabnikom, ki je eno ključnih načel novega upravljanja javnega sektorja, se začne z opredeljevanjem potencialnega uporabnika in njegovih potreb, konča pa šele z zadovoljitvijo ugotovljenih zahtev. Uspešnost javne uprave in kakovost javnih storitev sta tako nujno pogojeni z zadovoljitvijo potreb in pričakovanj uporabnikov javnih storitev.

Ključne besede: javna uprava, novo upravljanje javnega sektorja, demokratizacija, uporabniki javnih storitev, kakovost javnih storitev, Slovenija

Od tradicionalnega k novemu upravljanju javnega sektorja

Spreminjanje družbe, upravnega okolja in upravljalških modelov v javni upravi

Javna uprava je zaradi varovanja javne koristi in uveljavljanja načel enakosti in pravičnosti ter socialnih funkcij države neprofitna monopolna institucija. Pa vendar ni samozadostna in tako deluje v stalno spreminjajočem se družbenem okolju¹. Tako kot se spreminja upravno okolje, naj bi se s ciljem lastne uspešnosti in legitimnosti spreminjala tudi uprava. Spremembe v okolju določajo, kdaj naj se organizacija spreminja, vrsta sprememb okolja pa določa obseg strateških in/ali operativnih sprememb v organizaciji (Vizjak, 1994: 878). Ob razvojni in pospeševalni funkciji uprave za celotni družbeni sistem, mora javna uprava še posebej aktivno predstavljati vzor stalnega razvoja in pomeniti spodbudo in ne coklo splošnemu napredku.

* Mag. Polona Kovač, Ministrstvo za notranje zadeve, Upravna akademija, Ljubljana.

¹ "V živem svetu, čigar podsistem je organizacija, so spremembe edina stalnica; okolje in organizacija, ki ne poznata spreminjanja, sta mrtva." (Tavčar, 1997: 59)

Koncepti upravljanja v javni upravi tradicionalno temeljijo na *Webrovi teoriji birokratske organizacije*. Le ta je opredeljena s hierarhijo, rutinizirano delitvijo dela, profesionalnostjo in depersonalizacijo zaposlenih, formaliziranim komuniciranjem in ločitvijo politike in uprave. Zaradi varstva javne koristi in vrhovnosti načela zakonitosti ima uprava monopolni položaj in funkcionalno organizacijsko strukturo. Ti koncepti so (bili) učinkoviti v stabilnem in enostavnem okolju javne uprave, kakršno je obstajalo v 19. stoletju, ko je M. Weber postavil temelje svojega modela. Toge tradicionalne birokratske strukture pa danes enostavno ne morejo več zadovoljivo reagirati na socialno realnost, kar se kaže v neučinkovitem uresničevanju začrtanih politik in v neučinkoviti kontroli politične prakse (Rus, 1999: 2).

Danes kompleksnejše in nestabilno okolje javnega sektorja ustvarja predvsem zahteve po *zmanjševanju javne porabe* oziroma ekonomičnem ravnanju s proračunskimi sredstvi ter po *večji kakovosti javnih storitev* (glede dostopnosti in trajanja). Ti dve zahtevi sta si v svojem bistvu kontradiktorni, saj je narediti več in bolje z manj sredstvi težko izvedljivo. Javne izdatke lahko zmanjšamo le na račun zmanjševanja kvalitete in/ali kvantitete javnih storitev. Obenem pa lahko kakovost dela povečamo z zviševanjem stroškov (davkov). Z uvajanjem novih filozofij in metod dela ter z izkoriščanjem razvojnih spoznanj managementa in tehnologije pa je vendarle moč uspešnost uprave ciljno in konkretno opredeliti kot presek učinkovitosti in demokratizacije.

Reforma javnega sektorja je potrebna tudi v kontekstu spreminjanja najširšega družbenega okolja. Na prvem mestu je sprememba *vrednotnih* prioritet ljudi. Bistvenega pomena je spremenjen odnos uprava-uporabnik zaradi novega položaja uprave kot nosilca zagotavljanja storitev in ne represivnega organa. Prioritiziranje kvalitete nad kvantiteto ob hkratnem primerjanju privatnih in javnih storitev (tipičen primer je čakalna doba pred okencem) pa vnaša v pričakovanja uporabnikov glede nivoja storitev javnega sektorja dodatne dimenzije. Spremenjene so tudi zahteve javnih uslužbencev, saj kompleksnost dela zahteva njihovo čedalje večjo strokovno usposobljenost, s tem pa se zaposleni čutijo upravičeni do večje stopnje avtonomije pri delu. Načelo izvajanja upravnega dela primarno ne temelji več na dolžnostih, temveč na ideji samorazvoja, zato je za usmerjanje in motivacijo zaposlenih boljša osnova sistem spodbud in nagrad kot ukazi in sankcije.

Tudi ostali družbeni procesi, ki narekujejo spreminjanje tradicionalnih vzorcev javnega sektorja, vključujejo potrebo po demokratizaciji in ne zgolj upoštevanje učinkovitosti v smislu produktivnosti zasebnega sektorja. Med omenjeni procesi so najpomembnejši prehod iz socialistične v (post)kapitalistično ureditev, povezovanje v evropske in mednarodne integracije, globalizacija poslovanja (z manjšo javno porabo večja gospodarska konkurenčnost), privatizacija in deregulacija. Razvoj informacijske tehnologije pa s spreminjanjem načina ponudbe javnih storitev, hitrosti dostopa in tudi nadzora nad delom vnaša realne možnosti za implementacijo demokratičnih idej.

Skupno vsem reformam zadnjih dveh desetletij je prizadevanje za *odprt* in bolj ali manj *decentraliziran upravljavski model*, ki naj bi nadomestil klasično (praviloma togo) hierarhijo. Potreba po zmanjševanju javne porabe je (bila) primarni vir upravnih reform v osemdesetih in devetdesetih letih. Med ostalimi cilji, ki jih

skušajo zajeti sodobne reforme javnega sektorja, velja poudariti *demokratizacijo uprave* (vzpostavitev stalnega dialoga z uporabniki in zaposlenimi ter razvoj odnosa uprava-civilna družba), *zadovoljevanje političnih interesov*, nadaljnjo *profesionalizacijo* in *izboljševanje kakovosti storitev*. Če poenostavimo vpliv državnih tradicij na cilje reform, velja za anglosaksonske in germanske države prvenstveno usmeritev k ekonomskim ciljem. V zadnjih petnajstih letih so tudi v anglosaksonskih državah prešli od delovno-storilnih ciljev k bolj demokratičnim vidikom reforme, medtem ko za skandinavske države slednja usmeritev velja že od začetka.

Novo upravljanje javnega sektorja

Zaradi celovitosti različnih ukrepov je kot nov vzorec upravljanja najbolj primeren niz podjetniških² konceptov pod skupnim imenom novo upravljanje javnega sektorja. Novo upravljanje javnega sektorja (ang. New Public Management) pomeni novo paradigmo upravljanja javnega sektorja s poudarkom na *usmerjenosti k uporabniku in splošni učinkovitosti s prenosom aplikabilnih managerskih metod dela in konkurenčnih mehanizmov iz zasebnega v javni sektor*.

Novo upravljanje javnega sektorja vpeljuje v javno sfero elemente upravljanja in vodenja privatnega sektorja, ki se nanašajo na ekonomijo in ekonomiko poslovanja, metodologije upravljanja in vodenja, delovne metode in tehnike, podjetniški način razmišljanja in delovanja, usmerjenost k ljudem, tako k uporabnikom kot zaposlenim, poslanstvo in strategijo organizacije, graditev nove kulture, opredelitev odgovornosti za rezultate, povečanje avtonomije organizacije in posameznika, vse to pa v javnem interesu in skladno z veljavnimi zakoni (Žurga, 1997: 470-471). To pomeni uvajanje podjetniških konceptov kot so:

- ločitev politične (strateške) in strokovne (operativne, izvajalske) funkcije³,
- opredelitev vizije, poslanstva, ciljev dela, uvedba strateškega managementa,
- usmerjenost k uporabnikom javnih storitev,
- naravnost k rezultatom, uspešnosti in učinkovitosti, merjenje učinkov in vzpostavljanje odgovornosti, ekonomičnost,
- avtonomija⁴, decentralizacija in delegiranje odgovornosti,
- uvajanje konkurenčnosti (privatizacija, kvazitrgi).

² Podjetništvo tu pojmuje kot inovativno vodenje (Možina, 1996: 75); kot iskanje novih priložnosti in poslovno inovativnost, ki naj nadomesti birokratsko formalizacijo upravljanja, togo in netvegano poslovanje s ciljem učinkovitosti (Rus, 1999: 15).

³ Izhodiščno je poudarjanje vloge uprave kot nosilca usmerjanja in ne toliko izvajanja javnih storitev (odkrivanje javnih potreb, oblikovanje rešitev za njihovo zadovoljevanje, zagotavljanje virov in izvajalcev, vrednotenje programov). V tem kontekstu pomeni ločitev politično-strateške in operativne funkcije uprave poudarjanje usmerjevalnih nalog za razliko od golega izvrševanja odločitev. Operativne naloge se v smislu partnerstva prenašajo na druge dele uprave (npr. z državne uprave na lokalne skupnosti), na organizacije civilne družbe in v zasebni sektor.

⁴ Avtonomija je izraz, ki hkrati označuje samostojnost pri odločanju in delovanju organizacije ali posameznikov ter odgovornost, ki jo javne funkcije prinašajo. Posebnega pomena je v upravi, in tudi našem prostoru, avtonomija stroke nasproti vplivu politike. Predstavlja pogoj za demokratičnost sistema. Iz usmerjenosti k avtonomnosti izhaja ideja decentralizacije kot prenosa strateških funkcij na nižje hierarhične nivoje odločanja.

Konkurenčnost v javnem sektorju pomeni pot k prilagajanju zahtevam uporabnikov, torej k zviševanju kakovosti storitev in inovativnosti, zato je ključni pojem novega upravljanja javnega sektorja⁵. Bistvo konkurenčnosti je v ustvarjanju dinamike in inovativnosti, ki vodita k generiranju novih priložnosti za bolj učinkovito in odzivno upravo (Rus, 1999: 7).

Če je klasični model upravljanja javnega sektorja poudarjal upravo kot organizacijo, medtem ko so bili posamezniki le nosilci depersonaliziranih vlog (politik, javni uslužbenec, uporabnik), potem novo upravljanje javnega sektorja pozornost usmerja na *posameznike* (ali posamezne skupine).

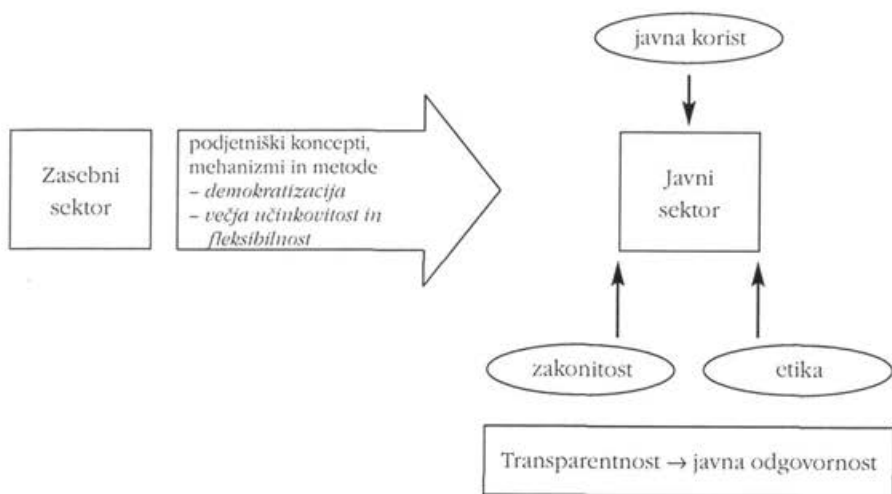
Tabela 1: Klasično in novo upravljanje javnega sektorja (Lane, 1995: 195)

<i>Klasični model javnega upravljanja</i>	<i>Novo upravljanje javnega sektorja</i>
Pravila	cilji → merjenje uspešnosti
zakoniti postopki	učinkovitost dela
Predvidljivost okolja	prilagoditev okolju
Odgovornost	usmeritev k rezultatom
Formalizem (primeri)	inovativnost
Zakonitost	uspešnost
Profesionalnost, lojalnost	zadovoljevanje (p)osebnih interesov
javni interes, javna korist	dobiček

Novo upravljanje javnega sektorja ob usmerjenosti k učinkovitosti, konkurenci in avtonomiji poudarja tudi institute zakonitosti dela, etičnih načel in odgovornosti, ki se uresničujejo s transparentnostjo javnega dela. Uspešnost javne uprave namreč lahko s podjetniškimi koncepti dela povečujemo le, če kazalce organizacijske učinkovitosti podredimo načelu zakonitosti in klasičnim vrednotam javnega sektorja.

⁵ Konkretno gre za prijeme kot so primerjanje rezultatov in zgledovanje po najboljšem (ang. benchmarking), nagrajevanje javnih managerjev, vrednotnice, ki z vnovčevanjem uresničujejo pravico do izbire, konkurenčnost v politiki upravljanja s človeškimi viri, decentralizacijo in avtonomijo decentraliziranih delov uprave (kvazitrgi), sklepanje pogodb z opredeljitvijo zahtevanega nivoja storitev ipd.

Slika 1: Novo upravljanje javnega sektorja

Demokratizacija uprave, t.j. *usmerjenost uprave k ljudem, tako uporabnikom kot zaposlenim*, je eno temeljnih načel novega upravljanja javnega sektorja. Naravnost k uporabnikom naj bi dosegli z omejevanjem samozadostnosti uprave in z upoštevanjem zahtev in želja uporabnikov javnih storitev. Pravzaprav gre za operacionalizacijo gesla uprava v službi ljudi. Kvaliteta upravnega dela je tako opredeljena z elementi odnosa javnih uslužbencev do uporabnikov, informiranja javnosti (transparentnost dela), trajanja reševanja zadev in dostopnosti. Naravnost k strankam, proaktivnost, avtonomija in notranje podjetništvo so temeljne karakteristike najbolj uspešnih podjetij, ki bi s smiselno aplikacijo našle svoje mesto tudi v javni upravi.

Vkolikor v okviru reformnih prizadevanj ne bomo upoštevali tudi položaja javnih uslužbencev, optimalnega rezultata ne bomo dosegli. Zato je potrebno strokovno, kadrovsko in finančno celostno pristopiti k urejanju vprašanj *sistema javnih uslužbencev*. S predpogojem prostorske in tehnične opremljenosti gre v prvi vrsti za avtonomijo odločanja. Upoštevati moramo tudi, da ni učinkovitosti brez humanosti in da ni humanosti brez učinkovitosti (Slovenski managerski kodeks, 1990).

Demokratizacija javne uprave

Koncept usmerjenosti k uporabnikom

Kljub tradiciji delovanja in monopolnemu položaju, javna uprava ni sama sebi namen, temveč je njen smisel služiti uporabnikom svojih storitev oziroma davkoplačevalcem nasploh. Uradniki morajo biti odgovorni predvsem uporabnikom;

pojem javne odgovornosti namreč temelji na odnosu uprava–državljeni. Uporabniki oziroma državljani so postali *sooblikovalci javnih politik* in niso (več) le predmet uradniškega dela. Drucker meni, da je cilj vseh bodočih strategij v neprofitnih organizacijah v vzpostavitvi takšnega *partnerskega razmerja* med uporabnikom in izvajalcem, da postane uporabnik sodelavec izvajalca (v Rus, 1994: 960). Enako ugotavlja naš varuh človekovih pravic in svoboščin (Letno poročilo 1997: 16), ko pravi, da je ena temeljnih pravic državljanov pravica do sodelovanja pri upravljanju javnih zadev, za kar pa je nujna predhodna obveščenost javnosti o vladnih in upravnih namerah. Govorimo o transparentnosti oblasti (ang. open government), ki je pogoj za uveljavljanje odgovornosti upravnih delavcev nasproti državljanom.

Odprtost uprave javnosti zahteva prilagodljivost, hitre reakcije na zahteve okolja, iskanje novih priložnosti in alternativnih rešitev; skratka *proaktivno* naravnost uprave. Z opredelitvijo *vizije, poslanstva in ciljev* postane proaktivno delovanje jasno. Brezovšek (1997: 184) ugotavlja, da je trenutna vladna distributivna in pragmatična naravnost preživela in jo je potrebno nadomestiti z razvojno in vizionarsko usmerjenostjo. Vizija in poslanstvo naj bi seveda vključevala koncept usmerjenosti k uporabniku in delovanja v dobro vseh ljudi. Kot primer lahko navedemo vizijo prenove britanskega vladnega sektorja (Modernising Government, april 1999), ki trud za boljšo vlado utemeljuje s ciljem izboljšati življenje ljudi nasploh (Better government to make life better for people). Vlada Republike Slovenije je v tem smislu oktobra 1996 sprejela t.i. Politiko kakovosti državne uprave, kjer je kot eden izmed ciljev dela navedeno ustvarjanje možnosti za kakovostno delo in življenje državljanov Republike Slovenije.

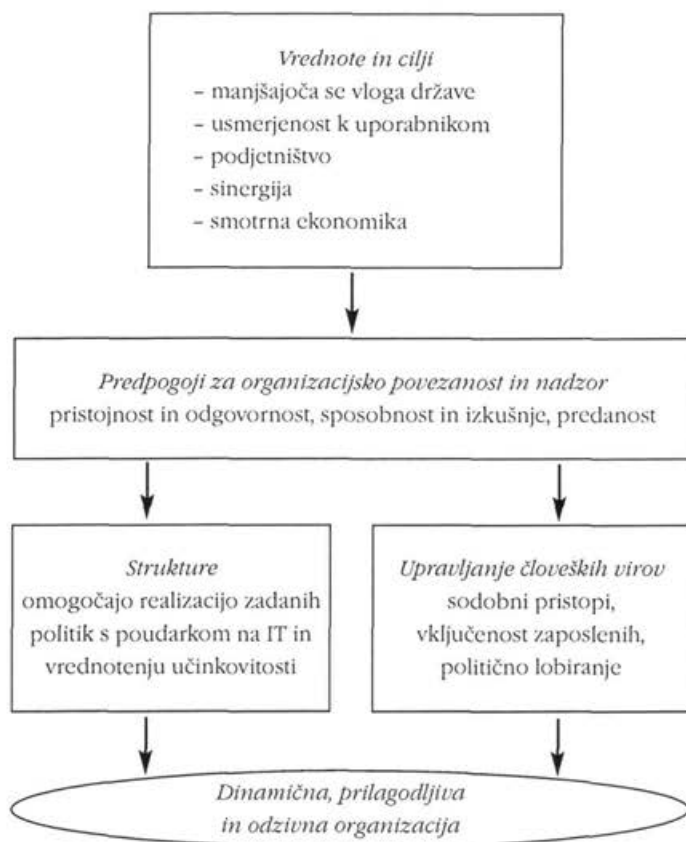
Za uresničitev koncepta usmerjenosti k uporabnikom so potrebni sistemski predpogoji; gola programska floskula, brez nadaljnjih ukrepov, je izraz samozadostnosti uprave in prezira do uporabnikov. Te sistemske politike izhajajo iz spektra družbenih in upravnih vrednot. Hadley in Young (1990: 46) navajata kot predpogoje za naravnost k uporabnikom:

- politično podporo,
- decentralizacijo (lažja odzivnost in prilagajanje določenim uporabnikom),
- razvoj odnosov z lokalnimi oblastmi (v Sloveniji ureditev razmerja upravne enote - občine),
- pristop od delnega k splošnemu (npr. s pilotnimi projekti),
- ciljno usposabljanje, prilagojeno različnim nivojem javnih uslužbencev,
- vpliv samih uporabnikov na oblikovanje storitev⁶.

Model s ključnimi *elementi odzivne javne uprave* (Hadley in Young, 1990: 80) tako vključuje:

⁶ *Participacija uporabnikov sega od sodelovanja pri razvoju in oblikovanju storitev do obvladovanja kakovosti, vpliva na delovno etiko zaposlenih in trženja* (Verbič, 1994: 109-117).

Slika 2: Model odzivne organizacije (Hadley in Young, 1990: 80)

Za upravno dejavnost se vedno navaja, da je izrazito natančna in podvržena strogemu upoštevanju predpisov. Javna uprava lahko deluje le v okviru tistega, kar ji je dovoljeno, ne pa v mejah česar koli, kar ni prepovedano. Usmeritev k uporabnikom pa ni vsebina nekega člena zakona, temveč izhodiščni cilj upravnega dela in merilo upravne uspešnosti, zato bi morala ideja demokratizacije prežemati ljudi, ki pripravljajo in sprejemajo zakonodajo, ne samo izvrševalce na operativni ravni. Duh novega upravljanja javnega sektorja je potrebno vgraditi v razmišljanja javnih uslužbencev in tudi politikov, saj pride (ne)naravnost k uporabnikom do izraza že v fazi priprave in presoje predlogov zakonodaje.

Graditev odnosov z uporabniki je postopna. Izhodišče je opredelitev poslanstva, sledi oblikovanje storitev po meri posameznih ciljnih skupin uporabnikov, izvajanje storitev in vrednotenje storitev in odnosov po kriterijih (standardih) kakovosti. Ena bistvenih strategij neprofitnih organizacij v bodoče je po Druckerju (v Rus, 1994: 959) *strategija trženja*, ki se začne z ugotavljanjem in opredeljeva-

njem potencialnega uporabnika in njegovih potreb, konča pa šele z zadovoljitvijo teh potreb. Pomemben del usmerjenosti k uporabnikom je sistem upravljanja človeških virov (zaposlenih), saj le motivirani in ustrezno usposobljeni uslužbenci nudijo kakovost po meri uporabnikov.

Ukrepi, ki sledijo načelu usmerjenosti k uporabniku, so opredelitev *vizije* v smislu zadovoljevanja uporabnikov, določitev posledičnih ciljev dela in *merjenje uspešnosti* doseganja načrtovanih politik, *avtonomija in decentralizacija*, ki omogočata večjo fleksibilnost in odzivnost uprave, *konkurenčnost*, ki vodi k višji kakovosti storitev, *prenos izvajalske funkcije* na druge dele uprave in družbe (s tem konkurenčnost in boljši nadzor) itd. V tej smeri že od začetka devetdesetih let intenzivno delajo predvsem v anglosaksonskih državah (ustvarjanje kvazitrgov – notranja konkurenca med avtonomnimi agencijami, pogodbeno delo, ugotavljanje uspešnosti in učinkovitosti, standardi kvalitete dela). Aprila 1999 so v Veliki Britaniji izdali belo knjigo vladne prenove *Modernising Government*, ki med ključnimi cilji programa navaja v korist uporabnikov javnih storitev načrtovano partnerstvo z lokalnimi ponudniki javnih storitev, t.i. *one-stop-shops*⁷, prilagoditve posameznim ciljnim skupinam (starejši, invalidi, podjetniki) in redefinicijo javnih služb.

Kakovost javnih storitev kot zadovoljevanje potreb in pričakovanj uporabnikov

Globalizacija poslovanja vpliva na pojmovanje kakovosti ne le geografsko, temveč tudi medsektorsko, saj se zahtevnost povprečnega uporabnika javnih storitev zvišuje z zadovoljstvom nad kakovostjo storitev v zasebnih storitvenih dejavnostih. V državni upravi pravice do izbire ni, zato je toliko bolj pomembno, da se uprava sama ne vede samozadostno, ampak samoiniciativno uvede kriterije kakovosti, kar končno danes tudi z izkušnjami iz privatnega sektorja, pričakujejo uporabniki.

Storitev je kakovostna, če opravi tisto, za kar je predvidena in se *odziva na potrebe uporabnika*. Bistveno je, da je kakovost skladnost s potrebami in pričakovanji uporabnikov, ne pa nekaj 'dobrega' ali še sprejemljivo dobrega. Kakovost je proces. Kakovost upravnega dela je sožitje zakonitosti in strokovnosti ter učinkovitosti, dostopnosti, ustrežljivosti, prijaznosti in etičnosti.

Po Verbiču (1994: 65–69) imata med determinantami kakovosti največji pomen *zanesljivost* in odzivnost, omeniti pa velja tudi strokovnost, dostopnost, ustrežljivost, komuniciranje in razumevanje strank. V različnih raziskavah se omenjajo drugi dejavniki; tako je bila na Ministrstvu za notranje zadeve (Inkret, 1997) kakovost opredeljena s pojmi časa, prostora (dostopnosti) in odnosa. Pomembna je tudi informiranost uporabnikov. Minister za javno upravo v Veliki Britaniji g. Kilfoyle ima za kakovost javnih storitev skupek komponent, kot so usmerjenost k uporabnikom, povečan dostop in možnost izbire, učinkovita raba informacijske tehnologije, odprtost in odgovornost, sodelovanje z drugimi deli družbe, uspešno

⁷ Uradi za državljane, kjer lahko uporabniki na enem mestu uredijo vse zadeve (t.i. *One-Stop-Agency/Shop*), so zaživel predvsem v nemških mestnih upravah. Pomenijo uresničevanje načel lažje dostopnosti, krajše čakalne dobe in krajšega časa obdelave prošenj in zahtev. Mesto Heidelberg je s projektom 'one-stop-shop' l. 1994 osvojilo prvo nagrado za kakovost, ki jo podeljuje Visoka šola za upravo v Speyerju.

rabo virov, inovativnost in stalno izboljševanje. Peters in Waterman v znanem delu *In search of excellence* (1989) odličnost definirata kot vsoto inovativnosti, sposobnosti spreminjanja in doseganja ciljev.

Zviševanja ravni kakovosti se lotevamo postopno, vendar celovito z (Verbič, 1994: 106, 107):

- ugotavljanjem zadovoljstva strank,
- izboljšanjem komunikacijskih tokov znotraj in navzven,
- rednim usposabljanjem zaposlenih in z zgledom vodstva,
- sistematičnim spremljanjem in analiziranjem problemov ter
- izdelavo internih navodil in standardov kakovosti (tudi podeljevanjem priznanj).

Eno izmed sredstev za boljšo kakovost storitev predstavlja ustrezna opremljenost uprave, zlasti z *informacijsko tehnologijo*. Z informacijsko tehnologijo lahko uprava v smislu usmerjenosti k uporabnikom le tem zagotovi hitrejše in bolj kakovostno zagotavljanje storitev. Kakovost pomeni tudi demokratičen odnos uprave do uporabnikov. Vendar informacijska družba, v kateri smo oziroma kamor prehajamo, sama po sebi ne bo nujno demokratična. Uporaba informacijske tehnologije lahko pomeni odprtost, prijaznost do državljanov in njihovo sodelovanje pri javnih zadevah le, če bosta politika in uprava takšna razmerja tudi dejansko uresničevali (Toplišek, 1998: 267).

Po svetu se zviševanja kakovosti lotevajo različno, skupno pa je izhodišče zadovoljevanja uporabnikov javnih storitev. Kakovost zlasti v Združenih državah Amerike in v Veliki Britaniji enačijo z dosledno usmerjenostjo k uporabniku in učinkovito rabo virov, poudarjajo pa tudi inovativnost. Primer ukrepov so oblikovanje *standardov storitev* (t.i. državljske listine v Veliki Britaniji, Belgiji, Franciji, na Portugalskem itd.), uporaba *kakovostnih shem* (evropski model poslovne odličnosti, ISO 9000 standardi), *uradi za državljane* idr.

Pri nas se proklamativno opredeljuje cilje zadovoljevanja uporabnikov in dvigovanja kakovosti, vendar so konkretniji poskusi ugotavljanja in izboljševanja kakovosti redki. Vlada Republike Slovenije je po zahtevah standardov ISO 9001 izdala dokument 'Politika kakovosti državne uprave' (1996), v kateri navaja načela delovanja državnih uradnikov za večjo kakovost storitev državne uprave z namenom približevanja evropskim in ISO 9000 standardom. V zvezi s tekočo reformo javne uprave velja omeniti eno izmed ciljnih področij preobrazbe usmerjene k zagotavljanju boljšega izvajanja nalog in vzpostavitve učinkovitejšega nadzora in boljšega uveljavljanja odgovornosti s pogodbenim pristopom in ciljno usmerjenimi procesi (merjenje kvalitete in kvantitete).

Kakovost dosežemo s preprečevanjem napak, ne z ugotavljanjem stopnje sprejemljivosti napak. Če je pojem kakovosti upravnega dela identičen zadovoljevanju potreb in pričakovanj uporabnikov javnih storitev, je za doseganje kakovosti potrebno v prvi vrsti:

- oblikovati *sistem participacije uporabnikov*,
- opredeliti *standarde dela* (postaviti meje odgovornosti v sistemu posameznikove uspešnosti) in
- *decentralizirati* upravo s ciljem prilagajanja posebnim skupinam uporabnikov ob hkratnem izboljšanju informacijskih povezav.

Sodobno upravljanje človeških virov

Upravljanje človeških virov je s pojmovanjem zaposlenih kot največjega bogastva organizacije postalo izjemno pomembno. Kadri so danes vsaj proklamativno potenciali, viri, investicija in ne strošek. Celó v gradivu Proračunskega memoranduma Urada RS za makroekonomske analize in razvoj za obdobje 1997–2001 se poudarja ugotovitev, da uveljavljanje modela evropske odličnosti v vseh delih ekonomskega in političnega sistema narekuje uresničevanje strategije razvoja človeškega dejavnika.

Farnham in Horton (1996: 324) opredeljujeta naslednje trende upravljanja človeških virov v okviru prehajanja od tradicionalnega k novemu upravljanju javnega sektorja: (1) kadrovska funkcija postaja strateško pomembnejša od upravne, (2) stil vodenja se spreminja iz paternalističnega v racionalističnega, (3) večja fleksibilnost pri zaposlovanju, (4) odnosi med delodajalcem in delojemalci so bolj enakovredni kot prej in (5) država kot delodajalec povzema uspešne pristope zasebnega sektorja. Moderni pristopi k ravnanju s človeškimi viri poudarjajo, za razliko od tradicionalne teorije o delu z ljudmi in kasnejše teorije o medčloveških odnosih, predvsem popolno uporabo kadrovskih virov, pomoč zaposlenim pri sproščanju njihovih zmožnosti in ustvarjanje pogojev za participacijo zaposlenih pri skupnih ciljih, samousmerjanju in kontroli (Možina, 1998: 7). Vloga upravnega managementa je torej ustrezno usmerjanje in motivacija operativne ravni javnih uslužbencev. Odnosi med različnimi nivoji zaposlenih in med posamezniki morajo biti jasni in smiselni, da bi uprava lahko tudi navzven delovala kot učinkovita institucija.

Odločanje kot končna posledica temeljne dejavnosti upravnih strokovnjakov mora potekati avtonomno, da lahko govorimo o *odgovornosti* na eni strani in o *demokratičnosti*, *samoiniciativnosti*, *ustvarjalnosti* in spodbudah na drugi strani. Notranja demokracija pa ne more biti večja brez večje odprtosti in manjše zunanje avtonomije organizacij (Rus, 1986: 60). Demokratizacija odločanja izhaja iz načel politične enakosti, reprezentiranja z delegiranjem, strokovne pristojnosti in učinkovitosti (prav tam, 15).

Med prvina organizacijske *kulture*, ki vplivajo na uspešnost organizacije, so najbolj pomembne zahteva po samoodgovornosti sodelavcev, skupinsko delo, participacija zaposlenih, aktivno informiranje, samostojnost pri določanju vsebine dela, humanizacija dela itd. (Kavčič, 1994:184). V kontekstu razvoja učinkovite upravne kulture je zanimiv pregled ključnih elementov britanskega standarda za učinkovito investiranje v usposabljanje in razvoj zaposlenih v javnem sektorju (ang. Investors in People):

- predanost vodstva, ki verjame v pomen razvoja človeških virov,
- načrtovanje razvoja, ki temelji na rednem ugotavljanju potreb po usposabljanju in razvoju,
- načrtovanje karier zaposlenih in izvajanje začrtanih ukrepov,
- organizacijska uspešnost glede učinkovitosti investicij v usposabljanje in razvoj.

Sodobno upravljanje človeških virov vnaša v tradicionalno centralizirano kadrovsko politiko elemente fleksibilnega zaposlovanja, stimuliranja, usposabljanja in odpuščanja glede na posameznikovo delovno uspešnost. Skupni cilj mo-

dernejših pristopov v upravljanju človeških virov je namreč *pospeševanje uspešnosti in učinkovitosti* organizacije, ki naj bi bilo rezultat pripadnosti, motiviranosti in notranje tekmovalnosti zaposlenih. Sklepno velja poudariti strateško vlogo človeških virov, ki organizaciji omogoča proaktivno delovanje.

Javna uprava v znamenju ljudi

Izhodišča za spreminjanje in razvoj javne uprave

V luči stalno spreminjajočih se zahtev okolja, je bistvenega pomena sistemski pristop k oblikovanju, spreminjanju in razvoju javne uprave kot organizacije. Izhodišče reševanja obstoječih in prihajajočih problemov dela v upravi je t.i. dinamična mreža komunikacije, torej čim bolj odprta in *transparentna informacijska struktura povezav* med deli uprave in drugimi družbenimi podsistemi (identifikacija nosilcev interesov javne uprave). Za oblikovanje sheme takega komunikacijskega omrežja je potrebno opredeliti *poslanstvo javne uprave*, iz katerega izpeljemo cilje dela. Ti so osnova za oblikovanje funkcionalne podobe uprave in s tem neformalnih komunikacij. Sledi organizacijska struktura s formalnimi komunikacijskimi potmi. Po Druckerju namreč tip organizacijske strukture določajo rezultati, ki jih mora organizacija doseči.

Predlogi za demokratizacijo slovenske javne uprave

Spreminjanje upravljalvske paradigme je vsebinsko in časovno zahtevno delo, h kateremu trenutno v Sloveniji pristopamo s celovito reformo javne uprave. Reforma vrsto podjetniških prijemov v sistem uprave vnaša na analitičnih temeljih. Cilji slovenske reforme se pretežno ujemajo s koncepti novega upravljanja javnega sektorja. Prenova slovenskega upravnega sistema upošteva spreminjajočo se vlogo države od represivne k servisni funkciji, decentralizacijo odločanja in organizacijskih struktur, profesionalizacijo, kar naj bi vodilo k odpravljanju oziroma zmanjševanju najbolj perečih problemov upravnega sistema (Debelak, 1997: 40): pomanjkljiva vertikalna in horizontalna koordinacija dela v državni upravi, jasnejša delitev oblasti med parlamentom in vlado, neurejen status paradržavnih organizacij, nezadostne povezave med proračunom in delom javne uprave ter večja politična podpora reformnim procesom. Najvažnejša vprašanja razvoja slovenske javne uprave so, po Brejcu (1997: 18), demokratizacija družbe in javna uprava, upravljanje človeških virov, učinkovitost javne uprave, javna uprava v informacijski družbi in usposabljanje javnih uslužbencev.

Izstopajoči problemi, ki vnašajo med uporabnike javnih storitev in zaposlene občutek nezadovoljstva in s tem tudi podlago za morebitne spremembe, segajo na naslednja področja:

- *odnos med politiko in upravo*, pri čemer spreminjajoča se politična gibanja vplivajo na delo uprave v preveliki meri,
- *centralizacija* državne uprave s slabo medsektorsko in nivojsko koordinacijo dela, ki s hierarhično strukturo onemogoča organizacijsko in individualno avto-

nomijo ter fleksibilne metode dela; poleg izmikanja odgovornosti otežuje prilaganje potrebam uporabnikov in spremembam v okolju,

- nezadovoljiva *regulativa* – notranje nepovezana zakonodaja z neenotno interpretacijo, ki ob potrebi državnih uradnikov po natančni opredelitvi postopkov dela vnaša ob hkratnem pomanjkanju poslanstva in ciljev uprave med zaposlene občutek izgubljanja časa in truda za neke vmesne, le trenutno zadovoljive rešitve,
- sklop problemov v zvezi z upravljanjem človeških virov oziroma z uslužbenskim sistemom, kjer izstopajo neurejena ali nezadovoljivo rešena vprašanja *zaposlovanja, nagrajevanja* (plače in druge vzpodbude) in *usposabljanja*, kar predstavlja za zaposlene osebne demotivatorje,
- izrazita *usmerjenost uprave nase* in *odsotnost prilagajanja* potrebam okolja s časovno zapoznelim reševanjem nastalih problemov sta vzrok negativne podobe uprave in javnih uslužbencev v javnosti.

Kljub močnemu poudarjanju o avtonomiji strokovnih odločitev, je uvajanju konceptov novega upravljanja javnega sektorja nujno zagotoviti *politično podporo*, za kar je predpogoj uskladitev (političnih) interesov na več ravneh. Namreč, šele s soglasjem o namenu in ciljih reforme, četudi kompromisnih, imajo spremembe možnosti preživetja dlje od načrtovanja na papirju.

Glede na večkrat opazno nerazumevanje določenih pojmov, načel in ukrepov velja pri uvajanju podjetniških načel v javno upravo posebno pozornost nameniti poleg analitične in sistemske strategije reforme tudi *marketingu* – tako znotraj uprave kot nasproti uporabnikom. Informiranje in promoviranje sta pogoja za razumevanje, brez katerega ne moremo govoriti o sprejemanju in dejanski implementaciji katerekoli reforme.

Bistven primanjkljaj naše uprave za učinkovito delo je v *pomanjkanju poslanstva* in pravni regulaciji kot edinemu nadomestilu le tega. Odsotnost strateškega načrtovanja pomeni oviro optimalni izrabi virov. V tem kontekstu velja omeniti prizadevanja v okviru tekočih reformnih projektov uprave, ki se predlogov rešitev lotevajo bolj ali manj ravno s tega vidika (opredeljevanje okolja in nosilcev interesov, normativno urejanje sistemskih vprašanj o splošnem upravnem postopku in javnih uslužbencih, snemanje postopkov, poleg normativnih in institucionalnih tudi interesne analize in podobno).

Sistemsko je za javno upravo v znamenju ljudi potrebno napore usmeriti predvsem v razvoj instituta *participacije uporabnikov* (od informiranja ter ugotavljanja njihovih potreb in zadovoljstva do oblikovanja kataloga javnih storitev in končno vloge uporabnikov pri vrednotenju dela uprave). Žal velja tudi za države, ki jih je reformni val zajel med prvimi, da se v desetletje dolgem uvajanju novega javnega managementa status uporabnikov ni bistveno spremenil, čeprav so bile potrebe klientov kot posameznikov glavni cilj reforme javne uprave (Rus, 1999: 19). Razvoj je obtičal z uveljavljanjem vrste instrumentov za merjenje potreb uporabnikov, čeprav so prav metode novega upravljanja javnega sektorja spodbudile pogostejše ocenjevanje kvalitete storitev s strani uporabnikov. Problem je v tem, da izvajalci evalvacije uporabnikov lahko upoštevajo ali pa tudi ne, zato je na mestu prestrukturiranje sistema k zadostni podpori uveljavljanja glasu uporabnikov (npr. v Veliki Britaniji, prav tam: 20–21).

Nadalje je za uresničitev odzivnosti javne uprave potrebna funkcionalna in strukturna *decentralizacija* s hkratno koordinacijo (le decentraliziran sistem uprave se lahko približa specifičnim skupinam uporabnikov)*. Razmisliti velja tudi o vnosu *konkurenčnih* elementov, ki nedvomno zvišujejo raven kakovosti storitev, inovativnost in motiviranost javnih uslužbencev.

Z zagotovitvijo boljšega izvajanja nalog in *vzpostavitvijo učinkovitejšega nadzora* in boljšega uveljavljanja odgovornosti, se presega trenutni nadzor le nad finančnim vidikom dela, zato so predvideni ukrepi v reformi slovenske uprave potrebni in zaželeni. Proces ocenjevanja kakovosti dela posameznih upravnih organov v upravo vnaša s primerjanjem rezultatov tudi elemente notranje konkurenčnosti in posledično dviga že obstoječe kvalitete. Pogoj za uvajanje ugotavljanja kakovosti in splošne uspešnosti so natančno opredeljeni kriteriji. Vloga uprave kot dobrega gospodarja pri nas še ni dovolj poudarjena, konkretnega cilja v smislu ekonomske učinkovitosti ne najdemo niti v programu reforme. Posamezni mehanizmi modernega poslovanja se vendarle nakazujejo v politiki javnih financ (dolgoročnost proračuna, izhodna usmerjenost, težnja po večji fleksibilnosti).

Ob dokazani pozitivni korelaciji med učinkovitostjo organizacije in položajem zaposlenih, je v Sloveniji projektu vzpostavitve *uslužbenskega sistema* potrebno nameniti veliko pozornost. Vzpostavitev uslužbenskega sistema je pogoj za sistemsko rešitev vprašanj upravljanja človeških virov. Posebno mesto gre pripisati usposabljanju. Povečana stopnja usposabljanja lahko (delno) izboljša cel kup odprtih problemov kot so promocijska funkcija, povečan pomen stroke nasproti politiki, dvig motivacije, usposabljanje kot nefinančna nagrada za uspešnost, oblikovanje enotne upravne kulture, izboljššan odnos do uporabnikov, odprtost proti okolju itd.

Konkretno lahko zasledimo v luči usmerjenosti uprave k uporabnikom po svetu najrazličnejše primere, ki bi bili učinkoviti tudi pri nas z upoštevanjem posebnosti slovenskega prostora:

- *oblikovanje standardov* javnih storitev (npr. britanska Citizen's Charter vsebuje načela izvajanja javnih storitev s standardi, odprtostjo in informiranjem, svetovanjem, vljudnostjo in uslužnostjo, pravilnim izvajanjem, enakostjo in dostopnostjo in izbiro),
- *razvoj stikov z javnostmi* (informacijska obveščanost - brošure, neposredna odprtost za vprašanja državljanov, službe za stike z javnostmi, obveščanje preko interneta, sodelovanje z novinarji itd.),
- *sodelovanje uporabnikov* pri dajanju in oblikovanju pobud za delo uprave (reprezentativnost),
- *upoštevanje glasu uporabnikov* o njihovem zadovoljstvu oz. o njihovih potrebah in željah z metodami ankete med uporabniki, spremljanja zadovoljstva uporabnikov, neposrednih stikov z uporabniki, posebnih svetov uporabnikov, dostop-

* V zvezi z načelom decentralizacije ostajamo pri nas zaenkrat na ravni organizacijske dekoncentracije državne uprave, kar ne pomeni, da se ne razmišlja o drugačnih rešitvah. Na področju lokalne samouprave je položaj bolj kritičen, saj so neurejena tako funkcionalna kot organizacijska vprašanja.

- nosti uporabnikov do uprave preko elektronske pošte, prostih telefonskih linij ipd., možnosti pritožb zoper ravnanje upravnega organa⁹,
- načelo dostopnosti različnih izvajalcev javnih služb – primeroma naj bi v smislu uprave, prijazne do ljudi, zaživel projekt one-stop-shop oziroma urediti vse na enem mestu (pogoj je informacijska opremljenost),
 - fleksibilen in posameznim ciljnim skupinam prilagojen delovni čas,
 - ciljno usposabljanje, ki vpliva zlasti na odnos zaposlenih do uporabnikov,
 - alternativne možnosti opravljanja zadev, na primer na internetu (v VB načrtujejo do leta 2008 dostopnost vseh javnih storitev tudi po elektronski poti),
 - pravica do izbire ponudnika,
 - sistem varstva državljanov pred potencialno samovoljo uprave, predvsem sodni nadzor nad upravo, tudi (posebni) varuh človekovih pravic in svoboščin.

Sklep

Med vzroki spreminjanja tradicionalnih vzorcev upravljanja v javni upravi se običajno poudarja delovno-storilni vidik, to je dvig učinkovitosti. Pri tem se vse prevečkrat spregleda potreba po demokratizaciji uprave v smislu vključevanja uporabnikov javnih storitev in zaposlenih v procese odločanja. Učinkovitost in uspešnost javne uprave morata biti prednostni nalogi razvoja, vendar v luči legitimnosti dejavnosti kot stopnje sprejemanja avtoritete in oblasti s strani uporabnikov javnih storitev oziroma državljanov (Bouckaert, 1993: 146).

Izhodišče za bolj uspešno in demokratično javno upravo je v opredeljevanju ustrezne vizije razvoja in oblikovanju lastne identitete s poslanstvom. Med cilji javne uprave morata z roko v roki na čelu stati zakonitost in kakovost dela, pri čemer je slednja opredeljena kot presek zadovoljstva uporabnikov in strokovnih meril. Strokovna in prijazna javna uprava je uprava, ki vzbuja zaupanje. Kaj bi lahko predstavljalo boljše osnovo za partnerski odnos med upravo in uporabniki njenih storitev?

Če bodo ljudje v upravi delali za ljudi, ki upravo potrebujejo, strokovno in ustvarjalno s ciljem čim boljše zadovoljiti različne interese, bo sodobna javna uprava vedno sposobna se odzivati na družbene izzive in bo s tem ključni nosilec družbenega razvoja.

⁹ V ta namen je bila med drugim leta 1994 ustanovljena vladna služba Vox, katere osnovna skrb naj bi bila zmanjševanje birokratizma v državni upravi, kar naj bi dosegli s posredovanjem pismenih pobud na pristojne organe in neposredno s telefonsko linijo, ki so jo že aprila 1997 ukinili zaradi domnevno premajhnega števila klicev. Sicer je povprečje med tristo in štiristo vlogami na leto, največ na področju državljanstva.

LITERATURA

- Adizes, I., Možina, S., ur., Milivojevič, Z., Svetlik, I. in Terpin, M. (1996): Človeku prijazno vodenje, *Panta Rhei - Sineza*, Ljubljana
- Bouckaert, G. (1993): Governance between Legitimacy and Efficiency: Citizen Participation in The Belgian Fire Services in Modern Governance, *New Government - Society Interactions*, ur. Kooiman, J., Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, 145-158
- Brejc, M. (1997): Slovenska javna uprava ob koncu tisočletja, *Zbornik znanstvenih razprav Visoke upravne šole*, ur. Abrahamsberg, N., VUŠ, Ljubljana, 17-34
- Brezovšek, M. (1997): Upravna kultura v Sloveniji, *Politološki dnevi*, zbornik referatov, ur. Brezovšek, M., 6.-7.6.1997, Portorož, Slovensko politološko društvo, Ljubljana, 175-186
- Debelak, S. (1997): Prenova slovenskega upravnega sistema na poti v Evropo, *Zbornik znanstvenih razprav Visoke upravne šole*, ur. Abrahamsberg, N., VUŠ, Ljubljana, 35-42
- Druker, P. (1990): *Managing the Non-profit Organizations, Practices and principles*, Harper Collins Publishers
- Farnham, D. in Horton, S., ur. (1996): *Managing people in the public services*, Mac Millan Press Ltd., London, Houndmills, Basingstoke, Hampshire in London
- Ferlie, E., ur., Ashburner, I., Fitzgerald, L., Pettigrew, A. (1996): *The New Public Management in Action*, Oxford University Press, New York
- Hadley, R., Young, K. (1990): *Creating a Responsive Public Service*, Harvester Wheatsheaf
- Inkret, A. (1997): *Kakovost v izbranih upravnih enotah*, Ministrstvo za notranje zadeve, Ljubljana
- Možina, S., ur., Florjančič, J., Jereb, J., Svetlik, I., Jamšek, F., Lipičnik, B., Vodovnik, Z., Svetic, A., Stanojevič, M. (1998): *Management kadrovskih virov*, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana
- Možina, S., ur., Kavčič, B., Tavčar, M., Pučko, D., Ivanko, Š., Lipičnik, B., Gričar, J., Repovž, L., Vizjak, A., Vahčić, A., Rus, V. in Bohinc, R. (1994): *Management, Didakta, Radovljica*
- Rus, V. (1986): *Odločanje in moč*, Obzorja, Maribor
- Rus, V. (1999): *Novi javni management, gradivo za seminar Management v neprofitnih organizacijah*, Portorož 22.-25.9.1999, Fakulteta za družbene vede
- Tavčar, M. (1997): *Management sprememb v Izbrane teme iz sodobnega managementa*, ur. Radonjič, D., Ekonomsko-poslovna fakulteta, Inštitut za razvoj managementa, Maribor, 9-62
- Toplišček, J. (1998): *Elektronsko poslovanje*, Atlantis, Ljubljana
- Trpin, G. (1998): *Reforma javne uprave v Sloveniji - stanje in perspektive*, V. Dnevi slovenske uprave, Portorož 24.-26.9.1998, VUŠ, Ljubljana, 9-26
- Verbič, B. (1994): *Dobrodošli med najboljšimi; pot do kakovosti v storitvenih dejavnostih*, Gospodarski vestnik, Ljubljana
- Žurga, G. (1997): *Načela novega upravljanja javnega sektorja in državna uprava*, XVI. posvetovanje organizatorjev dela, Quo vadis management, Portorož 2.-4.4.1997, Moderna organizacija, Kranj, 470-477

UGOTAVLJANJE PRIPRAVLJENOSTI NA REFORMO DRŽAVNE UPRAVE

Povzetek. V prispevku so prikazana načela delovanja državne uprave v okviru vseobsegajočega reformnega procesa izboljšanja državne uprave imenovanega 'Ponovno odkrivanje poslanstva in funkcije državne uprave' (ang. *Reinventing Government – ReGo*), ki posega v samo eksistencialno bistvo državne uprave. Na teh osnovah je bila izvedena raziskava, ki je s pomočjo izvirnega vprašalnika služila za ugotavljanje stališč višjih upravnih delavcev izbranega ministrstva do načel omenjenega reformnega procesa. V prispevku so prikazani tudi nekateri indikativni rezultati in ugotovitve raziskave in sicer le njihov manjši del s področja, ki smo ga imenovali 'način dela v državni upravi'.

Ključne besede: ponovno odkrivanje poslanstva in funkcije državne uprave (ang. *Reinventing Government – ReGo*), reforma državne uprave, raziskava

Uvod

Širjenje državne uprave, ki se kaže v večanju števila državnih uradnikov, v porastu odstotka proračuna, ki je namenjen samo za delovanje državne uprave, v podvajanju potrebnih ali nepotrebnih storitev, v slabi tehnologiji dela, v nepovezanosti med posameznimi organizacijskimi enotami ter v pregovorni nevarčnosti državnih organov – vse to vodi k splošnemu nezadovoljstvu z obstoječim stanjem. Delovanje državne uprave je pod nenehno kritiko javnosti, ki zahteva uvajanje modernih upravljalških načel dela, značilnih za privatni sektor, ter na ta način zagotavljanje storitev, ki bi ustrezale v ta namen porabljenemu davkoplačevalskemu denarju. Z odpiranjem Slovenije v svet in vključevanjem v zahodnoevropske povezave, z gospodarsko globalizacijo in rastjo mednarodne konkurence ter z notranjimi elementi pritiskov, kot so med drugim zahteve po vse bolj kvalitetnih storitvah, višanju oziroma vsaj ohranitvi pridobljenih socialnih pravic in večanju obsega ter diverzifikaciji storitev, lahko pridemo do zaključka, da je nadaljnja rast državne uprave neizbežna. Torej moramo tudi v Sloveniji, kot je to praksa predvsem v državah z razvito tržno ekonomijo, začeti oziroma nadaljevati z modernizacijo državne uprave. V kolikor ne moremo preprečiti sicer splošnega

* Mag. Bojan Stanonik, Ministrstvo za okolje in prostor, Ljubljana.

svetovnega trenda rasti državne uprave, moramo vsaj slediti trendu uvajanja novih načinov dela, ki pripomorejo k racionalizaciji, učinkovitosti in uspešnosti delovanja. Modernizacija delovanja državne uprave je predmet tako teoretičnih kot tudi praktičnih pristopov že vrsto let, medtem ko so se naporji še prav posebno intenzivirali v zadnjem desetletju z uveljavljanjem ideje, ki jo lahko opredelimo kot 'Novo upravljanje javnega sektorja' (ang. New Public Management - NPM). Bistvo ideje tiči v prepričanju, da je potrebno in možno v delovanje državne uprave uvesti omejena načela in pozitivne izkušnje menedžmenta privatnega sektorja. Bolj kot neposredno vidne kratkoročne rezultate je pomembno spreminjati vrednote ljudi in vzpostaviti ugodno ozračje zaposlenih v državni upravi, da se tudi v tradicionalno togi in neprilagodljivi birokratski organizaciji lahko uveljavijo spremembe, ki bodo sledile dinamični sedanosti in viharni prihodnosti. Reformno uvajanje sodobnih menedžerskih načel delovanja, značilnih za organizacije privatnega sektorja, pa ni zadostno zagotovilo za pozitivno in predvsem trajno spremembo državne uprave. Ta mora postati način življenja in mišljenja državnih uradnikov ter del stalnega procesa vseobsegajočega izboljšanja državne uprave, ki ga lahko imenujemo 'Ponovno odkrivanje poslanstva in funkcije državne uprave' (ang. Reinventing Government - ReGo). Tako se nenehno, kot je to primer v reinženiringu procesov (značilno za privatni sektor), vračamo k bistvu oziroma h koreninam svojega obstoja oziroma h koreninam osnovnih procesov. Dovtipi na račun državne uprave kot npr. *'šale si ne izmišljujem, ampak samo opazujem način dela v državni upravi'*, naj bi postali le še slab spomin na čase, ko so bili državljani in državni uradniki na nasprotnih bregovih. Edina konstanta današnjega časa so spremembe, zato ni razloga, da ne bi verjeli, da se tudi državna uprava lahko spreminja. Pozitivne spremembe pa so lahko možne le, če smo prepričani v obstoj in koristnost državne uprave ter v njeno zmožnost za sprejemanje in izvajanje pomembnih družbenih odločitev. Ni nujno, da razumemo državno upravo le kot nujno zlo. Nobena civilizirana družba namreč ne more delovati učinkovito brez učinkovite državne uprave, civilizacija je namreč v današnjem pomenu in razumevanju besede pogojena z obstojem države in državne uprave. Državno upravo razumemo kot kompleksen in prepleten sistem različnih elementov, v katerem pa tradicionalno največjo krivdo za neuspeh pripisujejo državnim uradnikom in njihovi pregovorni neučinkovitosti. Vendar smo ljudje samo eden izmed elementov. Zato je logična posledica, da vzroke neuspeha ali nezadovoljstva ne smemo iskati samo pri ljudeh, ampak v delovanju sistema kot celote. Ni torej dovolj, da se ukvarjamo samo z njegovimi posameznimi deli kot npr. s harmonizacijo zakonodaje ali s kratkoročnimi rešitvami, ki jih zahteva dnevna politika, kot npr. usklajevanje proračuna, ampak je potrebno odkrivati ter slediti poslanstvu in funkcijam sistema kot celote. Za opredelitev delovanja državne uprave v teh okvirih je priporočljivo uporabiti desetih načel, ki jih v knjigi Reinventing Government navajata avtorja Osborne in Gaebler. Omenjenih deset načel združuje vse elemente oziroma metode in tehnike javnega menedžmenta, ki jih združujemo pod imenom NPM, in še več. Avtorja razumeta uvajanje metod in tehnik, značilnih za menedžment privatnega sektorja, kot odgovor na zastavljeno vprašanje: kaj je pravzaprav osnovno poslanstvo in funkcija državne uprave? Če jo

primerjamo s privatnim sektorjem, lahko to vprašanje enačimo z načeli oziroma z izhodišči reinženiringa procesov. V tem primeru se tudi sprašujemo, kako in na kakšen način bi se lotili poslovanja danes, če bi ta trenutek začeli z delom. V času se namreč izgubi prvotni smisel poslovanja, zato reinženiring uvaja v preoblikovanje osnovnih procesov tri ključne pristope: fundamentalni, dramatični ter radikalni pristop. V tem smislu je predstavljeno tudi deset načel delovanja državne uprave, ki so nam služili za oblikovanje izvirnega vprašalnika, s katerim smo merili stališča anketirancev do uvajanja modernih metod NPM v državno upravo in jih lahko uporabimo za odgovor na eksistencialno vprašanje državne uprave. Načela delovanja državne uprave so (Osborne, Goebler, 1994): usmerjanje / upravljanje, avtonomnost, konkurenca, poslanstvo, rezultati, stranke, denar, preventiva, decentralizacija in tržišče.

Reforma državne uprave¹

Uvajanje sodobnih načel delovanja ima dolgoročne posledice na celotno organizacijo javne/državne uprave in vse zaposlene v njej, saj ne gre le za modne spremembe, ampak za spreminjanje celotnega sistema. Pregovor pravi, da so *'edina konstanta današnjega časa spremembe'*, zato moramo s svojim delom vzpostavljati pogoje, s pomočjo katerih bomo uspeli izkoristiti nove priložnosti oziroma vsaj zagotoviti, da bo prehod minil s kar najmanj negativnimi posledicami. Že leta 1862 je v sporočilu ameriškemu kongresu na to opozoril Abraham Lincoln, ko je rekel, *da so dogme mirne preteklosti neprimerne za viharo sedanost in da je potrebno ustrezno novim situacijam spremeniti obstoječi način mišljenja in dela* (Caudle, 1997: 1). Posledica tega je nujna potreba po spremembi posameznikove in družbene paradigme, ustrezne za novo tisočletje, oziroma za prihajajoče 21. stoletje. Za paradigmo je značilno, da ima ustaljena pravila, ki predstavljajo način sprejemanja določenih predpostavk o realnosti, torej je paradigma sprejet model realnosti, ki v določenem trenutku razlaga realnost bolje kot katerikoli drug model. V okviru reforme javne uprave potemtakem lahko govorimo o spremembi razumevanja delovanja javne uprave, ki ga razumemo kot paradigmo 'public administration' (javna uprava), do uveljavitve novih načinov delovanja oziroma nove paradigme 'public management' (javni management).

Razlogi za uvajanje reforme

V splošnem lahko opredelimo pet osnovnih trendov, ki opredeljujejo delovanje javne uprave in istočasno povzročajo tudi reformne procese (Schneider, 1997):

- globalna konkurenca,
- tehnološka revolucija,
- deregulacija in privatizacija gospodarstva,

¹ Ugotovitve, ki jih navajamo za javno upravo, veljajo tudi za državno upravo (kot del javne uprave).

- presežek osnovnih dobrin in redistribucija svetovne produktivnosti in proizvodnje,
- vrednostne in demografske spremembe ljudi.

Reformne procese javne uprave je mogoče predvideti tudi iz prispevka Johna Naisbitta, ki je že pred časom orisal prihodnost razvitega sveta z desetimi megatrendi, med katerimi je tudi privatizacija gospodarskih in negospodarskih dejavnosti (Rus, 1989: 45). Bolj konkretno pa na reformo javne uprave vpliva predvsem splošno zmanjševanje sredstev proračuna ob istočasnem povečanju izdatkov, nižanju nivoja socialnih uslug, pojavu splošne konkurence, zahtev po večanju kakovost storitev ter nenazadnje tudi razni politični in ideološki pritiski kot npr. privatizacija (Flynn, Strehl, 1996). Država zaradi skupnih interesov vseh strank, da preživijo do naslednjih volitev, vse manj zastopa javni interes (Rus, 1997: 4). To vodi k neuspehu oziroma nezmožnosti in nemožnosti implementacije političnih odločitev v praksi, kar ima za posledico širitev državne uprave z zaposlovanjem dodatnih ljudi oziroma z vzpostavljanjem različnih - dodatnih organizacijskih oblik, ki naj imajo večje kompetence za izvedbo pomembnih nalog (Baier, March, Saetren, 1994).

V splošnem pa velja, da je širitev uprave nujna. Rast uprave, sorazmerna zahtevam družbenega razvoja, je objektivna nujnost (Trpin, 1995: 311). To se predvsem kaže v nenehnem naraščanju števila zaposlenih. Nikomur doslej še ni uspelo zautstaviti trenda naraščanja zaposlenih v javni upravi, ki se kljub prizadevanjem za racionalizacijo in delno privatizacijo ter drugim ukrepom še zmeraj povečuje (Brejc, 1997: 622).

Glede na značilnosti delovanja javne uprave v Sloveniji, pa lahko opredelimo njeno naraščanje predvsem kot posledico (Rakočeviš, 1994):

- naraščanja in razčlenjevanja nalog države in s tem upravnih resorjev (upravni organi se v največji meri organizirajo po resornem načelu),
- vertikalne diferenciacije in s tem oblikovanja novih teritorialnih enot - regij,
- naraščanja potreb tako družbe kot posameznika ter s tem porast in diferenciacija družbenih dejavnosti.

Za zaključek predstavitve vzrokov, ki botrujejo rasti javne uprave, pa si oglejmo nekaj slikovitih ter splošnih zakonov (Lane, 1995: 90):

a) vzroki, ki opredeljujejo večanje zahtev javne uprave (ang. demand side hypotheses):

- Wagnerjev zakon: družbeno-ekonomski razvoj vpliva na alokacijo javnih resursov,
- Wilenskyjev zakon: porast obilja zahteva večji proračun,
- Castlesov zakon: dominanca levih strank povzroči porast proračuna in s tem zmanjšanje tržnih mehanizmov,
- Wilenskyjev zakon: kolektivne ideologije promovirajo porast proračuna,
- Peacockov in Wisemanov zakon: nenadni družbeni pretresi zahtevajo višji nivo javnega financiranja,
- Pryorjev zakon: večja poraba sredstev za državo blaginje pri sosednji državi povzroči tudi večje zahteve doma,
- Cameronov zakon: globalizacija povzroči večje zahteve za stabilizacijo prenapetega in nestabilnega tržišča,

b) vzroki, ki opredeljujejo večanje potreb javne uprave (ang. supply oriented hypotheses):

- Tullockov zakon: javna poraba vsebuje birokratsko razsipništvo,
- Downov zakon: porast javnega sektorja je funkcija maksimalizacije uradništva,
- Baumolov zakon (bolezen): produktivnost javnega sektorja je negativna, zato se zahtevajo vedno večji resursi za isti nivo rezultatov,
- v Buchananov zakon: proračun je osnovan na fiskalni iluziji glede razmerja med stroški in koristmi,
- Oatesov zakon: neopazna oziroma nejasna struktura davkov in visoka stopnja davčne prilagodljivosti promovirata veliko potrošnjo.

Ko smo opredelili vzroke za nastalo situacijo, lahko opredelimo tudi načine za njihovo reševanje oziroma načine za odpravljanje negativnih posledic. Pri tem se je predvsem potrebno zavedati, da je reforma javne uprave pomembno politično vprašanje (Lane 1995: 143), kar prinaša v njeno izvedbo dodatne težave. Ne glede na to, moramo pri uvajanju sprememb, ki so z reformo javne uprave izredno velike in pomembne za družbo kot celoto in tudi za posameznika, upoštevati določene splošne zahteve, ki omogočajo uspešno implementacijo (Stepp, 1997: 1):

- nezadovoljstvo s 'statusom quo'. V primeru, ko je večina zadovoljnih s trenutno situacijo, je le malo verjetno, da bo prišlo do uspešne uvedbe reformnih sprememb. Pomembno je nezadovoljstvo večine s trenutno situacijo in s splošnim poznavanjem vzrokov za nastalo situacijo,
- jasna predstava oziroma vedenje o želenih spremembah, torej poznavanje, kakšna bo situacija po uvedbi sprememb,
- proces doseganja teh ciljev, kar pomeni, da moramo imeti operativni načrt uresničevanja ciljev.

Nezadržno naraščanje javne uprave in s tem tudi stroškov zagotavljanja storitev ter stalno naraščanje zahtev po vse večjem obsegu javnih storitev, je vzpodbudilo tudi zahteve po zgledovanju javne uprave po gospodarstvu (Brejc, 1997: 629). Pri tem pa moramo upoštevati pozitivne lastnosti in izkušnje vseh oblik delovanja, torej privatnega sektorja, posameznih elementov javne uprave in prostovoljnega sektorja, iskati namreč ne smemo nasprotij, temveč njihov sinergijski učinek. V vsem zahodnem svetu reforma javne uprave poudarja tri E-je: Economy (gospodarstvo), Efficiency (zmožnost), Effectiveness (učinkovitost). Zahodne reformne ideje so pod vplivom gospodarskih teorij, ki pri izvajanju nalog javne uprave populizirajo metode in tehnike vodenja privatnega sektorja. To predvsem zahteva usmerjenost k uresničevanju ciljev, usmerjenost k strankam in sprejemanje pooblastil ter s tem tudi vzpostavitev osebne odgovornosti. To potiska izvajanje storitev prek pogodbenih in regulatorskih mehanizmov, v privatni sektor, kjer naj bi tržišče z odprto in pravično konkurenco izvajalo primarni nadzor. Morda zahodnjaški reformatorji podcenjujejo druge E-je kot so: Ethics (etika), Equity (trajni kapital), Equality (enakopravnost) (Bonwitt, 1996: 402).

Reform je več vrst, in sicer od institucionalnih reform z zviševanjem potrebnih virov za določene javne programe do, nasprotno, njihovega ukinitja oziroma zmanjševanja proračuna. Reforme lahko obsegajo tudi oblike kot so: decentralizacija, dekoncentracija, deregulacija, privatizacija, komercializacija ali podjetizaci-

ja. V današnjem času se v reformah zahodnega sveta uveljavljata predvsem dva pristopa – eksterna privatizacija, oziroma predaja nekaterih nalog javne uprave v privatni sektor, in interna privatizacija, oziroma uvajanje tržnih mehanizmov v proces odločanja znotraj organizacije. Ta dva pristopa se imenujeta *ex-ante* in *ex-post* model (Lane, 1995: 149). Glavna prednost drugega modela je upoštevanje pomembnosti informacij in motivacije zaposlenih, ki temelji na predpostavki uvajanja tržnih mehanizmov delovanja zaposlenih, predvsem kot so plače po individualni pogodbi in soudeležba pri dobičku. *Ex-post* model se je v največji meri uveljavil v Veliki Britaniji in v lokalni samoupravi skandinavskih držav. V praksi se oba modela kombinirata, a predvidevamo, da bo reforma javne uprave v prihodnosti temeljila na *ex-post* modelu.

Reforma javne uprave poteka v smeri nadomeščanja pojma javne uprave (ang. *public administration*) s pojmom javni menedžment (ang. *public management*). Iz raziskave v okviru držav OECD (1989–92) se je izkazalo, da je bila reforma javne uprave v največji meri povzročena z uvedbo tržnih mehanizmov (Lane, 1995: 189). Nadalje je raziskava pokazala, da je več kot polovica držav uvedla reformo, katere glavna značilnost je uvedba načel javnega menedžmenta (Lane, 1995: 189).

Spremembe v javni upravi so številne in se razlikujejo od države do države, a vendar lahko identificiramo nekatere skupne teme, med katerimi gre izpostaviti predvsem dejstvo, da se vse reforme ukvarjajo s spremembo administriranja javne uprave v smeri, ki jo razumemo pod imenom javni menedžment. Pomembno je, da na primeru menedžmenta v javnem sektorju omenimo tudi njegovo evalvacijsko funkcijo. Evalvacija predstavlja povratno informacijo glede učinkov menedžerske prakse in pomeni izenačenje tržne in netržne funkcije managementa. Evalvacijske študije ocenjujejo predvidene in nepredvidene, zelene in nezaželene učinke posameznih politik, političnih ukrepov, oziroma uresničenih programov; so sestavni del regulacije povsod tam, kjer ni tržnega ali drugega neposrednega feedbacka (Rus, 1994: 947).

Primeri reform

Spremembe, ki jih imenujemo reforme ali modernizacije, so se pojavile po vsem svetu, v razvitih in nerazvitih državah, in so dobile svojo intenziteto predvsem ob koncu 70-ih let. Pojavnih oblik je toliko, kolikor je držav, v katerih se reforme pojavljajo, saj enega samega pravičnega načina preprosto ni. Reforme se pojavljajo ne glede na zgodovino in družbeno ureditev posameznih držav. Spreminjajo obseg, velikost, strukturo, funkcijo, učinkovitost in kulturo javne uprave in sicer s pomočjo različnih metod in tehnik, ki jih bomo zaradi izvirnosti in pomanjkanja slovenske terminologije predstavili v angleščini (Wright, 1997: 7): *downsizing*, *resource-squeezing*, *cut-back management*, *3Es concepts* – effectiveness, efficiency and economy, *privatisation*, *outsourcing*, *marketisation*, *quasi markets*, *surrogate markets*, *new public management*, *contractualisation*, *customerisation*, *automatisation*, *agencification*.... Vzrok v reformah pa je v vseh primerih zmanjševanje sredstev za delovanje države. Reforme v glavnem obsegajo zmanjševanje vpliva in posega države in večanje pomena načel delovanja privatnega sektorja. Ne samo nujna neučinkovite javne uprave ampak tudi politična moda je pripeljala do

reformne javne uprave. Vpliv na reforme ima tudi globalizacija, ki prinaša vzor ali pa konkretne primerjave z javno upravo po svetu in celo možnost koriščenja storitev javne uprave prek državnih meja (npr. skupni trg EU). Zanimivo pa je, da se težnje in zahteve za uvedbo reforme pojavljajo najprej in v največji meri v državah, ki imajo najbolj učinkovito javno upravo in ne v tistih državah, ki bi glede na (ne)rezultate to najbolj potrebovale.

Za vse reforme je tudi značilno, da iščejo vzor v delovanju privatnega sektorja. Vse reforme se ukvarjajo z zniževanjem stroškov, vendar je paradoksalno, da se to ne zgodi. Večajo se vsi drugi neposredni in posredni učinki, medtem ko stroški prav tako rastejo. Bolj pomembno kot trenutni uspeh reforme je zavedanje nujnosti za spremembe in pripravljenost na spremembe.

Združene države Amerike

Značilnost delovanja javne uprave v Ameriki je zelo povezana s splošno kulturo in pojmovanjem javne uprave, ki sta drugačna kot v Evropi. Američani so individualisti, zagovorniki prostega trga in svobodne izbire storitev, zagovarjajo podjetniški način poslovanja, od javnih uslužbencev zahtevajo profesionalizem, objektivnost in vrednost storitev za vloženi denar. Kot prelomnico v pojmovanju javne uprave, v zvezi z menedžmentom, lahko razumemo ustanovitev Committee for Administrative Reform v letu 1930, ko so Taylor, Gulick in Urwick vpeljali idejo znanstvenega managementa ter s tem uvedli načela modela, imenovanega POSDCORB (ang. Planning, Organisation, Staffing, Direction, Coordination, Reporting, Budyeting), kar je pripeljalo do opredelitve 29 glavnih načel: raziskovanje, predvidevanje, načrtovanje, aдекватnost, organiziranje, koordiniranje, red, ukazovanje, kontroliranje, koordiniranje, avtoriteta-oblast, hierarhija, delitev dela in korekcija funkcij, vodstvo, delegiranje pooblastil, jasna določitev funkcij, določanje nalog, izvrševanje, interpretacija, usklajenost interesov, centralizacija, kadrovanje, pripadnost organizaciji, zaposlovanje delavcev, nagrajevanje in sankcioniranje, iniciativa, pravičnost, disciplina in stalnost osebja (Rakočeviš, 1994: 43). Javno mnenje se je proti birokraciji, predvsem proti birokraciji v državni upravi, močno povečalo v času Reagana. Za zadnjo prelomnico v pojmovanju javne uprave v ZDA lahko razumemo knjige avtorjev Osborna in Gaeblerja: *Reinventing Government*. Na podlagi idej, ki jih promovira knjiga, so se začeli pritiski za uvedbo menedžerskih načel delovanja privatnega sektorja v javno upravo. Ime knjige je postalo tudi ime za reformno gibanje.

Velika Britanija

Termin *New Public Management* (NPM) oziroma javni menedžment je bil prvič vpeljan v Veliki Britaniji v času vladavine Thatcherjeve. Pravzaprav se je začel s finančno preiskavo poslovanja državne uprave na podlagi izkušenj in prakse privatnega sektorja. Začetek sega v leto 1983, ko je bila vpeljana iniciativa za vpeljavo finančnega menedžmenta v državno upravo s pomočjo informacijskega sistema za spremljanje poslovanja. Iniciativa se je nadaljevala leta 1987 s poročilom, imenovanim 'The Next Steps', ki zahteva večjo učinkovitost uprave in višjo kvaliteto storitev. Orientacijo k strankam je iniciativa dosegla v letu 1991, ko je premier

Major objavil dokument imenovan 'Citizen's Charter', v katerem opredeljuje pravice državljanov nasproti državni upravi. Leta 1992 je tudi izdal dokument 'Competing for Quality', kjer je opredeljen petletni cikel izvajanja sistema za vrednotenje kakovosti storitev javne uprave. Reforma je dobila značilnosti masovnega gibanja v letu 1979 s splošno privatizacijo družbenih dejavnosti.

Francija

Za razliko od anglo-saksonske tradicije pa za Francijo lahko trdimo, da je zmeraj imela močno in centralistično državno upravo, katere sedež je v Parizu. Reforma javne uprave v Franciji se je začela v letu 1989 z uvajanjem različnih projektov, katerim je bilo skupno uvajanje metod in tehnik poslovanja, značilnih za privatni sektor. Reformni naporji so znani pod skupnim imenom 'State reform'. Predvsem velja omeniti projekt izboljšave kakovosti storitev javne uprave, temelječ na načelih celovitega obvladovanja kakovosti - TQM.

Nemčija

V Nemčiji je prisotna močna tradicija pravne države, javne uprave in uradnikov. Do leta 1989 je bilo reform bolj malo, saj je bila Nemčija stabilna in bogata država. S priključitvijo bivše Vzhodne Nemčije so se, predvsem na lokalnem nivoju, začele številne reforme. Nemčija je zvezna država, zato centralna državna uprava pri reformah igra manj pomembno vlogo. Na lokalnem nivoju pa se reformno gibanje imenuje 'Neues Steuerungsmodell' - NSM (novi model upravljanja na lokalnem nivoju), ki je v bistvu kopija uspešnega finančnega modela poslovanja mesta Tilburg na Nizozemskem. Značilnosti modela NSM so pravzaprav podobne modelu NPM.

Nizozemska

Na Nizozemskem so se reforme začele leta 1980 predvsem na lokalni ravni, usmerjene predvsem na merjenje doseženih rezultatov, na finančno poslovanje uprave (primer mesta Tilburg) in na individualno odgovornost managerjev. Prav tako pa so se začele reforme tudi na državnem nivoju in sicer z deregulacijo, decentralizacijo, privatizacijo in reorganizacijo poslovanja. Najpomembnejši reformni trend pa je uvajanje avtonomije v delo javnih uslužbencev. Bistvo reformnih procesov je v ločevanju med nivoji sprejemanja in izvajanja politike oziroma odločitev. Od zahtev po avtonomiji dela izhaja skupno ime 'Autonomisation policy', ki združuje tovrstne napore. Na Nizozemskem je reforma kmalu prerasla tudi na nivo politične debate o ključnih nalogah državne uprave. Naloge državne uprave naj bi bile bolj s področja upravljanja kot izvajanja storitev, ki naj bi jih v čim večji meri prepustili privatnemu sektorju.

Ponovno odkrivanje poslanstva in funkcije državne uprave (ang. Reinventing Government - ReGo) kot metodologije reforme državne uprave

Reformno uvajanje sodobnih menedžerskih načel delovanja, znanih pod imenom NPM, pa še ni zadostno zagotovilo za pozitivno in predvsem trajno spremembo državne uprave. Ta mora postati način življenja in mišljenja državnih uradnikov ter del stalnega procesa vseobsegajočega izboljšanja državne uprave, ki ga lahko imenujemo 'Ponovno odkrivanje poslanstva in funkcije državne uprave' (ang. Reinventing Government - ReGo). V tem smislu je pozornost v delovanju državne uprave potrebno posvetiti predvsem vprašanju, *kako* izvajamo določene storitve, in šele na drugem mestu, *kaj* nudimo. Ustrezno privatnemu sektorju se z vprašanjem *kako* vračamo na managerske metode dela in z vprašanjem *kaj* na diverzifikacijo storitev. Obe komponenti sta pomembni, vendar je odgovor na vprašanje *kaj* lahko le posledica odgovora na vprašanje *kako*. Uspeh namreč ni pogojen s pravimi izdelki / storitvami, saj le te hitro zastarajo. Dejstvo je, da le pravi procesi prinašajo uspeh in posledično tudi prave izdelke / storitve, oziroma 'Good products don't make winners, winners make good products' (Hammer, Champy, 1996: 25). Če torej spreminjamo *kako* in ne *kaj*, smo se lotili reševanja bistva problema. Kritiki državne uprave v večini primerov nenehno očitajo predvsem veliko število državnih uradnikov, ki pa je le posledica birokratskega načina delovanja državne uprave. Potrebno je spreminjati, poenostavljati in združevati procese dela ter tako začeti reševati vzroke in ne posledice, torej področje *kako*. Na delovanje državne uprave moramo začeti gledati z drugimi očmi, z druge perspektive, ali kot je rekel John Maynard Keynes: 'Težava ni v pomanjkanju novih idej, ampak v tem, da ne moremo ubežati starim idejam' (Osborne, Gaebler, 1994: 23).

V nadaljevanju so predstavljena načela delovanja državne uprave (Osborne, Goebler, 1994): usmerjanje/upravljanje, avtonomnost, konkurenca, poslanstvo, rezultati, stranke, denar, preventiva, decentralizacija in tržišče, ki smo jih uporabili pri oblikovanju izvirnega vprašalnika, s pomočjo katerega smo ugotavljali stališča državnih uradnikov (višji upravni delavci) za reformo državne uprave. Anketiranci so na njih odgovarjali z izborom na štiristopenjski Likertovi skali in sicer med naslednjimi možnostmi: 1-ne strinjam se, 2-deloma se ne strinjam, 3-deloma se strinjam, 4-strinjam se.

Likertova skala je bila namerno simetrično deljena na negativne in pozitivne odgovore, da anketiranci ne bi imeli možnosti ostati neopredeljeni. K tej odločitvi nas je vodilo vsakodnevno izkustvo, saj je predvsem za zaposlene v državni upravi značilno, da se izogibajo sprejemati odločitve (velika centralizacija odločanja). To niti ni tako nenavadno, saj jih k temu prav nič ne sili niti ne motivira.

Usmerjanje / Upravljanje

Beseda vlada pomensko izhaja iz grške besede, ki v prevodu pomeni usmerjati / upravljati. Naloga vlade je torej biti katalizator in spodbujevalec tako odkrivanja, definiranja problema kot tudi zagotavljanja potrebnih javnih in privatnih resursov za njihovo reševanje. To je v nasprotju s tradicionalnim in enoličnim pojmovanjem

državne uprave kot izvajalcem storitev za vrednost sredstev, dobljenih z davki. Državna uprava mora zagotoviti sprejemljivo raven njihovega izvajanja v kompletnem odnosu tako ponudnika kot uporabnika, ki se odraža v obojestranskem zadovoljstvu. S sredstvi, s katerimi razpolaga v okviru proračuna, ne more uresničiti pričakovanja vseh državljanov in izvesti številnih nalog, ki jih postavlja današnji čas. Kar pa lahko stori, je preusmerjanje pozornosti in resursov na upravljanje družbe za reševanje nastalih problemov. Posledično to vodi k podjetniškimi načelom poslovanja, ki jih lahko uvajamo tudi s postopno privatizacijo nekaterih državnih služb. Pri tem se moramo zavedati, da privatiziramo samo izvajanje storitev, ne pa tudi odgovornosti za njihovo izvedbo, ki je originalna pristojnost državne uprave. V kolikor prepustimo usmerjanje / upravljanje v zasebne roke, nimamo nikakršnega mehanizma za zagotovitev skupinskega odločanja, za enakoopravno obravnavanje vseh državljanov in za izvajanje nedobičkonosnih storitev. Torej načelo, da država izginja, vsekakor ne drži, se pa občutno spreminja njena vloga kot se tudi spreminjata vloga in način dela vodilnih ljudi v državni upravi, ki morajo vse bolj postati aktivni managerji. Potrebujemo močno državo, vendar je potrebno razlikovati med veliko, nedejavno državo in med močno državo, ki je sposobna sprejemati pravilne odločitve in usmerjati tiste, ki storitve izvajajo.

V nadaljevanju je predstavljenih pet trditev, ki smo jih v raziskavi uporabili za ugotavljanje stališč višjih upravnih delavcev do omenjene tematike.

<i>I. Usmerjanje / Upravljanje</i>	
1. Osnovna naloga državne uprave je v vzpodbujanju in koordinaciji vseh subjektov javnega in privatnega sektorja	1 2 3 4
2. Način dela državne uprave moramo kar najbolj prilagoditi podjetniškimi načelom delovanja	1 2 3 4
3. Operativno izvajanje storitev moramo v največji možni meri prepustiti privatnemu sektorju	1 2 3 4
4. Vodilni ljudje morajo večino delovnega časa posvetiti delu z zaposlenimi	1 2 3 4
5. Vodilni ljudje morajo posvečati pomembno pozornost večanju svojih managerskih sposobnosti	1 2 3 4

Avtonomnost

Današnji način delovanja državne uprave vodi k vzpostavljanju in vzdrževanju odvisnosti državljanov od njenih storitev, saj le-ti največkrat nimajo možnosti vplivati na njihovo izvedbo. Od zagotavljanja odvisnosti pa moramo preiti k ustvarjanju soodvisnosti oziroma sovisnosti tako državne uprave kot državljanov. To je tudi najvišja oblika sodelovanja dveh strank in skupina načel, ki zagotavlja uspešnost delovanja. Ljudje zahtevamo odgovornost za stvari, od katerih smo odvisni, zato je potrebno zagotoviti avtonomnost državljanov pri sprejemanju odločitev in zagotavljanju storitev. Predhodno pa moramo to avtonomnost zagotoviti tudi interno, torej v okviru izvajanja nalog med zaposlenimi v državni upravi.

Avtonomnost v tem pomenu lahko zagotovimo z delegiranjem odgovornosti, torej moramo zagotoviti poleg strokovne tudi odločitveno avtonomnost. To pa je pogojeno s sistemom vrednot, ki veljajo v določeni organizaciji / družbi. Splošno pa se razlikovanje med avtonomnostjo sprejemanja in izvajanja odločitev kaže predvsem v pojmovanju delovanja izvajalskega sistema kot sistema, ki rešuje probleme kratkoročno, za razliko od dolgoročnosti družbenih rešitev. Bistvena razlika pa je v pojmovanju odgovornosti, ki v primeru izvajalskega sistema preneha takoj po izvedbi storitve, medtem ko so družbene rešitve namenjene vsakemu posamezniku za celoten čas trajanja. Če je cilj povečati avtonomnost družbe pri reševanju nastalih problemov, v čem je potem še potreba po državni upravi? Državna uprava mora delovati kot katalizator in spodbujevalec določenih akcij in v začetnem procesu tudi prevzeti odgovornost za njihovo izvedbo. Nadalje pa je potrebno naloge, pristojnosti in odgovornosti v čim večji meri prenašati na državljane same, saj je to v bistvu edino merilo avtonomnosti vsakega posameznika in družbe kot celote. Državljanji morajo imeti občutek in dejansko moč nad delovanjem državne uprave in ne obratno, kot je to značilnost današnjega časa.

V nadaljevanju je predstavljenih pet trditev, ki smo jih v raziskavi uporabili za ugotavljanje stališč višjih upravnih delavcev do omenjene tematike.

<i>II. Avtonomnost</i>			
6.	Vodilni ljudje morajo biti pri sprejemanju odločitev popolnoma samostojni	1	2 3 4
7.	Strokovne odločitve ne smejo biti pod vplivom politike	1	2 3 4
8.	S proračunskimi sredstvi morajo razpolagati ljudje, ki vodijo delovne procese	1	2 3 4
9.	Vodilni ljudje morajo prenašati pristojnosti za reševanje nastalih problemov na ljudi, ki operativno izvajajo delo	1	2 3 4
10.	Javnost naj v najmanjši možni meri vpliva na delovanje državne uprave	1	2 3 4

Konkurenca

Pri obravnavanju konkurence ne mislimo na klasično pojmovanje konkurence med državno upravo in privatnim sektorjem, temveč predvsem kot nasprotje med konkurenco in monopolom. Potrebno je vzpostaviti sistem, kjer se bodo tako privatne organizacije kot tudi organizacijske enote javne / državne uprave potegovale za delo na javnih razpisih. Pri tem bi rešili podzaposlenost državnih uradnikov in tudi zagotovili njihov več ali manj prost prehod iz javnega v privatni sektor. Nenazadnje bi odpravili tudi visok nivo zagotavljanja varnosti delovnega mesta v državni upravi, kar bi posledično imelo motivacijski učinek na zagotavljanje učinkovitosti in uspešnosti dela. Zanimivo je, da se v družbi močno borimo proti vsaki obliki privatnega monopola, a istočasno zagotavljamo državni monopol na vse možne načine. Vzrok temu je vsekakor napačno pojmovanje odgovornosti državne uprave. Državna uprava je namreč odgovorna le za zagotovitev izvajanja storitev in ne za izvajanje samo. To lahko v večini primerov postane naloga privatnega sektorja, ki deluje po načelu konkurence in s tem posredno povečuje učinkovitost državne uprave. Konkurenco lahko vzpostavimo na različne načine in s

tem razmejimo odgovornost med usmerjanjem in izvajanjem: javni sektor vs. privatni sektor, privatni sektor vs. javni sektor in javni sektor vs. javni sektor. Konkurenca v javni upravi mora biti previdno vzpostavljena in ne sme temeljiti izključno na dobičkonosnosti izvajanja storitev. Vzpostavljena je lahko le v taki meri, da še zmeraj zagotavlja enakost za vse državljane, kar je osnovno načelo delovanja državne uprave.

V nadaljevanju je predstavljenih pet trditev, ki smo jih v raziskavi uporabili za ugotavljanje stališč višjih upravnih delavcev do omenjene tematike.

<i>III. Konkurenca</i>					
11.	Državna uprava mora delovati po načelu transparentnosti	1	2	3	4
12.	Uvajanje konkurence v državno upravo pripomore k večji učinkovitosti dela zaposlenih	1	2	3	4
13.	Organizacijske enote državne uprave morajo zagotavljati storitve v konkurenčnem boju z ostalimi subjekti javnega oziroma privatnega sektorja	1	2	3	4
14.	Uvajanje konkurence v državno upravo je v splošno korist državljanov	1	2	3	4
15.	Položaj zaposlenih v hierarhiji državne uprave mora biti odvisen od uspešnosti njihovega dela	1	2	3	4

Poslanstvo

Državna uprava mora delovati na podlagi poslanstva in ne na podlagi regulative ali kot je rekel George S. Patton: *'Nikoli ne povej ljudem, kako naj izvedejo določeno nalogo, povej jim, kaj hočeš in presenetili te bodo z bistroumnostjo rešitve'* (Osborne, Gaebler, 1994: 108). Ravno nasprotno je v državni upravi, kjer obstaja številna regulativa, ki predpisuje način dela in zaporedje izvajanja nalog. V primeru, ko organizacija deluje po načelu poslanstva, je regulativa majhna in nadomeščena s primerno organizacijsko kulturo, ki vodi zaposlene k uresničitvi zadanih ciljev. Učinek regulative je tudi negativen, saj onemogoča kreativnost in samoiniciativnost tako državnih uradnikov kot tudi izvajalcev storitev. Zaradi sledenja številnim pravilom za izvajanje nalog, ljudje največkrat pozabijo, kaj je bistvo njihovega dela. Smisel in časovno aktualnost regulative je potrebno nenehno preverjati, če pa je le možno, jo nadomestiti z motivacijo in opredeljenim poslanstvom, ki je najboljšo zagotovilo za uspešno delo. Jasno izraženo poslanstvo organizacije je bistvenega pomena, saj opredeli namen in cilje delovanja ter vrednote posameznikov. To omogoča zaposlenim da sami, brez odvečne regulative, opredelijo in sprejemajo odločitve - kaj in kako je potrebno izvesti. Na tej osnovi je potrebno vzpostaviti organizacijsko kulturo s pomočjo pisanih pravil obnašanja, pričakovanih vrednot in načinov delovanja, ki se odraza v t.i. življenjskem slogu zaposlenih. Državna uprava le težko preide iz regulativnega načina dela, saj je pomanjkanje medsebojnega zaupanja kot osnove za delo na podlagi poslanstva več kot očitno. Največji dvom, ki se pri tem pojavlja, je povezan z izgubo (neučinkovite) kontrolne funkcije. Zaposleni namreč ne delajo več na podlagi

opredeljenih pravil, ampak na podlagi smotra, katerega uresničevanje je subjektivna ocena.

V nadaljevanju je predstavljenih pet trditev, ki smo jih v raziskavi uporabili za ugotavljanje stališč višjih upravnih delavcev do omenjene tematike.

IV. Poslanstvo		
16.	Delo zaposlenih v državni upravi mora biti natančno opredeljeno z zakoni, podzakonskimi akti in pravilniki	1 2 3 4
17.	Smoter delovanja zaposlenih v državni upravi morajo biti koristi državljanov	1 2 3 4
18.	V državni upravi moramo imeti pisno opredeljen moralni kodeks delovanja zaposlenih	1 2 3 4
19.	Storitve morajo biti izvedene na podlagi pisno opredeljene vizije razvoja	1 2 3 4
20.	Glavno vodilo dela v državni upravi mora predstavljati izvedba zadane naloge v okviru zastavljenih ciljev	1 2 3 4

Rezultati

V primeru rezultatov bi lahko govorili o dveh komponentah, in sicer o rezultatih določenega poslovnega / delovnega procesa ter o učinku teh rezultatov. V našem primeru se bomo osredotočili na prvo kategorijo rezultatov, saj je merjenje učinkov še toliko težje. Rezultat v državni upravi navadno ni otipljiv in v začetku niti identificiran, medtem ko se učinki določenih aktivnosti pokažejo v svoji pozitivni ali negativni luči šele čez določeno časovno obdobje. V kolikor je delovanje državne uprave usmerjeno na izpolnjevanje poslanstva, potem je tudi kontrola lahko usmerjena na doseganje rezultatov, ki izhajajo iz opredeljenih ciljev poslanstva. V nasprotnem primeru je edina možna kontrola le regulativa postopkov. Državna uprava, ki je organizirana po birokratskem načelu, ne meri doseganja rezultatov, zato jih tudi redko doseže. Predpogoj za doseganje rezultatov pa je njihova jasna opredelitev, je posledica izraženih želja in potreb državljanov, oziroma kot to opredeljuje stara kitajska modrost, ki pravi: *Če ne veš kam greš, potem vse poti vodijo tja*. Posledično lahko ugotavljamo naprej in sicer, če ne merimo rezultatov, kako lahko potem ločimo uspeh od neuspeha, in če to ni mogoče, potem ne moremo uspeha niti nagraditi. Če ne ločimo uspeha od neuspeha, ne moremo niti popraviti oziroma izboljšati svojih dejanj. Na ta način je krog sklenjen, saj ljudje niso motivirani za doseg rezultatov, ki jih niti ne poznajo, oziroma *če od ljudi nič ne pričakujemo, navadno to tudi dobimo*. Merjenje rezultatov pa je pomembno tudi s stališča učenja na pozitivnih / negativnih izkušnjah. Postati učeča se organizacija je dandanes najnaprednejši način organiziranja, upravljanja in vodenja.

V nadaljevanju je predstavljenih pet trditev, ki smo jih v raziskavi uporabili za ugotavljanje stališč višjih upravnih delavcev do omenjene tematike.

V. Rezultati		
21.	Kontrola mora biti usmerjena na procese dela in ne na rezultate dela	1 2 3 4
22.	Pričakovani rezultati dela morajo biti vnaprej jasno opredeljeni	1 2 3 4
23.	Na opredelitev pričakovanih rezultatov dela morajo imeti uporabniki storitev pomemben vpliv	1 2 3 4
24.	Doseženi rezultati dela se morajo vrednotiti na podlagi vnaprej opredeljenih metod	1 2 3 4
25.	Doseganje rezultatov mora biti dodatno nagrajeno	1 2 3 4

Uporabniki

Kakovost in uspešnost državne uprave določajo le uporabniki njenih storitev / izdelkov. V večini primerov je najtežje uporabnika identificirati. Državni uradniki svoje napore usmerjajo k uresničevanju potreb zakonodajalcev, različnih inšpekcijskih služb, nadrejenih in drugih formalnih oblik kontrole in le v manjši meri skrbijo za zadovoljstvo svojih strank. Praksa je namreč taka, da so državni uradniki finančno neodvisni od svojih strank, torej tudi niso zainteresirani za izpolnjevanje njihovih potreb. Storitve, ki jih zagotavljajo, so opredeljene s strani nadrejenih in niso odraz neposredno izraženih potreb. Stranke morajo postati najpomembnejši element organizacije, uresničevanje njihovih potreb in zahtev pa najpomembnejša naloga. Tak način dela pa zahteva nenehno preverjanje kakovosti storitev in posameznih procesov kot so opredeljevanje poslanstva in ciljev, upravljanja in vodenja procesov zagotavljanja / izvajanja storitev, različnih tehnoloških procesov, kadrovske politike in marketinga storitev. Vključitev strank v sistem delovanja državne uprave ima več prednosti, in sicer zagotavlja in prisili izvajalca storitev, da je odgovoren za kvaliteto, depolitizira strokovne odločitve, podpira inovacije in omogoča strankam prosto izbiro izvajalca, kar posledično spodbuja konkurenco. Le-ta pa je možna, v kolikor je vsem strankam posredovana informacija o kvaliteti, kvantiteti in vsaj še o cenovni komponenti določene storitve. Stranke nočejo več univerzalnih storitev po načelu *'one fits - all fits'*, ampak jih je potrebno razumeti kot različne interesne skupine ljudi, ki potrebujejo njim prilagojeno storitev. Najbolj vsesplošno znana izjava nerazumevanja pomembnosti potreb in zahtev strank je vsekakor stavek, ki ga je izjavil Henry Ford: *'You can buy a car in any color, as long as it is black'*.

V nadaljevanju je predstavljenih pet trditev, ki smo jih v raziskavi uporabili za ugotavljanje stališč višjih upravnih delavcev do omenjene tematike.

VI. Uporabniki			
26.	Delo z uporabniki storitev mora biti sistematično organizirano na nivoju celotne državne uprave	1	2 3 4
27.	Ugotavljanje potreb uporabnikov storitev mora temeljiti na podlagi vnaprej opredeljenih metod	1	2 3 4
28.	Storitve morajo biti prilagojene potrebam posameznika / skupine	1	2 3 4
29.	Uporabniki storitev morajo imeti vpliv na vrednotenje doseženih rezultatov	1	2 3 4
30.	Zadovoljstvo uporabnikov storitev mora predstavljati merilo uspešnosti dela zaposlenih v državni upravi	1	2 3 4

Denar

Delovanje državne uprave po načelu proračunske logike vzpodbuja državne uradnike k neracionalni porabi finančnih sredstev. Potrošiti načrtovana sredstva v tekočem proračunskem letu je ena izmed glavnih nalog vodstvene strukture, kar je v popolnem nasprotju z načeli varčevanja v privatnem sektorju. V kolikor se načrtovana sredstva ne potrošijo, se navadno za to isto neporabljeno vsoto zmanjša višina proračuna v naslednjem letu. Ker je finančno poslovanje v državni upravi popolnoma centralizirano v okviru ministrstva za finance, le redki državni uradnik izven omenjenega Ministrstva skrbi za ustrezne prihodke. Skoraj nemogoče pa je najti organizacijsko enoto v okviru državne uprave, katere glavna skrb je zagotavljati dobiček svojega delovanja. Dobiček vsekakor ni velikokrat izrečena beseda, prav nasprotno, težnja po hitrem in zaradi tega tudi večkrat neracionalnem trošenju denarja, je vedenjski vzorec državnega uradnika. Vsekakor pa ustvarjanje dobička v državni upravi ni nemogoče, saj poznamo več učinkovitih metod. Zavora podjetniške miselnosti niso metodologije, metode, tehnologija ali tehnike delovanja, ampak način mišljenja, ki je posledica dolgoletne tradicije in splošne organizacijske kulture državnih uradnikov. Ne glede na način izvajanja storitev, je vsekakor potrebno vzpostaviti sistem, v katerem državljani za storitve oziroma izdelke plačajo določeno velikost pristojbine, ki je varčevalno usmerjena. V nasprotnem primeru potrošnja presega nivo potrebe. Ključ uspeha finančnega poslovanja v državni upravi leži predvsem v pristojnosti in odgovornosti ravnanja s finančnimi sredstvi. Če vodstvene strukture namreč nimajo možnosti razpolagati s sredstvi, ki so rezultat njihovega uspešnega delovanja, kako lahko pričakujemo njihovo motiviranost za ustvarjanje dobička? Identificirati in opredeliti resnične stroške storitev pa je predpogoj za odločanje v zvezi z upravljanjem in vodenjem vseh potrebnih resursov.

V nadaljevanju je predstavljenih pet trditev, ki smo jih v raziskavi uporabili za ugotavljanje stališč višjih upravnih delavcev do omenjene tematike.

VII. Denar		
31.	Višina proračunskih sredstev mora biti določena sorazmerno glede na rezultate dela v predhodnem proračunskem obdobju	1 2 3 4
32.	Zagotavljanje storitev državne uprave mora biti finančno izvedljivo	1 2 3 4
33.	Racionalna in smotrna poraba finančnih sredstev mora predstavljati izbirni kriterij pri zagotavljanju storitev	1 2 3 4
34.	Prihodek, ki ga ustvarjajo organizacijske enote državne uprave, ne sme predstavljati merila uspešnosti njihovega dela	1 2 3 4
35.	Za vsako storitev državne uprave je potrebno poznati dejansko višino stroškov	1 2 3 4

Preventiva

Delovanje državne uprave je usmerjeno k zagotavljanju storitev oziroma izdelkov po načelu *'delati čim manj napak'*. Tak način dela pa ni preventivno usmerjen k odpravljanju vzrokov za določeno stanje, ampak se odpravljajo le posledice. Navadno je državna uprava kljub svoji dolgoročnosti usmerjena k načinu dela, ki ga zahteva trenutna situacija. Reševanje problemov v danem trenutku ima značaj krizne situacije, v kateri se nekontrolirano porabi znatno več resursov kot je to potrebno. Preventivno ravnanje je v današnjem turbulentnem in globalnem okolju pravzaprav nujen pogoj za obstoj organizacije v privatnem sektorju, nikakor pa to ne drži za državno upravo. Vizija in poslanstvo morata biti prisotna že v odločitvah, ki jih sprejemamo danes, oziroma se moramo ravnati po sloganu *'pametni ljudje rešujejo probleme, geniji se jih izogibajo'*. Izogibanje problemom je možno le v primeru, ko pristopimo k analitičnem vrednotenju različnih možnih scenarijev prihodnosti s pomočjo dolgoročnega strateškega načrtovanja. Strateško načrtovanje pa samo po sebi vsekakor ne more zagotoviti pravilne odločitve, ampak le omogoča organizaciji identificirati morebitne probleme in nakazati možne rešitve. Strateško načrtovanje spreminja ustaljeni način mišljenja in delovanja, ki dandanes v državni upravi temelji v glavnem na intuiciji. Njegov namen je omogočiti analitičen pristop, predstavlja antitezo političnega načina mišljenja, ki onemogoča tako preventivno delovanje kot tudi delovanje, usmerjeno v prihodnost. Za prehod iz delovanja na podlagi intuicije v delovanje na podlagi strateškega načrtovanja imamo na voljo več metod kot npr. večleten proračun, medsektorski proračun, aktivno vlogo lokalne skupnosti, poenostavitev računovodskega sistema....

V nadaljevanju je predstavljenih pet trditev, ki smo jih v raziskavi uporabili za ugotavljanje stališč višjih upravnih delavcev do omenjene tematike.

VIII. Preventiva		
36.	Za storitve, ki jih izvajamo v državni upravi, moramo imeti pisno opredeljen sistem spremljanja kvalitete	1 2 3 4
37.	Način dela v državni upravi mora sloneti na intuiciji zaposlenih	1 2 3 4
38.	Sodelovanje med posameznimi subjekti državne uprave je kritično pomembno za uspešno delo	1 2 3 4
39.	Vse pomembne odločitve v zvezi z delom morajo biti sprejete s sodelovanjem vseh sodelujočih	1 2 3 4
40.	Za svoje delo morajo zaposleni v državni upravi imeti pisno opredeljene dolgoročne prioritete	1 2 3 4

Decentralizacija

Centralizacija omogoča jasno razvidno strukturo pristojnosti, odgovornosti in pretoka informacij oziroma ukazov. Slednje je bilo glavni razlog za centralizacijo s številno hierarhično strukturo. Današnji hiter in nesluten razvoj informacijske tehnologije pa omogoča spremembe v vodenju in kontroli ljudi, tako da se načini organiziranosti lahko bistveno spreminjajo. Nenazadnje se pojavlja tudi težnja po demokratičnosti delovanja in vključevanju posameznika v odločitvene procese. Prenos pooblastil na nižje hierarhične nivoje, dostopnost informacij, samozavedanje ljudi, stopnja izobrazbe, globalizacija poslovanja, zahteve po hitrosti odzivanja in prilagajanja ter nenazadnje večanje pomena in vrednosti ljudi vsekakor pripomorejo k decentralizaciji oblasti. Določiti pravo razmerje med decentralizacijo nalog, pristojnosti in odgovornosti ter centralizacijo kontrole izvajanja kakovosti in količine storitev predstavlja vsaj za sedaj še nerešen primer delovanja državne uprave. Različni organizacijski in menedžerski pristopi za reševanje omenjenih dilem, ki so navadno uspešni v privatnem sektorju, imajo le omejeno uporabnost in uspešnost v državni upravi. Vzrok je vsekakor v različni naravi in pomenu delovanja privatnega in javnega sektorja. Vsekakor pa je potrebno iskati rešitve v soupravljanju managerjev in uradnikov, v decentralizaciji odločanja in prenašanja pristojnosti na lokalne skupnosti, teamskem delu, spodbujanju inovativnosti ter nenazadnje posvečanju vse večje pozornosti človeku kot najpomembnejšemu resursu. Z uvajanjem decentralizacije se, glede na klasično organizacijo državne uprave, pojavlja dvom o učinkoviti kontroli dela. Kontrola dela se v decentralizaciji ne zmanjša, ampak se spremeni. Regulativo postopkov zamenja poslanstvo, organizacijska kultura, skupne vrednote in uresničevanje planiranih rezultatov. Velja splošno načelo, da ljudje vlagajo v delo, za katerega so tudi odgovorni, bistveno več napora, kot pa v delo, v katerem so samo izvajalci določenih aktivnosti.

V nadaljevanju je predstavljenih pet trditev, ki smo jih v raziskavi uporabili za ugotavljanje stališč višjih upravnih delavcev do omenjene tematike.

IX. Decentralizacija

41.	Številni hierarhični nivoji delovnih mest v državni upravi povečujejo nepreglednost in izmikanje osebne odgovornosti zaposlenih	1 2 3 4
42.	Pri razpolaganju s finančnimi sredstvi morajo vodje organizacijskih enot imeti popolno samostojnost	1 2 3 4
43.	Teamsko delo predstavlja najprimernejši način dela v državni upravi	1 2 3 4
44.	Država mora pristojnosti in odgovornosti za zagotavljanje storitev prenašati na lokalne skupnosti	1 2 3 4
45.	Zaposleni, ki so v stalnem stiku z uporabniki storitev, morajo biti vključeni v odločanje o pomembnih zadevah	1 2 3 4

Tržišče

Potrebno je razumeti in doumeti, da ni naloga državne uprave izvajanje storitev, ampak le zagotavljanje teh istih storitev z usmerjanjem oziroma upravljanjem izvajalcev. Za vse nastale težave in naloge povezane z globalizacijo, socialnim in zdravstvenim zavarovanjem, okoljevarstvenimi problemi, evropskimi asociacijskimi težnjami itd., je nerealno pričakovati rešitve izključno samo s strani države. Državna uprava ima na razpolago premalo resursov za rešitev omenjenih težav oziroma nalog. Vzpostavitev tržnih načel delovanja za doseg družbenih ciljev lahko predstavlja uspešen način intervencije države za vzpostavitev sistema zagotavljanja storitev. V ta namen moramo zagotoviti vse potrebne elemente delovanja trga kot so: preskrba, zahteva, dostopnost, informacije, regulativa in odgovornost. Torej je morebitni očitak, da država s svojo regulativo uničuje prosti trg, neumesten. Aktivno vladanje, vendar brez birokratske vlade, je klasična metoda uporabe družbenih vzvodov za prestrukturiranje privatnega trga, da bi dosegli skupne družbene cilje. Pri vzpostavljanju tržnih načel delovanja pa ne smemo pozabiti na načelo enakosti oziroma enakopravnosti vseh državljanov za koriščenje storitev, ne glede na njihov socialni in družbeni položaj. Skrb za tiste, ki niso sposobni ali ne morejo delovati v tržnem okolju, je glavna naloga prestrukturiranja državne uprave k tržnim mehanizmom delovanja.

V nadaljevanju je predstavljenih pet trditev, ki smo jih v raziskavi uporabili za ugotavljanje stališč višjih upravnih delavcev do omenjene tematike.

X. Tržišče

46.	Zagotavljanje storitev državne uprave mora temeljiti na vnaprej dogovorjenih programih dela	1 2 3 4
47.	V kolikor bi storitve zagotavljali na trgu, bi morali način dela zaposlenih v državni upravi bistveno spremeniti	1 2 3 4
48.	Način dela v državni upravi mora biti usmerjen k zagotavljanju sredstev za lastno delovanje	1 2 3 4
49.	Cena storitev, ki jih zagotavlja državna uprava, mora biti administrativno določena	1 2 3 4
50.	Za storitve, ki jih zagotavlja državna uprava, mora veljati tržni način dela	1 2 3 4

Indikativni rezultati in ugotovitve v zvezi z ugotavljanjem pripravljenosti državnih uradnikov za reformo državne uprave²

Čeprav je raziskava obsegala test normalne porazdelitve spremenljivk, izračun aritmetičnih sredin, ponderiranih aritmetičnih sredin, varianc, standardnih deviacij, korelacij, faktorsko analizo (s Kaiser-Meyer-Olkinovem testom), HI kvadrat test (s kontingenčnimi tabelami dimenzije 2*2), bomo na tem mestu predstavili le nekaj splošnih ugotovitev³.

Aritmetične sredine desetih skupin, ki opredeljujejo stališča anketirancev do načina dela v državni upravi, dosežejo vrednosti kot kaže spodnja tabela (Tabela 1). Ker smo upoštevali število prispelih odgovorov za posamezne skupine spremenljivk, lahko govorimo o ponderirani oziroma tehtani aritmetični sredini.

Tabela 1: Ponderirana aritmetična sredina skupin spremenljivk, ki opredeljujejo način dela v državni upravi⁴

<i>Skupina</i>	<i>Ponderirana Arit. sredina</i>
Usmerjanje	2,95
Avtonomnost	3,24
Konkurenca	3,09
Poslanstvo	3,26
Rezultati	3,29
Uporabniki	3,37
Denar	3,08
Preventiva	3,17
Decentralizacija	3,22
Tržišče	3,20
Σ	3,19

Med vsemi 50 trditvami je najbolj negativno vrednotena trditev: 'Način dela v državni upravi mora biti usmerjen k zagotavljanju sredstev za lastno delovanje', medtem ko je najbolj pozitivno vrednotena trditev: 'Strokovne odločitve ne smejo biti pod vplivom politike'. Poseganje politike v strokovno delo višjih upravnih delavcev je potrebno razumeti kot nevarnost avtonomnosti njihovega dela, zato je tudi enotnost njihovega mnenja pričakovano velika in razumljiva - standardna

² Podrobnejši rezultati: Bojan Stanonik: *Možnosti in ovire za uvajanje načel novega upravljanja javnega sektorja v ministruvu za okolje in prostor; magistrsko delo, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, 1998*

³ *Praktični del raziskave je obsegal zbiranje in obdelavo 209 vrnjenih vprašalnikov; pri katerem je en vprašalnik vseboval 60 trditvev in 10 vprašanj (kar teoretično pomeni zbiranje in obdelavo 359 mnenj posameznika, oziroma skupno 75.031 mnenj)*

⁴ *1-ne strinjam se, 2-deloma se ne strinjam, 3-deloma se strinjam, 4-strinjam se*

deviacija odgovorov ($SD=0,38$) je namreč najmanjša med vsemi trditvami. Nasprotno pa je največja vrednost standardne deviacije ($SD=1,10$) in s tem raznolikost stališč anketirancev, dosežena pri trditvi: 'Operativno izvajanje storitev moramo v največji možni meri prepustiti privatnemu sektorju' in v že omenjeni trditvi: 'Način dela v državni upravi mora biti usmerjen k zagotavljanju sredstev za lastno delovanje'. Očitno anketiranci pri omenjenih trditvah nimajo enotnega mnenja, vendar velja opozoriti, da povprečna vrednost doseže negativno vrednost. Negativno povprečno stališče anketirancev do omenjenih pomembnih načel vsekakor ni razveseljujoče, vendar nam po drugi strani daje dodatno upanje velika standardna deviacija. To namreč pomeni, da moramo vložiti dodaten napor za osveščanje in informiranje ljudi, v kolikor želimo, da bomo širili krog zagovornikov podjetizacije državne uprave.

Nenazadnje naj podamo tudi nekaj najbolj odmevnih ugotovitev v zvezi z rezultati ankete glede načina dela v državni upravi, ki so predstavljene po posameznih skupinah:

USMERJANJE

večina anketirancev meni, da je način dela državne uprave potrebno kar najbolj prilagoditi podjetniškemu načelom delovanja,

AVTONOMNOST

anketiranci imajo glede strogega ločevanja politične in strokovne vloge zelo enotno mnenje,

KONKURENCA

anketiranci menijo, da uvajanje konkurence v državno upravo pripomore k večji učinkovitosti dela,

POSLANSTVO

anketiranci v splošnem menijo, da mora biti delo v državni upravi natančno opredeljeno z zakoni, podzakonskimi akti in pravilniki,

REZULTATI

predvsem anketiranci, ki imajo več let delovne dobe v privatnem sektorju, menijo, da mora biti kontrola usmerjena na rezultate in ne na procese dela,

UPORABNIKI

anketiranci se zavedajo, da niso sami sebi namen in da morajo upoštevati zahteve uporabnikov,

DENAR

anketiranci menijo, da finančni uspešnosti organizacij državne uprave ni potrebno posvečati veliko pozornost,

PREVENTIVA

zelo majhen odstotek anketirancev (predvsem tistih, ki imajo bogate izkušnje v privatnem sektorju) je naklonjen uporabi intuicije pri svojem delu,

DECENTRALIZACIJA

anketiranci so v splošnem naklonjeni decentralizaciji, predvsem pri sprejemanju odločitev, za katero naj velja načelo delegiranja odgovornosti,

TRŽIŠČE

anketiranci izražajo močno strinjanje s trditvijo, da naj bo cena storitev, ki jih zagotavlja državna uprava, administrativno določena.

Velja opozoriti, da so si nekatera stališča nasprotna, in sicer predvsem tista, ki so povezana s podjetizacijo državne uprave in tista, ki zagovarjajo njeno birokratizacijo.

Zaključek

Kriza obstoječega sistema državne uprave zahteva uvajanje načel delovanja 'Novega upravljanja javnega sektorja', katerega bistvo tiči v prepričanju, da je potrebno in možno v delovanje državne uprave uvesti omejena načela in pozitivne izkušnje menedžmenta privatnega sektorja. Reformno uvajanje sodobnih menedžerskih načel delovanja, značilnih za organizacije privatnega sektorja, pa samo po sebi še ni zadostno zagotovilo za pozitivno in predvsem trajno spremembo državne uprave. Ta mora postati način življenja in mišljenja državnih uradnikov ter del stalnega procesa vseobsegajočega izboljšanja državne uprave. To gibanje imenujemo 'Ponovno odkrivanje poslanstva in funkcije državne uprave', katerega načela so: usmerjanje / upravljanje, avtonomnost, konkurenca, poslanstvo, rezultati, stranke, denar, preventiva, decentralizacija in tržišče. Omenjenih deset načel delovanja državne uprave predstavlja močno konceptualno orodje za spreminjanje načina delovanja. Tem načelom pa morajo slediti operativni napotki za njihovo uresničitev. To pa je možno le, če razumemo bistvo reformnih naporov in vzrokov za nastalo situacijo. Nemški izrek *'kapiieren nicht kopieren'* (potrebno je razumeti in ne le posnemati) najbolje opisuje potreben način dela pri uvajanju sprememb. Odgovornost za uveljavitev sprememb leži na vseh nas, posebno pa še na državnih uradnikih. Reformni procesi so navadno dolgotrajni in predvsem izredno zahtevni, kar nas vodi k ugotovitvi, da so prav zaradi tega potrebne hitre, a premišljene poteze oziroma *'pri uveljavljanju reform potrebujemo manj okroglih miz in več robatih odločitev'*.

LITERATURA

- Blaier, V. E., March G. J., Saetren, H. (1994): *Implementation and Ambiguity; Public Sector Management, Theory, Critique and Practice*, Edited by David McKeivitt and Alan Lawton, Sage Publications, str. 160-171;
- Bonwitt, B. (1996): *Reforma državne uprave, Medresorsko posvetovanje o preobrazbi slovenske javne uprave v luči približevanja Evropski skupnosti*, Javna uprava, št. 3, letnik 32, Ljubljana, str. 399-405;
- Brejc, M.(1997): *Slovenska javna uprava ob koncu tisočletja*, Javna uprava, št. 4, letnik 33, Ljubljana, str. 619-638;
- Caudle, S.(1997): *Reengineering for Results-Six Critical Success Factors*, Alliance for Redesigning Government, National Academy of Public Administration;
- Flynn, N., Strehl, F. (1996): *Introduction, Public sector management in Europe*, Prentice Hall, str. 1-22;
- Hammer, M., Champy, J. (1996): *Reengineering the Corporation, A Manifesto for Business Revolution*; Nicholas Brealey Publishing;

- Lane, J.E. (1995): *The Public Sector, Concepts, Models and Approaches*, Sage Publications;
- Osborne, D., Gaebler, T. (1994): *Reinventing Government; How the Entrepreneurial Spirit is transforming the Public Sector*, Addison-Wesley Publishing Company Inc.;
- Rakočević, S., Bekeš, P. (1994): *Državna uprava, vloga, položaj, organizacija, delovanje*; ČZ Uradni list Republike Slovenije;
- Rus, V. (1989): *Strateški vidiki inovativne politike, Inovativno podjetje, II.dopolnjena izdaja*, Gospodarska založba, Ljubljana, str. 41-54;
- Rus, V. (1994): *Management v neprofitnih organizacijah*; Management: Stane Možina (urednik), Bogdan Kavčič, Mitja Tavčar, Danijel Pučko, Štefan Ivanko, Bogdan Lipičnik, Jože Gričar, Leon Repovž, Andrej Vizjak, Aleš Vahčič, Veljko Rus, Rado Bohinc, Didakta, Ljubljana, str. 938-972;
- Rus, V. (1997): *Politika privatizacije družbenih dejavnosti, Neprofitni management*, letnik 1, številka 1, Ljubljana, priloga, str. 3-7;
- Schneider, T. (1997): *Reinventing the Workplace I: What*, Restructuring Associates Inc., Washington, D.C.;
- Stepp, R. J. (1997): *Reinventing the Workplace II: How to*, Restructuring Associates Inc., Washington, D.C.;
- Trpin, G. (1995): *Rast uprave – patološki pojav ali objektivna nujnost*, Javna uprava, št. 3, letnik 31, Ljubljana, str. 311-325;
- Wright, V. (1997): *The Paradoxes of Administrative Reform, Public Management and Administrative Reform in Western Europe*, Edited by J.M.Kickert, Edward Elgar Publishing Limited, str. 7-15;

REFORMA SLOVENSKE JAVNE UPRAVE - INTERESNA ANALIZA MED JAVNIMI USLUŽBENCI V DRŽAVNI UPRAVI

Povzetek. Zaradi približevanja Evropski uniji in zahtev upravnega okolja po večji učinkovitosti javne uprave in boljši kakovosti javnih storitev, smo se po zgledu svetovnih trendov reforme javnega sektorja lotili tudi v Sloveniji. Za uspešno uvajanje podjetniških konceptov dela v upravo, iz česar izhaja slovenska reforma, pa je nujno poznavanje in sprejemanje teh idej s strani javnih uslužbencev. Na izbranem ministrstvu kot vzorcu centralne oblasti in na upravnih enotah kot lokalni ravni državne uprave sta bili zato izvedeni raziskavi o ugotavljanju mnenj višjih upravnih delavcev do načel omenjenih reformnih procesov. **Ključni pojmi:** novo upravljanje javnega sektorja (ang. *New Public Management*), ponovno odkrivanje poslanstva in funkcije državne uprave (ang. *Reinventing Government*), reforma javne uprave, Slovenija

Uvod

S spreminjanjem družbenega okolja se spreminja tudi vloga javne uprave. Javna uprava se mora kot ključni družbeni podsistem zahtevam in spremembam iz okolja ustrezno prilagajati, zato se mora tako kot vsaka organizacija nenehno spreminjati. V Sloveniji je potrebno, glede na svetovne trende in posebnosti mlade, samostojne države v prehodu, reformne sile osredotočiti predvsem na: (1) povečanje učinkovitosti obstoječih upravnih sistemov na vseh ravneh zaradi zagotavljanja boljše podpore implementaciji postavljenega pravnega reda, (2) vzpostavitev nekaterih novih upravnih institucij, ki morajo podpirati spremembe v pravnem in političnem sistemu in brez katerih ni mogoče učinkovito delovanje države v novih pogojih in (3) vključevanje Slovenije v širše mednarodne integracije (Dujčić, 1997: 211). Zaradi splošnih razlogov, ki narekujejo reforme v javni upravi, in posebnih tranzicijskih in integrativnih procesov v Sloveniji, se je v letu 1995 začela pripravljati Bela knjiga. Gre za dokument dolgoročne strategije z reformnimi cilji in aktivnostmi na področju strukturalnih in funkcionalnih sprememb javne uprave. Strategijo preobrazbe slovenske javne uprave je Vlada Republike Slovenije potrdila novembra 1997.

*Mag. Polona Kovač, Ministrstvo za notranje zadeve, Upravna akademija, Ljubljana.

*Mag. Bojan Stanonik, Ministrstvo za okolje in prostor, Ljubljana.

Pred uveljavitvijo strateških sprememb v upravnem sistemu moramo upoštevati izsledke petih analiz (Trpin, 1998: 252): normativne (vpliv sprememb na druge dele upravnega sistema in predvidljive posledice), institucionalne, socialne (vpliv sprememb na splošni družbeni razvoj), stroškovne in interesne. Poleg raziskav objektivnega tipa, je potrebno izvesti tudi interesno analizo za ugotavljanje stopnje dejanske podpore ciljnih javnosti za določene spremembe. Med drugimi projekti smo v okviru izvajanja reforme slovenske javne uprave v letih 1997 in 1998 izvedli anketo o možnostih in ovirah za uvajanje podjetniških konceptov v slovensko upravo med javnimi uslužbenci na centralni in lokalni ravni državne uprave.

Raziskava o možnostih in ovirah za uvajanje podjetniških konceptov v slovensko državno upravo

Namen in izvedba raziskave

Koncepti novega upravljanja javnega sektorja (ang. New Public Management, NPM) se danes štejejo za optimalni odgovor na zahteve upravnega okolja po večji učinkovitosti in demokratičnosti uprave in so ideološka podlaga vseh modernih reform, tudi slovenske. Načela novega upravljanja javnega sektorja na splošno med javnimi uslužbenci niso poznane, kaj šele sistemsko uporabljane v praksi. Predstavljajo namreč visoko stopnjo zahtevnosti za nosilce sprememb, ker pomenijo obvladovanje interdisciplinarnih znanj, saj gre za povezavo politologije, prava, sociologije, upravljanja in ekonomije. Potrebe po reformi so v Sloveniji še izrazitejše kot v svetu zaradi posebnosti našega položaja kot države na prehodu iz socialističnega v postkapitalistični sistem in integracijskih evropskih procesov. Pogoj za spremembo upravljanja je neke vrste krizna situacija. Prvi korak k spremembi paradigme upravljanja javne uprave je raziskava o trenutnem stanju in oblikovanje priporočil za v bodoče.

Namen raziskave je bil ugotoviti mnenja višjih upravnih delavcev na ministrstvu in upravnih enotah o stopnji kritičnosti sedanjega upravljanja in o možnostih uvajanja oziroma uveljavljanja podjetniških konceptov. Temeljni cilj je torej ugotoviti, katerim konceptom javnega upravljanja javnega sektorja so državni uradniki naklonjeni, katerim pa manj oziroma sploh ne. Gre za identifikacijo subjektivnih mnenj, ne pa dejansko ugotavljanje funkcionalne in strukturalne pripravljenosti državne uprave na spreminjanje upravljavskih vzorcev. Rezultati raziskave so večinoma predstavljeni v sumarni obliki tako za ministrstvo kot za upravne enote¹.

Opredelitev konceptov novega upravljanja javnega sektorja je s teoretičnega in praktičnega vidika neenotna, zato se zdi smiselno zaradi doslednosti obravnave, da smo se naslonili na enega izmed uveljavljenih modelov. Program *Reinventing Government* - ReGo (ponovno odkrivanje poslanstva in funkcije državne uprave)

¹ Podrobnejši rezultati raziskave v Kovač, P. (1999): *Podjetniški koncepti v javni upravi - primer upravnih enot*, magistrsko delo, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana in v Stanonik, B. (1998): *Možnosti in ovire za uvajanje načel novega upravljanja javnega sektorja v ministrstvu za okolje in prostor*, magistrsko delo, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

Osborna in Gaeblerja (ZDA, 1992) različna načela vključuje celovito in medsebojno konsistentno. Upošteva ekonomske in sociološke dejavnike in pomeni povezano teoretične obdelave in praktičnih izkušenj. V opredelitvi posameznih podjetniških konceptov v raziskavi je zato razvidna struktura desetih načel ReGo: usmerjanje, usmerjenost k uporabnikom, poslanstvo in strateško upravljanje, učinkovitost in uspešnost z naravnostjo k rezultatom, ekonomičnost, avtonomnost, decentralizacija, konkurenčnost, preventivno delovanje in tržišče.

Vprašalnik je vseboval 70 vprašanj, razdeljene v štiri dele: splošni socio-demografski podatki, način dela, organizacija in organiziranost dela in odprto vprašanje. Prvi del – uvodna vprašanja se nanašajo na hierarhičen položaj anketiranca, starost, število let delovne dobe v privatnem sektorju in upravi ter na mestu višjega upravnega delavca. V drugem delu so anketiranci pretežno odgovarjali, v kolikšni meri se strinjajo s podanimi trditvami v 4-mestni Likertovi skali, ki respondente zaradi parnega števila možnosti odgovorov sili k natančnejši, ne toliko nevtralni opredelitvi (60 od 70 trditev). V tretjem delu so vprašanja metodološko oblikovana kot navedek petih dejavnikov, ki so jih morali respondenti razvrstiti po pomembnosti. Četrti del vsebuje t.i. odprto vprašanje, pri katerem so imeli anketiranci možnost podati stališča in mnenja, ki jih vprašalnik ni zajel.

Raziskava je bila izvedena v dveh delih. Na osrednji ravni državne uprave, to je na izbranem ministrstvu, so bili višji upravni delavci anketirani jeseni 1997. Enak vprašalnik je bil podlaga tudi anketi na upravnih enotah, ki smo jo izpeljali jeseni 1998. Z optimalnim približanjem statističnih kazalcev, kot sta hierarhični položaj anketiranih (višji upravni delavci) in velikost ciljne skupine (ministrstvo 440, upravne enote 475 naslovnikov), je omogočena statistično verodostojna primerjava med rezultati obeh delov raziskave. Odzivnost na anketo je bila na osrednji in na lokalni ravni zadovoljiva – na ministrstvu 48% in na upravnih enotah 64%. Najvišjo hierarhično raven zaseda skoraj tretjina respondentov, najvišji dve pa več kot dve tretjini vprašanih. To pomeni, da so stališča anketiranih resničen odraz miselnosti vodstvenega kadra. V povprečju je anketiravec hierarhično na nivoju izvajanja operativnih vodstvenih nalog, star okoli štirideset let, z največ tremi leti delovnih izkušenj v zasebnem sektorju, a z vsaj petletno delovno dobo v upravi.

Stopnja strinjanja s posameznimi trditvami in tudi celostnimi koncepti ReGo/NPM ni povsod na isti višini, zato lahko nekaterim idejam napovemo uspešno implementacijo že danes, medtem ko za druge velja, da svojo aktualnost lahko dosežejo v prihodnjih desetletjih z novo generacijo upravnih delavcev.

Podjetniški koncepti z današnjim potencialom

V splošnem so povprečne vrednosti trditev, ki opredeljujejo način dela v državni upravi, nad 2,5 (43 trditev od petdesetih na upravnih enotah in 44 na ministrstvu, torej 86–88%), kar pomeni, da so anketiranci izrazito nagnjeni k strinjanju s trditvami, torej *pozitivno naravnani k načelom NPM* in njihovemu uvajanju v delo državne uprave.

Po sklopih trditev je mnenje višjih upravnih delavcev različno glede na raven državne uprave, kjer so zaposleni. Tako so na ministrstvu najbolj nagnjeni k uvajanju podjetništva v smislu načel upoštevanja uporabnikov in usmerjenosti v rezul-

tate, na lokalni ravni pa k oblikovanju poslanstva in povečevanju avtonomije. Če pogledamo konkretne številke, je slika naslednja:

Tabela 1: Ponderirane aritmetične sredine sklopov odgovorov na trditve o načinu dela

<i>Sklop</i>	<i>Ponderirana aritmetična sredina na upravnih enotah</i>	<i>Ponderirana aritmetična sredina na ministrstvu</i>
Usmerjanje	2,73	2,95
Avtonomnost	3,24	3,24
Konkurenca	2,97	3,09
Poslanstvo	3,49	3,26
Rezultati	3,07	3,29
Uporabniki	3,13	3,37
Finance	3,31	3,08
Preventiva	2,97	3,17
Decentralizacija	2,72	3,22
Tržišče	2,76	3,20

Visoko mero strinjanja anketiranci izražajo glede na ponderirano aritmetično sredino za sklop poslanstva, kar je pravzaprav v nasprotju s sicer izraženimi mnenji in očitno naravnostjo k zakonitosti in pravilnosti postopkov dela namesto k oblikovanju poslanstva, ciljev in strategije uprave. Enako velja za sklop financ, torej podjetniškemu načinu gospodarjenja tudi v upravi, ki mu glede na druge rezultate anketiranci izrazito nasprotujejo, tu pa ima visoko povprečno vrednost. Morda gre taka notranja protislovja pripisati le delni uporabi skupka podjetniških konceptov. Vsekakor velja poudariti, da se trditve v sklopih poslanstva in financ usmerjajo v (prihodnjo) uvajanje sprememb upravljavskih načel, ne nanašajo pa se na trenutni birokratski model upravljanja.

Najnižjo vrednost dosega sklop, ki se nanaša na decentralizacijo, tesno sledita sklopa usmerjanja in tržišča. A tudi za sklope z nižjimi vrednostmi velja poudariti, da presegajo mejo med negativno in pozitivno stranjo lestvice in se torej anketiranci v povprečju nagibajo prej k strinjanju s trditvami kot obratno.

Med posameznimi trditvami je bila najbolj pozitivno na osrednji in lokalni ravni vrednotena trditev: *Strokovne odločitve ne smejo biti pod vplivom politike*. V obeh raziskavah ima ta trditev tudi najnižje standardno odstopanje, kar kaže na izrazito enotnost mnenj. Poseganje politike v strokovno delo višjih upravnih delavcev ni samo poseganje na njihovo področje dela, torej v njihovo pristojnost in odgovornost, ampak jo je potrebno razumeti tudi kot nevarnost za avtonomnost njihovega dela. Govorimo lahko torej o močnem vplivu politike na celotno upravno delo, ki pa se mu anketiranci kot tipični upravni strokovnjaki načelno in dejansko upirajo. Izrazito pozitivno stališče izražajo anketiranci o potrebnih avto-

nomiji pri sprejemanju odločitev verjetno tudi zaradi centralizma slovenske državne uprave.

Naslednja najvišje ovrednotena trditev je prav tako na obeh ravneh državne uprave trditev, da *mora biti zagotavljanje storitev državne uprave finančno izvedljivo*. Pod dano trditvijo anketiranci razumejo predvsem proračunsko in od storilnosti neodvisno financiranje, saj v svojem delu vidijo zgolj zadovoljevanje javnega interesa. Tako pojmovanje ustreza tradicionalni birokratski kulturi, katerega posledica in hkrati vzrok je obstoječi tradicionalni vzorec upravljanja.

Gola proklamacija dela v javno dobro uporabnikov glede na njihove kritične poglede na upravo ne zadovoljuje, zato bo v prihodnje potrebno več pozornosti nameniti zahtevam okolja. V tem smislu je pozitivno vrednotenje trditve s tretjo najvišjo aritmetično sredino: *Delo z uporabniki storitev mora biti sistematično organizirano na nivoju celotne državne uprave*. Prilagoditev storitev uporabnikom je velik korak od samozadostnosti uprave k spoštovanju in upoštevanju potreb posameznih uporabnikov. Glede prilagajanja so anketiranci večinoma pozitivnega mnenja (več kot 80%). V javnem sektorju pomeni približevanje potrebam uporabnikov na primer razvoj testiranja potreb in zadovoljstva uporabnikov, njihovo aktivno vključevanje v upravno delo, fleksibilen čas uradnih ur, elektronsko poslovanje ipd.

Z usmerjenostjo v procese se anketiranci večinoma strinjajo, a le v približno 60%. Ostali zaposleni na upravnih enotah verjamejo v *prednost nadzora nad rezultati*. Taka ugotovitev je pozitivna glede na možnost uvajanja načel NPM, ki naravnost k rezultatom postavlja kot pot k večji uspešnosti, čeprav jo nekoliko negirajo odgovori o usmerjenosti uslužbencev k zakonitosti postopkov in torej procesom dela.

Načelo ekonomičnosti (smotrna poraba proračunskih sredstev) je eden temeljev NPM, pri čemer kakovost dela, zakonitost postopkov in sledenje ciljem nikoli ne smejo biti podrejeni finančnim merilom. S tem se strinja približno 90% anketirancev. Glede na večinsko naklonjena mnenja o poznavanju stroškov posameznih storitev, bi bilo možno racionalizacijo stroškovne plati izvajanja storitev izvesti tudi v slovenski državni upravi.

Podjetniški koncepti za novo tisočletje

Najbolj negativno ovrednoten sklop podjetniških načel je, ne glede na raven državne uprave, od koder prihajajo anketiranci, povezan s *prenosom izvajalske funkcije javnih storitev v zasebno sfero*. Splošno nestrinjanje o prenosu operativnega izvajanja na zasebni sektor je za uvajanje celotnega skupka načel NPM sistemsko zaskrbljujoče, saj je razumevanje in s tem sprejemanje usmerjevalne in izvajalske funkcije državne uprave pogoj za uveljavljanje vseh ostalih načel. Vloga državne uprave kot krmarja v čolnu družbenega razvoja je kljub temu za skoraj tri četrtine anketirancev bolj ali manj samoumevna. Zaposleni le v javnem sektorju ostalim družbenim podsistemom priznavajo manj pristojnosti in verjetno s tem tudi odgovornosti za delovanje in razvoj družbe kot celote. Zaposleni z večletnimi izkušnjami v obeh sektorjih pa stremijo k večji enakopravnosti javnega in zasebnega, čeprav je primarna vloga državne uprave še vedno jasno razvidna. Prav pri

trditvi 'Operativno izvajanje storitev moramo v največji možni meri prepustiti privatnemu sektorju' je opaziti tudi največjo razliko med povprečnimi vrednostmi na centralni in lokalni ravni državne uprave (za 0,77 točke). Anketiranci z ministrstva se, kljub relativno nizkim povprečnim vrednostim, s trditvijo pretežno strinjajo, medtem ko so pri anketirancih z upravnih enot na negativni strani lestvice.

Zaradi spoštovanja zakonitosti in hierarhije v upravi, anketiranci trenutno ne glede na nivo, na katerem delajo, predvsem nasprotujejo trditvam v zvezi z uvajanjem *konkurenčnosti, tržnih principov in podjetniškega načina gospodarjenja*. Negativno povprečno stališče anketirancev do omenjenih pomembnih načel NPM/ReGo vsekakor ni razveseljujoče, vendar nam po drugi strani daje upanje precejšnje standardno odstopanje, ki kaže na razpršenost stališč. To namreč pomeni, da moramo vložiti dodaten napor za informiranje ljudi, v kolikor želimo, da bomo širili krog zagovornikov podjetniških konceptov v državni upravi.

V Sloveniji, in sploh na upravnih enotah, pa je morda še prezgodaj za nekatere podjetniške ideje kot so:

- prenos izvajalske funkcije javnih storitev v zasebno sfero, s čimer se anketiranci izrazito ne strinjajo (možen vzrok je nepoznavanje pristojnosti državne uprave v tem primeru, anketirani se namreč verjetno ne zavedajo, da tudi pri prenosu funkcije izvajanja, državna uprava ohrani funkcijo usmerjanja, torej določa pogoje in standarde dela, temeljna načela finančne in kadrovske politike ter opravlja nadzor);

- skeptičen odnos je zaznati tudi pri prenašanju državnih pristojnosti na lokalne skupnosti, tako da ima enotirnost sistema državne uprave in lokalne samouprave večina anketirancev za opcijo, ki za današnji čas v Sloveniji ni realno izvedljiva,
- uvajanje konkurenčnosti se zdi po ugotovitvah ankete za državno upravo izrazito neprimerno, tako znotraj državne uprave kot med javnim in zasebnim sektorjem;

- zaradi posebnega poslanstva javne uprave zaposleni menijo, da način dela v državni upravi ne more biti usmerjen k zagotavljanju sredstev za lastno delovanje in da na sploh tržni način dela za javne storitve ni primeren.

Uspešnost – podporni in zaviralni dejavniki ter kriteriji merjenja

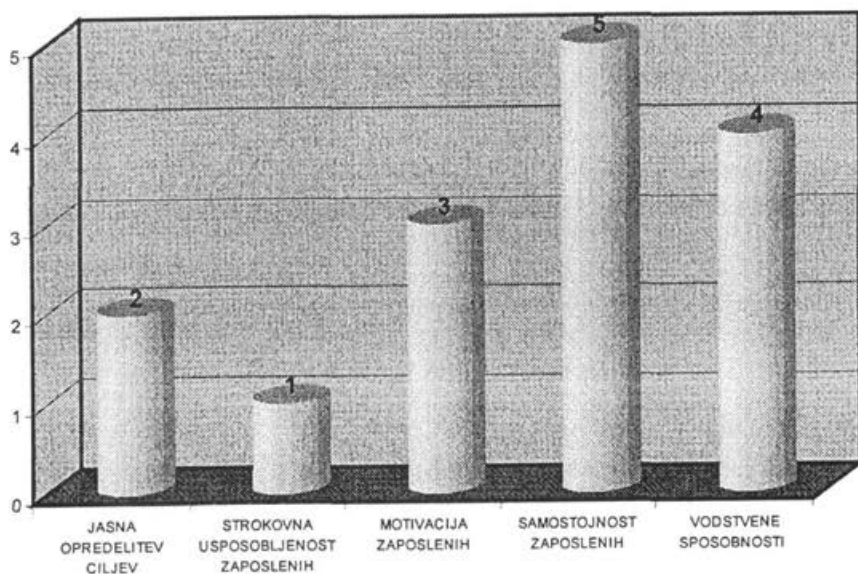
V raziskavi smo posebej izpostavili pojem uspešnosti državne uprave. Ravno opredelitev 'uspešnosti' nas namreč privede do ključnih determinant upravnega dela. Le te pa moramo upoštevati pri vsakem spreminjanju, še posebej pri spreminjanju strateških izhodišč dela.

Za uspešnost dela je bistvena vrsta dejavnikov uspešnosti, zato so anketiranci rangirali podane predloge po pomembnosti glede vpliva na uspešnost državne uprave oziroma glede na to, koliko delo ovirajo. Rangiranje je opravljeno na podlagi kumulativnih frekvenc podanih odgovorov.

Tabela 2: Aritmetična sredina dejavnikov, ki najbolj vplivajo na uspešnost dela v državni upravi

Podporni dejavniki	Rang na upravnih enotah	Rang na ministrstvu	Skupni rang
jasna opredelitev ciljev	3	2	2
strokovna usposobljenost zaposlenih	1	1	1
motivacija zaposlenih za doseganje rezultatov	2	4	3
možnost samostojnega opravljanja dela	5	5	5
vodstvene sposobnosti nadrejenih	4	3	4

Graf 1: Skupni rang dejavnikov, ki najbolj vplivajo na uspešnost dela v državni upravi

Razvidno je povsem, da dajejo anketiranci prednost dejavniku *strokovne usposobljenosti* kot najbolj relevantnemu za uspešnost dela v državni upravi. Rang je še posebej nedvoumen, če upoštevamo frekvenčno tabelo, iz katere je razvidno, da je približno 60% respondentov temu dejavniku namenilo prvo mesto. Enako mnenje izražajo anketiranci pogosto tudi pri odprtem vprašanju, torej dan rezultat ni naključje. Na podlagi te ugotovitve velja v bodoče več pozornosti nameniti *strokovnemu izobraževanju, usposabljanju in izpopolnjevanju zaposlenih v državni upravi*.

Dejavnik jasne opredelitve ciljev bi moral po pričakovanju zasesti prvo mesto. Gledano z vidika uprave kot celote se zdi celostno pomembnejši. V tem kontekstu je smiselno sistemsko opredeliti *vizijo, poslanstvo in cilje* javne in državne uprave. Šele določitev cilja namreč da smisel izbiri poti. Tudi strokovna usposobljenost in motivacija morata biti ciljno usmerjeni, da pokažeta rezultate organizacijske učinkovitosti in uspešnosti. Strokovna usposobljenost zaposlenih je namreč notranja organizacijska komponenta, ki mora slediti opredelitvi dolgoročnih organizacijskih ciljev. Frekvenčna tabela pokaže, da je kljub vsemu približno 20% anketirancev cilje postavilo na prvo mesto. Verjetno pa ravno zaradi zapostavljenosti posameznika večina daje prednost že navedenemu faktorju.

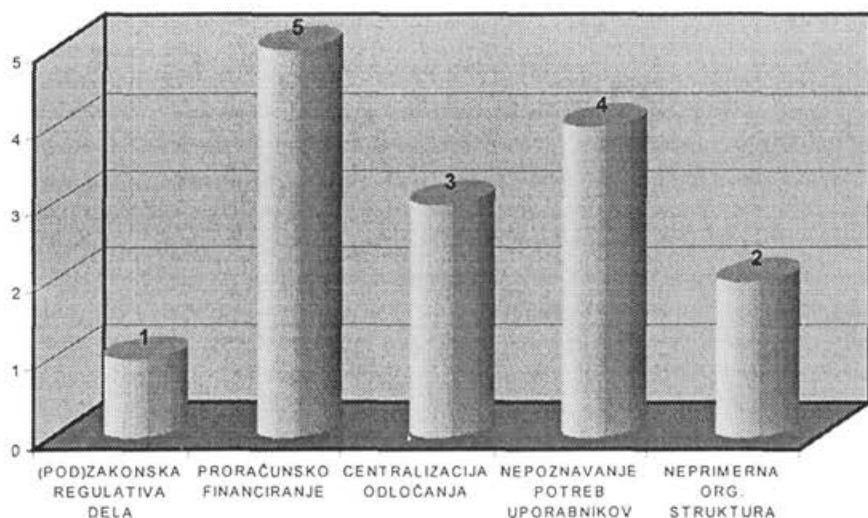
S precejšnjim odmikom sledi dejavnik ustrezne motivacije zaposlenih za doseganje rezultatov, ki je običajno neposredna posledica pozornosti, ki se jo namenja upravljanju človeških virov in oblikovanju organizacijske kulture. Na upravnih enotah je dejavnik ustrezne motivacije zaposlenih za doseganje rezultatov že na drugem mestu (na ministrstvu šele na četrtem). Tak rezultat je običajno neposredna posledica premajhne pozornosti, ki se jo namenja *upravljanju človeških virov* in oblikovanju *organizacijske kulture*. Povečan pomen izobraževanja in usposabljanja bi lahko bistveno dvignil tudi motivacijo, posebej še, če se naporitev na dodatno usposabljanje uporablja kot ukrep nematerialnega nagrajevanja oziroma stimulacije za uspešno delo.

Anketiranci so določali tudi pomembnost dejavnikov, ki ovirajo delo zaposlenih v državni upravi.

Tabela 3: Aritmetična sredina dejavnikov, ki najbolj ovirajo delo zaposlenih v državni upravi

Zaviralni dejavniki	Rang na upravnih enotah	Rang na ministrstvu	Skupni rang
<i>(pod)zakonska regulativa dela</i>	1	2	1
način proračunskega financiranja	4	5	5
centralizacija odločanja	2	3	3
nepoznavanje potreb uporabnikov	5	4	4
<i>neprimerna organizacijska struktura</i>	3	1	2

Graf 2: Skupni rang dejavnikov, ki najbolj ovirajo delo zaposlenih v državni upravi

Anketiranci so med dejavniki, ki moteče vplivajo na (ne)uspešnost državne uprave, uvrstili na prvo mesto *(pod)zakonsko regulativo dela*. Slednje ravno na upravnih enotah zaposleni močno občutijo (36% anketirancev je ta dejavnik postavilo na prvo mesto), saj neurejena *(pod)zakonska regulativa* delo dejansko ovira zlasti v fazi izvrševanja zakonodaje, to je izdaje odločb in sklepov.

Centralizacija odločanja in *neprimerna organizacijska struktura* sta nedvomno medsebojno povezana in zato toliko bolj moteča faktorja. Organizacijsko gledano onemogočata polni potek procesov dela. Neprimerna organizacijska struktura je najpomembnejši dejavnik, ki ovira delo zaposlenih na ministrstvu (tretje mesto na upravnih enotah). Zaradi dnevno moteče organizacijske strukture lokalne državne uprave, kjer se prepletata teritorialni in funkcionalni oziroma resorni princip, bi bilo prej pričakovati, da bodo ravno anketiranci z upravnih enot poudarili pomen neustrezne strukture. Potreba zaposlenih po *avtonomiji* posa-

meznih enot in državnih uslužbencev izvira ravno iz omejujočih dejavnikov obstoječe centralizirane strukture.

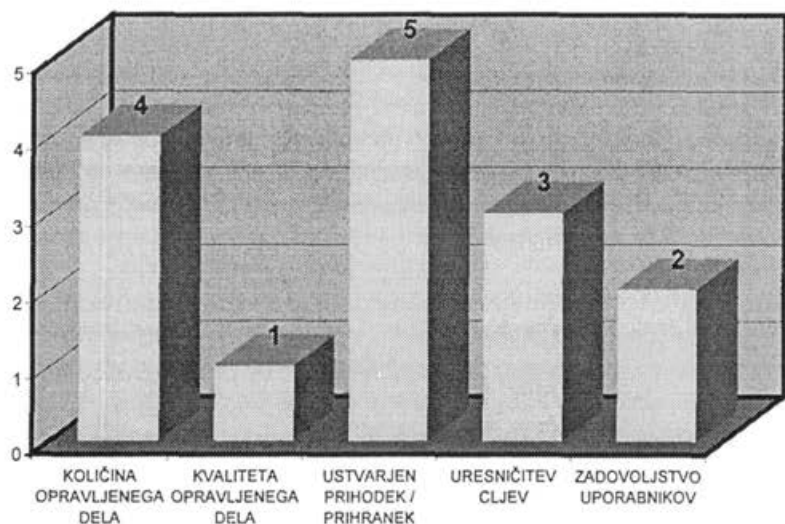
Nekoliko manj delo ovirata dejavnika način proračunskega financiranja in nepoznavanje potreb uporabnikov. Anketiranci očitno menijo, da poznajo potrebe uporabnikov, s čimer pa ne sovпада negativna podoba uprave v javnosti.

Pri rangiranju *kriterijev za presojo uspešnosti uprave* so anketiranci med predlogi večinoma na prvo mesto uvrstili *kvaliteto opravljenega dela*. Ostala merila so razvrščena skoraj ne glede na nivo državne uprave, kjer smo izvedli raziskavo:

Tabela 4: Aritmetična sredina kriterijev za presojo uspešnosti

Kriteriji uspešnosti	Rang na upravnih enotah	Rang na ministrstvu	Skupni rang
količina opravljenega dela	4	4	4
Kakovost opravljenega dela	1	1	1
Ustvarjen prihodek poslovanja oz. prihranek letnega proračuna	5	5	5
Uresničitev zastavljenih ciljev	3	2	3
Zadovoljstvo uporabnikov storitev	2	3	2

Graf 3: Skupni rang kriterijev za presojo uspešnosti

Pojem *kakovosti* dela je lahko razumeti z različnih vidikov, zato si je potrebno ogledati nadaljnjo razvrstitev meril. Na drugem mestu je na ministrstvu (tretji rang na upravnih enotah) uresničitev ciljev in na upravnih enotah kriterij zadovoljstva uporabnikov (tretji rang na osrednji ravni). Nedvomno je torej kvaliteta opredeljena z *izpolnitvijo zadanih ciljev, ki pa v največji meri zadevajo zadovoljiteve uporabnikov*. Žal je takšna proklamacija bolj načelne narave, saj ostali rezultati dokazujejo nasprotno usmeritev anketiranih. Zanimivo je protislovje med visokim rangom kriterija zadovoljstva uporabnikov pri tem vprašanju in precej nizko vrednostjo strinjanja s trditvijo, da naj imajo uporabniki vpliv na vrednotenje doseženih rezultatov. Tako notranje nasprotje relativizira pomen ranga. Zadovoljstvo uporabnikov bo tako verjetno merilo prihodnjega upravljalvskega modela, ne pa sedanjega. A tudi pri bodočem upravljanju bo potrebno odpraviti notranja nasprotja, ki izvirajo iz načelnega nagnjenja in hkratnega praktičnega odpora do povečane vloge uporabnika.

Podani kriteriji uspešnosti upravnih enot in njihova razvrstitev nas vodijo k potrditvi hipoteze o težavnosti merljivosti in merjenja uspešnosti delov uprave. Merila uspešnosti je za javne storitve posebno težko oblikovati in opredeliti, še težje jih je uveljaviti v praksi. Pa vendar je z zavedanjem o pomenu kvalitete in zadovoljevanja uporabnikov za reformo državne uprave med drugim smiselno začeti z *ugotavljanjem kakovosti* upravnega dela, ki je eno izmed temeljnih načel NPM. Pogoj pa so nedvomno določena merila uspešnosti, med katerimi pripisujejo anketirani z obeh nivojev najmanjši pomen ekonomičnosti poslovanja.

Izhodišča za uvajanje podjetniških konceptov dela v upravo

Anketirani vodilni državni uradniki so v povprečju naklonjeni uvajanju podjetništva v državno upravo. Iz pričujočih raziskav izhaja, da je naravnost k podjetniškim načelom upravljanja izrazitejša in bolj dosledna na centralni ravni. Globalno namreč anketirani na ministrstvu sprejemajo vsa načela NPM/ReGo. Hkrati si stališča anketiranih pri podobnih (testnih) trditvah in vprašanjih ne nasprotujejo tako kot pri anketiranih z upravnih enot. Na ministrstvu so anketirani na splošno nagnjeni najbolj k spoštovanju potreb in pričakovanj uporabnikov, ciljni opredelitvi dela in večji usmerjenosti k rezultatom namesto standardne procesne kontrole.

Predvsem na upravnih enotah anketiranci še dvomijo o vnosu konkurence, načela tržnosti in prenosu izvajalske funkcije državne uprave v zasebni sektor ali lokalno samoupravo. Nasprotno, prav na lokalni ravni se bolj navdušujejo nad načeli avtonomije odločanja in upoštevanjem posebnosti dela upravnih enot, kar gre verjetno pripisati splošno znani (pre)veliki centralizaciji slovenske uprave. Iz rezultatov je razbrati tudi zanimivo protislovje pri konceptu usmerjenosti k uporabnikom, kjer se na upravnih enotah zanj na abstraktni ravni zavzemajo, vendar pa testna vprašanja vzbujajo dvom v tako naravnost.

Nagnjenost h konceptom NPM je seveda subjektivna in mora biti za dejansko implementacijo NPM preverjena z objektivnimi merili normativnih pristojnosti in

formalne strukture. Prav tako velja opozoriti, da tako na osrednji kot lokalni ravni državne uprave več kot dve tretjini anketiranih nima nobenih izkušenj v zasebnem sektorju, se pravi, da ocenjujejo nekaj, česar ne poznajo iz prakse. Pa vendar je iz nagnjenosti k idejam NPM razbrati potrebo po spreminjanju tradicionalnega birokratskega vzorca upravljanja javnega sektorja.

Na temelju primerjalne analize razvoja NPM po svetu in predvsem povzemanja mnenj in stališč anketirancev iz slovenske državne uprave, je moč oblikovati kar nekaj priporočil za udejanjanje podjetniških načel v praksi. Med potrebnimi ali želenimi ukrepi so nekateri dolgoročnega in sistemskega značaja, kar nekaj pa je pravzaprav uresničljivih danes in tukaj, tudi znotraj omejenih pristojnosti. Konkretni vodilni upravni delavci bodo s svojo fleksibilnostjo, iniciativnostjo in inovativnostjo pokazali, ali sebe vidijo v vlogi objekta reform ali aktivnih sooblikovalcev sprememb.

Področno je reformne napore smiselno usmeriti v polja zmerne ali celo izrazite naklonjenosti anketirancev oziroma največjega nezadovoljstva. Izrazito pozitivno stališče o potrebni avtonomiji pri sprejemanju odločitev je posledica večkrat omenjenega obstoječega centralizma slovenske državne uprave in vpliva politike na delo strokovnih organov. *Pisno opredeljena vizija razvoja in poslanstva* sta po mnenju pretežnega dela anketirancev dobra podlaga za opravljanje upravnega dela. Moč sprejemanja vizije in poslanstva je namreč v sledenju skupnim ciljem, ki vse delavce povezuje in motivira. Enotni in ciljno usmerjeni zaposleni nujno pomenijo večjo organizacijsko uspešnost. Z zavedanjem o pomenu kakovosti in zadovoljevanja uporabnikov je za reformo državne uprave smiselno začeti med drugim pri *ugotavljanju in ocenjevanju kakovosti*, ki je eno izmed temeljnih načel NPM in pomeni s primerjanjem rezultatov vnos *notranje konkurenčnosti*. Proces je potrebno opredeliti vsebinsko, pa tudi časovno in nivojsko (primerja se lahko le primerljive upravne subjekte). Na temelju izdelanih standardov o obsegu, kakovosti in vrednosti upravnega dela ter z njihovo dosledno kontrolo bi v delo uprave uvedli elemente gospodarnosti in hkratne fleksibilnosti. Tako bi odprli možnosti za bolj *samostojno gospodarjenje* upravnih organov z delom ustvarjenih sredstev (Trpin, 1998: 261–262). V smislu naravnosti k uporabnikom je nujna transparentnost dela, kar anketiranci večinoma odobravajo. Tako mnenje je za uporabnike storitev razveseljujoče, saj javnost in preglednost nad upravnim delom omogočata večji nadzor in odgovornost za delo javnih uslužbencev. Sploh je *prilagoditev storitev uporabnikom* velik korak od samozadostnosti uprave k spoštovanju in upoštevanju potreb uporabnikov. Primeri prilagoditev posameznim uporabnikom ali skupinam so standardizacija postopkov po različnih enotah uprave, se pravi razvoj priporočil glede odnosa zaposlenih do uporabnikov, usposabljanje v smeri prijaznejše uprave, oblikovanje urada za državljane, t.i. one-stop-office, alternativno opravljanje javnih storitev z elektronskim poslovanjem, fleksibilne uradne ure idr. Zaskrbljujoče pa je sedanje pomanjkanje *sodelovanja in koordinacije* na relacijah med deli uprave, še bolj pa med posameznimi instancami (iz ankete razvidna predvsem centralizem in neustrezen odnos resornih ministrstev do UE). V sklopu projektov reforme je treba predvideti, da je medinstitucionalna koordinacija za kakovostno delo bistvena. Za reševanje notra-

njih razmerij v upravi je ključnega pomena *sistem javnih uslužbencev* kot eden izmed načrtovanih projektov reforme slovenske javne uprave. V bodoče je, po mnenju anketirancev, potrebno posebno pozornost nameniti sistemu izobraževanja in usposabljanja.

Trpin in Dujic štejeta med predpostavke za uspešno izvedbo preobrazbe slovenske javne uprave predvsem uravnoteženo in opazno politično podporo, ustrezno implementacijsko strategijo, participacijo širokega kroga nosilcev interesov, ustrezna finančna sredstva in zadosten čas za izvedbo. Z uskladitvijo (političnih) interesov o namenu in ciljih reforme na več ravneh, ima projekt preobrazbe slovenske javne uprave v sebi vikorporirano stalnico, ki mu daje upanje za sistemsko prenovu ne glede na menjavo političnih sil. Pri vsem tem se ne smemo osredotočiti le na spremembe in dopolnitve zakonodaje, spreminjanje formalnih postopkov in struktur ter institucionalnih okvirov, temveč velja pozornost posvetiti tudi promocijski dejavnosti in usposabljanju javnih uslužbencev. Ob upoštevanju strukturalnih (trdih) dimenzij reforme moramo v splošno strategijo vključiti tudi mehka vprašanja, ki zadevajo človeški dejavnik.

Zaključek

Med obravnavanimi načeli NPM/ReGo so anketiranci najbolj naklonjeni načelom, ki zadevajo izboljšanje najbolj izstopajočih problemov državne uprave, kot so vpliv političnih strank na stroko, nefleksibilna organizacijska struktura s centralizacijo odločanja, pomanjkljiva in neskladna regulativa, nesistemske pristop k upravljanju človeških virov, odsotnost gospodarnega poslovanja in za piko na I, tradicionalna samozadostnost državne uprave. Kljub različni stopnji strinjanja z možnostjo uvajanja različnih načel NPM v slovensko državno upravo, moramo poudariti, da so koncepti delovanja podjetniške vlade med seboj tesno povezani in pogojeni drug z drugim. Tako ne moremo govoriti o naravnosti k rezultatom, če ti s poslanstvom in strateškim načrtovanjem niso opredeljeni. Prav tako kakršnokoli preventivno delovanje v smislu proaktivnosti in prilagajanja okolju ne more izključevati zahtev in pričakovanj uporabnikov, niti ob ignoriranju prednosti konkurenčnosti ne moremo realizirati načela tržišča ali ob pomanjkanju splošne avtonomije govoriti o decentralizaciji.

V sklopu reformnih prizadevanj v smeri uvajanja podjetniških načel dela v državno upravo je torej potrebno upoštevati ne samo zahteve zunanjega okolja, ampak tudi pričakovanja in potrebe zaposlenih na različnih nivojih državne uprave. Seveda je uprava kot del družbeno dinamičnega življenja podvržena stalnim spremembam, ki nenehno zahtevajo nadaljnjo nadgradnjo obstoječih principov.

LITERATURA

- Blejec, M. (1959): Statistične metode za psihologe, Ekonomska fakulteta, Ljubljana
- Dujič, S. (1997): Preobrazba sistema javne uprave v Sloveniji – izhodišča, cilji in nekateri pričakovani problemi, Javna uprava, letnik 33, št. 2, Ljubljana, 211-232
- Ferlic, E., ur., Ashburner, L., Fitzgerald, L. in Pettigrew, A. (1996): The New Public Management in Action, Oxford University Press, New York
- Flynn, N. (1993): Public Sector Management, Harvester Wheatsheaf, London
- Kovač, P. (1999): Podjetniški koncepti v javni upravi – primer upravnih enot, Magistrska naloga, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana
- Osborne, D., Gaebler, T. (1994): Reinventing Government: how the entrepreneurial spirit is transforming the public sector, Addison-Wesley Publishing Company Inc.
- Stanonik, B. (1998): Možnosti in ovire za uvajanje načel novega upravljanja javnega sektorja v Ministrstvu za okolje in prostor, Magistrska naloga, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana
- Trpin, G. (1998): Pokrajine in upravna teritorializacija, Javna uprava, letnik 34, št. 2, Ljubljana, 251-262
- Trpin, G. (1998a): Reforma javne uprave v Sloveniji – stanje in perspektive, V. Dnevi slovenske uprave, Portorož 24.-26.9.1998, zbornik referatov, VUŠ, Ljubljana, 9-26

SPREMLJANJE DELOVANJA ORGANIZACIJ
V JAVNI UPRAVI

Povzetek: *Zahteve, s katerimi se soočajo organizacije na področju javne uprave, usmerjajo njihovo delovanje v splošnem v dveh smereh: v iskanje učinkovitejših pristopov k vodenju, upravljanju in delovanju ter k razvoju sistemov spremljanja delovanja in ugotavljanja delovne učinkovitosti. V okviru prispevka se osredotočamo na sisteme spremljanja delovanja in ugotavljanja delovne izvedbe (uspešnosti in učinkovitosti) v javni upravi. Organizacije javne uprave k spremljanju delovanja pristopajo različno ter razvijajo in uporabljajo različna orodja za ugotavljanje delovne izvedbe. Celotno dogajanje, ki je v neprestanem gibanju, zahteva stalno vrednotenje delovanja organizacij(e). Organizacije se morajo vedno bolj prilagajati okolju in zagotavljati ustrezno stopnjo fleksibilnosti, kar postavlja organizacije v javni upravi pred dejstvo, da mora postati spremljanje delovanja ter ugotavljanje delovne uspešnosti in učinkovitosti standardizirano in vsakodnevno orodje vsake organizacije.*

Gljučne besede: *spremljanje delovanja, delovna izvedba, javna uprava, uspešnost, učinkovitost, merilo, indikator, upravljanje delovne izvedbe, sistemi za podporo odločanju.*

Spremljanje delovanja

Spremljanje delovanja organizacij v javni upravi je nujno za ugotavljanje njihove uspešnosti in učinkovitosti, hkrati pa lahko uspešnost in učinkovitost tudi povečuje. Poleg tega je spremljanje delovanja koristno za testiranje in/ali za izboljševanje prilagodljivosti organizacije.

Namen spremljanja delovanja organizacije mora biti jasno definiran. Ob nastavljanju mehanizmov spremljanja uspešnosti in učinkovitosti delovanja je predvsem potrebno odgovoriti na vprašanje, kako in v kolikšni meri vgraditi spremljanje uspešnosti in učinkovitosti organizacije. Ob tem je potrebno upoštevati, do katere stopnje ima organizacija vpliv na postavljanje ciljev in v kolikšni meri organizacija razpolaga s sredstvi. V primeru, ko organizacija sama postavlja cilje, mora spremljati indikatorje, ki so strateške narave. V primeru, ko cilji služijo kot nabor

* Mag. Gordana Žurga, Ministrstvo za notranje zadeve, Urad za organizacijo in razvoj uprave.

usmeritev, pa se organizacija osredotoča na podatke o tem, v kolikšni meri in kako organizacija cilje dosega.

- je časovno naravnano,
- prikaže sliko organizacije kot celote ter njenih posameznih delov, funkcij ipd.,
- temelji na opredeljenem sistemu spremljanja relevantnih dejavnikov,
- je povezan z relativno širokim naborom različnih vidikov ter
- omogoča presojanje delovanja organizacije.

Koncept spremljanja delovanja organizacije je nujno potrebno vpeti v širše okvire. Poleg spremljanja delovanja, ki je relativno statično orodje, je potrebno opredeliti še druge vidike spremljanja. Dinamični modeli spremljanja delovanja organizacije

- zagotavljajo prepoznavanje močnih in šibkih točk v organizaciji,
- stalno reflektirajo na cilje ter
- vključujejo usmerjevalne mehanizme za uravnavanje delovanja organizacije.

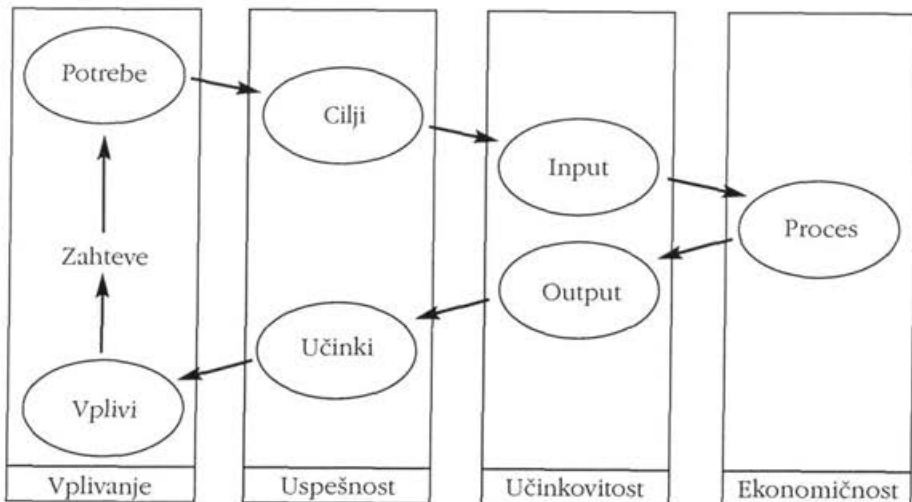
Odločitev, katero metodo spremljanja delovanja bomo implementirali, je odvisna od cilja, ki mu pri spremljanju delovanja sledimo.

Vidiki delovanja organizacij

Pri spremljanju delovanja organizacije v javni upravi (Žurga, 1997b) se, v splošnem, srečamo s štirimi vidiki delovanja:

- ekonomičnost procesov, ki jih organizacija izvaja,
- učinkovitost delovanja, kjer primerjamo dosežen output glede na uporabljene vire (input),
- uspešnost organizacije pri doseganju zastavljenih ciljev ter
- vplivnost organizacije na okolje, ki ga organizacija dosega s svojim delovanjem.

Slika 1: Vidiki delovanja organizacije

Uspešnost organizacije razumemo kot stopnjo, do katere organizacija realizira postavljene cilje. Učinkovitost organizacije je razmerje med inputom in outputom, se pravi razmerje med uporabljenimi viri za izdelavo ene enote outputa.

Avtorja Florjančič in Vukovič (Florjančič in Vukovič, 1998) iz systemskega pogleda na delovanje organizacije opredelita rezultate delovanja organizacij(e) kot celoto delovanja štirih faktorjev:

- organizacije kot celote,
- učinkovitosti in uspešnosti organizacije v razmerjih med organizacijo in njenim družbenim okoljem, ki ga sestavljajo druge organizacije,
- sprejetosti splošnih meril učinkovitosti organizacije, ki so skladna z družbenimi potrebami, povezanimi z nivojem razvoja in
- merljivosti vrednosti njenih proizvodov in storitev.

Odnos med uspešnostjo in učinkovitostjo

Uspešnost lahko opredelimo tudi kot (Neely, 1997) stopnjo, do katere so zadovoljene zahteve strank, učinkovitost pa kot merilo ekonomičnosti uporabe virov organizacije pri zagotavljanju dane stopnje zadovoljstva strank.

Ta ugotovitev je pomembna predvsem iz dveh razlogov:

- identificira dve temeljni dimenziji delovanja organizacij ter
- poudari dejstvo o obstoju tako internih kot eksternih razlogov za izvajanje specifičnih aktivnosti.

		uspešnost	
		doseganje ciljev	nedoseganje ciljev
učinkovitost	Nižanje Stroškov	I	II
	Izmet	III	IV

Preglednica 1: Odnos med uspešnostjo in učinkovitostjo (Vir: Lane, 1995)

V preglednici je prikazan odnos med uspešnostjo in učinkovitostjo organizacije. Poglejmo si podrobneje kategoriji II in III. Kategorija II bi v določeni meri lahko bila kontradiktorna: *kako je lahko organizacija istočasno učinkovita, hkrati pa zagotavlja output, ki ni v skladu z njenim namenom?* Pri kategoriji III pa se lahko vprašamo: *kako je organizacija lahko uspešna ob sočasnem potratnem obnašanju pri angažiranju svojih virov?*

Preglednica kaže, da celotna učinkovitost organizacije ne more biti funkcija samo doseganja ciljev, oziroma je ne moremo tolmačiti samo v smeri minimiziranja stroškov, pač pa da moramo pri tem upoštevati oba vidika. Pozitivne elemente želimo namreč povečati (doseganje ciljev), negativne učinke (stroške) pa želimo zmanjšati. Če gledamo na posamezne elemente ločeno vidimo, da posamično ne eden in ne drugi ne moreta biti ustrezen kriterij: maksimiziranje učinkov

brez ustreznega nižanja stroškov virov kot tudi minimiziranje stroškov brez drugih učinkov ni dovolj. Razvoju ustreznega sistema spremljanja delovanja organizacije je torej potrebno posvetiti posebno skrb, da bodo njegovi rezultati kar najbolj odražali dejansko stanje in da bodo ustrezna podlaga ukrepom za izboljšanje delovanja.

Pristopi k spremljanju in ocenjevanju delovanja

Pri uvajanju načinov in metod vodenja iz privatnega sektorja v delovanje organizacij v javni upravi gre tudi za uvajanje ustreznih inštrumentov planiranja in kontrole. Koristne možnosti (Hopwood, 1994) se kažejo predvsem pri:

- izboljšanju postopkov v zvezi s stroški,
- bolj specifičnih kriterijih za alokacijo virov,
- izboljšanju informacijskega sistema,
- ugotavljanju učinkovitosti, tako zaposlenih kot postopkov,
- boljših revizijah poslovanja, ki so usmerjene v primerjavo dejanskih rezultatov glede na načrtovane, kot tudi z izkušnjami v drugih organizacijah.

V splošnem lahko opredelimo štiri pristope k spremljanju delovanja organizacije in relevantnih dejavnikov okolja:

- preventivni pristop,
- anticipativni pristop,
- kurativni pristop in
- vrednostni pregled delovanja.

Preventivni pristop se osredotoča na spremljanje razvoja relevantnih dejavnikov, ki, v določenem času, lahko vlivajo na delovanje in pogoje delovanja v organizaciji. Ta pristop zahteva predhodno opredelitev relevantnih dejavnikov delovanja organizacije kot tudi zagotovitev periodičnosti njihovega spremljanja.

Anticipativni pristop je predvsem primeren za organizacije, ki se pri svojem delovanju srečujejo z različnimi izzivi, npr. razvoj tehnologije, in ki te izzive sprejemajo, predvsem pa želijo biti vnaprej pripravljene nanje.

Kurativni pristop je usmerjen v ugotavljanje vzrokov za realizirana nezaželena stanja ali razvoj posameznih dejavnikov. Glede na konkretno situacijo, ki je predmet analize, je poudarek na posameznih določenih vidikih posameznih delov organizacije. Ta pristop se nanaša na posamezne konkretne primere v organizaciji, zato njegova uporaba ni stalna in periodična, ampak občasna in glede na potrebe.

Vrednostni pregled organizacije ima natančno opredeljen namen in motiv za ocenjevanje delovanja. Zahteva po takem pregledu je navadno inicializirana izven organizacije.

Obstajajo različni pristopi k spremljanju in ocenjevanju delovanja organizacije in njenih delov. Katerega uporabiti, je seveda odvisno od narave organizacije in konkretne situacije. Zavedati se moramo tudi dejstva, da ima sistem spremljanja delovanja svojo ceno in mora biti opredeljen in uporabljen v čim bolj optimalnem obsegu.

Številni avtorji trdijo (Smither, 1998), da "se mora učinkovit sistem spremljanja in upravljanja delovne izvedbe osredotočati na delovno izvedbo (in ne na značilne

lastnosti posameznikov) ter na dimenzije in standarde delovne izvedbe, izpeljane iz pričakovanj zunanjih in notranjih strank," ki so izraženi v ciljih organizacije.

Dejavniki in nivoji spremljanja delovanja

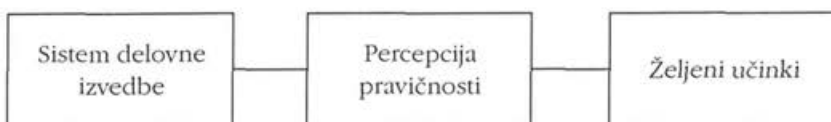
Pri opredeljevanju in vpeljevanju sistemov spremljanja delovanja se moramo zavedati dejstva, da je delovna izvedba (Florjančič in Vukovič, 1998) rezultat cele vrste dejavnikov: od motiviranosti, delovnih pogojev, okolja, vrst in metod vodenja in drugih.

Smither priporoča (Smither, 1998), naj bodo, kjer je le možno, v vrednotenje delovne izvedbe vključeni tudi podatki s strani strank (npr. zadovoljstvo tako notranjih kot zunanjih strank) in tudi t.i. objektivni oz. kvantitativni podatki.

Pomemben dejavnik pri uvajanju sistemov spremljanja delovanja je tudi percepcija o pravičnosti takih sistemov. Številne raziskave so pokazale velik vpliv percepcije o pravičnosti vrednotenja delovne izvedbe na številna stališča in vedenja zaposlenih: na stališča in reakcije zaposlenih na vrednotenje, motivacijo in delovno izvedbo samo, na stališča nasproti organizaciji ter pravnim okvirom.

Učinki "pravičnih" sistemov delovne izvedbe (Gilliland in Langdon, 1998) so predvsem:

- izboljšana stališča in reakcije zaposlenih do vrednotenja delovne izvedbe (sprejemanje ocen delovne izvedbe, zadovoljstvo s procesom vrednotenja),
- izboljšana motivacija in delovna izvedba zaposlenih (motivacija za izboljšanje delovne izvedbe, izboljševanje delovne izvedbe),
- v izboljšana stališča zaposlenih o organizaciji (zaupanje v osebe, ki izvajajo ocenjevanje in/ali vrednotenje, pripadnost organizaciji, nameni zaposlenih, da ostanejo v organizaciji),
- izboljšan položaj organizacije v primeru delovnih sporov (povečana moč argumentov o delu posameznikov, zmanjšana verjetnost pravnih sporov).

Slika 2: Model vpliva pravičnosti sistema delovne izvedbe (Vir: Gilliland in Langdon, 1998, str. 217)

Slika 2 prikazuje povezave med sistemom delovne izvedbe, percepcijo pravičnosti in pozitivnimi učinki: model vpliva pravičnosti.

Vgrajevanje pravičnosti v proces upravljanja delovne izvedbe preko različnih inštrumentov, ki vključujejo tudi zaposlene (npr. samoocenjevanje), spodbuja percepcijo zaposlenih, da je sistem delovne izvedbe pravičen. Percepcija pravičnosti pa, posledično, vodi v pozitivne učinke, kot je npr. povečana pripadnost organizaciji.

Stopnja delovne izvedbe (Neely, 1997) (uspešnosti in učinkovitosti), ki jo neko poslovanje (organizacija, organizacijska enota, proces) dosega, je funkcija učinkovitosti in uspešnosti posameznih aktivnosti, ki jih le-ta izvaja, iz česar sledi, da delovno izvedbo (delovanje) lahko spremljamo tako za nivo organizacije (in njenih organizacijskih enot) kot na nivoju posameznika (manager, delavec).

Nivo organizacije

Ne glede na dejstvo, da je merjenje delovanja lažje realizirati v zasebnem kot v javnem sektorju, pa sistemov merjenja delovne izvedbe tudi v profitnih organizacijah ni enostavno opredeliti. Tradicionalni sistemi spremljanja delovanja organizacij so se osredotočali predvsem na merila, izvedena iz finančnih podatkov. Vendar pa se je pokazalo, da zajemajo tradicionalni sistemi spremljanja delovne izvedbe predvsem kratkoročne usmeritve in da izkazujejo pomanjkanje strateških usmeritev. Ravno tako ne zagotavljajo (oz. zagotavljajo pomanjkljivo) podatke o kakovosti, odzivnosti oziroma fleksibilnosti, se osredotočajo bolj na optimiziranje posameznih organizacijskih delov kot na celotno organizacijo, usmerjajo managerje bolj v izravnavanje delovne izvedbe s postavljenimi standardnimi vrednostmi, kot pa da bi jih usmerjali v stalno iskanje možnosti izboljševanja, kot tudi ne zagotavljajo informacij o tem, kakšne so dejanske potrebe in želje strank.

Številne organizacije (predvsem vodilne organizacije v zasebnem sektorju) so zato prenovile svoje sisteme spremljanja delovne izvedbe (Neely, 1997), v katere so, poleg izboljšanih načinov spremljanja delovanja, vgradile tudi možnosti ocenjevanja oziroma ugotavljanja zdravja organizacije, spodbujanja učenja in izboljševanja komunikacije.

Višji managerji za ocenjevanje zdravja organizacije vključujejo v sisteme spremljanja delovanja poleg finančnih tudi nefinančne vidike delovanja. Ta trend je prisoten predvsem po predstavitvi ti. uravnoveženega ocenjevalnega lista avtorjev Kaplana in Nortona. Le-ta temelji na predpostavki, da bi moral sistem spremljanja delovanja organizacije managerjem dati odgovore na vsa naslednja vprašanja:

- *Kako nas vidijo naši deležniki (nosilci interesov)?* - vidik doseganja rezultatov;
- *V čem moramo biti odlični?* - vidik notranjega delovanja;
- *Kako nas vidijo naše stranke?* - vidik strank;
- *Kako lahko nadaljujemo z izboljševanjem in kreiramo dodano vrednost?* - vidik inoviranja in učenja.

Seveda ta t.i. uravnoveženi ocenjevalni list Kaplana in Nortona ni edini okvir sistema spremljanja delovanja. Take okvire predstavljata npr. tudi nagrada Malcolm Baldrige v ZDA ter European Quality Award, ki sta precej popularna načina ugotavljanja zdravja v organizaciji, in se nanašata na delovanje organizacij v smeri doseganja poslovne odličnosti¹.

Na področju stimuliranja učenja gre predvsem za uporabo benchmarkinga za izdelavo kriterijev in meril za primerjanje delovanja različnih organizacij, kar tudi

¹ Ocenjujejo se organizacije tako v zasebnem kot v javnem sektorju, po področjih oziroma panogah. Za organizacije državne uprave na osrednjem in lokalnem nivoju so izdelani ločeni kriteriji, glede na njihove značilnosti, ki pa temeljijo na istem izhodiščnem modelu kot za vse druge organizacije.

poenostavi proces identificiranja znanj, ki bi jih bilo dobro osvojiti oziroma prenesti.

Učinek merjenja delovanja je stimuliranje aktivnosti. Merila delovanja je v organizaciji možno uporabiti tudi kot sredstvo za komunikacijo o tem, kar je za organizacijo relevantno ter preko tega za stimuliranje želenih vedenj.

Nivo vodstva

Proces vrednotenja vodilnih delavcev (Graddick in Lane, 1998) je bil vedno nekako skrivnosten in zanemarjen. Veliko je bilo izvedenih raziskav o ocenjevanju zaposlenih, zelo malo raziskav pa obstaja o ocenjevanju vodilnih delavcev in tudi malo dokumentacije je o tem. Vrednotenje vodilnih delavcev otežuje tudi vpliv povišane stopnje politike organizacije, ko se posameznik premakne po lestvici navzgor.

Splošno znano je, da proces ocenjevanja delovne izvedbe lahko vpliva na povečanje motivacije, spodbuja produktivnost, izboljša komunikacijo, spodbuja osebno rast in razvoj zaposlenih ter pomaga pri reševanju delovnih problemov, povezanih z delovno izvedbo. Proces ocenjevanja lahko vzpostavi osnove za nagrajevanje, napredovanje, premeščanje, prenehanje zaposlitve, usposabljanje in razvoj. Delo, ki ga opravljajo vodilni delavci, je pogosto povezano z visoko stopnjo negotovosti, je v veliki meri nedefinirano in seveda najpomembnejše v organizaciji; pregledi delovne izvedbe vodilnih delavcev pa so manj pogosti, nesistematični, dajo manj informacij in so manj koristni.

Avtorici Graddick in Lane navajata ugotovitve avtorjev Gioie in Longeneckerja iz leta 1988, da bi ravno pregledi delovne izvedbe vodilnih delavcev morali biti bolj pogosti kot za ostale skupine zaposlenih, predvsem zato, ker je narava njihovega dela sofisticirana in nejasna, prisotne so težnje po pogostih spremembah njihovih odgovornosti in prioritet, neučinkovito delovanje na njihovem nivoju ima resne (vplivne) organizacijske posledice in ker imajo vodilni delavci značilno visoke potrebe po dosežkih, priznanju in razvoju karier.

Smither meni, da mora vrednotenje dela vodilnih delavcev (Smither, 1998) odražati, *kako* je delo opravljeno, kot tudi *katero* delo. Cilji glede delovne izvedbe vodilnih delavcev pa morajo odražati interese deležnikov, strank in zaposlenih, in vsebovati kratkoročne in dolgoročne, finančne in nefinančne, primarne in sekundarne, interne in eksterne vidike.

O'Connell priporoča (O'Connell, 1997) periodična vrednotenja delovne izvedbe vodilnih delavcev. Učinkovito vrednotenje delovne izvedbe vodilnih delavcev se mora osredotočati na tiste faktorje, ki so v obsegu kontrole vodilnih delavcev in so vključeni v jasno opredelitev njihovega področja pristojnosti in odgovornosti. Avtor tudi opozarja, da če v vrednotenje vključimo faktorje, ki jih manager ne more kontrolirati ali pa so izven opredeljenega področja njegovega delovanja, se to ne bo nujno odrazilo v slabi oceni managerja, vendar pa bo rezultiralo v ocenah, ki ne odražajo realno dosežkov managerja, glede na njegove delovne cilje.

Nivo posameznika

Spremljanje delovne izvedbe posameznikov se nanaša na ugotavljanje njihove

uspešnosti in učinkovitosti pri realizaciji delovnih nalog ter na ugotavljanje obsega (količina, čas) in kakovosti (popravki, pritožbe) realiziranega dela glede na postavljene standarde delovne izvedbe.

Podatki, pridobljeni preko spremljanja delovne izvedbe posameznikov, služijo več namenom: načrtovanju in organiziranju dela, nagrajevanju dela, razporejanju virov znotraj organizacijske enote oziroma organizacije in drugim.

Spremljanje delovne izvedbe posameznikov temelji na izhodišču, da gre pri tem za vrednotenje delovne izvedbe zaposlenih in ne za ocenjevanje njihovih lastnosti.

Ker se v organizacijah v upravi vedno bolj uveljavlja timsko² delo, predstavlja pomemben del spremljanja delovne izvedbe tudi spremljanje delovne izvedbe timov.

Avtorja Reilly in McGourty opozarjata (Reilly in McGourty, 1998), da so bili tradicionalni sistemi vrednotenja delovne izvedbe razviti za posameznike in je tako njihova uporaba lahko napačna oziroma lahko vodi v napačne rezultate, če jih uporabljamo za vrednotenje timov. Kadar želi organizacija poudariti pomen in vrednost timskega dela, potem mora kot enoto opazovanja jemati tim.

Pri vrednotenju timov priporočata osredotočenje na: individualne kompetence članov tima, delovno izvedbo posameznih članov tima ter delovno izvedbo tima kot celote.

Celovito ocenjevanje posameznika

Smither meni, da bi prispevanje posameznika (Smither, 1998) nad formalno oz. tehnično opredeljenimi pričakovanji³ kot so npr. pomoč sodelavcem, samoiniciativno podajanje predlogov za izboljšanje delovnega procesa, vzdrževanje dobrih delovnih odnosov ipd., moralo biti ocenjevano eksplicitno in tudi nagrajevano, ker prispeva k skupinski in/ali organizacijski delovni izvedbi.

Teorija in praksa je razvila različne pristope k t.i. celovitemu ocenjevanju posameznika, kjer pa ne gre več le za merjenje delovne izvedbe posameznika, pač pa tudi za ugotavljanje njegovih kompetenc, ocenjevanje z različnih zornih kotov⁴ (s strani vodje, sodelavcev, strank idr.) ter za usmerjanje njegovih vedenjskih značilnosti.

Pri celovitem spremljanju posameznikov v organizaciji (Lepsinger in Lucia, 1997) je potrebno izpolniti naslednje pogoje za delovanje takega sistema: razumevanje in strinjanje s postavljenimi cilji (ciljnimi vrednostmi) glede delovne izvedbe/rezultatov, kontinuirano zbiranje podatkov o delovni izvedbi, okolje za produktivne periodične preglede in formalne ocenjevalne sestanke. Ob tem je ključnega pomena upoštevati:

- (ne)strinjanje s postavljenimi kriteriji glede delovne izvedbe,

² Timi vključujejo dva ali več ljudi, ki delujejo dinamično in v medsebojni odvisnosti ter imajo skupne cilje, namene in/ali poslanstvo.

³ Contextual Performance

⁴ 360° Feedback

– (ne)zmožnost procesiranja velikega obsega informacij s strani tistih, ki vrednotijo podatke,

– potrebo posameznikov, ki so ocenjevani, da ohranijo svojo lastno podobo o sebi.

Ob tem avtorja navajata izkušnje, ki jih imata z izvajanjem instrumenta 'Compass: The Managerial Practices Survey'. Instrument se nanaša na rangiranje pomembnosti 14 sestavin⁵ učinkovite delovne izvedbe, s strani posameznika in s strani njegovega nadrejenega. Pogleda obeh navadno nista identična, vsaj ne pri večini elementov. Če se nadrejeni in podrejeni ne strinjata o tem, kaj je pomembno za dobro delovno izvedbo, potem ne preseneča, da imata tudi različne poglede o tem, ali zaposleni dela učinkovito in v kolikšni meri dosega postavljene cilje glede lastne delovne izvedbe.

Povezava celovitega ocenjevanja posameznika s sistemom nagrajevanja na osnovi delovne izvedbe

Celovito spremljanje posameznikov v organizaciji je pomembno za ugotavljanje področij, na katerih posamezniki lahko pridobijo oziroma se razvijajo naprej, kar je eden od dejavnikov stalnega izboljševanja organizacije.

Pojavlja se vprašanje, ali sistem celovitega spremljanja posameznikov povezati s sistemom nagrajevanja (plačila) ali ne. Naše stališče je, da je celovito ocenjevanje posameznikov pogoj za razvoj posameznikov in za širitev njegovih kompetenc, da pa naj bo sistem nagrajevanja povezan le s sistemom vrednotenja delovne izvedbe, ki temelji na merjeni (vrednoteni) delovni izvedbi.

Raziskava⁶ (Lepsinger in Lucia, 1997), ki jo je naredil Mark R. Edwards leta 1995, je pokazala, da v nobenem od podjetij, vključenih v raziskavo, sistema ocenjevanja zaposlenih iz različnih zornih kotov niso uporabili za vrednotenje delovne izvedbe in za nagrajevanje.

Mnenja med strokovnjaki na tem področju so deljena. M. Dalton je npr. odločno proti ideji, kar argumentira z dvema točkama:

– Ni možno uspešno realizirati sprememb v organizaciji, če ljudje odklanjajo podatke in je ocenjevanje zaposlenih iz različnih zornih kotov vkomponirano kot del sistema, ki vpliva na njihove plače in priložnosti napredovanja; povečuje se verjetnost odpora s strani zaposlenih.

– Številne študije so pokazale da, ko ocenjevalci verjamejo, da bodo njihova mnenja in ocene vplivala na druge, to vpliva na njihove ocene, ki niso več popolnoma poštena, kar pomeni, da je kakovost podatkov slaba.

G. Yukl je tudi proti ideji in pravi: Povratna informacija o specifičnem obnašanju, pomembnem za posameznikov razvoj, ni nujno uporabna za vrednotenje. Pri večini managerskih del obstaja več poti za doseg učinkovitega delovanja, in večina obnašanj je povezanih z rezultati (outcomes) na zelo kompleksen

⁵ To so (Lepsinger, Lucia, 1997): informiranje, razčiščevanje, spremljanje (komuniciranje), načrtovanje, reševanje problemov, svetovanje, delegiranje (odločanje), navdihovanje, prepoznavanje, nagrajevanje (motiviranje), podpora, mentorstvo, mrežno delovanje, vzpostavljanje timov (gradnja medsebojnih odnosov).

⁶ Raziskava na skupini podjetij, ki jih je revija Fortune uvrstila med 1000 najboljših. Izvedena je bila na konferenci izvajalcev ocenjevanja z različnih zornih kotov '360st Feedback Users' Conference 1995'.

način. Poleg tega morajo biti merila bolj natančna, če jih uporabljamo za vrednotenje delovnih rezultatov, kot če jih uporabljamo v razvojne namene. Trdi tudi, da ocenjevanje s strani sodelavcev lahko prinese določene probleme, kadar so sodelavci tekmeči za nagrade ali za napredovanje – nekateri ocenjevalci lahko namerno prikažejo slabo sliko o svojih največjih tekmečih.

Avtorja Lepsinger in Lucia (Lepsinger in Lucia, 1997) vidita težave pri povezoivanju sistema celovitega ocenjevanja posameznikov in merjenja delovne izvedbe predvsem v naslednjih dveh razlogih:

– Prvi razlog se nanaša na lastništvo podatkov. V sistemu, ki se osredotoča zgolj na razvoj zaposlenih, so lastniki podatkov njihovi prejemniki. Le-ti tudi določijo, kdo podatke vidi in nadzoruje njihovo uporabo. Ko pa se te podatke uporablja znotraj sistema(-ov) merjenja delovnih rezultatov, postanejo podatki last organizacije. Kdo bo podatke videl in kako bodo le-ti uporabljeni, je določeno s tem, kako sta v organizaciji opredeljena struktura in proces merjenja delovnih rezultatov.

– Drugi razlog se nanaša na to, kaj je prejemniku povratnih informacij pomembno. V sistemu, ki se osredotoča zgolj za razvoj zaposlenih, zaposleni usmerjajo svoje napore na povečevanje in širitev svojih veščin in izboljševanje načinov prispevanja k povečevanju učinkovitosti delovne enote. Organizacija njihove napore podpira, vendar pa nedoseganje ciljev zaposlenih glede lastnega razvoja navadno za njih nima povratnih učinkov. Ko pa celovito ocenjevanje posameznika postane del sistema delovne izvedbe, se situacija bistveno spremeni. Podatki se uporabljajo pri merjenju rezultatov ter za potrebe plačila dela in napredovanja, kar ima bistveno večji učinek na zaposlene kot usmeritve posameznikom, katerih seminarjev naj se udeležijo in katerim razvojnim usmeritvam naj sledijo. Zdaj so zaposleni zainteresirani, da so podatki in informacije nepristranski in da služijo ne samo organizacijskim, pač pa tudi njihovim interesom.

Upravljanje delovne izvedbe

Največje učinke spremljanja delovanja dosežemo, če je sistem spremljanja delovne izvedbe del sistema celovitega upravljanja delovne izvedbe. V tem primeru je namreč zagotovljena povratna zanka v proces stalnega izboljševanja organizacije.

Sistem upravljanja delovne izvedbe mora vsebovati (Gilliland in Langdon, 1998): razvoj sistema, proces vrednotenja delovne izvedbe in povratno informacijo.

Slika 3: Upravljanje sistema delovne izvedbe;
Vir: Gilliland in Langdon, 1998, str. 218

340

Razvoj sistema vključuje opredelitev (oz. ažuriranje) instrumentov vrednotenja delovne izvedbe, načrtovanje postopkov za vrednotenje delovne izvedbe in za zagotavljanje povratne informacije ter komunikacijo glede razvoja sistema z relevantnimi strankami (udeleženci). Razvoj sistema vključuje tudi komuniciranje z zaposlenimi glede poslovnih ciljev in vzpostavitev sistema postavljanja (individualnih) ciljev zaposlenih.

Proces vrednotenja vključuje zbiranje podatkov o delovni izvedbi ter vrednotenje delovne izvedbe. Del tega procesa je tudi odločanje o nagrajevanju in napredovanju zaposlenih⁷.

Proces zagotavljanja povratnih informacij je zaključni korak procesa upravljanja delovne izvedbe in zajema komunikacijo glede vrednotenja in nagrajevanja. Proces zagotavljanja povratne informacije vodi v postavljanje ciljev za naslednje ocenjevalno obdobje.

Kot je prikazano na sliki 3, tri sestavine celotnega procesa niso neodvisne, pač pa so medsebojno ciklično povezane. Po posredovani povratni informaciji je

⁷ Glej poglavje 2.3 in podpoglavji.

potrebno pregledati celoten proces upravljanja delovne izvedbe in po potrebi vanj vključiti izboljšave, kar pomeni nadaljnji razvoj sistema. Ta pristop podpira usmerjenost k strankam in vsebuje sestavino stalnega izboljševanja kakovosti v organizaciji.

Pogoji in omejitve spremljanja delovanja na področju uprave

Merjenje delovanja ter ugotavljanje uspešnosti in učinkovitosti je zahtevna naloga za vsako organizacijo, še posebej za organizacije, ki niso profitno usmerjene (Kanter in Summers, 1994). Osrednje merilo delovanja v organizacijah, ki so profitno usmerjene, je profit in različni drugi finančni pokazatelji. Razlog za to ni samo v dejstvu, da je dobiček relativno lahko izračunati, pač pa je dobiček tudi dober test tako zadovoljevanja potreb trga kot tudi sposobnosti organizacije po učinkovitem delovanju.

Test delovanja v organizacijah, ki niso profitno usmerjene, pa je drugačen. Te organizacije v osnovi niso opredeljene v smislu doseganja finančnih učinkov, pač pa v smislu zagotavljanja poslanstva in/ali storitev, ki jih zagotavljajo. Ustreznost zagotavljanja storitev pa je težko meriti. Uporabniki teh storitev kot tudi tisti, ki jih zagotavljajo, imajo lahko zelo različne predstave o njihovi kakovosti. Prevladovanje družbenih vrednot nad finančnimi je tisto, kar v bistvu otežkoča merjenje delovanja v neprofitnih organizacijah. Profitno usmerjene organizacije so navadno tudi bolj fleksibilne kar se tiče obsega angažiranja in uporabe virov za različna področja, dokler seveda zadovoljujejo minimalne kriterije finančne izvedbe. Osredotočenost neprofitnih organizacij na njihovo poslanstvo vnaša tudi določene omejitve v njihovo fleksibilnost.

Merjenje delovanja neprofitnih organizacij je težje tudi zato, ker ne obstaja neko krovno merilo njihove finančne uspešnosti. Zavedati se moramo tudi dejstva, da vodenje in upravljanje neprofitne organizacije ni samo v domeni njenega neposrednega vodstva, pač pa da na upravljanje take organizacije praviloma vplivajo različne interesne skupine, ki imajo lahko različne poglede na delovanje organizacije.

Vsekakor ni več dilema, ali sploh meriti delovanje neprofitne organizacije, pač pa je močno zavedanje potrebe po razvoju različnih mehanizmov merjenja in spremljanja njihovega delovanja, okolje in pogoje delovanja teh organizacij pa upoštevati pri razvoju sistemov spremljanja njihovega delovanja.

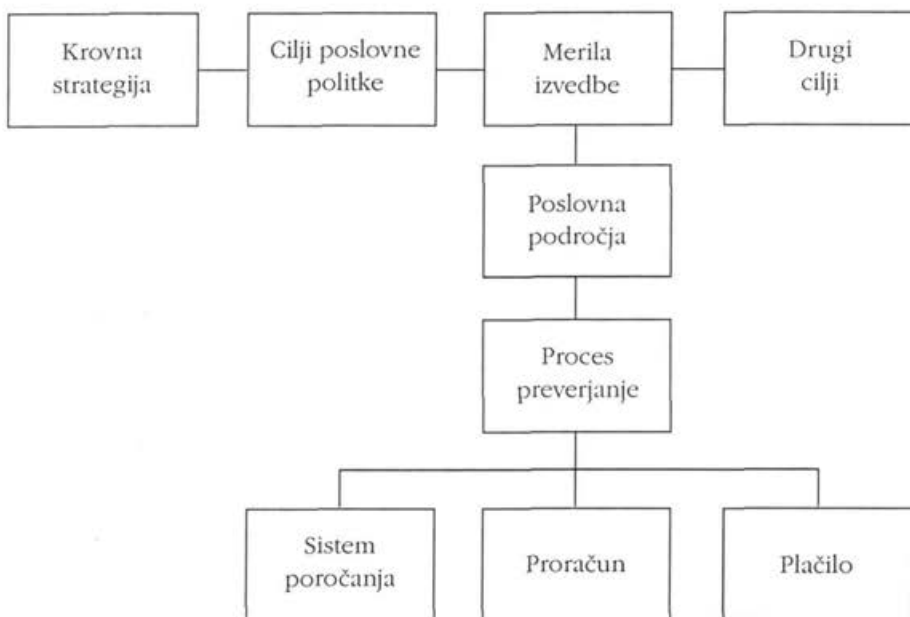
Sistemi spremljanja delovanja

Avtorji študije OECD (OECD, 1996) ugotavljajo, da v državah članicah uvajajo različne sistematične pristope za spremljanje delovanja organizacij v javni upravi, ki v splošnem vključujejo povečane pristojnosti vodilnih in vodstvenih delavcev pri:

- opredeljevanju ciljev in ciljnih vrednosti delovanja organizacij
- izvajanju delovnih procesov in doseganju ciljev,
- merjenju delovne izvedbe in poročanju o njej,
- informacije o delovni izvedbi so sestavni del odločanja o izvajanju posameznih programov in so tudi sestavni del sistema nagrajevanja po delovnem učinku,
- informacije o delovni izvedbi so sestavni del poročil različnim nadzornim organom.

Študija tudi ugotavlja, da osrednje vprašanje merjenja delovanja ni vprašanje kako meriti, pač pa *kaj* meriti, ter kako to opredeliti in povezati z drugimi vidiki organizacijske strukture, delovanja in relacij z okoljem.

Slika 4: Razvoj sistema spremljanja delovanja

Merjenje delovne izvedbe

Merjenje delovne izvedbe (Neely, 1997) je proces kvantificiranja aktivnosti; kjer je merjenje opredeljeno kot proces kvantificiranja in delovna izvedba kot rezultat aktivnosti.

Stopnja delovne izvedbe, ki jo neko delovanje dosega, je funkcija učinkovitosti in uspešnosti posameznih aktivnosti, ki jih izvaja.

Merjenje delovne izvedbe* opredelimo kot proces kvantificiranja učinkovitosti in uspešnosti aktivnosti.

* Performance Measurement

Merilo delovne izvedbe⁹ opredelimo kot metriko, ki jo uporabimo za kvantificiranje učinkovitosti in/ali uspešnosti aktivnosti.

Sistem merjenja delovne izvedbe¹⁰ opredelimo kot nabor metrik, ki jih uporabljamo za kvantificiranje tako učinkovitosti kot uspešnosti aktivnosti.

Merila, indikatorji in standardi delovanja

Pri oblikovanju sistema spremljanja delovne izvedbe (Huijgevoort in Pekdemir, 1996) moramo izhajati iz krovne strategije organizacije, ki se izvaja preko posameznih poslovnih politik. Glede na cilje poslovnih politik, kot tudi druge cilje, opredelimo posamezna merila delovne izvedbe oziroma indikatorje delovanja. Le-ta se vežejo na posamezna področja odgovornosti, ki so v pristojnosti vodij posameznih področij. Rezultati spremljanja delovne izvedbe so prikazani preko ustreznega sistema poročanja, povratno pa morajo imeti vpliv na proces predračunavanja in na plačilo, ki je povezano z delovno uspešnostjo.

Pri opredeljevanju meril izvedbe najprej določimo, kaj bomo merili glede na postavljene cilje poslovne politike, nato sledi opredelitev in izbor meril, določitev virov podatkov ter opredelitev sistema zagotavljanja podatkov, kot tudi načina predstavitve informacij o delovni izvedbi.

Če hočemo delovno izvedbo meriti, jo moramo vedno primerjati z nekim standardom delovne izvedbe.

Priporočljivo je, da merila delovne izvedbe vključujejo:

- možnost primerjav med dejansko in načrtovano delovno izvedbo,
- možnost zagotavljanja širše slike o izvedbi,
- identifikacijo trendov v času
- razvoj primerjalnih vrednosti, normativov in ciljnih vrednosti.

Merilo delovne izvedbe (Florjančič in Vukovič, 1998) je količinsko opredeljeno merilo, ki se ga določi za spremljanje delovne izvedbe. Opredeljuje raven, na kateri je določena delovna izvedba zadovoljiva, hkrati pa določa tudi mejo, pod katero delovna izvedba ni več sprejemljiva. So pripomoček za objektivno merjenje delovne izvedbe.

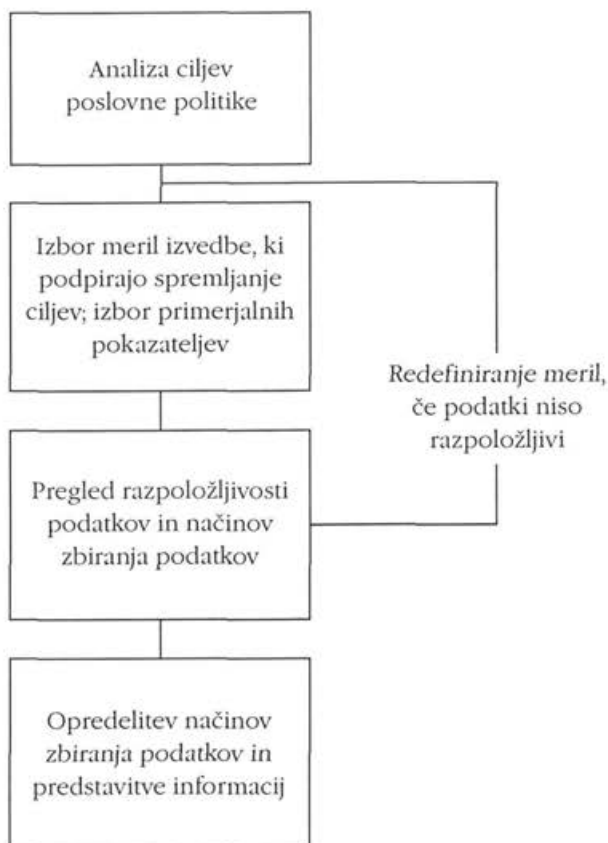
Organizacija OECD (OECD, 1996) opredeljuje indikatorje delovanja kot nadomestne kvantitativne mere, ki jih uporabljamo takrat, kadar rezultatov (output) delovanja ni možno meriti neposredno. Ni nujno, da opredeljeni indikatorji pokrijejo vse vidike delovanja, pač pa je potrebno, da zagotavljajo relevantne informacije o delovanju glede na samo opredelitev delovanja.

Rezultati uporabe indikatorjev delovanja so lahko povečanje produktivnosti in kakovosti izvedbe, izboljšanje imidža organizacije ter izboljšanje informacijskega sistema organizacije. Indikatorji delovanja nastopajo kot instrument komuniciranja, analiziranja in spremljanja delovanja.

⁹ Performance Measure

¹⁰ Performance Measurement System

Slika 5: Oblikovanje meril delovne izvedbe;

Vir: Huijgevoort in Pekdemir, 1996

Z vidika nadzora zagotavljanja storitev delujejo indikatorji delovanja kot števci, ki zagotavljajo natančne meritve outputa in učinkov, ter je tudi jasno opredeljeno, kaj je dobro in kaj slabo delovanje. To tudi omogoča povezovanje indikatorjev do specificiranih ciljev ali ciljnih vrednosti in njihovo uporabo za spremljanje napredka v smeri doseganja teh ciljnih vrednosti. Organizacije na področju uprave imajo malo natančnih meril (Carter, 1994) in natančnih normativnih standardov.

Merila in indikatorji delovanja imajo predvsem dve značilnosti:

- relevantnost (koliko je nek instrument konsistenten oziroma, koliko je sploh primeren za merjenje)
- validnost (koliko je metoda zanesljiva).

Neko merilo je namreč lahko validno, ni pa vedno relevantno.

Pri oblikovanju sistema spremljanja delovanja je bistven pretok informacij, kar nove informacijske tehnologije preko ustrezne organizacije informacijskih tokov tudi omogočajo. Zagotoviti in oblikovati je potrebno ustrezen informacijski sistem,

ki zagotavlja ažurne podatke ter ustrezno oblikovanje in predstavitev informacij, kot orodje vodilnih in vodstvenih delavcev za spremljanje in nadzor delovanja organizacije.

Vloga informacijske tehnologije in informacijskega sistema

Informacijska tehnologija (Žurga, 1997a) je dejavnik, ki ima pomembno vlogo tako pri podpori uvajanju učinkovitejših načinov vodenja in upravljanja, kot tudi izvajanja delovnih procesov ter pri posredovanju podatkov in informacij.

Ustrezno postavljen informacijski sistem organizacije zagotavlja podatke in informacije tudi za spremljanje delovanja organizacije. Informacije o poslovanju in o delovanju sistema so prek ustrezne organizacije informacijskih tokov na voljo tudi vodstvu organizacij(e). Govorimo o t.i. sistemih za podporo odločanju (Kralj in Žurga, 1995) katerih namen je:

- omogočiti vodilnim in vodstvenim delavcem, da se posvetijo ključnim pokazateljem uspešnosti organizacije,
- posredovati vodilnim in vodstvenim delavcem ključne informacije pravočasno, v jasni, jedrnatih in razumljivi obliki,
- agregirati informacije iz različnih delov organizacije (sistema) in jih analizirati,
- odkrivati problemska področja, ki odstopajo od načrtovanih okvirov ter jih osveteliti z različnih zornih kotov.

Uporaba tako posredovanih informacij ima povratni vpliv tudi na proces vodenja in upravljanja. Glavne koristi sistemov za podporo odločanju so predvsem v:

- zagotavljanju primerljivih informacij v jasni, jedrnatih in razumljivi obliki,
- izboljšanju odločitev zaradi bolj jedrnatih informacij (na osnovi določitve nivojev informacij in pomembnosti posamezne informacije),
- učinkovitem spremljanju izvajanja odločitev in aktivnosti,
- možnostih prepoznavanja in osvetlitve ključnih področij za povečevanje produktivnosti in nadzorovanja stroškov,
- zagotavljanju pravočasnosti in verodostojnosti potrebnih informacij,
- izboljšanju komunikacij na različnih nivojih znotraj organizacije.

Načrtovanje informacijskega sistema in uvajanja sodobne informacijske tehnologije v delovanje na področju uprave izhaja iz opredeljene strategije in ciljev organizacije. Na ta način je možno tudi najbolje realizirati napore po izboljšanju učinkovitosti in uspešnosti, oziroma zastavljenih ciljev pri uvajanju sprememb v delovanje organizacije.

Zaključek

Z zahtevami po povečanju učinkovitosti ter fleksibilnosti v odnosu na spreminjajoče se okolje, se srečujejo uprave praktično vseh držav. Te zahteve izhajajo zlasti iz naraščajoče kompleksnosti družbe in okolja ter njenega medsebojnega vplivanja, naraščanja javnega sektorja in s tem naraščajoče potrebe po koordinaci-

ji, naraščujoče participacije in decentralizacije ter iz omejenosti sredstev. Zahteve po nižanju izdatkov se v bistvu zrcalijo v iskanju učinkovitejših pristopov k vodenju, upravljanju in delovanju ter k razvoju sistemov spremljanja delovanja in ugotavljanja delovne učinkovitosti.

Predvsem v državah članicah organizacije OECD uvajajo različne sistematične pristope za izboljšanje delovanja uprave, ki v splošnem vključujejo povečane pristojnosti vodilnih in vodstvenih delavcev pri opredeljevanju ciljev in ciljnih vrednosti delovanja organizacij kot tudi pri izvajanju delovnih procesov in delovanju za doseganje ciljev pri merjenju delovne izvedbe in poročanju o njej. Informacije o delovni izvedbi so sestavni del odločanja o izvajanju posameznih programov in so tudi sestavni del sistema nagrajevanja po delovnem učinku. Informacije o delovni izvedbi so tudi pomemben sestavni del poročil različnim nadzornim organom.

Osrednje vprašanje merjenja delovanja ni vprašanje kako meriti, pač pa, kaj meriti ter kako to opredeliti in povezati z drugimi vidiki organizacijske strukture, delovanja in relacij z okoljem. Katere informacije o okolju so za organizacijo relevantne, pa je odvisno od posamezne organizacije, od stopnje vplivanja okolja ter od potreb organizacije po odzivanju na spremembe v okolju.

Vedno bolj se uveljavlja prepričanje, da osnovni namen spremljanja uspešnosti in učinkovitosti v javni upravi ni zgolj evidentiranje delovne izvedbe, pač pa uvažanje ukrepov in sprememb za izboljšanje uspešnosti in učinkovitosti v javni upravi.

LITERATURA

- Carter, Neil (1994): Performance Indicators: 'Back-seat driving' or 'Hand-off control'. V D. McKeivitt in A. Lawton (ur.), *Public Sector Management: Theory, Critique & Practice*. Str. 208–219.
- Florjančič, Jože, Vukovič, Goran (1998): *Kadrovska funkcija - management*. Kranj: Moderna organizacija.
- Gilliland, Stephen W., Langdon, Jay C. (1998): V: Smither, James W. (ur.): *Performance Appraisal: State of the Art in Practice*. Str. 209–243.
- Graddick, Mirian M., Lane, Pamela (1998): *Evaluating Executive Performance*. V: Smither, James W. (ur.): *Performance Appraisal: State of the Art in Practice*. Str. 370–403.
- Hopwood, Anthony (1994): *Accounting and the Pursuit of Efficiency*. V D. McKeivitt in A. Lawton (ur.), *Public Sector Management: Theory, Critique & Practice*. Str. 145–159.
- Huijgevoort, J.A.A. van, Pekdemir, U. (1996): *Advanced Financial Analysis and Audit*. Ljubljana: Gradivo za seminar Master projekta.
- Kanter, Rosabeth Moss in Summers, David V. (1994): *Doing Well while Doing Good: Dilemmas of Performance Measurement in Nonprofit Organisations and the Need for a Multiple-consistency Approach*. V D. McKeivitt in A. Lawton (ur.), *Public Sector Management: Theory, Critique & Practice*, 220–236.
- Kralj, Jasna in Žurga, Gordana (1995): *Organizacijski sistem informiranja in odločanja na področju zdravstva*. *ISIS*, 5, 56–58.
- Lane, Jan-Erik (1995): *The Public Sector: Concepts, Models and Approaches*. London: SAGE Publications.

- Lepsinger, Richard, Lucia, Anntoinette D. (1997): *The Art and Science of 360° Feedback*. San Francisco, California: Jossey-Bass Pfeiffer.
- Neely, Andy (1997): Performance Measurement. V: Cooper, Cary L., Argyris, Chris (ur.): *The Blackwell Encyclopedia of Management*. Volume X - Slack, Nigel (ur.): *Operations Management* Blackwell Publishers. Str. 134-137.
- O'Connell, John (1997): Performance Evaluation. V: Cooper, Cary L., Argyris, Chris (ur.): *The Blackwell Encyclopedia of Management*. Volume VII - O'Connell, John (ur.): *International Management*. Blackwell Publishers. Str. 228.
- OECD (1996): *Governance in Transition: Public Management Reforms in OECD Countries*. Pariz: OECD.
- Reilly, Richard R., McGourty, Jack (1998): *Performance Appraisal in Team Settings*. V: Smither, James W. (ur.): *Performance Appraisal: State of the Art in Practice*. Str. 244-277.
- Smither, James W. (ur.) (1998): *Performance Appraisal: State of the Art in Practice*. San Francisco, California: Jossey-Bass Publishers.
- Žurga, Gordana (1997a): Načela novega upravljanja javnega sektorja in državna uprava. Zbornik 16. Posvetovanja organizatorjev dela: Quo vadis management. Kranj: Moderna organizacija. Str. 470-476.
- Žurga, Gordana (1997b): Uspešnost in učinkovitost delovanja organizacij v javni upravi. Ljubljana: Slovensko politološko društvo. Str. 259-268.

POMEN MOTIVACIJE ZA RAZVOJ, PRIPADNOST IN DELOVNO USPEŠNOST UPRAVNIH ENOT V REPUBLIKI SLOVENIJI

Povzetek. Namen članka je poudariti, da je tudi v upravnih enotah kot organizacijah, ki so del izvršilne oblasti in pomenijo zgolj teritorialno distribucijo oblasti, možno kakovostno in celostno upravljati s človeškimi viri; posledica tega je večji občutek pripadnosti, ki vpliva tudi na boljše uspehe dela. Poleg razčlenitve teoretičnih pogledov na upravljanje s človeškimi viri, je posebna pozornost namenjena prav procesom motiviranja, razvoju človeških virov, zagotavljanju pripadnosti ter doseganju delovne uspešnosti. V članku so predstavljeni tudi rezultati raziskovalne naloge v upravnih enotah koroške regije, sledi zaključek s priporočili za prakso.

Gljučni pojmi: motiviranje, razvoj človeških virov, delovna uspešnost, pripadnost, javna uprava, državna uprava, upravna enota.

348

Uvod

Velike spremembe, tako politične (vstopanje države Slovenije v Evropsko unijo) kot tudi gospodarske (razmah podjetništva – stečaji), postavljajo izvajalce kadrovske funkcije pred resen izziv. Prilagajanje tej situaciji zahteva: uvajanje novih pogojev dela, gospodarjenja, vodenja in upravljanja s človeškimi viri. V vseh sferah družbenega življenja je prevladalo spoznanje, da so človeški viri (znanje, spretnosti, sposobnosti, motivi, stališča, vrednote, osebnostne lastnosti, ideje, ustvarjalnost) ključni za uspešno poslovanje.

Navedenim družbenim spremembam sledi tudi javna uprava. Državljeni kot stranke zahtevajo učinkovito, poceni in njim prijazno upravo. Slovenska država se tako sooča z zahtevo narediti čim več in čim bolje s čim manjšimi stroški. Ob boljši organiziranosti je način, kako tej zahtevi slediti, kakovostnejše delo s kadri v javni upravi, saj le-ti vplivajo na ceno in kakovost delovanja v upravi. Reforma javne uprave, ki je ena izmed prioriternih nalog vlade, mora biti usmerjena ne samo na spremembo organizacijske zasnove, temveč tudi na upravljanje človeških virov, na izobraževanje in usposabljanje. Sistemsko je potrebno urediti vprašanje spodbud oziroma motivacije. Motivacija in razvoj sta namreč ključna

*Mag. Kornelija Marzel, univ.dipl.prav., Upravna enota Slovenj Gradec.

dejavnika vplivanja na pripadnost in delovno uspešnost zaposlenih. Upravljanje človeških virov ni samo odnos do poslovnih zadev, temveč tudi pot do zaposlenih s poudarkom na privrženosti in medsebojnem sodelovanju.

Dejavniki, ki vplivajo na delovno uspešnost

Delovna uspešnost zaposlenih je odvisna od njihovega znanja, sposobnosti in motivacije.

Le zaposleni, ki so ustrezno motivirani in usposobljeni, se vzpenjajo po lestvici lastnega razvoja in na učinkovit način dosegajo pričakovane rezultate.

Motivacija

Naše ravnanje je motivirano takrat, kadar je ciljno usmerjeno, pri tem pa ga spodbujajo številne potrebe in vzgibi.

Motivacijske teorije

Le - te preučujejo, zakaj se ljudje obnašamo točno tako, kakor se, in zakaj torej med različnimi možnimi načini ravnanja izberemo prav to obnašanje in ne drugega.

Klasična šola, oziroma, kot jo nekateri razumejo, teorija instrumentalnosti (Friderik Taylor) uči, da je človek razumno bitje, zato ga lahko motivira le denar ter drugi ekstrinzični faktorji.

Humanistični pristop poudarja socialne potrebe in zadovoljstvo kot bistveni element motivacije.

V okviru zgodnjega preučevanja motivacije pa velja omeniti še *Mc Gregorjev prispevek k preučevanju motivacije* (Stone, 1995). Mc Gregory je opozoril na nekatere bistvene elemente vplivanja na motivacijo, ki so: obogatitev dela, povečanje obsega dela, prenos pristojnosti, samostojnost pri delu ter soodločanje zaposlenih.

V nadaljnjem preučevanju motivacije se je razvilo več skupin motivacijskih teorij: vsebinske in procesne teorije, behavioristične ter teorije socialnega učenja. *Vsebinske teorije* izhajajo iz psihologije in temeljijo na razlagi potreb ljudi. Pojasnjujejo, zakaj ljudje določene faktorje (npr. plačo, samostojnost, odgovornost, varnost...) želijo in zakaj drugih ne in katere cilje želijo izpolniti. Vsi ti cilji, h katerim je usmerjeno ravnanje ljudi, so temelj za analizo potreb ljudi.

Procesne teorije proučujejo ključne procese ravnanja ljudi, ti procesi pa vodijo do določenih ciljev. Te teorije izhajajo iz zavestnega in voljnega ravnanja ljudi, pri čemer posameznik presodi možne posledice tega ravnanja ter pri tem izbere aktivnost prav zaradi pričakovanja določenega rezultata.

Behavioristične teorije so usmerjene na ravnanje ljudi in na posledice, saj človek ravna glede na posledice, ki ravnanju sledijo.

Teorije socialnega učenja poudarjajo, da na ravnanje posameznika vplivajo tako zunanji kot tudi notranji procesi.

Vsaka izmed omenjenih teorij proučuje posamezni aspekt motivacije.

Vsekakor je potrebno upoštevati raznovrstnost in interaktivno delovanje različnih dejavnikov vplivanja na motivacijo, posledično pa tudi na pripadnost in uspešnost pri delu.

Dejavniki spodbujanja dela

Individualne razlike. Posamezni zaposleni se med seboj razlikujejo, različna so njihova stališča, interesi, potrebe in želje, prav tako so si različni v svojih sposobnostih, inteligenci ter osebnosti nasploh. V ta sklop pa smiselno spadajo tudi spol, starost, delovna doba in položaj na delovnem mestu.

Značilnosti dela. Z navedenim pojmom so opredeljene lastnosti, ki se nanašajo na delo (naloge, aktivnosti) in tudi na okoliščine dela (tehnologija, organizacijska struktura, sistem napredovanja). Karakteristike dela, ki motivirajo, so: diskrecija, raznovrstnost, uporaba sposobnosti, povratne informacije ter prepričanje o pomembnosti in koristnosti naloge (Armstrong, 1996).

Nagrajevanje. Z nagrajevanjem želi organizacija stimulirati zaposlene, da bi dosegli njene cilje v specifičnem okolju, s specifičnimi vrednotami in specifično kulturo, zato mora strategija nagrajevanja nujno izhajati iz strategije organizacije in mora biti razvidna kot del strategije upravljanja s človeškimi viri.

Napredovanje. Kariera. Doživljanje kariere je posebno motivacijsko sredstvo, ki človeka sili v določene aktivnosti. Kariero označuje zaporedje del in aktivnosti, načrtovanih in nenačrtovanih, ki vključuje elemente napredovanja, samouresničevanja in osebnega razvoja v določenem času (Clark v Lipičnik, 1998:180). Kariera se ne nanaša zgolj na dela, ki pomenijo napredovanje v vertikalni liniji navzgor, vedno več je namreč zaposlenih, ki želijo napredovati v horizontalo, v globino. Tako ločimo vertikalno in horizontalno napredovanje, znotraj teh pa še vodstveno in strokovno napredovanje.

Vsaka organizacija mora imeti vzpostavljen sistematičen in formaliziran koncept napredovanja. Vnaprej morajo biti določene poti napredovanja ter hkrati definirani pogoji le - tega. Izbor kriterijev napredovanja, njihov pomen za strokovno in vodstveno napredovanje - vse to mora biti jasno določeno, da napredovanje ni prepuščeno subjektivni presoji posameznega, za to odgovornega delavca. Ko posamezniki čutijo, da v napredovanju ni pravičnosti, da napredujejo nesposobni, takrat napredovanje izgublja vrednost v smislu moralnega stimulansa in tako ne motivira več za razvoj.

Vodenje. Namen vodenja je vplivanje na vedenja zaposlenih posameznikov ter skupin tako, da se dosežejo organizacijski in delovni cilji (Možina, 1994: 4). Naloga vodje je, da informira zaposlene, da lahko ravno prek organizacijskih ciljev dosežejo svoje osebne cilje.

Razvoj človeških virov (Human Resource Development - HRD)

Razvoj ima poleg motivacije ključni vpliv na delovno uspešnost. Sprva se je razvoj kadrov uporabljal kot sinonim za izobraževalno dejavnost. Temeljni cilj naj

bi bil dopolnjevanje znanja in sposobnosti za potrebe delovnega procesa. Kmalu je postalo jasno, da je potrebno v razvoj kadrov vključiti še motive, potrebe in interese zaposlenih po usposabljanju in izobraževanju. Tako ima danes pojem razvoj človeških virov širok pomen in predstavlja sistem in integracijo tudi drugih procesov: usposabljanja in razvoja, razvijanja karier, ocenjevanja delovnih rezultatov in organizacijskega razvoja.

Pripadnost

Pripadnost se nanaša na zvestobo, lojalnost in zaupanje organizaciji. Vsebuje več komponent:

- identifikacijo s cilji in vrednotami,
- željo pripadati organizaciji,
- pripravljenost in željo delati v korist organizacije (Armstrong, 1996).

Cilji in vrednote dela v upravi niso kodificirani, kar pa bi vsekakor bilo smiselno, zlasti kot vzvod za oblikovanje skupne kulture, s čimer bi narasla pripadnost zaposlenih upravi oziroma organizacijski enoti.

Delovna uspešnost

V okviru delovne uspešnosti gre za naslednja procesa:

- ugotavljanje delovne uspešnosti, t.j. skladnost postavljenih ciljev z doseženimi rezultati.
- ocenjevanje delovne uspešnosti; gre za to, da ugotovimo, ali naj delavca kaznujemo ali nagradimo.

Z ugotavljanjem delovne uspešnosti lahko tudi spoznamo, kdo potrebuje dodatno izobraževanje in usposabljanje. Tako lahko delavce oblikujemo glede na potrebe delovnega procesa oziroma skladno s cilji organizacije. S tem pridobivamo njihove rezultate, povečujemo pa tudi pripadnost zaposlenih.

Javna uprava v Republiki Sloveniji

Reforma javne uprave se je začela s 1.1.1995, ko je bil odpravljen komunalni sistem in so bile ustanovljene nove občine, prav tako pa so bile ustanovljene upravne enote kot decentralizirana oblika državne uprave na lokalnem nivoju.

V širši okvir javne uprave po sedaj veljavni ureditvi sodijo:

- lokalna samouprava,
- javne službe,
- državna uprava.

Državna uprava.

Je ena izmed funkcij države in jo štejemo kot del izvršilne oblasti. Naloge državne uprave izvajajo ministrstva in teritorialne organizacije uprave. Le - te so:

- upravne enote,
 - inšpekcijske službe kot sestavni deli pristojnih ministrstev,
 - izpostave Ministrstva za obrambo,
 - izpostave Ministrstva za finance (davčna služba) in
 - izpostave republiške geodetske uprave kot organa v sestavi Ministrstva za okolje.
- Pomen in funkcije upravnih enot v Republiki Sloveniji.* Upravne enote, ustanovljene z zakonom o upravi, so pričele delovati s 1.1.1995 kot izvajalke nalog državne uprave na lokalnem nivoju. Ustanovljenih je bilo 58 upravnih enot, ki so organizirane za območje ene ali več novih občin, in odločajo na prvi stopnji o upravnih stvareh iz državne pristojnosti. Upravno enoto vodi načelnik, ki ga imenuje in razrešuje vlada na predlog ministra, pristojnega za upravo, po predhodnem mnenju občinskih svetov občin, na katerih območjih je organizirana upravna enota. Načelnik upravne enote predstavlja upravno enoto.

V upravni enoti se za posamezna delovna področja organizirajo notranje organizacijske enote. Notranje organizacijske enote upravne enote se določijo z aktom o organizaciji, ki ga na predlog pristojnih ministrstev izda načelnik upravne enote s soglasjem vlade. Upravne enote nimajo statusa organa, organizacijsko so vezane na ministrstvo, pristojno za upravo, konkretno na ministrstvo za notranje zadeve. Strokovno pa so upravne enote vezane na smernice in navodila ministrstev, v čigar pristojnost spada konkretna naloga upravne enote in ki se vertikalno usklajuje z upravno enoto.

Politika plač. Za posamezne kategorije zaposlenih veljajo različni predpisi. Podlaga za določitev osnovne plače je sistemizacija delovnih mest.

Osnova za obračun plače je izhodiščna plača za prvo tarifno skupino, določena s kolektivno pogodbo. Količnike za določitev plače določa vladna uredba. K osnovni plači se dodajo še dodatki, za delovno uspešnost ter številni drugi (Zakon o razmerjih plač v javnih zavodih, Zakon o delavcih v državnih organih, Uredba o skupnih osnovah in kriterijih za notranjo organizacijo in sistemizacijo delovnih mest v organih državne uprave). Glede na navedeno je jasno, da je potrebno enotno urediti plače in dodatke vseh zaposlenih v državni upravi, prav tako pa tudi v lokalni samoupravi in v javnih službah. Potrebno je oblikovati sistem soodvisnosti med koristmi in stroški, ki jih ustvarjajo in porabljajo zaposleni z delom v javnem sektorju.

Napredovanje. Napredovanje v smislu vzpona po plačilni lestvici navzgor ureja Pravilnik o napredovanju zaposlenih v državni upravi. (Uradni list RS, št. 41/94, 56/94, 33/95 in 23/97). Omenjeni pravilnik določa naslednje kriterije napredovanja:

- zahtevano stopnjo strokovne izobrazbe za delovno mesto, na katerega je delavec razporejen,
- izpolnjevanje drugih zahtevanih pogojev za razporeditev na določeno delovno mesto,
- izpolnjevanje posebnih pogojev za napredovanje.

Posebni pogoji napredovanja po pravilniku pa so:

- dodatna funkcionalna znanja,
- interdisciplinarna usposobljenost delavca za opravljanje del na različnih delovnih mestih v okviru poklica,
- samostojnost in zanesljivost pri delu,
- ustvarjalnost,
- nadpovprečna delovna uspešnost, izkazana v daljšem časovnem obdobju.

Pravilnik določa *redno in izredno napredovanje*.

O rednem napredovanju govorimo takrat, ko zaposleni ob upoštevanju zgoraj navedenih pogojev napreduje po preteku najmanj treh let od prve razporeditve oziroma zadnjega napredovanja, pri čemer se upošteva dejanska delovna doba. Zaposleni pri tej vrsti napredovanja napreduje za en plačilni razred, če v ocenjevalnem obdobju doseže določeno število točk, potrebno za napredovanje. (50 točk na delovnem mestu s srednješolsko izobrazbo, 75 točk na delovnem mestu z višješolsko izobrazbo in 100 točk na delovnem mestu z visokošolsko izobrazbo).

Pri izrednem napredovanju pa se loči izjemno in pospešeno napredovanje. Izjemno lahko napreduje zaposleni, če izpolnjuje dva pogoja, in sicer: če najmanj za 100% preseže skupno število točk, potrebnih za napredovanje za en plačilni razred in je tudi nadpovprečno delovno uspešen. V tem primeru je možno napredovati največ za tri plačilne razrede, pri čemer je za vsako 100 % preseganje števila točk možno napredovati za en plačilni razred. Pri pospešenem napredovanju pa mora zaposleni izpolnjevati oba pogoja, navedena pri izjemnem napredovanju: napreduje lahko za en plačilni razred, vendar ne prej kot v osemnajstih mesecih od prve razporeditve oziroma zadnjega napredovanja.

Tako sledi zaključek, da se institut napredovanja sme uporabljati le v primeru večje usposobljenosti in uspešnosti posameznega delavca.

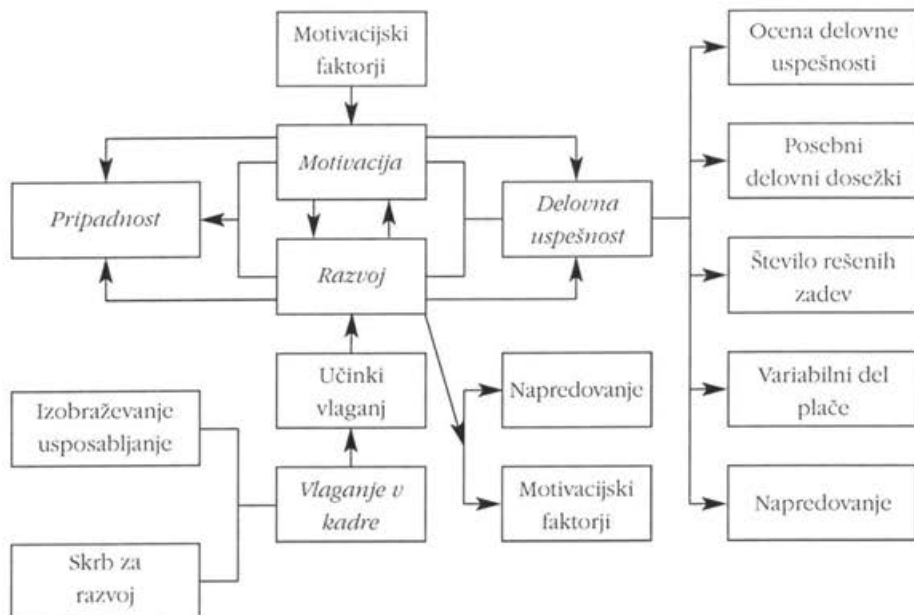
Glede na specifičnosti delovanja upravnih enot in ob upoštevanju teoretičnih pogledov na upravljanje s človeškimi viri, je bila izvedena analiza motivov, razvoja, pripadnosti in delovne uspešnosti v izbranih upravnih enotah.

Empirična raziskava

Motivacijsko – razvojni model

Proučevanje motivacije in razvoja, njunih medsebojnih relacij ter njunih učinkov na pripadnost in delovno uspešnost je bilo izvedeno na osnovi hipotetičnega motivacijsko – razvojnega modela.

Motivacijsko – razvojni model v upravnih enotah

Ugotovljeno je bilo, s kakšnimi sredstvi se povečujeta motivacija in razvoj ter kako ta elementa vplivata na delovno uspešnost kot njuna učinka. Prav tako so bila preverjena stališča anketirancev glede spremljanja, ocenjevanja in merjenja delovne uspešnosti.

Ugotovitve raziskave temeljijo na načelih postavljenega motivacijskega modela:

- pričakovanje,
- ustreznost povračil (poštenost),
- pravičnost.

Pričakovanje temelji na Vroomovi motivacijski teoriji, in sicer na predpostavki, da so ljudje sposobni izbrati tisto vedenje, ki bo uresničilo njihove cilje. Velika pričakovanja so tako posledica velike motiviranosti in razvoja, velika razočaranja pa so posledica neustreznega nagrajevanja za uspešno opravljeno delo.

Ustreznost povračil: Zaposleni pričakujejo, da bodo od organizacije dobili približno enako "vrednost" kot so jo organizaciji dali.

Pravičnost: Gre za subjektivno zaznavanje nagrajevanja med zaposlenimi.

Motivacijsko – razvojni model v upravnih enotah predstavlja dinamičen sistem, ki ga sestavljajo tri komponente:

- povečanje motivacije,
- vlaganje v kadre, skrb za njihov razvoj,
- delovna uspešnost in pripadnost kot učinka motivacije in razvoja.

Za preverjanje motivacijsko – razvojnega modela in ključnih hipotez so bile uporabljene neodvisne, odvisne in intervenirajoče variable, pri čemer je vloga, ki

jo je spremenljivka pridobila, odvisna od narave trditve, ki jo vsebuje hipoteza. Motivacija in vlaganje v kadre imata vlogo neodvisnih spremenljivk, medtem ko sta pripadnost in delovna uspešnost odvisni spremenljivki.

Opredelitev raziskovalne skupine

Ciljna skupina so bili zaposleni v upravnih enotah koroške regije, in to v Upravni enoti Slovenj Gradec, Ravne na Koroškem, Dravograd ter Radlje ob Dravi. Upravne enote so bile izbrane zaradi tega, ker le - te kot decentralizirana oblika državne uprave na lokalnem nivoju predstavljajo tisti njen del, kjer državljani prihajajo najpogosteje v stik z državo. Glede na vsebino vprašalnika je bila anketa izvedena med vsemi zaposlenimi v izbranih upravnih enotah.

Cilji in metodologija raziskave

S pomočjo vprašalnika je bil testiran hipotetično postavljen motivacijsko - razvojni model na izbrani ciljni skupini in tako ugotovljeno:

- kako določeni motiv oziroma motivacijski faktor vpliva na pripadnost zaposlenih in njihovo delovno uspešnost,
- kakšen je odnos med stopnjo razvoja zaposlenega in njegovo pripadnostjo ter delovno uspešnostjo (ali so zaposleni z visoko stopnjo razvoja sicer bolj delovno uspešni, pa manj pripadni, saj se zavedajo svoje vrednosti, ki jo zaradi znanja (razvoja) imajo na trgu dela).

Analiza raziskave

Z *enostavno statistično analizo* je bila ugotovljena frekvenčna distribucija odgovorov pri posameznem vprašanju, srednja vrednost in standardno odstopanje. S *korelacijsko analizo* pa so bile raziskane korelacije med posameznimi spremenljivkami oziroma dvojicami odgovorov. Tako je bil ugotovljen medsebojni vpliv posameznih odgovorov.

Rezultati analize splošnih podatkov

- Velika odzivnost: Na 138 poslanih vprašalnikov je bilo prejetih 99 odgovorov iz vseh štirih upravnih enot.
- Feminizacija zaposlenih v upravi: Na vprašanja je odgovarjalo 15 moških in 84 žensk.
- Povprečna starost zaposlenih: 38 do 39 let.
- Izobrazbena struktura: Prevladujejo zaposleni s srednješolsko izobrazbo.
- Delovna doba: Povprečna skupna delovna doba je 16 let, največ pa je zaposlenih, ki imajo od 1 - 9 let delovne dobe v državni upravi.

Rezultati testiranja motivacijsko – razvojnega modela

Povečanje motivacije. S ciljem ugotoviti pomembnost motivacijskih dejavnikov za zaposlene, je bilo anketirancem zastavljeno naslednje vprašanje: Kakšna je za vas pomembnost naslednjih dejavnikov? Našteti je bilo 12 dejavnikov, respondenti pa so njihovo pomembnost presojali na 4 – stopenjski lestvici. Možni so bili odgovori: 1- sploh ni pomembno, 2- nepomembno, 3- pomembno, 4- zelo pomembno.

Distribucija odgovorov glede na srednjo vrednost, standardno odstopanje in rang pomembnosti

LEGENDA K PRILOGI ŠT. 2

- 1 – sploh ni pomembno
 2 – nepomembno
 3 – pomembno
 4 – zelo pomembno
 E – ni odgovora
 X – srednja vrednost
 SD – standardno odstopanje
 R – rang pomembnosti

	1	2	3	4	E	X	SD	R
1. visoka plača	1	2	61	33	2	3,299	0,562	11
2. dobri delovni pogoji	0	0	29	70	0	3,707	0,457	2
3. možnost uporabe lastnih znanj	0	1	35	62	1	3,622	0,508	4
4. samostojnost, odgovornost	0	1	44	53	1	3,531	0,522	5
5. zanimivo delo	0	1	55	42	1	3,418	0,516	8
6. stalnost, varnost dela	1	2	42	53	1	3,5	0,6	6
7. dobri odnosi z delavci	0	0	22	76	1	3,776	0,419	1
8. možnost izobraževanja, usposabljanja	0	2	51	45	1	3,439	0,539	7
9. redno spremljanje in ocenjevanje delovne uspešnosti	1	7	50	40	1	3,316	0,652	10
10. sodelovanje v procesih odločanja	1	8	61	28	1	3,184	0,615	12
11. napredovanje	0	3	54	41	1	3,338	0,549	9
12. dobri odnosi z nadrejenimi	2	1	27	69	0	3,646	0,611	3

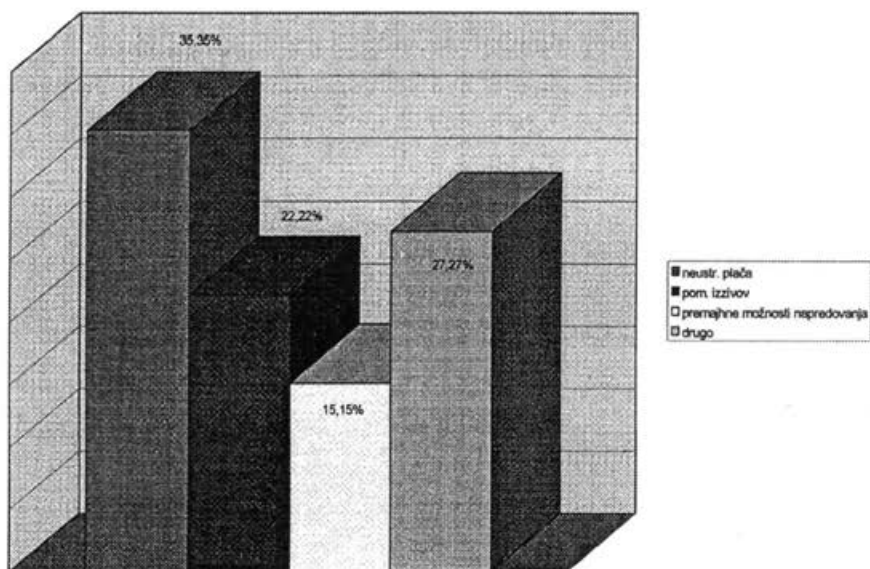
Analiza motivacijskih dejavnikov glede na stopnjo pomembnosti, ki jo motivacijski dejavnik ima za posameznika, pokaže naslednjo strukturo. Najpomembnejši motivacijski dejavniki po mnenju respondentov so: dobri odnosi s sodelavci, dobri delovni pogoji, dobri odnosi z nadrejenimi in možnost uporabe lastnih znanj in sposobnosti. Manj pomembni motivacijski dejavniki so: samostojnost in odgovornost, stalnost, varnost dela, možnost izobraževanja in usposabljanja ter zanimivo delo. Nepomembni oziroma najmanj pomembni pa so: napredovanje, redno spremljanje in ocenjevanje delovne uspešnosti, visoka plača ter

sodelovanje v procesih odločanja. Na splošno je bilo ugotovljeno, da so anketiranci po pomembnosti najvišje ocenili ekstrinzične motivacijske dejavnike oziroma higienike, kar se lahko razloži z dejstvom, da je presojanje v tem kontekstu omejeno s splošnim odnosom do dela, organizacije in okolja.

Struktura pomembnosti posameznih motivov izraža globalne vrednostne orientacije ter interese, ki so rezultat procesa socializacije v družbi, splošnega družbenoekonomskega položaja posameznika ter socialnega in materialnega razvoja družbe in njenih dominantnih vrednosti (Bahtijarevič, 1984: 85).

Na hipotetično vprašanje, kateri dejavnik bi v primeru iskanja novega delovnega mesta postavili na 1. mesto kot vzrok za menjavo službe, je večina vprašanih navedla neustrezno plačo, nato sledita pomanjkanje izzivov ter premajhne možnosti napredovanja. Med drugimi vzroki pa so anketiranci najpogosteje navedli medsebojne odnose na delovnem mestu.

Distribucija odgovorov glede na vzroke za menjavo službe

Ugotovljena je bila odvisnost odgovorov od spola in starosti. Večina moških je kot poglaviti vzrok za menjavo službe navedla pomanjkanje izzivov, ženske pa so na prvo mesto postavile neustrezno plačo. Mlajši zaposleni so dali prednost neustrezni plači, starejši pa so za glavni vzrok za menjavo službe navedli pomanjkanje izzivov.

Z vprašanjem, koliko naslednjih sprememb si želite v vaši upravni enoti, je raziskava želela ugotoviti, kako so pri respondentih zadovoljeni posamezni motivacijski dejavniki. Anketiranci so imeli na razpolago 14 možnih dejavnikov, za katere so se morali odločiti po 4- stopenjski lestvici: 1- sprememb si sploh ne želim, 2- sprememb si ne želim, 3- sprememb si želim, 4- sprememb si zelo želim.

Distribucija odgovorov glede na srednjo vrednost, standardno odstopanje ter rang želenosti sprememb

LEGENDA K PRILOGI ŠT. 4:

1- sprememb si sploh ne želim

2- sprememb si ne želim

3 -sprememb si želim

4- sprememb si zelo želim

E- ni odgovora

X- srednja vrednost

SD- standardno odstopanje

R- rang želenosti sprememb

	1	2	3	4	E	X	SD	R
1. boljšo plačo	0	3	55	40	1	3,377	0,547	1
2. napredovanje	1	10	54	31	3	3,197	0,658	2
3. boljšo organiziranost dela	3	18	54	20	4	2,957	0,728	6
4. dobre odnose z nadrejenimi	8	46	29	15	1	2,52	0,852	12
5. dobre odnose s podrejenimi	9	52	23	14	1	2,42	0,849	14
6. bolj odgovorno delo	6	50	32	10	1	2,46	0,762	13
7. delo z večjimi izzivi	6	34	43	15	1	2,68	0,807	8
8. bolj samostojno delo	4	49	33	12	1	2,54	0,716	11
9. ustrežnejši način vodenja	4	45	32	16	2	2,618	0,809	9
10. več organiziranih oblik izobraževanja	0	17	58	23	1	3,061	0,639	3
11. plačilo študija	2	33	24	39	1	3,02	0,907	5
12. možnost uporabe lastnih znanj in sposobnosti	3	24	47	24	1	2,938	0,784	7
13. varnost dela	5	46	29	17	2	2,597	0,837	10
14. načrtno spremljanje in ocenjevanje delovne uspešnosti	3	17	52	27	0	3,04	0,754	4

Analiza motivacijskih dejavnikov glede na stopnjo zaželenosti sprememb prikazuje strukturo zadovoljenosti posameznega motivacijskega dejavnika. Tisti dejavniki, glede katerih si respondenti želijo najmanj sprememb, so najbolj zadovoljeni.

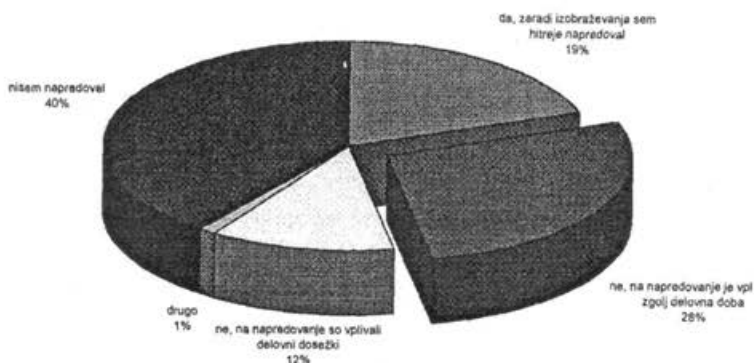
Najbolj si želijo sprememb na naslednjih področjih:

- višje plače,
- napredovanje,
- organizirane oblike izobraževanja in usposabljanja,
- načrtno spremljanje in ocenjevanje delovne uspešnosti.

Primerjava strukture pomembnosti motivacijskih dejavnikov s strukturo zadovoljenosti le - teh pokaže, da dejavniki, ki so jih respondenti uvrstili med najpomembnejše, niso ekvivalentni dejavnikom, glede katerih si vprašani najbolj želijo sprememb in so torej najmanj zadovoljeni. Navedeno se lahko razloži v tem smislu, da je struktura pomembnosti motivacijskih dejavnikov pravzaprav indikator splošne orientacije odnosov do dela, vendar pa je potrebno poudariti, da nanjo vplivajo tudi faktorji izven dela.

Vlaganje v kadre, skrb za njihov razvoj. Raziskava je pokazala, da je v izbranih upravnih enotah dobro poskrbljeno za razvoj zaposlenih, kar se lahko razloži s spoznanjem vodilnih o nujnosti permanentnega izobraževanja po pridobljeni formalni izobrazbi, pa tudi z ustanovitvijo osrednje institucije (upravne akademije) za izobraževanje in usposabljanje. Vprašani so bili dokaj enotni, glede trditve, da izobraževanje prispeva k optimalnejši izrabi njihovih delovnih zmožnosti ter da znanja, pridobljena na usposabljanju, prispevajo k večji delovni učinkovitosti. Razvidno pa je, da na napredovanje bolj vpliva delovna doba oziroma senioritetno načelo kot pa znanja in delovni dosežki. Torej: anketiranci se zavedajo nujnosti izobraževanja, želijo pa si, da bi sistem napredovanja še v večji meri spodbujal pridobivanje novih znanj in spretnosti.

Distribucija odgovorov glede medsebojne odvisnosti izobraževanja in napredovanja

Delovna uspešnost. Z vprašalnikom je bilo preverjeno, ali v izbranih upravnih enotah spremljajo delovno uspešnost in kako in ali je plača odvisna od delovne uspešnosti. Ugotovitve so sledeče:

večina vprašanih je seznanjena s pričakovanimi delovnimi rezultati.

Prav tako večina meni, da izobraževanje in usposabljanje prispevata k optimalnejši izrabi delovnih zmožnosti in da so znanja, pridobljena na usposabljanju, prispevala k optimalnejšemu delu.

Predstojniki spremljajo in ocenjujejo delovno uspešnost, kot poglobilni kriteriji pa se pojavljajo:

- število rešenih zadev,
- pravilnost odločitev,
- spoštovanje rokov,
- posebni delovni dosežki.

To spremljanje predstojnikov bi lahko spodbujalo razvoj, vendar pa respondenti menijo, da se ugotovljena delovna uspešnost premalo pozna pri plači. Samo spremljanje delovne uspešnosti brez stimulativnih učinkov nima dolgoročnih motivacijskih spodbud. Prej naštetih kriteriji merjenja delovne uspešnosti se morajo uporabljati kot podlaga nagrajevanja. Zgolj upoštevanje delovnih izkušenj pri nagrajevanju ni smiselno, saj ta kriterij nikakor ne spodbuja ustvarjalnosti, iniciativnosti, pridobivanje novih znanj in tako ne povečuje delovne uspešnosti, prav tako pa ne pogloblja pripadnosti.

Pripadnost. Z vprašanjem, ali bi v primeru, če bi v službi prišlo do znižanja plače, odprave regresa oziroma izgube drugih bonusov, začeli razmišljati o zamenjavi službe, se je ugotavljala pripadnost zaposlenih. Glede na spol ni bilo opaznih razlik. Pač pa je bilo ugotovljeno, da sta starost in pripadnost v premem sorazmerju, z naraščanjem starosti narašča pripadnost, enako je tudi s skupno delovno dobo ter delovno dobo v državni upravi. Izobrazba in pripadnost pa sta v obratnem sorazmerju. Zaposleni z višjo stopnjo izobrazbe se zavedajo svoje vrednosti, ki jo zaradi znanja imajo na trgu dela in so zaradi tega manj pripadni.

Pravičnost in ustreznost povračil. Pojem pravičnosti se je presojala v odnosu do drugih, poštenost oziroma ustreznost povračil pa kot razmerje med vložki in izločki dela. Za preizkus pravičnosti so anketiranci odgovarjali na vprašanje: Ali so vsi delavci za enake delovne dosežke enako nagrajeni? Več kot polovica vprašanih je menila, da v nagrajevanju ni pravičnosti in da delavci za enake delovne dosežke niso enako nagrajeni. Poštenost povračil je bila preizkušena z vprašanjem: Ali menite, da za svoj trud dobite ustrezno povračilo (plača, izobraževanje, možnost udeležbe na raznih seminarjih...)? Nekoliko manjši delež vprašanih kot pri vprašanju o pravičnosti je menil, da med vložki in izločki dela (med trudom in nagrado za trud) ni ustreznega razmerja.

Anketiranci občutijo, da v nagrajevanju ni pravičnosti in tudi ne poštenosti. Močno je poudarjena želja po nagrajevanju delovne uspešnosti. Po mnenju vprašanih bi bilo to edino pravično in bi pomenilo enako obravnavanje vseh zaposlenih. Takšen sistem nagrajevanja bi sledil tudi cilju ustreznosti povračil, saj bi med vložki in izločki bila vzpostavljena uravnotežena menjava.

Zaključek

1. Celovita in načrtna skrb za razvoj zaposlenih povečuje motivacijo zaposlenih ter pripadnost le - teh organizaciji.
2. Sistem nagrajevanja in napredovanja v upravnih enotah je tog in ne stimulira in motivira posameznikovega razvoja. Še več, ta dva sistema celo zaviralno delujeta na razvoj zaposlenih.
3. Zaposleni, pri katerih obstaja visoka stopnja razvoja so bolj delovno uspešni, pa manj pripadni.
4. Vez med razvojem in delovno uspešnostjo obstaja, tudi kriteriji merjenja delovne uspešnosti so opredeljeni, vendar pa je vprašanje v kakšni meri se le - ti uporabljajo.

Priporočila

Po razčlenitvi in opredelitvi nekaterih dilem, ki jih je sprožila analiza, je smiselno upravljavce človeških virov v državni upravi oziroma v upravnih enotah opozoriti na nekatera vprašanja, ki jim v bodoče kaže posvetiti posebno pozornost. Priporočila skušajo biti vrednostno nevtralna in stvarna ob upoštevanju dejstva, da v tem trenutku še ni razvite strategije upravljanja s človeškimi viri na področju javne uprave.

1. V državni upravi je potrebno več pozornosti nameniti strokovnemu izobraževanju, usposabljanju in izpopolnjevanju.
2. Pogoj za uvajanje splošne delovne uspešnosti so jasno in nedvoumno opredeljeni kriteriji, tako v vsebinskem kot tudi časovnem pogledu.
3. Znanje in rezultati dela naj bodo tesno povezani z nagrajevanjem. Delitev sredstev za stimulacijo na temelju linearne osnove ima izrazito destimulativni učinek in služi zgolj izravnavi plač. Namen stimulacije je nagraditi resnično nadpovprečno dobro opravljeno delo.
4. Izoblikovati je potrebno zavest o vrednotah in kulturi upravnega delovanja. Cilje in vrednote dela v upravi bi bilo potrebno zapisati. To bi pomenilo prispevek k oblikovanju skupne kulture, poglobila bi se tudi pripadnost zaposlenih v upravi.
5. Pristopiti je potrebno k preoblikovanju dela. Za povečanje zadovoljstva zaposlenih so predlagani sodobni načini organizacije dela kot so: razširitev in obogatitev obsega nalog, povečanje pooblastil in odgovornosti posameznih delavcev in rotacija pri opravljanju nalog. Tovrstna organizacija terja ob uvajanju nedvomno več vloženega truda, ki pa se nato obrestuje z boljšimi rezultati in zadovoljstvom zaposlenih ob doseženih rezultatih.

LITERATURA

- Armstrong, Michael (1996): *A Handbook of Personnel Management Practice*, 6. th. ed. Kogan Page, London

- Bahtijarević – Šiber, Fikreta (1984): "Motivacija za rad i njene odrednice", Naše teme, 1 – 2, str. 79 – 95
- Bahtijarević – Šiber, Fikreta (1986): Motivacija i raspodjela, Informator, Zagreb
- Beer, Michael, Spector, Bert, Lawrence, Paul, R., Mills, Quinn, D., Walton, Richard, E. (1984): Managing Human Assets, The Free Press, New York
- Brekić, Jovo (1990): Razvoj i promocija kadrov, Globus, Zagreb
- Collard, Ron (1993): Total Quality: Success through people, 2. nd. ed., Institute of Personnel Management, London
- Denny, Richard (1993): Motivate to win: Tested Techniques for Greater Achievement, Kogan Page, London
- Drucker, F., Peter (1990): Managing the nonprofit organization: Principles and Practices, 1st.ed., Harper Collins Publishers, New York
- Florjančič, Jože (1994): Planiranje kadrov; Moderna organizacija, Kranj
- Harrison, Rosemary (1994): Human resource management: Issues and strategies; Addison Wesley Publishing Company
- Hedges, Pat (1997): Increasing profitability by the effective use of learning, Kogan Page, London
- Jereb, Janez (1987): Strokovno izobraževanje in razvoj kadrov, Moderna organizacija dela, Kranj
- Jereb, Janez (1990): "Temeljni elementi razvoja kadrov v podjetju", Organizacija in kadri, 23, 3-4, str.247-256
- Lipičnik, Bogdan (1995): Management in sodelavci, Gea College, Bohinj
- Lipičnik, Bogdan (1998): Ravnanje z ljudmi pri delu, Gospodarski vestnik, Ljubljana
- Maitland, Ian (1995): Motivating people, Institute of Personnel and Development, London
- Miskell, Jane, R. Vincent (1994): Motivation at work, Irwin: Mirror Press, Burr Ridge
- Možina, Stane (1986): "Motiviranje kadrov za njihov in splošni razvoj", Organizacija in kadri, 19, 7-8, str.437-448
- Možina Stane (1994): Osnove vodenja, Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta Ljubljana
- Možina, Stane, Florjančič, Jože, Gabrijelčič, Janez (1984): Osební skupinski in organizacijski razvoj, Moderna organizacija dela, Kranj
- Možina, Stane, Kavčič, Bogdan, Tavčar, Mitja, Pučko, Danijel, Ivanko, Štefan, Lipičnik, Bogdan, Gričar, Jože, Repovž, Leon, Vizjak, Andrej, Rus, Veljko, Bohinc, Rado, (1994): Management, Didakta, Radovljica
- Možina, Stane, Jereb, Janez, Florjančič, Jože, Svetlik, Ivan, Jamšek, Franc, Lipičnik, Bogdan, Vodovnik, Zvone, Svetic, Aleša, Stanojevič, Miroslav, Merkač, Marjana (1998): Management kadrovskih virov, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana
- Stone, Raymond J. (1995): Human resource management, John Wiley & Sons, Milton
- Svetlik, Ivan (1986): Napredovanje in razvoj kadrov, Posvetovanje sekcije sociologov v združenem delu, Ljubljana
- Svetlik, Ivan (1988): Razvoj in zaposlovanje kadrov – Čigav problem, v Publikaciji Strokovno izobraževanje delavcev v času gospodarske krize, Otočec
- Treven, Sonja (1998): Management človeških virov, Gospodarski vestnik, Ljubljana
- Walton, R.E. (1985): "From control to commitment in the workplace", Harvard Business Review, 63, str. 76 – 84

Drugi viri

Zakon o upravi (Uradni list RS, št.67/94, 20/95)

Zakon o delavcih v državnih organih (Uradni list SRS št. 15/90 in Uradni list RS št. 5/91, 2/91
- I.del, 18/91,22/91,4/93,70/97)

Zakon o lokalni samoupravi (Uradni list RS št. 72/93, 6/94,57/94, 14/95, 20/95, 9/96, 44/96,
26/97,70/97)

Zakon o vladi RS (Uradni list RS, št. 19/94, 24/98)

Zakon o razmerjih plač v javnih zavodih, državnih organih in v organih lokalnih skupnosti
(Uradni list RS, št. 18/94, 36/96)

Kolektivna pogodba za negospodarske dejavnosti (Uradni list RS,št. 34/93, 12/94)

Uredba o količnikih za določitev osnovne plače in dodatke za zaposlene v Službah Vlade RS
in v upravnih organih (Uradni list RS, št. 35/96)

Pravilnik o napredovanju zaposlenih v državni upravi (Uradni list RS, št. 41/94, 56/94, 33/95,
23/97)

VREDNOTENJE UČINKOV
USPOSABLJANJA V UPRAVI

Povzetek. Namen tega prispevka je spodbuditi javne uslužbenke k razmisleku o pomenu in vrednosti evalviranja različnih programov usposabljanja v upravi. Kakovost in uspešnost trenutnih in prihodnjih programov usposabljanj je odvisna od obsega sposobnosti evalviranja in od uporabe evalvacijskih rezultatov. Prav tako je bil namen tega prispevka razjasniti pomen in prednosti novega sistema evalvacije, ki ga je uvedla Upravna akademija. Z delitvijo evalvacije na merjenje reakcije, učenja, vedenja in rezultatov lahko izvajalci usposabljanj, kadrovske specialiste in vodstveni delavci postopno napredujejo od enostavnega subjektivnega evalvacijskega vprašalnika, ki meri le reakcijo, do zahtevnejših oblik merjenja konkretnih rezultatov, ki so osnova za načrtovanje usposabljanja v upravi.

Glavni pojmi: proces usposabljanja, programi usposabljanja, ravni evalvacije, reakcija, učenje, vedenje, rezultati, slovenska javna uprava, Upravna akademija.

Opredelitev evalvacije usposabljanja

Pojem evalvacija razlagamo na različne načine. Splošna definicija evalvacije usposabljanja pravi, da je to "ocena celotne vrednosti sistema usposabljanja, tečajev ali programov usposabljanja v strokovnem, kakor tudi v finančnem smislu" (Glossary of Training Terms, 1981: 59).

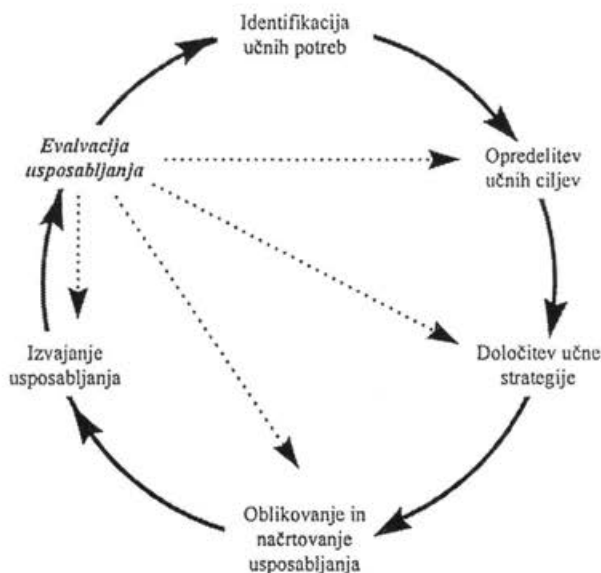
Druga definicija je nekoliko širša in opredeljuje evalvacijo usposabljanja kot "... vsak poizkus pridobivanja informacij (povratnih) o učinkih programa usposabljanja in ocenjevanje vrednosti usposabljanja v luči teh informacij" (Hamblin v Stanley, 1987: 18). Opredelitev poudarja nujnost preučevanja situacije pred in po usposabljanju, pri čemer je treba upoštevati posameznike, njihovo znanje, veščine in odnos ter njihove sposobnosti uporabe le-tega pri doseganju organizacijskih ciljev. V okviru usposabljanja in razvoja morajo zato biti ocenjene vse okoliščine, ki vplivajo na posameznikovo sposobnost združevanja njegovega znanja in veščin.

Omeniti velja tudi tretjo opredelitev, ki poudarja pospeševalno dimenzijo evalvacije. Evalvacijo pojmuje kot orodje vodilnih delavcev za pospeševanje učenja in olajševanje aktivnosti, povezanih z učenjem. Definicija pravi: "Evalvacija je učenje

* Mag. Gozdana Miglič, Ministrstvo za notranje zadeve, Upravna akademija, Ljubljana.

in k dejanjem usmerjeno orodje menedžmenta in proces za kolikor je le mogoče sistematično in objektivno ugotavljanje ustreznosti, učinkovitosti in vpliva aktivnosti v luči njihovih ciljev z namenom izboljšati tako trenutne aktivnosti in/ali prihodnje načrtovanje, programiranje in odločanje" (Sohm, Bertrand, 1979: 167).

V najožjem pogledu je evalvacija tudi zadnja faza učnega cikla, katere namen je ugotoviti vrednost programa usposabljanja in se izvaja za vsako fazo posebej in za celoto. Vrednotenje oziroma evalviranje uspešnosti usposabljanja je nepogrešljiv element vsakega sistematičnega pristopa k usposabljanju. Vrednotenje usposabljanja je kontinuiran proces, ki mora biti prisoten v vseh stopnjah cikla usposabljanja in zajema primerjanje želenih rezultatov usposabljanja z dejanskimi dosežki. Faza evalvacije poteka skozi celoten proces usposabljanja. To v praksi pomeni, da poteka vzporedno s fazami analize, oblikovanja, razvijanja in implementacije usposabljanja (slika 1.1). Evalvacija je v tem primeru proces določanja vrednosti in učinkovitosti programov usposabljanja. Njen namen je zbrati in dokumentirati delovno učinkovitost udeležencev usposabljanja med usposabljanjem in kasneje na delovnem mestu, ugotoviti morebitne probleme in jih odpraviti (Goldstein, 1993: 575).

Ne glede na razlike med posameznimi opredelitvami, je evalvacija proces zbiranja informacij, katerega cilj je kakovostno odločanje. Pojem je sam po sebi širši kot ocenjevanje in vključuje tako subjektivni/kvalitativni vidik (mnenje), kakor tudi objektivni/kvantitativni vidik (dejstva).

Razlogi za evalvacijo usposabljanja

Evalvacija kot proces določanja vrednosti in učinkovitosti usposabljanja praviloma nudi odgovore na vprašanja o vplivu usposabljanja na posameznike in organizacijo, o povračilu v usposabljanje vloženi sredstvih, o uporabi novih znanj in veščin v delovnem okolju, o vplivu programov na spreminjanje nagnjenj, vedenja ali veščin ter prek tega na delovne rezultate udeležencev (Clark, 1997: IV).

Učinkovita evalvacija je torej ključna tako za usposabljanje neposredno, kakor tudi za funkcijo usposabljanja v širšem smislu. Pogosto je evalvacija razumljena kot nekaj, kar se izvaja, če je čas. V marsikateri organizaciji nadomeščajo evalvacijo z občutkom: "izgleda, da je v redu, kar nadaljujmo s tem". Tudi tam, kjer se evalvacija izvaja, ima večinoma le vlogo orodja, ki je uporabljeno po končanem usposabljanju, nikakor pa ne tudi vloge pomoči pri načrtovanju in spremljanju organizacijskega usposabljanja skozi različne stopnje razvoja in implementacije (Reay, 1994: 7).

Razlogi za evalvacijo se razlikujejo glede na vloge in odgovornosti, ki jih imajo v procesu usposabljanja posamezniki ali skupine.

Ne glede na to pa za evalvacijo obstaja vsaj pet temeljnih razlogov:

- *povratna informacija* – povezovanje učnih rezultatov z učnimi cilji in zagotavljanje kakovosti;
- *nadzor* – povezovanje med usposabljanjem in organizacijskimi aktivnostmi, upoštevajoč stroškovno učinkovitost;
- *raziskava* – določanje razmerja med učenjem, usposabljanjem in prenosom znanja na delovno mesto;
- *intervencija* – vpliv rezultatov evalvacije na okolščine, v katerih je vrednotenje izvedeno;
- *vplivnost* – uporaba evalvacijskih podatkov v okviru organizacijske politike odločanja (Bramley, Newbay (1990) v Goldstein, 1993: 67).

Zagotavljanje povratnih informacij o oblikovanju in izvajanju programov usposabljanja

Evalvacija je še posebej pomembna v smislu zagotavljanja negativnih povratnih informacij na objektivni način. Veliko organizatorjev in izvajalcev usposabljanja vidi v evalvaciji sredstvo potrjevanja uspešnosti svojega dela. To je sicer prav in je tudi eden izmed ključnih namenov evalvacije. Kljub temu pa so negativne povratne informacije pomembnejše, saj pomagajo ugotoviti spremembe, ki so nujne, da postane program/aktivnost bolj učinkovit, in tipe modifikacij, ki morajo biti vpeljane v vsebino, strategijo, metode/tehnike, učne pripomočke itd. (Stanley, 1987: 20).

Evalvacija v tem smislu je dragoceno orodje za spreminjanje in izboljševanje aktivnosti usposabljanja. To je še posebej pomembno, kadar se določene aktivnosti ponavljajo skozi daljše obdobje in izkušnje prvih skupin bogatijo koristi nadaljnjih.

Z vidika oblikovanja, načrtovanja in izvajanja usposabljanja ter učenja se glavni razlog za evalvacijo nanaša na:

- zagotavljanje povratnih informacij izvajalski instituciji o uspešnosti in kakovosti ugotavljanja potreb po usposabljanju posameznih ciljnih skupin, o oblikovanju programov, o organizaciji njihove izvedbe itd.;
- ugotavljanje primernosti programa usposabljanja za posamezne ciljne skupine udeležencev;
- zagotavljanje povratnih informacij izvajalcu usposabljanja o uspešnosti podajanja in uporabljenih metodah (je del njegove učne izkušnje);
- možnosti sprotnih izboljšav že med potekom izvajanja programa usposabljanja ali ob naslednji ponovitvi;
- spremljanje in evalviranje učnega napredka udeleženca (je del njegove notranje motivacije in del njegovega učnega procesa);
- ugotavljanje, do katere mere so bili doseženi posameznikovi učni cilji oziroma, ali bo potrebno še nadaljnje usposabljanje (Stanley, 1987: 21; Reid, Barrington, 1996: 292).

Zagotavljanje povratnih informacij o porabi virov

Pomemben razlog za evalvacijo je vpliv njenih rezultatov na odločitve o razporejanju virov, namenjenih usposabljanju (npr. načrtovanje finančnih sredstev). Koristnost usposabljanja ni samo po sebi umevna in avtomatična, ampak morajo organizatorji in oblikovalci usposabljanj pogosto opravičevati porabo sredstev, namenjenih usposabljanju, in dokazovati, da usposabljanje prispeva k celoviti uspešnosti organizacije. Organizatorji in izvajalci usposabljanj morajo biti pripravljeni dokazovati, da so čas, napori in denar, porabljeni za načrtovanje in izvajanje usposabljanja, prinesli rezultate, ki opravičujejo investicijo (Stanley, 1987: 21).

Z vidika organizacije, ki pošilja svoje zaposlene na usposabljanje, je tako najpomembnejši razlog za evalvacijo zagotavljanje informacij potrebnih za:

- presojo učinkovitosti uporabe virov, namenjenih usposabljanju in razvoju;
- izboljšanje prihodnjega dela in povečanja učinkovitosti programov usposabljanja;
- ugotavljanje obsega, do katerega je usposabljanje prispevalo k reševanju organizacijskih problemov;
- pridobivanje stalnih povratnih informacij o veljavnem sistemu usposabljanja, aktualnosti programskih vsebin, kakovosti izvedbe itd.;
- zagotavljanje sredstev za ocenjevanje organizacije, ki izvaja usposabljanje, in ugotavljanje, katera izvajalska organizacija zmore in zna bolje zadovoljiti potrebe naročniške organizacije;
- utemeljevanje upravičenosti funkcije usposabljanja v organizaciji (Reay, 1994: 16-21).

Da sta opravičljiva, morata usposabljanje in razvoj prispevati k doseganju organizacijskih ciljev. Čeprav usposabljanje ni vedno pravo "zdravilo" za vse organizacijske bolezni, pa lahko kakovostni programi usposabljanja dosežejo pozitivne rezultate. Na tržišču obstaja široka ponudba vsakovrstnih programov usposabljanja, za katere pa bi bilo nestvarno misliti, da temeljijo na ustreznih ocenah potreb ali pa da je preizkušena njihova sposobnost doseganja učnih ciljev. Njihovi uporabniki ne pridobivajo informacij, s katerimi bi ugotavljali in določali koristnost

takšnih programov. Pogosto so edine ocene programov, ki so na voljo na trgu, ocene, ki jih o programih izdelajo njihovi izvajalci, te pa ne vključujejo prenosa znanja. Merjenje tako ne seže prek merjenja reakcije in le redke so primerjave vedenja in delovnih rezultatov udeležencev usposabljanja pred in po usposabljanju (Ralphs, Stephan, 1986).

Ravni in vidiki vrednotenja usposabljanja

Kategorizacija evalvacijskih aktivnosti v določeno hierarhijo je predmet številnih teoretičnih razprav. Tradicionalni koncept oziroma model evalvacije usposabljanja datira v pozna šestdeseta leta in je povezan z delom Donalda Kirkpatricka.¹

Ta, t.i. Kirkpatrickov tradicionalni štiri stopenjski model, ki je tudi najpogosteje uporabljen v praksi, predstavlja strukturiran pristop k evalvaciji programov usposabljanja. Temelji na ciljih in zagotavlja osnovo za strogo povezavo s pristopom analize potreb po usposabljanju.² Model priporoča več vzporednih merjenj in vključuje merjenje neposredne reakcije udeležencev po končanem usposabljanju, merjenje učenja v okviru programov usposabljanja, vedenjskih sprememb na delovnem mestu in ugotavljanje končne koristnosti celotnega usposabljanja (Kirkpatrick, 1998).

Evalvacija usposabljanja se torej izvaja na štirih ravneh, od katerih vsaka zahteva drugačne evalvacijske tehnike:

1. raven – *reakcija*: meri, kaj udeleženci usposabljanja mislijo in čutijo o usposabljanju;
2. takojšnja raven – *učenje*: meri, kaj se udeleženci naučijo med usposabljanjem;
3. vmesna raven – *vedenje*: meri učinke usposabljanja na posameznikovo delovno uspešnost;
4. končna raven – *rezultati*: meri učinke usposabljanja na organizacijsko učinkovitost.³

Za izvajane evalvacije je treba določiti cilje za vsako izmed ravni. Evalvacija je najlažja na prvi in drugi ravni, medtem ko se na višjih zahtevnost procesa strmo

¹ Ta koncept, ki velja za temeljnega, so v nadaljevanju dograjevali številni teoretiki in praktiki kot so Warr, Bird in Rackham (1970), Jons (1970), Bramley, Newby (1984). Kot njegovo alternativo nekateri avtorji, npr. Withelaw (1972) in Hamblin (1974), ponujajo koncept, ki se od prvega loči predvsem v številu ravni in vidikih evalviranja.

² Obstajajo še drugi pristopi, npr. "goal-free approach", pri katerem evalvator ne meri uspeha na podlagi posameznih, vnaprej določenih ciljev, ampak identifikira katerekoli dosežene spremembe, ali evalvacija, ki išče učinke programa usposabljanja v povezavi z različnimi nosilci interesov (angl. responsive evaluation) itd. Bee, 1995: 284; Clardy, 1997: 108–112.

³ Hamblin (v Bee, 1995: 176) predlaga pet ravni evalvacije. Četrto raven (rezultate) deli na dvoje in razlikuje med ugotavljanjem splošnih učinkov usposabljanja na organizacijske cilje (npr. prodaja, produktivnost, odsotnost z dela itd.) in posebnim ugotavljanjem celotnih ekonomskih učinkov s pomočjo različnih metod analiziranja stroškov in koristi (npr. cost-benefit analiza). Kot drugo možnost razvrščanja ravni pa Hamblin (v Reid, Barrington, 1996: 293–294) predlaga uvrščanje nove ravni, in sicer med 3. (vedenje oz. posameznikova delovna uspešnost) in 4. raven (končni rezultati v povezavi z organizacijo) vrine dodatno, namenjeno evalviranju učinkov usposabljanja na uspešnosti udeleženčevega oddelka.

povečuje.⁴ Eden izmed razlogov so težave merjenja in problem ločevanja vzrokov in posledic na višjih ravneh. Ker so organizacijske spremembe povezane s številnimi vzroki, je pogosto težko natančno določiti, koliko je npr. zmanjšanje pritožb strank samo rezultat določenega usposabljanja. K težavnosti evalvacij na višjih ravneh prispeva tudi časovni zamik med zaključkom usposabljanja in njegovimi učinki na organizacijo. Ne glede na to pa je dejstvo, da bolj ko je evalvacija dosledna, kakovostna in uspešna na začetnih ravneh, večja je verjetnost, da usposabljanje vpliva na učinkovitost posameznega oddelka in organizacije kot celote (Reid, Barrington, 1996: 293–294).

Nameni in cilji novega pristopa Upravne akademije k evalvaciji programov usposabljanja in izpopolnjevanja

S ciljem, da bi bilo delo Upravne akademije čimbolj uspešno in kakovostno in da bi se s svojimi aktivnostmi čimbolj približala potrebam usposabljanja in izpopolnjevanja zaposlenih v upravi, se je Upravna akademija odločila razširiti obstoječi sistem ocenjevanja uspešnosti svojih programov usposabljanja in izpopolnjevanja.

Upravna akademija je pripravila nov, bolj poglobljen sistem evalvacije, katerega glavni namen je zagotoviti dodatne možnosti ugotavljanja kakovosti izvajanja usposabljanja in izpopolnjevanja v upravi. Nov sistem evalvacije bo ob podpori in sodelovanju vseh zaposlenih v upravi, predvsem pa udeležencev usposabljanj in njihovih neposrednih predstojnikov, omogočal Upravni akademiji boljši vpogled v njeno delo in njegove rezultate.⁵ Hkrati bo nov sistem zagotavljal tudi pomembne dodatne povratne informacije o uspešnosti in koristnosti usposabljanja po vrnitvi udeležencev usposabljanj v njihova delovna okolja.

S sistemskim pristopom k evalvaciji bo torej Upravna akademija:

- zagotavljala nenehno dvigovanje učinkovitosti usposabljanja in izpopolnjevanja v celotni upravi;
- podpirala posamezne dele upravnega sistema oziroma omogočala doseganje strateških ciljev, nujnih za prihodnji razvoj uprave;
- spodbujala javne uslužbenke in njihove predpostavljene, da uporabljajo usposabljanje in izpopolnjevanje kot orodje sprememb in da hkrati usmerjajo, spodbujajo in podpirajo Upravno akademijo pri izboljševanju njenih storitev;

⁴ Pregled evalvacijskih metod, izdelan leta 1988 v ZDA (Ralphs, Stephan, 1986), dokazuje, da večina evalvacij (86%) zajema le reakcije udeležencev neposredno po končanem usposabljanju. Pozitivne reakcije so sicer pomembne, vendar pozitivni občutki ne pomenijo nujno tudi ustrezne stopnje pridobljenega znanja. Sorazmerno malo je bilo poizkusov zbrati podatke, nanašajoč se na spremembe delovne uspešnosti udeležencev usposabljanj, s pomočjo zasledovanja dolgoročnih učinkov usposabljanja na delovnem mestu. Le evalvacija, pri kateri tako udeleženec kot tudi njegova organizacija skupaj ugotavljata, ali je določen program izpolnil želena pričakovanja, lahko zagotovi smernice za morebitne spremembe strategije usposabljanja in razvoja. (Harrison, 1995: 271).

⁵ Nov sistem evalvacije je bil oblikovan v okviru projekta PRARE "Usposabljanje in izpopolnjevanje v javni upravi" (projekt št.: SI 9602-02-01-1006).

- zagotavljala sodobnost programov usposabljanja in izpopolnjevanja oziroma njihovo sprotno prilagajanje spreminjajočim se potrebam dela v upravi.

Novi sistem evalvacije je razvit tako, da bo zagotavljal:

- stalno preverjanje koristnosti in uporabnosti programov usposabljanja in izpopolnjevanja;
- ugotavljanje načina delovanja sistema usposabljanja in izpopolnjevanja in ustrezno prilagajanje;
- preverjanje vpliva oziroma učinka usposabljanja in izpopolnjevanja z vidika glavnih strateških ciljev vsake posamezne organizacijske enote (npr. ministrstva, upravne enote itd.) s pomočjo merjenja učinkovitosti doseganja neposrednih ciljev programov usposabljanja in izpopolnjevanja;
- spodbujanje vseh udeležencev usposabljanja in njihovih predpostavljenih k uporabi novih znanj in veščin pri delu.

Uspešno doseganje ciljev in nemoteno delovanje sistema zahteva aktivno sodelovanje ne le Upravne akademije in potencialnih udeležencev programov usposabljanja in izpopolnjevanja, ampak tudi njihovih nadrejenih oziroma oseb, zadolženih za usposabljanje in razvoj zaposlenih v upravi. Njihovo sodelovanje bo nujno v vseh fazah procesa usposabljanja, to je od ugotavljanja potreb po usposabljanju, prek faze aktivnega usposabljanja do faze ugotavljanja in ocenjevanja uspešnosti usposabljanja.

Pregled posameznih evalvacijskih aktivnosti in novosti

Nov sistem evalvacije Upravne akademije temelji na obstoječem sistemu in je pravzaprav njegova nadgradnja. Upravna akademija bo tudi v prihodnje s pomočjo vprašalnika pridobivala mnenja udeležencev o njihovih občutkih, razmišljanjih in pogledih neposredno po končanem učnem dogodku.⁶ Nadaljevala bo tudi z zbiranjem mnenj izvajalcev usposabljanja glede organizacijskih in drugih aktivnosti, ki se nanašajo na delo Upravne akademije. Prav tako bo Upravna akademija tudi v bodoče sistematično spremljala delo izvajalcev posameznih programov, predvsem tistih, ki se v delo Upravne akademije vključujejo prvič oziroma izvajajo vsebine, ki so novost v njeni programski shemi. S takšnim pristopom bo Upravna akademija utrjevala t.i. *sistem triangulacije*, ki omogoča evalvacijo vsebin programov usposabljanja in izpopolnjevanja, njihove organizacije in izvedbe z vseh zornih kotov, to je z vidika udeležencev, organizatorjev in izvajalcev.

Kot del ustaljene prakse bodo še naprej možne različne oblike preverjanja znanja (npr. pisni preizkusi, delo v skupini, igre vlog itd.) takoj ali določen čas po zaključku seminarja oziroma tečaja.⁷

Prva novost pristopa k evalvaciji je dopolnjena *prijavnica*, ki bo tudi vnaprej sestavni del samostojne publikacije s programsko ponudbo. Dopolnitev pred-

⁶ Po Kirkpatricku t.i. prva raven evalvacije – merjenje reakcije.

⁷ Po Kirkpatricku t.i. druga raven evalvacije – učenje.

stavljata dve vprašanji, ki se nanašata na *učne cilje*⁸ posameznega udeleženca in na njegova *pričakovanja* v zvezi s prihodnjo uporabo pridobljenega znanja.

Tako dopolnjena prijavnica bo izjemno pomembna za delovne usmeritve Upravne akademije, še posebej pa za izvajalce usposabljanj, saj bodo le-ti na ta način dobili informacije neposredno od udeležencev njihovih seminarjev oziroma tečajev.

Dodatna novost na prijavnici sta tudi podpisa udeleženca in njegovega nadrejenega. Namen podpisov presega formalni vidik, saj v resnici vsebuje dogovor in soglasje obeh, udeleženca in njegovega predpostavljene, o namenih in ciljnih usposabljanja ter o uporabi novega znanja in veščin (udeleženec) in zagotavljanju potrebne podpore (nadrejeni).

Iz tega je razvidno, da je že v fazi prijave potrebno tesno sodelovanje udeleženca in njegovega predpostavljene, saj bosta morala na podlagi konkretne situacije v njunem delovnem okolju presoditi o glavnih učnih ciljnih in temeljnih pričakovanjih, povezanih s prihodnjo uporabo novega znanja in veščin.

Druga novost je izdelava t.i. *akcijskega načrta*.⁹ Udeleženci bodo takoj po koncu usposabljanja sami ali s pomočjo izvajalca usposabljanja izdelali osebni načrt uporabe pridobljenega znanja in veščin za čas po vrnitvi v njihovo delovno okolje. Ta načrt bo osebni opomnik udeležencem za implementacijo naučenega, hkrati pa bo podlaga razgovoru o pretekli učni izkušnji z njihovim predpostavljenim po vrnitvi v delovno okolje.

Nov sistem evalvacije namreč predvideva tudi *razgovor* med udeležencem in njegovim predpostavljenim *po končanem* usposabljanju in ne le *razgovor pred odhodom* na usposabljanje. Tak pristop poudarja vključevanje vodilnih in vodstvenih delavcev v usposabljanje in razvoj njihovih podrejenih, s čimer je še dodatno podprto izvajanje ene izmed temeljnih nalog in odgovornosti funkcije vodenja.

⁸ Ločimo tri vrste ciljev: splošni učni cilji, ki opredeljujejo splošne namene usposabljanja in izpopolnjevanja (opredeljeni med pripravo posameznih modulov), ožji cilji, ki so konkretni in bolj usmerjeni ter se nanašajo na neposredne rezultate seminarja/tečaja (opredeli jih izvajalec in morajo biti dosegljivi tako z vidika učnega procesa, kakor tudi z vidika poznejšega izboljšanja kakovosti dela udeleženca tečaja), in posameznikovi osebni učni cilji (opredeli jih udeleženec pred začetkom usposabljanja). Pomoč pri opredeljevanju osebnih ciljev so cilji posameznih seminarjev, navedeni v programski ponudbi Upravne akademije.

⁹ Pristop izdelave akcijskih načrtov je eden izmed načinov prenosa znanja iz učilnice v delovno okolje, ki se nanaša tudi na opredelitev oblik prenosa udeleženčevega znanja in izkušenj na njegove sodelavce. To lahko med drugim vključuje aktivnosti kot so: kratko poročanje sodelavcem o tem, kaj se je naučil oz. katere informacije je pridobil (ustno ali pisno); oblikovanje priporočil nadrejenemu glede morebitnih sprememb v delovnem procesu oz. okolju; demonstracija uporabe npr. nove metode ali tehnike pri delu in povabilo sodelavcem ter nadrejenemu, da ga opazujejo in posredujejo svoje mnenje (lahko tudi v obliki krajše informativna "ponovitve" seminarja/tečaja sodelavcem). Obrazec akcijskega načrta bo sestavni del učnega gradiva.

Najugodnejši čas za takšen razgovor, ki naj bi s časom postal del vsakdanje prakse, je ne več kot teden dni po končanem usposabljanju.¹⁰

Na ta način se bodo povečale možnosti uporabe pridobljenih znanj in spretnosti, hkrati pa bo to tudi oblika povratnih informacij udeležencu in njegovemu nadrejenemu o pravilnosti njune odločitve o usposabljanju. Te informacije bodo nenazadnje olajšale tudi prihodnje odločitve vodilnih in vodstvenih delavcev, povezanih z usposabljanjem istega udeleženca ali pa njegovih sodelavcev.

V celoti je nov tudi pristop Upravne akademije k ugotavljanju in spremljanju posledic in učinkov programov na spremenjeno delovno uspešnost posameznika po zaključku usposabljanja.¹¹ Razlogov za uvajanje te novosti je kar nekaj, vsi pa se med seboj tesno prepletajo. Izhodišče je težnja Upravne akademije po ugotavljanju uspešnosti njenega dela oziroma poslanstva. Slednje je seveda tesno povezano s poznavanjem potreb po usposabljanju in izpopolnjevanju v upravi tako posameznikov, kakor tudi posameznih organizacijskih enot. Evalviranje tega segmenta bo omogočalo ugotavljanje in preverjanje, kako uspešna je Upravna akademija pri zadovoljevanju teh potreb. Tudi te informacije bodo eno izmed izhodišč za odločitve, povezane z napotitvijo posameznih javnih uslužbencev ali skupin na nova ali nadaljnja usposabljanja v okviru Upravne akademije.

Pričakovani neposredni rezultati takšnega pristopa so naslednji:

- poročilo o učinkovitosti konkretnega seminarja/tečaja usposabljanja in izpopolnjevanja;
- statistični podatki, ki bodo del baze podatkov o zadovoljstvu uporabnikov glede ponujene storitve;
- pridobitev temeljnih podatkov, potrebnih za oblikovanje makro-*evalvacije* sistema usposabljanja in izpopolnjevanja v upravi;
- pridobitev podatkov o ravni, do katere vodilni in vodstveni upravni delavci spremljajo učinke usposabljanja in izpopolnjevanja svojih podrejenih.

Opisana novost je neposredno povezana z že opisano izdelavo akcijskih načrtov udeležencev. Izvedena bo s pomočjo dodatnega vprašalnika, ki ga bodo udeleženci programov usposabljanja in izpopolnjevanja izpolnili 4 do 6 tednov po končanem usposabljanju. Vprašalnik se bo pretežno nanašal na dejansko doseganje učnih ciljev, možnosti in uspešnosti uporabe novega znanja na delovnem mestu in na možnosti prenosa novega znanja in spretnosti z udeleženca na njegove sodelavce.

Pričakovati je, da bo analiza teh odgovorov dala pomembne in koristne informacije o vlogi Upravne akademije pri pripravi, organizaciji in izvedbi usposabljanj. Dobljene informacije bodo hkrati pomembne tudi za neposredne udeležence usposabljanj, vodilne in vodstvene delavce ter za vse, ki so v upravi kakorkoli

¹⁰ Izhodišče razgovora so lahko naslednja vprašanja: *Kaj se je udeleženec naučil na seminarju/tečaju? Kako lahko udeleženec uporabi novo znanje in izkušnje na delovnem mestu? Kdo bi se v organizaciji/organizacijski enoti še zanimal za informacije o pridobljenem znanju udeleženca? Kaj je udeleženec predvidel, da bo storil v svojem akcijskem načrtu po vrnitvi na delovno mesto? Kakšno podporo pri tem potrebuje/pričakuje od svojega nadrejenega?*

¹¹ Po Kirkpatricku t.i. tretja raven *evalvacije* – ugotavljanje rezultatov oziroma sprememb v delovni uspešnosti.

odgovorni za usposabljanje in izpopolnjevanje zaposlenih, saj bodo potrdile ali zanikale pravilnost njihovih predhodnih odločitev. Prav tako bodo informacije do določene mere izpostavile dejavnike, ki podpirajo (ali zavirajo) usposabljanje in razvoj v posamezni organizacijski enoti. Zavedanje oziroma prepoznavanje slednjih pa bo omogočilo izključevanje oziroma zmanjševanje vpliva negativnih dejavnikov ter nadaljnjo krepitev pozitivnih.

Sodelovanje in podpora udeležencev procesa usposabljanja in izpopolnjevanja

Kot je bilo že poudarjeno, je temeljni cilj uvajanja novega sistema evalvacije uspešnosti usposabljanja in izpopolnjevanja v upravi nenehno prilagajanje programske ponudbe Upravne akademije dejanskim potrebam javnih uslužbencev.

Za doseganje tega cilja pa je nujen in osnoven pogoj tesno in neprekinjeno sodelovanje vseh udeležencev procesa usposabljanja – Upravne akademije, izvajalcev, neposrednih udeležencev tečajev in seminarjev, njihovih predpostavljenih, delavcev kadrovske službe in drugih.

Sodelovanje in povezovanje vključujeta v prvi vrsti vzpostavitev sistema in opredelitev postopkov za oblikovanje strateških ciljev usposabljanja in izpopolnjevanja v vseh organizacijah javne uprave ter sistema spremljanja doseganja postavljenih ciljev.

Postopek oblikovanja strateških ciljev usposabljanja in izpopolnjevanja bo vključeval določanje in usklajevanje ciljev med posameznimi upravnimi organizacijskimi enotami in Upravo akademijo. Predvidoma bo to enkrat letno, po potrebi pa se bodo cilji prilagajali tudi pogosteje.

Dogovorjeni splošni cilji bodo osnova, na podlagi katere bodo Upravna akademija in uporabniki njenih storitev presojali vplive usposabljanja in izpopolnjevanja na uspešnost izvajanja nalog javnih uslužbencev.

Upravna akademija bo poročala o ugotovitvah na podlagi analize evalvacijskih rezultatov posameznim državnim upravnim organom in organom javne uprave o udeležbi njihovih zaposlenih na posameznih oblikah usposabljanja in izpopolnjevanju, s čimer bo zagotavljala potrebne povratne informacije za lastno delo in za načrtovanje novih potreb po usposabljanju v posameznih delih uprave.

Prvi korak v okrepljenem sodelovanju je dosledno izpolnjevanje prijavnih obrazcev, še posebej rubrik, povezanih z učnimi cilji in pričakovani udeleženci. Ta korak je neposredno povezan z vključevanjem vodilnih in vodstvenih delavcev v razgovore pred in po usposabljanju. Upravna akademija bo še naprej vzpodbujala iskreno in odprto sodelovanje z udeleženci svojih programov usposabljanja in izpopolnjevanja, ki bodo imeli možnost izražati svoja opažanja, predloge in pobude ne le z opisanimi vprašalnikoma,¹² ampak tudi, kakor je že sedaj v navadi, v neposrednih razgovorih z izvajalci in organizatorji usposabljanja.

¹² Ker se zavedamo pogoste nenaklonjenosti izpolnjevanju vprašalnikov in nenehnemu pomanjkanju časa, sta oba vprašalnika ustrezno kratka in enostavna, tako za izpolnjevanje, kakor tudi za obdelavo.

Z organizacijskega vidika bo Upravna akademija vzpostavila še tesnejše povezave s posameznimi organizacijskimi enotami uprave oziroma z njihovimi kontaktnimi osebami. Kontaktni osebe bodo predstavljale zvezo med svojo organizacijsko enoto in Upravno akademijo pri zbiranju evalvacijskih podatkov glede učinkovitosti programov usposabljanja in izpopolnjevanja.

Kontaktni osebe bodo vključene tudi v izvajanje analize potreb po usposabljanju in izpopolnjevanju za svojo organizacijo oz. organizacijsko enoto. Na ta način bo Upravna akademija zagotovila neprestane in neposredne stike s svojimi uporabniki ter možnost obojestranske izmenjave informacij, nanašajočih se na usposabljanje in izpopolnjevanje.

Upravna akademija bo pripravljala letne evalvacijske preglede svojega dela v zvezi z doseganjem splošnih učnih ciljev posameznih organizacijskih enot. S tem bo neposredno podprla vse dele javne uprave pri doseganju njihovih poslovnih ciljev.

V zvezi s tem so predvideni razgovori (enkrat letno na podlagi dogovorjenega razporeda) s kontaktnimi osebami posameznih organizacijskih enot, na katerih bo obravnavan celoten sistem usposabljanja v preteklem obdobju. Izhodišče tem razgovorom bodo poročila, ki jih bo pripravila Upravna akademija na podlagi analiz podatkov posameznih evalvacijskih faz in poročil, ki jih bodo na podlagi svojih pristopov ugotavljanja uspešnosti usposabljanja in izpopolnjevanja pripravile kontaktne osebe. Takrat bodo kontaktne osebe tudi posredovale Upravni akademiji specifične potrebe njihovih organizacijskih enot po usposabljanju in izpopolnjevanju za prihodnje leto, za katere bodo predpostavile, da jih lahko zadovolji Upravna akademija.

Zaključek

Opisani pristop Upravne akademije k evalvaciji uspešnosti usposabljanja in izpopolnjevanja predstavlja popolno novost v sistemu usposabljanja in razvoja javnih uslužbencev. Primerjave s sorodnimi institucijami v tujini (npr. irski Institute of Public Administration – Centre for Management & Organisation Development, nemška Bundesakademie fuer oeffentliche Verwaltung itd.) z nekaj deset let daljšo tradicijo so pokazale, da le-te niso niti poizkušale prekoračiti meje prve evalvacijske ravni (reakcije). Tudi v zasebnem sektorju, ki je na prvi pogled še toliko bolj odvisen od spremljanja vlaganj v usposabljanje in razvoj ter njegovih rezultatov, so takšni poizkusi zelo redki, tudi v tujini, še bolj pa doma.

Izkušnje Upravne akademije, ki si jih je pridobila v času svojega delovanja, jasno kažejo, da se slovenski javni uslužbenec zaveda nujnosti sprememb, pri čemer ocenjuje usposabljanje in izpopolnjevanje kot enega najbolj dosegljivih in učinkovitih načinov stopanja v korak s spremembami. Prav tako je jasno prisotno tudi zavedanje vodilnih in vodstvenih upravnih delavcev o pomenu in nujnosti nenehnega usposabljanja in razvoja, ki ga izražajo v okvirih danih možnosti. To pa so dovolj trdni temelji, na katerih bo slonel opisani sistem evalvacije uspešnosti usposabljanja in izpopolnjevanja v upravi.

LITERATURA

- Bee, Frances in Roland (1994): *Training Needs Analysis and Evaluation*. Institute of Personnel and Development. Short Run Press, Exeter.
- Clark, Donald (1997): *Instructional System Development. Evaluation Phase*. HarperCollins, London.
- Goldstein, Irwin, L. (1993): *Training in organizations: Needs assesment, development and evaluation*. Pacific Grove, CA: Brooks/Cole.
- Harrison, Rosemary (1995): *Employee Development*. Institute of Personnel Management. London.
- Kirkpatrick, Donald, L. (1998): *Evaluating Training Programs. The Four Levels*. San Francisco: Berrett-Koehler Publishers.
- Manpower Services Commission (1981): *Glossary of Training Terms*, UK Department of Employment. London: HMSO.
- Ralphs, L. Tom, Stephan, Elliot (1986): HRD in the Fortune 500. *Training and Development Journal*, 40, 69-76.
- Reay, G. David (1995): *Evaluating Training*. London: Kogan Page.
- Reid, Margaret Anne, Barrington, Harry (1996): *Training Interventions*. Employee Development. London: Institute of Personnel and Development.
- Sohm, E. David, Bertrand, Mike (1979): *Initial Guidelines for Internal Evaluation Systems of United Nations Organisations*. Joint Inspection Unit. Geneva.
- Stanley, A. Lloyd (1987): *Guide to Evaluation of Training*. International Center for Public Enterprises in Developing Countries. Ljubljana.
- Zineau, Nick (1999): *Sistem evalvacije Upravne akademije*. Projekt PHARE. Ljubljana, neobjavljeno gradivo.

Irena ŠUMI

“ANTROPOLOŠKE TEORIJE” ZA SLOVENSKO TRANZICIJSKO RABO

Težko bi si predstavljali knjigo, ki bi bila za stanje duha v slovenskem družboslovju in humanistiki bolj nujno potrebna od obveščenega orisa zgodovine in predvsem aktualnih vsebin socialne in kulturne antropologije. Slovensko družboslovje, še posebej v tistem delu, ki si pripisuje sorodnost ali istovetnost z angloameriško antropologijo, vztrajno trpi posledice svoje kar tradicionalne nazorske in teoretske afazičnosti. Ne gre le za to, da je bil slovenski “nacionalni” družboslovni in humanistični milje vedno stvar ozkih krogov, obremenjenih s posebej trdoživo predstavo o tako rekoč izključni nuji svojega početja za “narodovo preživetje”: slednjega je gledalo kot skrajni, nezdvo mljen perimenter relevantnega. Tudi ne gre le za to, da je ideološka prisila vulgariziranega marksizma pod rajnkim režimom za pol stoletja zelo uspešno intelektualno disciplinirala tisto malenkost družboslovne radovednosti in odgojenosti, ki je pred letom 1945 nemara v Sloveniji še držala korak s svetom. Morda najtežjo posledico teh časov lahko gledamo v dejstvu, da so bili uveljavljeni nabori podatkov, ki so s samo svojo naravo preprečili vsako smiselno interpretacijo in ki jih tudi za nazaj ne bo mogoče osmisлити, pa naj gre npr. za sicer častitljivo tradicijo t.i. slovenskih etničnih študij, za kolaps predvojne antropološke misli v slovensko etnološko “socialistično” narodnjaštvo ali za po sili “marksizem” in zapovedano kritikastrstvo povojne slovenske sociologije. Nekako od začetka devetdesetih let ima ta slovenski prostor še eno posebnost: prav socialna in kulturna antropologija je namreč postala nekakšen sinonim za menda v skladu s koncem socialističnega režima renovirano družboslovno in humanistično misel. Apropiacije, naj rečem, antropološkega disciplinarnega telesa pa so mestoma kar ganljive v svoji hkratni naivnosti in ambicioznosti. – Knjiga Vesne V. Godine, ki jo imam pred seboj, ima torej naslov, ki je kar vabil k dostojnemu sprejemu knjige v strokovno skupnost v obliki recenzije, kakor je navada. Navdušenje pa je kaj hitro plahnelo ob neznanskih presenečenjih, ki jih skupaj držita platnici. Za človeka, ki je profesionalen uporabnik knjig, je branje knjige Vesne V. Godine z naslovom *Antropološke teorije. Izbrana poglavja iz zgodovine antropoloških teorij*, Ljubljana 1998: FDV (ISBN 86-80227-88-9) kakor strma kaskada, kakor neublazhen padec v prepad.

Prva presenečenja so že tehnične narave: seznam literature npr. ne prinaša imen založnikov citiranih del (prinaša pa, dovolj nerodno, mnoga t.i. mesta izida, saj imajo velike založbe pač simultane izide na več koncih sveta). V navadi je, da avtor pri oblikovanju aparata konzultira kak ugleden priročnik kake velike založbe (npr. *Chicago Manual of Style*, ali pa vsaj kar navodila, denimo založbe Routledge); avtorici tega očitno ni bilo mar. Drugič, tipkopišne napake (pa celo težave z nabori fontov, kar bi dandanes že moralo biti nemogoče) so celo v naslovih poglavij.

* Dr. Irena Šumi, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.

Tretjič, očitne nemarnosti. Samo na zadnji strani besedila (290) je ime druge žene Bronislava Malinowskega, Elsie, kar šestkrat narobe napisano, pa stran niti ni cela zapolnjena z besedilom.

Nadaljnje presenečenje preži na bralca v *Spremni besedi*. Avtorica namreč ni iskala nikakršnih mnenj, komentarjev, sugestij itd. svojih kolegov. Dvema, po imenih sodeč, grškima kolegoma se ne zahvaljuje za kak profesionalni doprinos h knjigi, temveč za gostiteljske usluge; kot edinega človeka, posvečenega v svoje delo tudi skozi "recenzentsko podporo" (s.xiii) pa v *Spremni besedi* navaja zelo uglednega profesorja Adama Kuperja z univerze Brunel. S takim ekskluzivnim navedkom človek svojega domnevnega konzultanta pač zelo zadožli; toda stvar kaže tudi na eklatantno nerazumevanje funkcioniranja družboslovnega početja. Pritegovanje vrste kolegov (čim več, tem bolje!) v presojo rokopisa je prvi in osnovni postopek, skozi katerega delo pridobi kredibilnost. V puščavniški osami namreč nemara uspešno nastajajo razodetja, elaboracije verskih resnic, razlage čudežev in preroški spisi, družboslovje pa je povsem drugačna oblika produkcije znanja. Tako pač ni naključje, da obstaja navada recenzentov rokopisov. V tem smislu je knjiga tudi velik spodrsrljaj za založbo, kajti recenzente bi krvavo potrebovala, saj kljub prisrčnosti avtoričinih stikov s profesorjem Kuperjem, o katerih *Spremna beseda* krčevito prepričuje bralca, najbrž ni realistično misliti, da mu je bilo besedilo prevedeno stavek za stavkom – nekako pa tudi ne morem prav verjeti niti to, da je profesor Kuper proficienten govorec (in bralec) slovenščine.

Slednje je tretja stopnica v kaskadi razočaranj. Knjige namreč tudi ni nihče lektoriral, tako da je besedilo polno jezikovnih divjaštev, ki jih avtorica razkazuje tako rekoč na vseh ravneh. Najprej gre za rabo latinskega in iz angleščine privzetega izrazja: konsistentno se npr. govori o "egsaktne" (npr. s.219), "egzotične" (npr. s.249) in "opsesivne" (npr. s.266). Institucija lektorja je bistvena tudi zato, da se bralcev nemara ne poloti sum, da ima avtor pomanjkljivo obrtno izobrazbo! – Avtorica npr. tudi ne pozna ustreznih izrazov "set" (s.235) in "biological makeup" (pač pa slednjega piše tako kot lepotilni izvedenci zavajajoče podobni pojem "make up", s.216); vztraja pri angleških verzijah imen (knjižnih enot, npr. Diary za razvpiti zasebni dnevnik Malinowskega, zaradi česar je nekaj strani povsem neberljivih), tudi geografskih, npr. Torres Straits – čisto kot da v slovenščini ni geografskih pojmov; pri imenih ustanov itd. in celo v prislovih in pridevnikih ji ni jasna sicer razmeroma kaj logična in preprosta slovenska ortografija (darvinističen, darvinistični se pač ne piše z w!). Imena potem nerodno sklanja ali se sklanjanju še bolj nerodno izogiblje. Kadar namreč tuja imena sklanja, bi bilo bolje, če jih sploh ne bi omenjala, saj je npr. nesrečni John Locke "doživel" takole sklanjatev svojega priimka: Locka (II), Locku (III), z Lockom (VI, s.14ff); potem katastrofalno vejičenje; stilistično porazno, nenehno obremenjevanje besedila s praznim frazarenjem in pleonastičnimi mašili ("docela jasno razvidno"; "očitno razvidno", "več kot očitno", "več kot jasno", "izjemno bistveni učinek", "samo zgolj"). Ni tako rekoč odstavka v knjigi, ki ne bi vseboval kakega posebno kričečega jezikovnega spodrsrljaja. Zaradi tega je knjiga za pismenega bralca naporno in nadležno branje. Hkrati še en minus za založbo: lektoriranje besedil mora vendarle biti rutinski postopek!

Potem pa vsebina. Pisanje disciplinarne zgodovine in znotraj nje evalvacija teoretiziranja je neizmerno zahtevno podjetje. Potrebna so osnovna orodja: dostop do virov; odlično poznavanje splošne zgodovine, zgodovine discipline posebej in zgodovine sorodnih disciplin; temeljit uvid v (različno oformljena in različno razgrnjena) znanja o tem, kakšne vrste početje proizvodnja znanja sploh je in kaj je tovrstna evropska znanstvena tradicija; temeljito poznavanje obstoječih evalvacij disciplinarne zgodovine in komentarjev o teoretskih zasegih v tej zgodovini posebej. Poleg tega in najprej pa je potrebna izvirna teza, ki tako podjetje sploh opravičuje in ga osmisli! Vse te reči morajo biti jasno orisane, skupaj z morebitnimi zamejtvami in avtorskimi zastavki, v uvodni besedi, ki mora biti temeljita, izčrpna, metikulozno konsistentna.

Uvodna opomba pa ni le omejena na pičlih pet strani, še to je vsaj v dobri tretjini v opombah pod črto, kar je z vsebinskega in organizacijskega vidika groteskno. Potem ko je že v predgovoru bralcu zagotovljeno, da je imela avtorica odličen dostop do virov (adlatus pa je bil spet že omenjeni gospod Kuper), se uvod omejuje le na tri obče opazke. Prva zadeva notorno in banalno dejstvo, da je vsaka zgodovina retrospektivna in zato (pre)interpretacija. Drugič lahko preberemo na moč šolsko sistemizacijo obdobjev v zgodovini discipline z nekaj (neverjetno naivnimi) komentarji o postanku antropologije skozi profesionalne institucije (mimogrede, kolumbijska univerza je v Kolumbiji, v New Yorku pa je Columbia!), skozi zgodovino evropske svetovne hegemonije (ki je navržena kot močno politično nekorektno govorjenje o "odkrivanju") in skozi domnevne zametke in začetke antropološkega znanja. O kaki tezi ni govora: očitno je torej, da je knjigo treba razumeti kot meritorno zgodovino izbranih obdobjev v disciplini, katere namen je predvsem – v kričečem nasprotju z avtoričino ugotovitvijo o retrospektivizmu vseh zgodovin – "prava" zgodovina ali "resnica" teh obdobjev: od sile nesofisticirana pozicija, ki je primerljiva le še odkrito indoktrinistični izpovedi namena besedila: avtorica si ga je zamislila kot "podrobnejšo obravnavo... tistih poglavij iz zgodovine antropoloških teorij, ki študentom delajo največje preglavice" (s.xii). Študentom navadno delajo preglavice interpretacije njihovega učitelja, zlasti pa učiteljeva prepričanost o ortodoksnosti lastnih stališč (in pravzaprav povsem neakademsko stališče, da je taka ortodoksija na univerzitetnem nivoju sploh potrebna), ne pa obdobja v zgodovini kot taka!

Prav v skladu s tako ubeseditvijo ciljev uvodno poglavje preseneča s svojimi starinskimi konceptualizacijami, do katerih avtorica ne izkazuje niti najmanjše distance: o "kulturalah" in "akulturaciji" npr. govori tako afirmativno kot kako besedilo iz štiridesetih let in čisto tako, kot da oba koncepta še vedno uživata nezdvojljene vsebine in konsenz, pa tudi status adekvatnih oznak za kake realitetne procese: enako počne skozi celotno besedilo. Iz tona uvoda in iz celotne knjige je pač razvidno, da je avtorica močno podcenila svoje obžalovanje dejstva, da v knjigo ni mogla vključiti, denimo, "danes že klasičnih postmodernističnih razčlenitev" (s.5). Bralcu je kaj kmalu, naj rečem, več kot očitno, da je glede teh razčlenitev besedilo v stanju popolne intelektualne nedolžnosti. Prvič je namreč znatna razlika med postmodernističnim in postmodernim; drugič se avtorica na vseh 290 straneh knjige niti enkrat ne okoristi s kakim namigom, sumom, dvomom, mnenjem, kaj

šele spoznanjem avtorjev, ki so se proslavili kot poststrukturalisti ali celo post-modernisti, pa tudi ne z njihovimi interpretacijami ali terminološkimi in konceptualnimi rabami. V seznamu literature bomo zaman iskali npr. Derridaja, Bourdieauja, Foucaulta, Fredrika Bartha, (Anthonyja) Cohena, Giddensa, Saida, Marcusa in Fischerja, Shwederja in LeVina, Weinerjevo in sploh feministično antropologijo (ali je dandanes mogoče pisati o Malinowskem in nič reči o Weinerjevi?) ali zaradi mene tudi (Jonathana) Friedmana. Zaradi povedanega knjiga daje vtis, da je avtorica kratkomalo dala natisniti svoje študijske beležke, k temu še učenja, ki ga očitno razume kot prav šolarsko prečesavanje literature "od spodaj navzgor". Antropologija pa ni poštevanika, temveč interpretativen napor! - Prav interpretacij pa v knjigi Godinove kratkomalo ni.

Še več: v knjigi so celo interpretacije drugih avtorjev mestoma prinesene tako, da bralca s svojo zelo prepričano preprošino povsem razorožijo in ga spravijo v tisto stanje, ki ga slikovito opiše izraz o neodločnosti, ali naj bi se smejal ali jokal. Tako je npr. Marvina Harrisu (*The rise of anthropological theory*. London 1968: Routledge in Kegan Paul) pripisana ocena, da gre pri socialnem developmentalizmu prejšnjega stoletja za vztrajanje pri načelu "perfektnosti", na katerem da je bil "utemeljen" rasizem razsvetljenstva (s.38): ko bi bilo kaj takega res, bi bil developmentalizem ob svojo temeljno nosilno premiso. Harris na citiranem mestu govori o načelu perfektuacije ali perfektibilnosti, ki da je označevalo ali kvalificiralo znanstveni rasizem tega časa. Med perfektnostjo in perfektibilnostjo je pač vsaj tako bistvena razlika, kot je med utemeljevanjem in kvalificiranjem. Tovrstnih banalizacij in mestoma kar humornih premestitev smisla, je v besedilu veliko; v poglavju o Henryju Morganu se npr. kar naprej (s.65ff) govori o tem, da naj bi Morgan ne razumel "problema povezanosti evolucije z razvojem"; prav na citirani strani pa avtorica obravnava tudi na moč kompleksno vprašanje kreacionizma pri razsvetljencih meni nič tebi nič skozi trditev, da "razlaga o fundamentalni nezdržljivosti Morganove teorije z Darwinovo ni v celoti iz trte zvita (sic!)", kar da "postane jasno ob upoštevanju dejstva, da sam *Morgani ni verjel v evoliucijski nastanek človeške vrste*. Menil je namreč, da je bila človeška vrsta Božja stvaritev" (poudarki izvirni). - Po nekaj prvih straneh je bralec v dvomu, ali gre za vsebinske ali semantične spodrsaljaje. Žal je mogoče skozi nadaljnje branje pridobiti tudi ta odgovor: gre namreč za zelo sprijeto mešanico obojega.

Knjiga ima sicer več poglavij, v saussurovsko-lacaniistični maniri naslovljenih kot "predavanja"; uredniška poteza, ki je glede na avtoričin način razpravljanja še ena groteska. Govori pa se zaporedoma o razsvetljenski in predklasični antropološki misli, o Henryju Morganu in drugih pionirskih antropologih, o Emilu Durkheimu, Marxu in Engelsu, Edwardu Sapirju in Bronislavu Malinowskem. V tem zapisu se bom zaradi prostorskih omejitev v nadaljevanju ukvarjala le s sedmim poglavjem v knjigi, v katerem si avtorica daje dela z nedavno rekonstruiranim in objavljenim ciklom predavanj Edwarda Sapirja na univerzi Yale malo pred njegovo smrtjo (1939) in ki ponuja zelo skoncentrirano pojasnilo o avtoričini ekspertnosti.

Svoj vir v izvedbi urednice Judith Irvine Godinova za začetek zmotno predstavi kot Sapirjev cikel predavanj na Yaleu in drugod in "oris za delo *Psychology of*

Culture", ki ga je Sapir načrtoval in nikoli uresničil, kar je zelo svojevrstno razumevanje uvodnih pojasnil Irvinove o zelo zahtevnem rekonstrukcijskem postopku: knjiga je kratko malo opisana kot zbir predavanj, ki da jih je Irvinova urenila: pač pa se v opombi 3 v zadevnem poglavju pojavi "zgolj tehnična opomba: oglati oklepaji v besedilu so vstavki, ki jih je zaradi tekočega besedila vstavljala Irvinova..." (s.206).

Zatem se Godinova na moč nerodno preizkuša v ubeseditvi evalvacij ("Sapirjev angažma zunaj ameriške lingvistične antropologije tridesetih let se je praviloma omejil na splošno sprejeto dejstvo, celo stereotip, da..."; "šele objava Sapirjevih predavanj ... je omenjeni stereotip opremila s sistematičnim besedilom..."), ki so že podatkovno napačne. Navedek, da je Sapir "teoretsko prednjačil" znotraj prijateljske trojice Sapir-Benedict-Mead "kljub obsežnejšim objavam Benedictove in Meadove" je v drugem delu vsekakor zavajanje: Meadova je sicer bila plodovita avtorica, Benedictova pa je bila strokovno tako zelo "redkobesedna", da so ji stvar dostikrat očitali, čeravno je napisala eno največjih antropoloških uspešnic vseh časov, Vzorce kulture: pa še to je izdelovala vrsto let. – Toda tudi mimo te netočnosti je trivializiranje prispevka obeh klasičnih avtoric k antropološki disciplini pri Godinovi prostodušnost, ki med drugim razgalja neko njeno docela nerazumljivo početje: kar naprej namreč preveličuje vse domnevno "teoretsko" nasproti vsemu domnevno "empiričnemu" tako, kakor da med njima čisto zares poteka kaka realitetna ločnica: pogled, bi lahko rekli, ki je od sile teoretsko deficitaren. Tako na "teorijo" ves čas gleda s sicer nemara ganljivim, pa vendar hudo zavedenim in zavajajočim očesom: zaradi tega se ji Sapir ne kaže le kot "teoretsko superioren" in "dela Meadove in Benedictove... bolj ali manj poljudna razčlenitev in z etnografijo opremljena konkretizacija nekaterih temeljnih Sapirovih [sic!] teoretskih izhodišč" (s.205-6;), temveč se popolnoma prepusti toku svoje veneracije vsega menda "teoretskega" tako globoko, da delo označi za kratkomalo revolucionarno. Oznaka ostane brez kvalifikacije, saj kake strokovne obrazložitve tako emocionalna ocena niti ne more imeti. Ostane pa ta ocena tudi brez vsakega konteksta, saj Sapirjevih rekonstruiranih predavanj v nadaljevanju ne primerja ne s siceršnjim, avtorskim Sapirjevim opusom, niti s sočasno produkcijo znotraj ameriškega psihologizma oz. študij kultura-osebnost niti v kontekstu sočasnih teoretskih smeri v ameriški in evropski antropološki produkciji niti s stališča pomena za moderna razmišljanja in smeri (za kar delo Irvinove sicer ponuja obilo povodov), temveč jih kratkomalo obnavlja, kot rečeno, pač kot nekakšne lastne študijske zapiske.

Toda način, kako to počne je tak, da ga je najprej nedvomno mogoče označiti za potvarjanje. Nič kolikokrat namreč selekcioniranim navedkom pridaja domnevne Sapirjeve "sklepe", ki so povsem iz drugega konteksta, navadno pa tudi iz povsem drugega poglavja: navedkom s strani 106 in 119 iz predavanja z naslovom *Vzorčenje kulture* kot "sklep" pripisuje povsem drugovrsten navedek s strani 91, ki ga Irvinova umešča v predavanje z naslovom *Elementi kulture*. Za Sapirjevo teoretizacijo močno pomembno in prav dandanes v antropologiji močno zdvo mljeno nocijo o nevariabilni osebnosti (o slednjem vidiku seveda v knjigi ni besede) npr. navaja odlomke s strani zapovrstjo 146, 42 in 90, Sapirjev domnevni "sklep", ki da sledi iz teh treh navedkov, pa najde na strani 72! – Navedek, predstavljen kot

enoten, je na strani 215 strnil stavke s strani 140 in 205 v redakciji Irvinove. – Vsekakor je mogoče med dvema različnima tekstoma istega avtorja videti vsebinske podobnosti ali celo istovetnosti, ni pa mu mogoče pripisati sklepa iz drugega (kon)teksta! – Tak vzorec “razlag” ima sicer častljivo in kajpak sila privlačno tradicijo v verskih eksegezah, v družboslovni presoji pa nima mesta.

Toda niso potrjeni le konteksti: kakor lahko bralec na svojo osuplost kaj kmalu ugotovi, so sistematično potvarjani celo pomeni izbranih navedkov. Na prvi pogled kaj kuriozno početje, katerega pravi razlog pa je mogoče kaj hitro odkriti: Godinova ima namreč, naj tako povem, zelo svojevrstno razumevanje angleščine, kar se razkrije že npr. skozi takole nezahteven prevod: stavek, ki se v angleškem izvorniku glasi

“[In a sense], culture is self-explaining; [its form cannot be attributed to external causes. ...]” (Irvin ur., 1994:214),

Godinova predstavi v takole kategorični in komično prevedeni obliki (in z napačno označenimi uredniškimi vstavki):

“ [...kultura je samopojasnitvena] njenih form ni mogoče pojasnjevati z eksternimi vzroki.” (s.216; vsi poudarki, tudi v nadaljevanju, dodani).

V tako kratkem stavku toliko napak: zavestna izpustitev ključnega kvalifikativa (“In a sense”) in prevedba v kategorično izjavo, kar je pač potvorba; napačno identificiranje uredniškega vstavka; groteskna pridevniška oblika; napačno gramatično število, ki avtorjev pomen povsem sprevrže (“its form” (njenih form)); napačen glagol (“attribute” (pojasnjevati)). Poglejmo razliko s prevodom, ki bi bil korekten:

“[V nekem smislu] je kultura samopojasnjujoča; [njene oblike ni mogoče pripisati zunanjim vzrokom...]”

Najbrž je odveč dodati, da ima navedek, skupaj z že omenjenim kozmetičnim “make upom”, ki se je vpletel na tem mestu kot domnevna ustreznica za biološko konstitucijo, povsem potrjen vsebinski kontekst in da je bilo prav tako naziranje o avtonomnosti “kulture” (in njene celostne “oblike”, ne morda kakih “notranjih” oblik: gre za v Sapirjevem času bistveno razliko!) tedaj predmet osrednjih strokovnih prepričevanj, ki pa v svojem izteku v naš čas Sapirjevih stališč niso odlikovala. O tem v knjigi ni besede, ker avtoričino učenje očitno kratkomalo še ni doseglo naših časov, pa pravzaprav še niti debat iz petdesetih in šestdesetih let. Kako bi bilo sicer mogoče taka stališča pustiti brez komentarja? – Da moderne interpretacije avtorice “ne zanimajo”, ni naključje. Nič bolj ni “naklonjena” niti problemom, ki so ob Sapirjevem času zaposlovali antropološko srenjo kot osrednji, kar kažejo tudi mnogi prevodi Godinove, v katerih je meni nič tebi nič zamenjan smisel trditve, npr. takole: Sapir prinaša takole misel:

"Taylor's definition [kulture, op. I.Š.] is inadequate because it makes too much of those particular types of behavior that seem most important in a political sense, or of highly evaluative cultural elements such as religion" (s.37).

Godinova jo takole prevaja:

"Tylorjeva definicija je neustrezna zato, ker preveč poudarja tiste posebne oblike vedenja, ki se zde najpomembnejše v političnem smislu, ter visoko vrednotene kulturne elemente, kot je religija" (s.211).

Ker je očitno, naj rečem tako, ne zanimajo sočasne debate o religiji kot enem od osrednjih evalvativnih ali zelo karakterističnem elementu kulture, ki da ustanavljajo njeno temeljno, bistveno, notranjo avtonomnost in različnost od drugih kultur, in ker angleške formulacije (highly evaluative of) po vsej priliki ne razume, avtorica s karakterističnim samozaupanjem stvar sprevrže kratkomalo v religijo, ki je visoko vrednotena - ne moti je, da je tak prevod brez pomena: visoko vrednotena od koga, kje, za kaj (in zakaj)? Obvešččen prevod bi kajpak pojasnil, da ne gre za "visoko vrednotene", temveč "zelo evalvativne" elemente kulture (=take, ki močno odpomorejo presojanju kulture), kakršna je religija, kot meni Sapir. - Takšno svobodno pesnjenje "teorij" je nadaljnji dokaz, kako malo avtorica razume dogodke v stroki v tridesetih in štiridesetih na eni strani, in naravo in potencial besedila, ki ga "razčlenjuje" na drugi. Ko bi bilo besedilo avtorsko, bi Sapir nedvomno pojasnil takšne kontekste in jih natančno označil. Kot rekonstrukcija predavanj se besedilo pač drži vsebine, ki je bila študentom tedaj ustno sporočana kot komentarji premislekov, ki so jih dobro poznali in ki jih uredniški postopek nujno inhibira: prelomna in revolucionarna je torej knjiga lahko samo za tistega, ki na mesta lastnega neznanja vpisuje svoje lastno neobveščeno razumevanje. - Primer še dolgo ni osamljen: nič sumljivega se Godinovi ni zdelo npr. niti v lastnem branju Sapirjeve trditve, da

"...ni koncept kulture tisti, ki je subtilno zavajajoč, temveč metafizični lokus, ki je kulturi običajno pripisan" (s.216);

preden bralce teh vrstic začne glodati sum, da gre morda v knjigi v resnici za kako astrologijo, čarovništvo ali pa, postavim, scientologijo, naj povem, da gre zgolj za majčkeno svojevrsten prevod tegale Sapirjevega pasusa:

"[Thus] it is not the concept of culture which is subtly misleading but the metaphysical locus to which culture is generally assigned," (s.141)

katerega pravilni prevod se glasi:

"[Tako torej] ni koncept kulture tisti, ki ponevedoma zavaja, temveč metafizični lokus, v katerega se kulturo navadno razvršča."

Avtorice zamenjava smisla trditve (Sapir namreč pravi, da je kultura navadno razumljena metafizično, ne pa, da se ji pripisuje kak metafizični lokus!) ne moti zato, ker sploh ne razume, o čem je Sapir govoril: naj razkrijemo, da se ta njegova misel brez dvoma nanaša na tedaj zelo osrednjo debato o tem, ali je kulturo sploh mogoče razčlenjevati z racionalističnimi metodami, ker da je njeno bistvo nemara iracionalno: to je tisti "metafizični lokus", o katerem je Sapir na citiranem mestu govoril.

V resnici je v celotnem sedmem poglavju težko najti korektno preveden odlomek. Toda najmočnejši vtis kajpak pustijo tisti, kjer se avtoričin jezikovni dar v slovenščini, svojsko razumevanje angleščine, očitna strokovna neobveščenost (ki pa je spet posledica njene hudo uborne kompetence v angleščini) in že označena prenapetost do vsega domnevno "teoretskega" združijo. – Znamenito "geslo" kulturnega relativizma, da je namreč treba vsako "kulturo" razumeti na njej lasten način, znotraj njenega lastnega (interpretativnega) okvira, vsekakor tudi "terminološkega", redakcija Irvinove (s.86) prinaša takole:

"[Here we must] emphasize the necessity for the anthropologist to study a culture in its own terms – to assemble cultural patterns through the terminology of the natives themselves."

Godinova ga prinaša kot Sapirjevo "zahtevo", "nujnost uporabe *nativne* [sic!] terminologije" (s.233),

"nujnost, da antropolog študira kulturo v njenih lastnih terminih' (ibid.: 86) – pač skladno z dejstvom, da 'je vse v terminologiji – zgolj raba terminologije je tista, ki dela vzorce' (ibid.: 49)."

Mimo že opisanega preskoka (tokrat s strani 86 na s.49 citiranega dela) in primera docela smešne rabe glagola "študirati" kot sinonima za angl. "study", kar avtorica konsistentno počne skozi celotno knjigo, je tukaj na kompliciran način narobe razumljen in/ali potvorjen drug kontekst, v katerem Sapir govori posebej o religiji, o nemožnosti posploševanj iz množice na posameznika v kontekstu religioznega ter o fiktivnosti, abstraktnosti in zavajajoči reifikaciji eksternih označevanj. Sapir v rekonstrukciji Irvinove nek prinešeni primer takole označi:

"Thus this situation that we called religious is more of a fiction that we thought it was. It's all in the terminology – it is merely the use of terminology that makes patterns. [This is as true for the native as for the ethnologist, incidentally, so as a social scientist you can also turn it to your advantage.] There is nothing that helps us find out so much about behavior as terms and language."

Tudi mimo dejstva, da je v svojem navedku popolnoma "izrezala" Sapirjev tematski kontekst, avtorica ni razumela šaljive aluzije na obče razumljivo banalizacijo, ki jo vsebuje izraz "It's all in the..."; Sapirjevo besedno igro med "in terms of" in

“terminology” zaradi svoje prenapetosti, v kateri tako rekoč vsako reč zagleda kot “teorijo”, pa ta vozle nerazumevanja okrona z dogmatično privzdignjenim aksiomom: Sapirjeva šaljiva inverzija “Vse je v terminologiji – zgolj raba terminologije producira vzorce” se ji v opombi 53 namreč kaže kot nič manj kot

“ena izmed pomembnejših rešitev dileme med emskim in etskim pristopom v Sapirjevi metodologiji,”

komentar, ki je zraven tudi nadaljnji dokaz, da se je avtoričino učenje antropološke zgodovine in metodologije nepremakljivo zataknilo pred precej desetletji; raba označnic “etsko” in “emsko” kot strokovno nezdvo mljeno pomenljive dihotomije, ki je seveda smešno (uveljavitelj tega terminološkega para, jezikoslovec Kenneth Pike, je o tem govoril v letu 1954!), je tako pompozno ubesedeno, da je s tem tembolj porazno nasedanje na nerazumljeni “vic”.

Toda gornji primer, ki je nemara le precej sofisticiran in bi najbrž zapeljal marsikoga, nikakor ni osamljen. Nadaljnji pregled namreč pokaže, da vsekakor ni naključje ali smola, da je zapeljal prav Vesno Godino: ona namreč Sapirjevo trditev, po kateri je treba (kulturni) vzorec razumeti v skladu s končno analizo, kot jo instinktivno občuti vsak normalen član dane skupnosti

(“...pattern must be understood in terms of the ultimate analysis intuitively felt by any normal member of a given community”; s.208; identična ubeseditev je na s.106),

takole prevaja:

“vzorec mora biti razumljen v okviru ultimatne analize...” (s.208).

In še: pasus, ki ga Irvinova takole prinaša

“We shall have to operate as though we knew nothing about culture but were interested in analyzing as well as we could what a given number of human beings accustomed to live with each other actually think and do in their day to day relationships”, (s.140)

je bil za našo avtorico tako trd oreh, da ga je takole udomačila:

“Morali bomo delovati tako, kakor da ne vemo ničesar o kulturi, temveč kakor da smo zainteresirani za kolikor je le mogoče natančno analizo danega števila človeških bitij, ki so navajena živeti drugo z drugim, dejansko misleča in delujoča v njihovih vsakodnevnih odnosih...” (s.215),

medtem ko je v izvirniku v resnici mišljeno preprosto tole:

"...temveč da si prizadevamo za čim boljšo analizo tistega, kar ljudje, vajeni življenja drug z drugim, v resnici mislijo in počnejo v vsakodnevnikih odnosih."

Še eno "teoretsko" razsvetljenje, to pot o domnevni relaciji med intuitivnim in (psihoanalitskim) nezavednim pri Sapirju, ki ga gre tudi pripisati povsem napačnemu razumevanju angleškega izvornika, je Godinovo obšlo v osmi opombi pod črto v obravnavanem poglavju: Sapirjeva izjava, da

"Intuition means the ability to see the map, the pattern of conduct, imaginatively. It is not the overt conduct that matters, but the arrangement",

se ji je takole "poustvarila":

"...intuicija za Sapirja pomeni 'zmožnost videti shemo, vzorec sklepanja imaginativno. Tisto, kar je pomembno, ni navzven vidno sklepanje...'"

Že mogoče: toda "conduct" žal pač ni "sklepanje", temveč "vedenje" ali "obnašanje", četudi npr. "conductor", "conduit" in "conductive" pomenijo zapovrstjo dirigenta (voditelja), vod (npr. električni) in navajanje (k nečemu). Del intelektualnega obrtništva je pač tudi poznavanje etimologij strokovnega besednjaka in pomenskih naložb, ki niso vedno enoznačne: nevednež se razkrinka, ker verjame nemu, navadno prvonavedenemu pomenu v slovarju. V izvirniku se torej govori o temle:

"Intuicija je zmožnost, da si znamo zamišljati razpored, vzorec vedenja. Ni torej pomenljivo očitno vedenje, temveč /takšno/ razporejanje".

Žal je torej avtoričin "teorem" o povezanosti intuitivnega sklepanja in psihoanalitskega nezavednega pri Sapirju popolnoma bos, saj ta sploh ni govoril o kakem sklepanju, še manj pa o kakem nezavednem! - Da pa je izraz "conduct" za avtorico ostal skrivnosten do kraja, priča nek drug navedek, na s.225; tamošnji obširen citat ni le potvoril Sapirjevih kontekstov tako, da nikjer ni nakazana ločnica med pasusi, iztrganimi iz zaporedoma strani 183-4 in nato 181 in 182; misterioznemu "conduct", ki ga redakcija Irvinove prinaša v temle stavku:

"I use the term 'as-if psychology' to describe the process of projection of personal values by the individual to evaluate cultural patterns, [so that a cultural standard of conduct is seen as if it represented the expression of personality. This is a metaphorical identification,] not to be interpreted literally",

se je Godinova takole izognila...

"Termin 'as-if psihologije' uporabljam za opis procesa projekcije osebnostnih vrednot s strani posameznika k evaluiranim kulturnim vzorcem [tako da je kulturni standard viden ... kakor da bi bil izraz osebnosti. To je metaforična identifikacija], ki se ne sme interpretirati dobesedno."

...s tremi pikami, čeravno se ji tudi tukaj ni posrečilo izogniti popolnoma napačnemu razumevanju odstavka, ki v resnici seveda pomeni tole:

"Izraz 'as-if psihologija' uporabljam za opis procesa projiciranja, v katerem posameznik kulturne vzorce presoja skozi lastne osebne vrednote [tako, da kulturni standard obnašanja vidi kot izraz svoje lastne osebnosti. Taka identifikacija je metaforična] in je ne gre razumeti dobesedno."

Ko smo tako uspešno razvozljali misterij "obnašanja", ki nikakor ni "sklepanje", prav nič bolje pa ne prenaša niti abstrahiranja v obliki treh pik, se ob nadaljnjem branju nemudoma spotaknemo ob še en "teorem", ki ga bomo žal tudi morali razveljaviti. Avtorica, kot rečeno, nikakor ni zmožna verjeti, da je bil celo Sapir le človek, ki ni mogel nenehno vztrajati v privzdignjeni poziciji teoretika in je tu pa tam zapisal kako sicer ilustrativno, pa vendarle zgolj banalnost. Tako je iz ene od takih Sapirjevih ilustracij naredila nič manj kot definicijo, in sicer "konfiguracije"; in to "kulture", kot je zmotno prebrala kontekst (s.210). Na citiranem mestu namreč Sapir govori o zapleteni človeški percepciji (lastnega) kulturnega okolja kot o konfiguraciji ali zgradbi "iluzij". Takole njegovo misel o tem dojemaju rekonstruiral Irvinova (s.180):

"[...In a sense, it is a configuration of illusions:] it is the mapping of symbols that makes it possible for us to be mean to each other when we want to be nice - [that makes it possible for our behavior to be interpreted in some way other than what we intended - and creates a pyramid of misunderstandings that we hold about one another.]"

Godinova navedek, ki ga v opombi 14 (s.210) ustanavlja kot Sapirjevo "opredelitev konfiguracije" kulture, takole prevaja:

"V določenem smislu gre za konfiguracijo iluzij;/ gre za razmestitev simbolov, ki nam omogoča, da smo drug za drugega smiselni, kadar želimo biti drug do drugega prijazni...",

vsekakor pogrešek, ki se s svojo neverjetnostjo upira definiranju. Rekonstrukcija Sapirjeve misli bi bila v obveščnem prevodu pač takale:

"[V nekem smislu je konfiguracija iluzij]: razmeščanje simbolov je tisto, ki omogoča, da smo drug do drugega zlobni, kadar hočemo biti prijazni [ki omogoča, da je naše vedenje razumljeno na način, ki je povsem dru-

gačen, kot smo nameravali – in ki gradi piramido vzajemnih nerazumevanj.]”

Toda napaka sama, čeprav malone fantastična, še ni nič v primeri z docela neverjetno lahkotnostjo, s katero avtorica tako kričečo neumnost vklopi v nemoteni tok svojega “teoretiziranja” in jo v op. 14 (s.210) povzdigne v nič manj kot “opredelitev”! – Še bi lahko naštevali in v resnici imam pred seboj še dolg seznam takšnih zabavljivk, pa bodi dovolj. Najkrajše rečeno, kdor si dovoli takšne spodrsiljaje, pač ne more računati, da bi njegovo ali njeno besedilo še lahko uživalo status strokovnega teksta.

Dodajmo le še podatek, da so tovrstne “definicije” in “teorije” na koncu poglavja povezane v diagnozo, ki se s svojim razumevanjem izvirnika, ubeseditvijo, širokogrudnim falzificiranjem kot tudi interpretativno “globino” prav tako upira vsaki pameti, kaj šele strokovni logiki. Avtorica namreč meni, da je Sapirja mučil zlasti en problem: ni povsem zapopadel “Ojdipa” (s.229); zadevščina, ki je tako rekoč edini avtorski zastavek ali približek avtorski tezi v celotni knjigi, saj je zatem še ta ali oni klasik, med njimi tudi Malinowski, presojan po tem usodnem kriteriju. Toda kako..! Avtorici ni všeč Sapirjevo kaj previdno izražanje o zadevi, pa je njegovo stališče kratkomalo preobrnila. Sapir glede Ojdipovega kompleksa namreč meni, da

“Some type of family situation – some kind of human relationship – holds everywhere, whether [specifically] on the model of Oedipus or not. The child is not born in a cultural or social vacuum. [His personal] symbology is subjective to a [particular] culture, and it is a mistake to make a fetish of doctrines [of symbological development based only on European clinical material.] Thus the Oedipus Complex is simply a common sense human situation which may be found in the Trobriand Islands or anywhere – under differing conditions, true, but with the same simple human situation pattern” (s.149),

povsem razumna trditev, ki izrecno in posebej svari pred univerzaliziranjem (“fetišizacijo”) psihiatričnega razumevanja Ojdipovega kompleksa in ki bi jo takole prevedli:

Nekakšen tip družinske situacije – neke vrste človeški odnos – je uveljavljen povsod, pa najsi je [posebej] po Ojdipovem zgledu ali ne. Otrok se ne rodi v kulturno ali socialno praznino. [Njegova osebna] simbolika je lastna /njegovi/ [posebni] kulturi, zato je zmotno fetišizirati doktrine [simbološkega razvoja na temelju zgolj evropskega kliničnega gradiva.] Tako je Ojdipov kompleks preprosto zdravorazumska človeška situacija, kakršno je mogoče najti tako na Trobriandih kot kjerkoli drugje – resda v različnih okoliščinah, vendar v enakem vzorcu preproste človeške situacije.”

Naši avtorici pa gornja Sapirjeva izvajanja, kolikor jih namreč sploh razume, nikakor niso vseč, zato jih takole radikalno preuredi, spet s pomočjo treh prikladnih pikic (mimogrede, Godinova ne loči med tremi pikami, ki nakazujejo spuščeni del stavka in tistimi, ki nakazujejo več kot en spuščeni stavek, kar navadno označujemo kot (...) in seveda vrsto prevodnih napak:

“Določeni tipi družinskih situacij – določene vrste človeških odnosov – obstajajo povsod... Ojdipov kompleks je zatorej zgolj povsem običajna človeška situacija, ki jo je mogoče najti tako na Trobriandskem otočju kot kjer koli drugje – pod različnimi pogoji, to je res, toda z istim preprostim vzorcem človeške situacije.”

Avtorica pa z izpuščanjem iz strnjene pasusa ni le (zavestno? nezavestno?) sprevidela mnenja, ki ga (sicer tudi v tistem kosu, ki ga ni izločila, napačno) povzema, v njegovo direktno nasprotje, temveč takoj nato tudi zmagoslavno zatrdi: “In kot marsikje drugje je tudi v tem svojem razumevanju univerzalne funkcije Ojdipa Sapir anticipiral rezultate kasnejših antropoloških debat.” (s.229). Sapir seveda ni rekel nič takšnega, marveč je zatrdil, da je družinska situacija, ne pa Ojdipov kompleks, preprosta, zdravorazumska človeška univerzalija! Takšno falzificiranje je, če je zavestno, pač hudo visoka cena za prepričevanje (koga? same sebe?) o vrednosti neke postavke, ki pa pri Godinovi očitno nima statusa teorema, temveč nekakšne vrhovne, nedotakljive resnice. Če pa je ponarejanje posledek pogleda dogmatičnega očesa (ki mu je pač močno na roko jezikovno neznanje), je to dvakrat zavajanje. Če je namreč Godinova hotela dokazovati “univerzalnost Ojdipa” (o tem se je vredno poučiti tudi s s.282), se ji pač ne bi bilo treba mučiti z antropološko zgodovino: kot rečeno, antropologija ni verska eksegeza!

In še, in še. “Interpretativne” poslastice v opombah 57 (o odnosu Boas-Sapir), 58 (o odnosu Benedictova-Sapir, katerega slika je Godinovi nič manj kot “nadsvet jasna”, s.235), 65 (o presojanju analitskih modelov pri nekaterih klasikih), 66 (o inkorporaciji psihoanalize v ameriški antropološki psihologizem) v obravnavanem poglavju prepuščamo bralčevim degustacijskim apetitom. Da tudi za konec ne ostanemo zgolj pri sedmem poglavju: bralčevi domišljiji z veseljem odstopamo tudi npr. ugibanje o tem, kakšno je pravzaprav avtoričino stališče do “rase”, saj se ji zdijo izvajanja očaka Herberta Spencerja “Z današnjega zornega kota” “zanimiva” (s.171). Sladokuscem priporočamo tudi pasuse o Malinowskem in njegovih trobriandskih “zamorcih” (ki da jih Malinowski ni “resnično obravnaval kot zamorce”) ter “relativistično osveščeni antropološki publiki” (s.274). In tako dalje in dalje; ob kratkem: vsekakor bi bilo hudo nujno in dobro, ko bi založnik in avtorica knjigo brez odloga umaknila.

Če naj povzamem nit, nakazano čisto zgoraj: apropiacije antropološkega disciplinarnega telesa so s to knjigo med Slovenci pridobile še eno, na moč žalostno in tako rekoč neizmerno škodljivo epizodo, ki takoimenovano postsocialistično slovensko antropologijo trdno sidra med tranzicijske fenomene. Ni edina, je pa gotovo izstopajoča. Je pa knjiga hkrati sijajna ilustracija razlogov, zaradi katerih je bilo pravilo terenskega dela v disciplini institucionalizirano kot neobhodno za

vsakega, ki hoče biti antropolog: je namreč tisto, ki - poleg, seveda, poznavanja vsaj angleščine v tolikšni meri, da lahko človek nemoteno bere - učinkovito preprečuje fantazmagorično komponiranje "teorij".

Vesna Godina se žal ne more ponašati ne z enim ne z drugim.

Blaž LENARČIČ

Srečo Dragoš

Katolicizem na SlovenskemSocialni koncepti do druge svetovne vojne
Krt, 1998, 273 str.

Rimokatoliška Cerkev je imela zelo pomembno vlogo v zgodovini Slovencev. Do druge svetovne vojne je imela tudi zelo veliko družbeno moč, kar pa se je temeljito spremenilo z zamenjavo oblasti. Leta 1934 je Edvard Kardelj formuliral tezo, na podlagi katere je Dragoš oblikoval svojo in jo v tej knjigi uporabil kot temeljno.

Dragoševa teza je, da so vera, krščanstvo, katolicizem in cerkev izkrivljene oblike zavesti, s katerimi so tisti, ki so imeli monopol nad družbenim življenjem manipulirali v svojo korist, da bi blokirali nujne socialne, politične in ekonomske spremembe v družbi. Pri tem so se sklicevali na krščanske vrednote, na solidarnost in ljubezen, kar pa ni bilo nič drugega kot buržoazna ideologija, ki se je med obema vojnama spečala s fašizmom in bila v drugi vojni tudi poražena.

Kardelj je skušal teoretsko zavrnil vsakršne predloge o perečih družbenih vprašanjih, ki so jih ponujali katoliški intelektualci, češ da so za družbeno prenovno škodljivi ter zavajajoči. Nedvomno Rimokatoliška Cerkev danes čuti nostalgijo po predvojnih časih. V vsakdanjem življenju vidimo, da se cerkveni dostojanstveniki pogajajo za gozdove, poskušajo prevzeti javno šolstvo, obsojajo obstoječo oblast, povzdigujejo svoje zasluge iz preteklosti in podobno. Taka ravnanja delijo javnost na dva dela -na vaše in naše.

V predgovoru avtor navaja citate takratnega dekana Teološke fakultete, ki govorijo o tem, da je bila in je prav ta fakulteta edina institucija, ki je nasprotovala eroziji humanega. Nasprotovala ji je s tem, ko je skozi čas ohranjala duhovno plat človeka in hkrati zavirala slabitev humanega v družbenih procesih. Zaradi tega se je prav pod njenim okriljem oblikovala alternativna znanost, ki ima za celotno družbo tranzicije pomembno družbeno poslanstvo. Na podlagi teh citatov postavi drugo tezo te knjige, in sicer, da se za to alternativno znanostjo, ki naj bi preprečila erozijo humanega, ne skriva nič

drugega kot antikomunizem, antiliberalizem in apologija katolicizma izpred druge svetovne vojne.

V knjigi *Katolicizem na Slovenskem* avtor opozarja na to, da lahko kardeljske teze pridejo na površje tudi danes. Ker ljudje ne ločijo več med vero in cerkvijo, med religijo in politiko, zaradi tega tudi nimajo problemov z razvrščanjem, se pravi, da odmislijo razlike med različnimi družbenimi sferami. To pa ima po Dragošu za posledico, da se ljudje razvrščajo v skupine na podlagi socialnih interakcij. "Kajti razvrščanje krepi občutek za identiteto"(str. 8). Iz česar sledi, da so delitve popolnoma razumljive, ker se na ta način zavaruje vera v tisto, kar ni dokazljivo, kot so na primer vrednote in prepričanja. Razvrščanje je psihološko funkcionalno in zaradi tega tudi podkrepjeno z institucijami.

Avtorjeva glavna naloga je razpoznavanje in vrednotenje različnih katoliških socialno-političnih konceptov, ki so nastajali od konca prejšnjega stoletja pa do konca druge svetovne vojne. S tem skuša dokazati, da ne moremo v imenu vere in protikomunizma metati v isti koš katoliških sociologov, papeških enciklik in drugega vatikanskega koncila. Ker če si slep za vse razlike med katoliškimi avtorji in njihovimi koncepti po načelu enačbe: kar nasprotuje Cerkvi = Veri = Bogu = Narodu = Kulturi = Človeku = Evropi = Civilizaciji, ni nič drugega kot komunistična metoda pred petdesetimi leti, le z nasprotnim verskim predznakom in namenom.

Knjiga obsega sedem večjih poglavij, ki se razčlenijo v več manjših podpoglavij.

V prvem poglavju *Paradoksnost in konfesionalnost* nam Dragoš s pomočjo Cankarjevega Hlapca Jerneja predstavi držo tipičnega slovenskega kmeta, ki ga družbena tranzicija postavi pred probleme, s katerimi se v naslednjih desetletjih ukvarja krščansko social(istič)no gibanje.

V drugem poglavju avtor izpostavi in analizira štiri poudarke, ki so bistveni za razumevanje slovenske situacije, ter nastanek krščanskega socializma pri nas. Prvi poudarek je na afirmaciji delavstva, sledi poudarek klerikalizma, nato poudarek doktrinarnega problema ter četrti poudarek, ki se nanaša na katoliški konservativizem.

Sledi tretje poglavje, v katerem se avtor ubada z Gosarjevimi konflikti tako s krščanskimi socialisti kot s komunisti. Posebej pa se dotakne njegovemu nasprotovanju moraliziranju in ideji o korporativnem sistemu družbene ureditve.

V četrtem poglavju Interpretacija (interpretacij) interpretacije Pija XI. avtor interpretira slovenske interpretacije papeške enciklike *Quadragesimo anno*. Že z naslovom nam skuša nakazati zmedo, ki je nastala z interpretacijami te enciklike. Najprej nam predstavi razumevanje katoliške družbene prenovne, ki se je zgodila s Pijem XI., v drugem delu pa nam predstavi korporacije tako kot so bile interpretirane v encikliki.

Poglavje Cerkevne enciklike: aplikacije in izsiljevanje nam poskuša odgovoriti na dve vprašanji. Ali je bil res odločilnega pomena komunistični vpliv na krščanske socialiste, ki ga je cerkveno vodstvo pravočasno odkrilo in uporabilo encikliko *Quadragesimo anno* kot indikator? Ali pa je šlo zato, da o tej encikliki ni bilo možno na sporočilno-interpretativni ravni vzpostaviti enoznačne interpretacije, okrog katere bi se poenotil ves katoliški blok? Predstavi nam tudi različne interpretacije navezave Pija XI. na korporativizem in poudarke, v katerih se te interpretacije razlikujejo.

V zadnjem poglavju govori o tem, kako se je katoliška Cerkev ukvarjala s problemom pravične družbe. Avtor primerja krščanski solidarizem in krščanski socializem, predstavi razlike med Ušeničnikovo in Gosarjevo utemeljitvijo pravične plače, sledi pa njuna problematika obrestovanja. Poglavje zaključuje s konceptualnimi razlikami Ušeničnika in Kardelja med delitvijo po delu, upravljanjem in nadzorom.

Avtor je pri pisanju knjige *Katolicizem na Slovenskem* upošteval krščanski, politični in znanstveni vidik družbenih sprememb. To dejstvo potrjuje seznam uporabljene literature, ki je sestavljen iz del svetovnih in slovenskih klasikov sociološke misli, papeških enciklik, ki so se ukvarjale s pomembnimi družbenimi vprašanji, ter idejami takratnih političnih vodij.

Knjiga je napisana zelo pregledno, vsebuje tudi enaindvajset tabel, s katerimi je avtor

nazorno podprl tekst in ga tako še bolj približal bralcu.

Za boljše razumevanje in predstavo avtorjevih stališč do obravnavanega problema, pogrešam zapis o avtorju, njegovem dosežanju delu in njegovih izdanih publikacijah.

Delo *Katolicizem na Slovenskem* je pomemben prispevek k pojasnjevanju vloge Rimokatoliške Cerkve v družbeni in politični zgodovini slovenskega naroda. Obravnavana tema je danes v Sloveniji zelo aktualna in bralcu predstavljena na razumljiv način.

Matevž TOMŠIČ

Bojan Čas

Kamniški sociološki zbornik

Šolski center Rudolf Maister, Kamnik, 1999

Kamniški sociološki zbornik, ki je izšel ob 50-letnici gimnazijskega izobraževanja v Kamniku, združuje številne prispevke, ki so nastali v okviru različnih šolskih aktivnosti, predvsem predavanj in socioloških delavnic. Čeprav nosi zbornik v naslovu ime 'sociološki', pa je obseg zajetih tematik precej širši od samega področja sociologije. Vseeno pa je težišče usmerjeno na sociološki sklop, saj ta predstavlja jedro tako samega zbornika kot tudi vseh dejavnosti okoli njega.

Uvodni del se nanaša na vprašanja o stanju sociologije kot znanosti, njene vloge v družbi danes in v prihodnosti ter dilem njenega razvoja. O tem je na eni okroglih miz govoril znameniti sociolog slovenskega rodu Thomas Luckmann. Po njegovem mnenju je delitev na mehke in trde znanosti neustrezna, saj nobena znanost - tudi naravoslovje ne - ni 'trda' znanost v nomotetičnem smislu, kjer bi imeli opraviti s splošnimi in obče veljavnimi zakoni. Družboslovna znanost je specifična po tem, da človeško družbo, ki je njen predmet preučevanja oblikuje človeška dejavnost, ki je podvržena naravnim in zgodovinskim zakonitostim, ki oblikujejo specifične strukture človeške družbe in to na različnih nivojih človekovega življenja. Posebej zanimiva je Luckman-

nova misel, da novih teorij pravzaprav posebno veliko ne potrebujemo, saj gre pri njih v glavnem za sinteze že obstoječih elementov. To, kar sociologija potrebuje, so poglobljene in zgodovinsko utemeljene raziskave, ki preučujejo realizacijo različnih zgodovinskih struktur ter pogoje, pod katerimi se le-te realizirajo v dejanskosti. S prihodnostjo sociologije se ukvarja tudi Franc Adam. Po njegovem mnenju sociologiji ne grozi zaton, kakor napovedujejo nekateri avtorji, ampak naj bi prišlo do njene reafirmacije pod pogojem, da se sama notranje konsolidira. Sodobne (post)moderne družbe so namreč izrazito kompleksne, zato je za preučevanje njenih temeljnih problemov potrebno kompleksno mišljenje oz. analitični aparat. V tem smislu zagovarja ex-post povezavo mikro in makro analize (ki pomeni komplementarno obravnavanje določenega problema na obeh nivojih, s tem da se ju obravnava z različnim analitičnim instrumentarijem) in orientacijo preučevanja na t.i. mezzo nivo, se pravi na raven različnih družbenih organizacij. Po Adamovem mnenju, mora sociologija največ svojih moči usmeriti v oblikovanje t.i. teorij srednjega dometa, ki so bodo ukvarjale s ključnimi problemi sodobne družbe. V zadnjem času se v razvitih zahodnih državah dejansko povečuje ekspertni in intelektualni angažma sociologov, kar se izraža v številnih javnih razpravah in delih o temeljnih družbenih vprašanjih. Precej bolj problematično je, po njegovem mnenju, stanje sociologije v Sloveniji, pri čemer naj bi glavni problem predstavljala izrazita šibkost znanstvene komunikacije med posameznimi deli znanstvene skupnosti in nerazvita 'kultura kritičnega diskurza'.

Vprašanje funkcionalnosti sociologije, oz. znanja, ki ga ponuja, v vlogi šolskega predmeta je tema prispevka Andreje Barle. Znanje namreč predstavlja enega najbolj dinamičnih elementov sodobnih družb, saj vpliva na zmožnost delovanja posameznika v družbi, na določanje njegovega položaja v družbi in na oblikovanje pomenskih svetov, prek katerih si gradi interpretativne okvire. V procesu pridobivanja znanja igra prav šola oz. izobraževalni sistem zaradi svoje uradno podeljene funkcije prenašanja in ocenjeva-

nja znanja ključno vlogo. Ta prenos znanja pa načeloma ne pomeni samo prenosa podatkov oz. dejstev, ampak tudi usposablja posameznika za kritično razumevanje sveta in samostojno delovanje v njem. Za Habermasa namreč šele ta tip znanja - ki ga imenuje samorefleksivno - predstavlja tisto resnično znanje, ki posamezniku omogoča dejansko svobodno eksistenco. Tu pa lahko sociologija kot šolski predmet izredno koristi, saj lahko zaradi svoje specifične narave, ki je v sebi dokaj raznolika, poleg tega pa je kot veda o družbi blizu zdravorazumskemu mišljenju, predstavlja protitež ostalim šolskim znanjem, tako da spodbuja ustvarjalnost in kritičnost učencev oz., kot pravi Barletova, vnese v šolske prostore nekaj imaginarnega.

Za uspešnost sociološkega raziskovanja v funkciji eksplanacije družbenega dogajanja je potrebna ne le komplementarnost različnih socioloških analitičnih pristopov, ampak nasploh multidisciplinarni pristop, ki predpostavlja znanstveno sodelovanje in dialog med družboslovnimi in humanističnimi vedami (včasih pa tudi širše). Tako je v prispevku Ludvika Čarnija prikazano razmerje med sociologijo in zgodovino. Po njegovem mnenju se zgodovina in sociologija sicer razlikujeta tako po predmetu kot po metodi preučevanja, vendar pa sta med seboj tesno povezani, saj obe raziskujeta zakone, ki uravnavajo razvoj človeške družbe, zato se, kot pravi Fernand Braudel, ne moreta ignorirati. Stane Andolšek pa s svojo predstavitevijo teorije socialne menjave nakaže povezavo med sociologijo in antropologijo. Ob tem skuša sociološko teorijo menjave (Homans, Blau), ki je izrazito individualistično in utilitaristično obarvana, saj predpostavlja, da so posameznikovi interesi ekonomsko in psihološko motivirani in ne upošteva nadindividualnih kulturnih in družbenih dejavnikov, ki vplivajo na ravnanje posameznika, dopolniti z uvedbo nekaterih kolektivističnih konceptov, ki so bili sestavni del klasične antropološke misli.

Del člankov govori o temah, ki zadevajo vprašanja religije in kulture. Tako denimo Marko Kerševan obravnava odnos mladih do religije. Oto Luthar govori o značilnosti novega multikulturalizma, predvsem z ozirom

na srednjo Evropo. Gregor Tome pa govori o generacijskih značilnostih mladine, predvsem skozi njihove subkulture kot izraz specifičnosti njihovih življenjskih stilov in kulturnih praks. Velik del zbornika obsegajo članki, ki obravnavajo raznolike zgodovinske in etnološko-antropološke teme. Tu gre tako za probleme teoretske narave, kot je vprašanje zgodovinskega retroaktivizma (Kante) ali pa odnosa med etnologijo in antropologijo (Šmitek), kot za predstavitev osebnosti in dogajanj iz slovenske zgodovine 20. stoletja, denimo vloge Antona Korošca od razpada Avstro-Ogrske in nastanku Jugoslavije (Bister), vloge generala Rudolfa Maistra za nastanek prve slovenske vojske in priključitev severne Štajerske (Švajncer) ali jugoslovanskega vprašanja med drugo svetovno vojno (Lečnik) in nadzora nad tiskom v Sloveniji v letih 1945-90 (Horvat) pa ter tudi za konkretne etnološke študije, denimo raziskavo socialnega spomina prebivalcev vasi St. Peter (Brumen) ali vloge gospodinjskih aparatov (Petek). Posebej zanimiva je zgodovinsko sociološka predstavitev življenja in dela Franceta Vebra, velikega in vsestranskega, vendar dolgo časa zamolčanega slovenskega znanstvenika (Čas, Samec).

Za zbornik je značilna številnost in heterogenost tekstov in zato tudi pomanjkanje tematske kohezivnosti. Vendar pa obenem prav heterogenost in sodelovanje različnih znanstvenih disciplin predstavlja pozitivno stran, če upoštevamo kontekst nastanka zbornika. Gre pravzaprav za uvajanje gimnazijcev v področje sociologije in pri tem je multidisciplinarni pristop, ki ob podajanju potrebnih teoretskih znanj temelji na obravnavanju konkretnih življenjskih problemov z različnih vidikov, vsekakor zaželen. Kot pozitivno stran velja omeniti tudi udeležbo treh dijakinj s svojimi prispevki, kar je dokaz angažiranega dela na tem področju.

Tina ŽUČKO

Mirjam Mencej

VODA v predstavah starih Slovanov o posmrtnem življenju in šegah po smrti

Slovensko etnološko društvo, Ljubljana 1997, 185 str., 2835 sit

Knjiga je magistrsko delo avtorice Mirjam Mencej, ki je medtem napisala že doktorsko disertacijo in trenutno predava na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Delo je namenjeno strokovnim krogom, zato je avtorica ohranila znanstveno zasnovano magistrske naloge, z vsemi citati, katerih prevode podaja v opombah pod črto.

Glavna avtoričina preokupacija je iskanje mitskih predstav o vodi kot poti na oni svet oziroma ločnici med svetovoma živih in mrtvih, kar je ena najbolj razširjenih predstav svetovnih mitologij. Predstavo o vodi kot ločnici zasledimo že pri Egipčanih, starih Grkih ter skandinavski, japonski, indonezijski, malezijski in morda še kateri mitologiji. Zastavi si vprašanje, ali so tudi stari Slovani nekoč poznali takšno predstavo o vodi. Dokazuje za to skuša najti v ljudskem slovstvu, šegah, arheoloških najdbah in jeziku, kar zahteva preučevanje dveh ločenih, a vseeno komplementarnih delov-ljudskih predstav o potovanju duše v onostranstvo ter šegah ob smrti. Povezuje ju različen način uporabe vode. V prvem delu se morda skrivajo ostanki predkrščanskega mita, v drugem pa se kažejo drobci starodavnih pogrebnih obredov. Ker morebitne sledove išče tako v literaturi kot jezikoslovju, uporablja komparativno metodo dela.

Delo sestavlja pet poglavij. Prvo poglavje prinaša gradivo starejše slovanske zgodovine, o starih načinih pokopa in sežiga v ladjah ter s tem povezano mitsko predstavo o deželi mrtvih, katero od tega sveta loči voda. Navaja mnenja pomembnejših avtorjev, ki so se ukvarjali s to tematiko (A. Kotljarevskij, D. Ančun, C. Clemen, S. Trojanovič, Z. Vana, L. Niederle, D. Trstenjak, V. Čajkanovič, V. V. Ivanov, V. N. Toporov, F. Bezlaj, V. Möderner, G. Krek, O. Schrader, A. Fisher in B. O. Unbegaun).

Drugo poglavje je sestavljeno iz več sklopov, v katerih so zajeta poročila o novejših odkritjih pokopa v čolnu pri južnih Slovanih. Sledijo novejša poročila o onostranstvu, ki so še pred kratkim živela med ljudstvom ali jih je moč zaslediti v novejšem etnografskem gradivu, pri Slovencih le še v pesmih in pripovedkah. Avtorica nadaljuje z izborom iz ljudskega slovstva (pripovedke, pesmi, molitve, zagovori), v kateri je, s podrobnejšo analizo, moč zaslediti eksplicitno predstavo o vodi.

Zadnji del poglavja vsebinsko najbolj izstopa od ostalih. Govori namreč o uporabi vode v recentnih pogrebnih šegah kot enemu pomembnejših elementov, znanega pri vseh južnih Slovanih. Uporaba vode se kaže na različne načine; kot pitje med umiranjem, izlivanje v trenutku smrti umivanje, postavljanje pod mrtveca na parah ter kropjenje mrtveca, prostora in pogrebnikov. Pri tem ima voda predvsem lustrativni pomen oz. služi kot sredstvo zaščite pred nečistim mrtvecem in morebitnim vračanjem le tega.

Mencejeva poudari, da med uporabo vode v šegah ob smrti in prehodu duše čez vodo v svet mrtvih ter domnevnimi starodavnimi obredi pokopa oz. sežiga v čolnu, ni videti večje povezave. Vendar pa komparacija raznih ljudskih šeg in navad z vodo, znotraj pogrebnih šeg, implicitno razkriva globlji pomen vode kot ključa do razumevanja predstav o prehodu duš na drugi svet.

Tretje poglavje avtorica nameni prikazu jezikovnih paralel med nekaterimi besedami slovanskih jezikov, katere bi lahko kazale na možno povezavo med pojmom vode in smrti.

Četrto in peto poglavje bralce seznanjata s podatki o lokacijah grobov ob vodi in kopanju vodnjakov kot zaobljub za umrlega, o čemer je zlasti veliko podatkov iz Bosne in Hercegovine. Arheološke najdbe so pokazale, da so bili grobovi Slovanov pogosto locirani ob vodi, bodisi rekah, jezerih ali vodnjakih, kajti smisel vode je bil, omogočiti duši čim hitrejši odhod v deželo mrtvih, hkrati pa je voda pomenila prepreko, ki naj bi zadržala vračanje duš in demonov v svet živih.

Avtorica na koncu poveže vse ugotovitve in odgovori na začetku zastavljeno vprašanje, ali so Slovani pred prihodom krščanst-

va poznali mitsko predstavo o prehodu duše v onostranstvo in s tem povezan obred. Po njeni interpretaciji gre za avtentično slovansko mitsko predstavo o vodi kot meji med svetom živih in mrtvih, ki naj bi bila starejša od izoblikovanja indoevropske jezikovne skupine, saj je razširjena po vsem svetu, od Bornea in Indonezije do Mezopotamije in Egipta. Kot del skupne dediščine so jo morali poznati oz. sprejeti tudi Slovani.

Vsebinski sklop zaokroži obsežna bibliografija, ki zajema kar 426 enot. Gre predvsem za strokovno literaturo in nekaj virov, kjer so navedene zbirke ljudskega slovstva, katere so Mencejevi služile za iskanje predstav pri obravnavani temi.

Delo je pomemben prispevek k slovenski etnologiji, saj so po besedah avtorice tukaj zbrana vsa pomembnejša pričevanja, ki na kakršenkoli način omenjajo vodo v povezavi s smrtjo v verovanju, šegah in slovstvu Slovanov. Na koncu je treba poudariti, da gre za avtoričino izrazito osebno interpretacijo pomena vode v slovanski mitologiji, ki nasprotuje vsem dosedanjim razlagam. Poleg tega bi tako obširna tematika zahtevala interdisciplinarni pristop različnih strok, ne le etnologije.

Maja STASA

Jerald Greenberg, Robert A. Giacalone
Antisocial behavior in organizations
Sage Publications, 1997, 203. str., E-mail
založbe: order@sagepub.com.

Delo je izbor strokovnih tekstov, ki nam v devetih poglavjih predstavijo prisotnost asocijalnih oblik vedenja v organizacijah. Avtorja poudarita, da je namen knjige opozoriti na prisotnost asocijalnega vedenja v organizacijah in nakazati smernice njihovega reševanja. Prvi urednik, Jerald Greenberg, je predavatelj poslovne etike in upravljanja s človeškimi viri na Univerzi Ohio, član Ameriškega združenja psihologov in član Združenja za organizacijsko vedenje. Je avtor več kot stotih strokovnih člankov, v katerih obravnava tematiko organizacijske pravičnosti in vedenja v organizacijah ter išče

odgovore na nasprotujoča si problemska vprašanja v družbenih raziskovalnih metodah. Sourednik, Robert A. Giacalone, je predavatelj managerskih sistemov na Univerzi Richmond. V svoji karieri je bil svetovalec v javnem in privatnem sektorju ter zelo spoštovan in iskan sogovornik na področju managerske problematike. Napisal je nad štirideset člankov o etiki, sabotaži zaposlenih in bil gost v številnih intervjujih strokovnih publikacij.

V uvodnem delu odgovorna urednika najprej opredelita pojem asocialnega vedenja v organizacijah kot kakršnokoli obliko vedenja, ki v poslovanje vnaša škodo ali je uporabljeno z namenom škodovati bodisi organizaciji kot celoti, bodisi njenim uslužbencem ali delničarjem (str. vii).

Oblike asocialnega vedenja, ki se pojavljajo v organizacijah, so ustrahovanje, izsiljevanje, goljufija, nasilje, kraja, sabotaža, zloraba pooblastil, spolno nadlegovanje, udarci v hrbet, zapravljanje časa, laži. Nekatere od njih so predstavljene s teoretičnimi izsledki posameznih avtorjev in tudi z ilustracijo posameznih primerov iz prakse.

Knjiga je razdeljena na devet poglavij. Vsako poglavje, poleg aktualne problematike, vsebuje tudi navedbo uporabljene literature. Poglavja v knjigi si sledijo v zaporedju od osebnega k organizacijskemu nivoju razlage vedenjske problematike v organizacijah.

V prvem poglavju se soočimo z razlago pojma frustracije in njene prisotnosti znotraj asocialnih oblik vedenja. Nekatere asocialne oblike vedenja nastanejo zaradi t.i. frustratorjev dela, kot so pogoji dela ali pa dogodki, ki zaposlene spodbudijo k asocialnim oblikam delovanja.

V drugem poglavju je predstavljeno maščevanje kot notranje osebnostni in medosebnostni proces. Zaposleni so motivirani za maščevanje, ko so s strani delodajalcev kršena z zakonom ali statutom določena pravila in ko gre za neizpolnjevanje določil iz pogodbe o delu in danih obljub delodajalcev.

Tretje poglavje vsebuje klasifikacijo pojavnih oblik nasilja pri delu. Nasilje na delovnem mestu je predstavljeno kot akcija posameznikov, ki želijo s svojim delovanjem škodovati sodelavcem, bivšim sodelavcem

ali pa podjetjem, kjer so ali so bili zaposleni. Uporaba nasilja je namerna in povzročča psihične posledice ali fizične poškodbe.

Četrto poglavje obravnava laž kot obliko asocialnega vedenja. Pri poslovanju organizacij je izredno pomemben korekten pretok informacij, če je le-ta prekinjen, pride do motenj realizacije ciljev organizacij.

Peto poglavje opredeli krajo zaposlenih kot enega najdražjih pojavov, s katerim se srečujejo organizacije. Kraja je prikrita, organizirana ali individualna oblika izraza nezadovoljstva pri delu. V šestem poglavju se soočimo s pojavom sabotaže, ki jo je treba v informacijski dobi razumeti kot izredno kritično pri uspehu organizacij. Sledi poglavje o netipičnih oblikah asocialnega vedenja na delovnem mestu, kamor spada izmikanje delu. V osmem poglavju je govor o asocialnem vedenju v organizacijah kot orodju za doseg pravičnosti (poravnava krivice). V zadnjem delu pa gre za predstavitev povezanosti asocialnih oblik vedenja in organizacijske kulture.

Pričujoča knjiga je prav gotovo odličen pripomoček za boljše razumevanje asocialne problematike pri delu. Vsekakor nam posreduje izredno širok in nazorno predstavljen vpogled v izbrane asocialne oblike vedenja pri delu, navaja njihovo raznovrstnost in sporoča, kako jih prepoznati in reševati ali pa jih preprečiti še preden se pojavijo. Gre za korekten, vendar ne celovit pristop predstavitve vsebinske problematike, česar se urednika tudi zavedata. Za razumevanje, reševanje in preprečevanje problemskih situacij asocialnega vedenja bi bila potrebna primerjava ugotovitev iz raziskav različnih znanstvenih disciplin z nastalo (obstoječo) situacijo odgovornih, ki se ukvarjajo z reševanjem nastalih kriznih situacij v organizacijah.

Knjiga je namenjena profesorjem, študentom, strokovnjakom s področja managementa, industrijsko-organizacijske psihologije, sociologije, socialne psihologije, pa tudi strokovnjakom, ki se pri svojem delu srečujejo z delovnim kriminalom. Z branjem te literature lahko bolje spoznamo obstoječe nevarnosti, ki na vsakem koraku pretijo na nas v procesu dela, pa naj si bomo v vlogi

delodajalcev, zaposlenih, v nadrejenem, podrejenem ali enakovrednem položaju.

V prihodnosti bo potrebno več pozornosti nameniti proučevanju in reševanju problematike prikritih, asocialnih oblik vedenja posameznikov pri delu. Prav tako bo potrebno veliko energije in truda vložiti v vzpostavitev sistema baze podatkov in določitev pristojnosti za reševanje individualnih in prikritih odklonskih oblik vedenja in jih ne prepuščati naključjem (institucionalizacija problema).

Alojzija ŽIDAN

Shinn George

Čudež motivacije

Tuma, Ljubljana 1999, 201 str.

V zadnjem času sem se posvetila branju zelo zanimivega dela Georga Shinna z naslovom "Čudež motivacije". V letu 1999 je bilo izdano pri založbi Tuma. Poudariti moram, da je branje te knjige name osebno delovalo zelo motivirajoče vsaj iz dveh razlogov:

- motivirajoče vsebinske obravnave in
- zaradi obravnave motivacijskih vsebin.

Izpostavljam naj, da je avtor delo podnaslovlil kot Vodnik do sreče in uspeha. Vodilna misel, ki prežema avtorjevo celotno delo, je: motivacija je človekova pomembna življenjska sila. Ta sila ga žene, vleče, skratka pomaga mu usmerjati njegovo življenjsko energijo. In to tako, da človek lahko veliko lažje obvladuje svoje problemske življenjske izzive. Ta sila namreč človeku pomaga obvladovati njegovo življenje. Če v svojem življenju ne vemo, kaj hočemo od njega, zapravljamo dragoceni čas.

V življenju ima sleherni človek tako uspehe kot poraze. In vsakdo mora biti ponosen na to, kar je. "Neprestano moramo veslati v življenju" (str. 199). Pri veslanju naj bo človek človek dejanj, kajti na voljo imamo eno samo življenje in človekovo življenje je velika vrednota. V tem svojem toku pa človek ne sme biti brezobziren do drugih.

Pri uresničevanju svojih dejanj je lahko človek vedno še boljši. Udejanja lahko le

tisto najboljše, kar nosi v svoji osebnosti. Človek mora vedno verjeti vase, v svojo osebnost. Ta mora v življenju nastopati samozavestno. Človek je človek odločitev.

Svojo osebnost mora človek tudi znati ceniti. Imejte se za pomembnega, je avtorjeva izpostavljena trditev v delu. Kajti "če boste gledali nase kot na predpražnik, bodo ljudje hodili po vas" (str. 175).

Pomembno pa je tudi delo, ki ga človek opravi. Delo je človekova pomembna vrednota, saj se prav zaradi njega sploh kaj dogaja. Z delom se mora človek potrjevati ter se hkrati stalno izobraževati.

Človek se mora zavedati, da je edina stalnica v njegovem življenju le sprememba. Za nove ideje mora biti nenehno odprt. "Um počloveči naše lastno vedenje in naše vedenje do drugih" (str. 157).

V življenju se človek sooča z neznanim. "Neznano je izziv" (str. 159). Zato mora človek velikokrat tudi tvegati.

Zelo zanimivi so avtorjevi nasveti bralcu, na kakšne načine si le - ta lahko izboljšuje svoj um.

*Človek mora v uspeh verjeti;
Tudi podcenjevati se ne sme;
O prihodnosti mora misliti dobro;
Uporabljati mora zdravo pamet, se pravi, najprej naj išče enostavne rešitve za zapletene probleme;
Negativne misli naj nadomesti s pozitivnimi;
Znati se mora umiriti;
Znati mora tudi pozabljati na napake.*

Urjenje človekovega uma, ki je podoben mišici, je pomembno. Pri branju me je zelo prevzela avtorjeva misel: "Da bi si pridobili značaj, poštenje in sposobnost, ne potrebujete denarja" (str. 149). Sodim, da je o misli vredno ne le razmišljati, temveč jo intenzivno negovati ter udejanjati. Tudi danes, četudi živimo v kapitalski, izrazito konkurenčni družbi, kjer je vrhovna vrednota le denar. V družbi, ki žal človeka največkrat bolj spoštuje zaradi posedovanja materialnih dobrin kot zaradi njegove človečnosti, pa humanega odnosa do sočloveka, narave.

Na svoji življenjski poti se človek srečuje tudi z neuspehi, porazi. Toda, ti ga ne smejo razočarati, nasprotno, dati mu morajo moč za nove izzive. Z neuspehi in porazi se mora človek znati soočiti ter iz njih tudi potegniti kako pozitivno izkušnjo. Tako kot je nasploh v človekovem življenju pomemben pozitivni odnos, je ta še zlasti pomemben pri premagovanju življenjskih težav. Človek mora tudi verovati, saj je vera vir njegovih moči.

Človekova značilnost je tudi samoodločačnje. Odloča pa se lahko tako ali drugače. Pomembno je, da se odloča preudarno. "Človeka lahko naučimo vsega, toda ne moremo ga naučiti misliti. To mora narediti sam (str. 139). Le vsak sam mora sprejemati odločitve, hkrati pa se lahko tudi veliko nauči iz njih posledic.

V človekovem življenju je tudi pomembno, da zna sam skrbeti zase. Človek naj bo to, kar je, naj bo samodisciplinirano bitje. Naj bo bitje, katero se nenehno uči in skrbi za svojo strokovno rast.

V delu avtor namenja pozornost tudi kategorijam kot so: znanje, čas, komunikacija, cilj. Znanje je človekova velika vrednota. Še več. To je pomemben dar zanj in za soljudi. Kajti znanje je dar, ki ga daš soljudem. Dajati pa ga moraš rad, kajti tisti, ki v življenju jemljejo, ponavadi niso srečni, srečni so tisti, ki dajejo. Človekova posebnost je tudi komuniciranje. Osebnost, ki zna (ali pa tudi ne) ustvarjalno komunicirati. Se pravi, izražati kratka, jedrnata sporočila. Človeka pa mora tudi pametno uporabljati svoj čas. Človek se mora zavedati, da je "samo današnji dan gotovina" (str. 116).

Nasploh mora človek imeti v svojem življenju cilje, ki jih mora znati pametno načrtovati, kajti "konec koncev nič dobrega ne nastane brez načrta" (str. 115). Pri uresničevanju svojih ciljev mora napredovati od znanega k neznanemu. Uresničevanje takšnih korakov je nasploh pomembno na človekovi življenjski poti. Ta je polna problemov in prav problemi so pravo bistvo motivacije.

Vedno je problem potrebno reševati z logiko ter z ustreznim stanjem duha, očiščenega negativnih misli. Pri reševanju problemov ne smemo biti sebični. Cilji, ki jih želimo doseči, morajo imeti živost.

V človekovem življenju imajo zelo velik pomen njegovo trdo delo, odločnost, vztrajnost. Smiselno je, da človek gradi na svojih dosežkih ter se uči iz svojih napak. V svojem življenju se mora znati obvladovati, obvladovati mora znati napetosti in se tudi ceniti. Zavedati se mora dejstva, da jeza prikljiče jezo. Ljubiti mora sebe, ker je to prvi korak k ljubezni do drugih.

Lepo vedenje ima v družbi velik pomen, če ne je nered. Življenje je pač potrebno živeti, lahko je lepo kljub človekovim problemom. Življenje je doživljanje odnosov. V svojem življenju mora človek delovati zdravo, upoštevaje tudi pomen tako imenovane zlate sredine. Skratka, delovati mora kot osebnost, ki veruje v dobro.

Delo Čudež motivacije je bogato tudi s pedagoškega stališča. Tako avtor izpostavlja, da mora učitelj verjeti vase, da je lahko odličen učitelj. Osebnost učitelja mora znati navduševati, prepričevati. Skratka, imeti mora navduševalno ter prepričevalno moč. Učni proces mora učitelj izvajati kakovostno. Obstoji pa seveda velika razlika med dobri in slabimi učitelji. Zaradi te razlike ne moremo kriviti učenca, če ni mogel obvladovati snovi. Toda ta razlika je izziv za vse učitelje, naj obvladajo večino dobrega poučevanja ali pa prepušijo poklic tistim, ki so sposobni pritegniti učence" (str. 96).

Ob koncu vsebinskega prikaza si zastavimo vprašanje, komu vse priporočiti publikacijo v branje? Reči je mogoče, da družboslovcem. In sploh slehernemu človeku, saj naj bi le-ta svoje življenje živel čim bolj kakovostno, človeka vredno. Avtor je svojo publikacijo povsem upravičeno podnaslovil kot Vodnik do sreče in uspeha. Želim si, da bi slehernemu bralcu prikazani vodnik izrečeno tudi uresničeval.

Niko TOŠ: (NON)RELIGIOSITY AMONG SLOVENIANS IN COMPARISON WITH OTHER CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN NATIONS**Teorija in praksa, Ljubljana 2000, Vol. XXXVII, No. 2, pg. 197-228**

Deriving from data collected in seven Central European and Eastern European countries (Aufbruch der Kirchen, 1997), the author attempts to construct an original classification of religiosity. Firstly, he applies multi-variant and cluster methods to analyze a large number of items using separate national data sets (Poland, Croatia, Lithuania, Slovakia, Hungary, Czech Republic and Slovenia), as well as an aggregate data set. The results indicate three dimensions of religiosity: 'orthodoxy', 'faith in god' and 'faith in life after death' (deep religiosity). The second step represents an analysis of fifteen variables measuring the three dimensions of religiosity. They serve as basis for constructing a complex dimension consisting of three elements (non-religious, autonomously religious, church religious). The complex dimension was labelled 'intimate religiosity' and was confirmed by examining associations with other dimensions of religiosity and selected socio-demographic variable. Based on this classification a rank of seven countries is derived, according to the extent of their religiosity. Poland and Croatia stand at the top, while Czech Republic, Hungary and Slovenia at the bottom of classification. Slovenian data reveal that a fifth of respondents (19%) display church religiosity, another fifth (21%) autonomous religiosity and three fifths (60%) non-religiosity.

Key words: religiosity, typology of religiosity, church religiosity, autonomous religiosity, non-religiosity, international comparative analysis, Central and Eastern European countries.

UDC: 32:001:159.964

Milan BALAŽIC: POLITICAL SCIENCES, SCIENCE, PSYCHOANALYSIS, TRUTH**Teorija in praksa, Ljubljana 2000, Vol. XXXVII, No. 2, pg. 229-247**

Scientific discourse is formed like paranoia. Inhibition and silence of God is talking through scientific writing. In principle, subject of science is eliminated and only with experience of 'manque in Autre', science reaches post-phantasmatic relation to its object. Political sciences appear like utilitarian knowledge, the way of existence of theory in a capitalistic society. With inscription of subject, the aim of psychoanalysis is truth, although it can itself convert to the Master's therapy of conformity. The field of political sciences as historical knowledge is political reality, and the field of psychoanalysis as Lunnhistoricalę is the logic of unconsciousness. From the link of knowledge and truth the revolutions arise.

Key words: political sciences, science, psychoanalysis, truth

Alenka ŠVAB: THE RIDDLES OF NEW PATERNAL IDENTITIES**Teorija in praksa, Ljubljana 2000, Vol. XXXVII, No. 1, pg. 248-264**

'New' fatherhood is one of the most hotly contested topics in the family changes debates. It is also the topic which most explicitly divides theorists into those who claim new phenomenon of involved father and those who ground their arguments in empirical research, claiming that no significant changes in the field of fatherhood and their involvement in the family have occurred. How to explain this conundrum? Taking into account the latest historical findings on modern family, the authoress attempts to answer the question by challenging the concept of 'paternal presence/absence in the family', whose cultural meanings vary through time to a great extent. The analysis of topology of 'new' fatherhood implies the phenomenon to be anything but a clearly defined social phenomenon. Just the opposite, in its social diversity, identity trouble and ideological duality, the 'new' fatherhood appears to be far from social model of active parenting.

Key words: new fatherhood, postmodernity, pluralisation of male identities, compulsory motherhood, erosion of patriarchal authority, ethics of care for others, ideology, paternal absence.

Marjan BREZOVŠEK: HOW TO ESTABLISH A RELIABLE ADMINISTRATION?**Teorija in praksa, Ljubljana 2000, Vol. XXXVII, No. 2, pg. 264-278**

Public administration is struggling with the same kind of problems in all forms of democracy. How to guarantee an efficient, effective, legitimate, accountable, responsible, professional and fair public service. The key issues of public administration in democracy are: legitimacy, consisting of legality and political control, and effectiveness, embracing expertise and efficiency. In all Western countries new answers to the problem of efficient and effective administration are discussed under the label of 'New Public Management'. The concepts tackle important shortcomings of the traditional bureaucracy. At the same time it is obvious that 'New Public Management' with its stress on decentralization, disaggregation and entrepreneurial management may create new problems, especially regarding democratic responsibility and political control of administration, the equity and fairness of public services and the coordination, coherence and integration of public policies. The article also discusses the experiences from administrative transformation in Central and Eastern European countries.

Key words: public administration, bureaucracy, new public management, reliable administration, transition, democracy.

Polona KOVAČ: **Public Administration in the Light of People**
Teorija in praksa, Ljubljana 2000, Vol. XXXVII, No. 2, pg. 279-293

Public administration functions in a complex and constantly changing environment, created mainly by the demands for general growth of work efficiency. At the same time, a greater democratic orientation of public administration is expected, including full participation of employees and consumers of public services in the decision-making processes. Among the ways to approach these requests, the most useful is so called 'New Public Management', as a complex of concepts, which suggest introduction of modern management philosophies and methods to the work of public sector on the pattern from private sector. Introduction of the 'orientation toward the consumers' concept, which is one of the key principles of the new public management, starts with defining potential consumers and their needs and ends with realisation of the established requests. The efficiency of public administration and the quality of public services are thus necessarily conditional on meeting needs and expectations of public service consumers.

Key words: public administration, new public management, democratisation, consumers of public services, quality of public services, Slovenia.

Bojan STANONIK: **Establishing the Readiness for Public Administration Reform**
Teorija in praksa, Ljubljana 2000, Vol. XXXVII, No. 2, pg. 294-315

The article presents the principles of public administration functioning in the frame of integral reform of public administration - the so called 'reinventing government - ReGo', which encroach on existential essence of public administration. On the basis of this, a survey was carried out to establish the viewpoints of higher public servants from the chosen ministry regarding the principles of the mentioned reform process. Some indicative results and findings regarding 'the ways of work in public administration' are presented as well.

Key words: reinventing government - ReGo, public administration reform, survey

UDC: 35(497.4)

Polona KOVAČ, Bojan STANONIK: Slovene Public Administration - the interest analysis among public servants

Teorija in praksa, Ljubljana 2000, Vol. XXXVII, No. 2, pg. 316-330

Due to the accession to European Union and demands of administrative environment for greater efficiency of public administration and better quality of public services, the reform of public administration is carried out in Slovenia as well. For successful introduction of management concepts of work into the public administration, which is a basic principle of Slovene reform, the ideas have to be accepted by employees. Two surveys on higher public servants' opinion regarding the principles of the mentioned reform were carried out: at the chosen ministry, as a sample of central authority and at administrative units, as a sample of local level of authority.

Key words: new public management, reinventing government, public administration reform, Slovenia.

401

UDC: 35:65.018

Gordana ŽURGA: Tracing Organisation Functioning in Public administration

Teorija in praksa, Ljubljana 2000, Vol. XXXVII, No. 2, pg. 330-347

Organisations in the field of public administration are facing demands which direct their functioning in two general ways: searching for more efficient approaches for management and developing systems of tracing functioning and analysing work efficiency. The article deals with the latter. Organisations in public administration have different approaches in this respect and use different tools for establishing work efficiency. The whole functioning is in constant changing and thus demands the constant evaluation. Organisations are forced to adapt to the environment and ensure appropriate level of flexibility. Consequently, they face the fact that tracing functioning and evaluation of work efficiency have to become a standard and regular tool of every organisation.

Key words: tracing organisation functioning, work realisation, public administration, efficiency, measure, indicator, management of work realisation, systems for decision-making support.

UDC: 35(497.4):65.018

Kornelija MARZEL: The Meaning of Motivation for Development, Affiliation and Work Efficiency of Administrative Units in Republic of Slovenia
Teorija in praksa, Ljubljana 2000, Vol. XXXVII, No. 2, pg. 348-363

The purpose of the article is to underline idea that human resource management can take place in administrative units (as institutions which are part of the executive authority and mean territorial distribution of authority only). As a result, greater sense of commitment influences better work efficiency. Along with theoretical point of view of human resource management, special emphasis is put on processes of motivation, human resource development, commitment and efficiency. The results of the survey carried out in administrative units of the Koroška region are presented in the article as well. In addition, some recommendations to be put into practice are presented.

Key words: motivation, human resource development, working efficiency, commitment, public administration, state administration, administrative unit.

402

UDC: 35(497.4):374

Gozdana MIGLIČ: Evaluating Effects of Training in Public Administration
Teorija in praksa, Ljubljana 2000, Vol. XXXVII, No. 2, pg. 364-375

One purpose of the article is to stimulate public employees to take penetrating look at evaluation of training. The quality and effectiveness of the existing and future training programs depends to a large extent on their ability to evaluate and apply the results. The second objective is to present the meaning and advantages of the new evaluation system, introduced by the Administrative Academy. By breaking the evaluation down into reaction, learning, behaviour, and results, the training professionals, personnel specialists and top management can begin to do something about it and can gradually progress from a simple subjective reaction to a comprehensive design that measures tangible results which are the basis for planning the training within public administration.

Key words: training process, training programs, evaluation phases, reaction, learning, behaviour, results, Slovene public administration, Administrative Academy.

Novjše knjige založbe STUDIA HUMANITATIS

Gaston Bachelard, *Oblikovanje znanstvenega duha*

Pri analizi znanstvenega spoznavanja avtor ne izhaja več iz idealizirane podobe znanosti, kot je bilo do tedaj v navadi, temveč iz "psihozgodovinske" geneze znanosti. Bachelarda zanima "psihološka pogojenost napredka znanstvenega spoznavanja". To napredovanje ne teče kot nepretrgano nizanje znanstvenih resnic in neproblematično vstopanje v sfero iste racionalnosti, temveč kot diskontinuirani proces formiranja in deformiranja pojmov in premagovanja spoznavnih ovir. Pojem epistemološke ovire zavzema ključno mesto. Znanstvena objektivnost ni začetek, marveč cilj znanstvenega spoznavanja, do katerega se pride po zmagi nad ovirami: prevzetimi verovanji, občimi predstavami in idejami, arhetipskimi imaginacijami. Delo je v slovenščini izšlo natanko 60 let po objavi izvirnika.

Cena: 3500 SIT.

Walter Benjamin, **Izbrani spisi**

Izbor obsega 10 spisov, ki sta jim zgodovina in raba že dodelila teoretski status in obvezo referenčnosti. V Benjaminovem delu se križajo vsi bistveni tokovi zlasti srednjeevropske kulture s preloma stoletja in prve polovice 20. stoletja z židovskimi izročili. Receptija Benjamina je na Slovensko pljuskala v valovih. Prvič so ga pred vojno predstavili kot sijajnega teoretika otroške literature, drugič je spremljal Adorna in frankfurtsko šolo. Nanj so se sklicevali tudi v razpravah o prevrednotenju estetskih vrednot marksizma in pri ocenjevanju množične kulture, subkulture. Pogosto so ga označevali za predhodnika, celo sodobnika postmodernizma. Slovenski prevod prihaja pozno, vendar se z njim končno odpira možnost, da bo Benjamin postal bran in ne le citiran avtor.

Cena: 3500 SIT.

Pierre Rosanvallon, **Ekonomski liberalizem. Zgodovina ideje o trgu**

Avtor, francoski zgodovinar, se sam označuje za praktika intelektualne zgodovine, kar lahko vzamemo za oznako zgodovine politične in družbene misli. Ukvarja se z vprašanjem o historičnem oblikovanju liberalistične ideologije skozi preučevanje tržnih logik in zakonitosti in s spreminjanjem koncepta civilne družbe od 16. stoletja sem, oziroma od Hobbesa in Rousseauja, Huma in zlasti Smitha, prek Paina in Godwina do Hegla in Marxa. Namen intelektualne zgodovine je, da poskuša razumeti oblikovanje in evolucijo političnih in družbenih racionalnosti, tj. sistemov reprezentacij, ki odločajo o načinu, kako kakšno obdobje, dežela ali družbene skupine izvršujejo svojo dejavnost in si predstavljajo prihodnost.

Cena: 3400 SIT.

Georges Guille-Escuret, Družbe in njihove narave

Avtor ugotavlja, da se je v desetih letih, ki so minila od izida tega multidisciplinarnega eseja (sam združuje zlasti področje etnoekologije, evolucije in epistemologije) zmanjšal vpliv sistemske analize, da pa so sociobiologija in drugi redukcionizmi še vedno trdno v sedlu. Razmah kognitivnih znanosti se dogaja tudi s poskusom marginalizacije družbenih ved, dialog med ekologijo človeka in etnoznanostjo je potemtakem še vedno nemogoč. Razmerje med naravo in kulturo pa vendar zdaj prvič preučujemo na način klasične problematike etnologov in ne več na podlagi redefinicije, ki jo ponuja biologija. Temeljno sporočilo tega dela je, da med ljudmi in njihovimi okolji obstajajo trije tipi osnovnih relacij: biološke, jezikovne in tehnične in, drugič, da so ekosistemi, družbe in socioekološke celote neskladne koherence. Takšni sistemi so rezultat relacij, interpretacij in medsebojnih odvisnosti med organizmi, besedami in orodji, katerih protislovja porajajo zgodovine.

Cena: 3500 SIT.

Mihail Bahtin, Estetika in humanistične vede

M. M. Bahtina, filozofa in literarnega teoretika, predstavljamo z izborom "zgodnjih intimnih filozofskih del" iz dvajsetih let, tj. z laboratorijskimi pripravami velikih raziskav, in s povzemajočimi pregledi "poznega" Bahtina. Bahtin je razmišljal o "diahroniji", "žanrskem spominu", "povezanem tekstu", o "izjavah" in "kontekstu". Posebno zanimiv je njegov "dialogizem", "dialoško pronicanje raznovrstnosti življenja v urejajočo sfero teorije" in dialoško naravo komunikacije. Bahtin je celotno človekovo življenje povezoval z odgovornostjo in, kot je dejal, z "ne-alibijem v bivanju", tj. z odgovornim odnosom do življenja kot neponovljivega dogodka v so-bivanju z drugim (so-človekom) in drugimi (narodom, človeštvom). To svojevrstno Bahtinovo naravnost so mnogi označili za drugo znanost.

Cena: 4300 SIT.

Eric R. Wolf, *Evropa in ljudstva brez zgodovine I. in II.*

Pisanje antropološke zgodovine sveta je Eric Wolf razumel kot pisanje zgodovine sedanjosti in pisanje zgodovine oblasti (moči). V kontrastu s številnimi današnjimi entuziasti, ki se ogrevajo za opustitev koncepta kulture v antropologiji (in štejejo v svoj krog tudi Wolfa), ni Wolf nikdar zagovarjal opustitve koncepta kulture (in tudi ne družbe in etničnosti), temveč le njegovo revizijo. Kultura je bila zanj vedno osrednji antropološki koncept, ki se privilegirano povezuje s konceptoma zgodovine in oblasti.

Wolfov koncept kulture vsebuje naslednje medsebojno povezane elemente: 1) Kultura ni izolirana entiteta, je del širše celote, v zadnji instanci svetovnega sistema; 2) kultura ni zaprt sistem, ni ostro zamejena celota; 3) je zgodovinsko nastala; 4) je proces; 5) ne determinira človeškega vedenja; 6) je neločljiva od oblasti; 7) kulturne oblike so persistentne (iz spremne besede Bojana Baskarja).

Cena: 6400 SIT (vsaka 3400).

APES

Jure Mikuž, *Kri in mleko. Sugestivnost podobe I.*

Avtor se pogloblja v Kužno podobo iz cerkve Svetega Primoža in Felicijana nad Kamnikom, v fresko iz leta 1504, ki je daleč najboljši primer umetnosti tistega časa pri nas. Na njej vidimo razgaljene Marijine dojke, ki sugestivno prepletajo vizualne in psihološke silnice. Svetoprimoška aluzija na Marijino žensko funkcijo je omogočala, da je gledalec, dovolj izobražen v svetih resnicah, lahko temo dvojnega priprošništva dojel tudi kot pripoved o skrivnosti božjega rojstva, saj to najnatančneje pojasnjuje prav likovna umetnost. Celotna ikonografska zasnova izpričuje subtilen premik, ki se je predvsem v srednje- in severnoevropski umetnosti in miselnosti dogajal ravno ob koncu srednjega veka, in tako tudi posredniška tema potrjuje, da je mleko začelo nadomeščati kri, Marija spodrivati Jezusa.

Cena: 3600 SIT

Dubravko Škiljan, **Javni jezik. K lingvistiki javne komunikacije**

D. Škiljan lingvistiko javne komunikacije koncipira kot disciplino, ki proučuje medsebojno tesno povezana predmeta: kontekst javne komunikacije in jezik, ki se v njem uporablja. Pokaže in argumentira ugotovitev, da je v okviru etike javnega komuniciranja moderna, racionalno konstituirana družbena skupnost resda promovirala nedotakljivost individualnih in kolektivnih identitet v temeljni etični imperativ, vendar pa tako praksa kot teorija javne komunikacije dokazujeta, da se javni jezik bolj pokorava pravilom, ki izhajajo iz porazdelitve družbene moči, kot pa etičnim načelom.

Cena: 3200 SIT.

Knjige lahko naročite na založbi:

Beethovnova 2, 1000 Ljubljana

tel.: 1250 475, fax: 1250 360

e-mail: studia.humanitatis@guest.arnes.si

Zavod za založniško dejavnost, Beethovnova 2, Ljubljana

tel. + 38661 1250 475, fax. + 38661 1250 360

E-mail: studia.humanitatis@guest.arnes.si

Rokopisi

Članki. Besedila pošiljajte na 3,5-palčni disketi v ASCII kodi ali v programu WW ter v treh iztiskanih izvodih. Zaradi anonimnega recenziranja naj bodo imena avtorjev le na posebni naslovni strani pod naslovom prispevka, skupaj s strokovnim nazivom in krajem zaposlitve, s polnimi naslovi avtorjev, s telefonsko številko ter z izjavo, da predloženo besedilo še ni bilo objavljeno oz. ni v pripravi za tisk.

Dolžina besedil. Znanstveni in strokovni prispevki naj bodo v obsegu 15–20 strani (1800 znakov na stran ali 30 vrst s 60 znaki); pogledi, glose, komentarji in publicistični zapisi naj obsegajo do 10 strani; recenzije do 5 strani.

Naslovi. Naslovi morajo biti jasni in povedni. Glavni naslovi naj nimajo več kot sto znakov. Besedila z več kot deset tisoč znaki morajo vključevati mednaslove. Mednaslovi prvega reda so pisani v posebno vrsto; od besedila pred mednaslovom in po njem jih loči prazna vrsta. Mednaslovi drugega reda so pisani kot prvi stavek v odstavku in pisani krepko; od besedila jih loči pika.

Povzetki. Izvirni članki morajo biti opremljeni s slovenskim in angleškim povzetkom v obsegu 500 znakov (10 vrstic) in ključnimi pojmi v slovenskem in angleškem jeziku.

Tabele in slike morajo biti izdelane kot priloge (ne vključene v besedilo) z izčrpnimi naslovi, v rokopisu pa naj bo okvirno označeno mesto, kamor sodijo.

Recenziranje

Uredništvo uporablja za vse članke obojestransko anonimni recenzentski postopek. Članke recenzirata dva recenzenta. Uredništvo lahko brez zunanjega recenziranja zavrne objavo neustreznega članka.

Reference, opombe in citati

Reference v besedilu. Osnovna oblika reference v besedilu je (Novak 1994). Za navajanje strani uporabite (Novak 1994, 7–8). Če je več avtorjev citiranega besedila, navedite vse (Novak, Kolenc in Anderson 1993, 67). Za citiranje več referenc hkrati uporabite podpičje (Novak 1994; Kosec 1932; Kosec 1934a; Kosec 1934b).

Opombe. Opombe so v besedilu označene z zaporednimi številkami od začetka do konca besedila, nadpisanimi na ustreznem mestu v rokopisu, in po enakem vrstnem redu razvrščene pod besedilom. Opombe uporabljajte tudi za neobičajne vire.

Opomba o avtorju in zahvale vključujejo informacije o organizacijski povezanosti avtorja (avtorjev), ki so relevantne za obravnavano problematiko, o finančnih in drugih pomočeh pri pripravi članka.

Seznam referenc iz besedila sledi opombam in je urejen po abecednem redu priimkov avtorjev.

Reference knjig in prispevkov v zbornikih:

Novak, Janez. 1982. Naslov knjige: Morebitni podnaslov. Kraj: Založba.

Novak, Janez in Peter Kodre. 1967. Naslov knjige. Kraj: Založba

Novak, Janez. 1993. Naslov prispevka. V P. Koder (ur.), Naslov zbornika, 123–145. Kraj: Založba.

Reference člankov:

Novak, Janez. 1991. Naslov članka. Ime revije, 2, 265–287.

Naš ključni sodelavec. Narava.

V Fructalu smo zavezani visoki kakovosti in naravnosti vseh naših izdelkov. Z dovršenim načinom predelave, znanjem in strokovnostjo zaposlenih ter predanostjo viziji in poslanstvu podjetja izdelujemo zdrave in naravne izdelke iz sadja in drugih plodov narave. V naših sadnih sokovih in nektarjih, v otroški hrani, sadnih pijačah in sadnih rezinah se zrcali bogastvo našega ključnega sodelavca: narave.

FRUCTAL
v sodelovanju z naravo

NIKO TOŠ
PRIMERJALNA ANALIZA RELIGIOZNOSTI
MILAN BALAŽIČ
POLITOLOGIJA, ZNANOST,
PSIHOANALIZA, RESNICA
ALENKA ŠVAB
POTI IN STRANPOTI NOVIH OČETOVSKIH
IDENTITET

JAVNA UPRAVA
MARJAN BREZOVŠEK, POLONA KOVAČ,
BOJAN STANONIK, POLONA KOVAČ
IN BOJAN STANONIK, GORDANA ŽURGA,
KORNELIJA MERZEL, GOZDANA MIGLIČ

